491.99-8
9 — 90
3483 · 3484

2018

2002

ՊԱՏԿԵՐ

ԱՇԽԱՐՀԻԿ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹԵԱՆ

ԱՐԵՒՄՏԵԱՆ ՀԱՅՈՑ

Ի ՎԵՐՋ ԿՈՅՍ ԺԹ. ԴԱՐՈՒ

ԸՆԴ ԽՆԱՄՈՎ

Յ. ԳՈՒՐԳԵՆԻ

ՀԱՏՈՐ

Բ

Կ. ՊՈԼԻՍ

ՏՊԱԳՐ. ԵՒ ՎԻՄԱԳՐ. Գ. ՊԱՂՏԱՏԼԵԱՆ

Սուլթան Համամ փողոց, թիւ 14

1893

Գրադարան
102565-ԱԶ
1569-2007

ԱՌ

ՆՈՐԻՆ ՎՍԵՄՈՒԹԻՒՆ

ԲԱՐՍԵՂ ԷՖ. ՀԱԼԱՃԵԱՆ

ՆՈՒԷՐ

ՄԵԾԱՐԱՆԱՑ
ԵՒ
ԵՐԱԽՏԱԳԻՏՈՒԹԵԱՆ

Ի ՅԻՇԱՏԱԿ

ՀՕՐ ԻՒՐՈՅ ԵՒ ՄՕՐ

ՊԵՏՐՈՍԻ ԵՒ ԵՂԻՍԱԲԵԹԻ

ՀԱԼԱՃԵԱՆ

ՊԱՏԿԵՐ

ԱՇԽԱՐՀԻԿ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹԵԱՆ

ԼԵԶՈՒԱԳԻՏԱԿԱՆ ԽՐԱՏ ՄԸ

ՀԱՅԵՐԷՆ *արդի լեզուին ժթ դարուն վերջերը՝ այլ եւ այլ գրիչներու ազդեցութեան տակ առած գոյները* (nuances) *առաւել եւս յայտնի ընելու նպատակաւ՝ «Պատկեր աշխարհիկ գրականութեան» գործոյն մէջ իրենց անունն արձանագրել ուզողներուն՝ ի յառաջադիմութիւն հայ լեզուի, գործնական խրատ մ'ունինք տալու՝ թէ եւ ոչ ի պաշտօնէ կոչուած։*

Այլ եւ այլ յօդուածոց շարքին մէջ միշտ կայ գլխաւոր նպատակակէտ մը, որ է անշուշտ աշխարհաբարի փոփոխութիւնն եւ կերպաւորութիւնք. բայց թէ լեզուագիտութեան պատմական տեսակէտով՝ հայ լեզուի զարգացման կը նպաստեն այս գրութիւնք, այն ընդ խնդրով է։ Մեր կարծիքն է.

գործոյն աւելի մեծ նշանակութիւն տալու՝ եւ օգուտըն աւելի շահեկան ընելու համար, արդի գրչութիւններն իբր օրինակ գրելէն առաւ, հարկ է բոլքն դէպ ի արմատն խորամուխ զարնել, հարկ է պեղել ու փորել եւ հայերէն լեզուի բաներն՝ որ են հին ոսկեդարեան լեզուն եւ արդի գաւառաբարբառներն, մանրաքնին խուզարկութեանց նիւթ ընել ։

«Պատկեր . . գրականութեան» միթէ առով յարգ սխա՞լ քայլ մ'առած է . ո՛չ, քաւ լիցի . ցայժմ եղածներն կը պատկերեն՝ իբր ի հայելւոջ, Կ. Պոլսոյ գաւառականին՝ զարգացելոց գրչին տակ առած կերպարանքն։ Այս պէտք է որ գրգիռ մը ըլլայ՝ ի գաւառս գտնուող քիչ շատ ուսումնական անձանց, իրենց գաւառին մէջ ալ տեսնուած այս փոփոխութիւնն ու զարգացումն ի լոյս աշխարհ բերելու ։

Բայց հոս է անմ ամենակարեւոր կէտն ։ Որովհետեւ լեզուագիտութեան առջեւ այսպիսի քննութիւններ ա՛յն ժամանակ միայն կարեւորութիւն կ'ունենան, երբ իrof գաւառական լեզուէն ուղղակի առնուած են, այսինքն՝ ենթադրական եւ կամ սխալ լսողութեան մը պատճառաւ կամայական կերպով մեկնուած երեւոյթներ չեն, անոր համար հարկ է՝

ա) Զատոնք ուղղակի ընտանի յարկէն քաղել .

բ) Մէկ կամ երկու անձանց հարցուփորձն բաւական չհամարել .

գ) Ամենափոքր եւ ոչինչ երեւցած փոփոխութիւններն ալ ճշդիւ գտակաւ նշանակել .

դ) Ուր կարելի է այս փոփոխութեանց արտաբերութիւնն աւելի զգալի ընելու համար՝ բաց ի հայերէնէ, եւրոպական լեզուաց գրանշաններուն դիմել, բայց միշտ որոշելով թէ ո՛ր լեզուին գրերն են ։

Աւելի դիւրութեամբ ի գլուխ հանելու համար այս քննութիւններն, կրնան բաներն ա) նշանակութեան կողմանէ դասաւորուիլ . բ) որ աւելի կարեւոր եւ նպատակայարմար է,, այբուբենն առնուլ իբր հիմն (point de départ) եւ այս գրերուն ամենամանր ձայնական խտրութիւններուն մտադիր ընել ։

Ահա այս օրինակ մը ։

Հայ լեզուագիտութիւնը զարմանալի գիր մը կը նկատէ Ա. գիրը . զոր՝ գրական լեզուին մէջ իսկ, փոխուած կը տեսնէ .

1. Իի . օրինակ . Սանսկրիտ . mâ, յուն . μή, հայ . Մի՛ .

2. Եի . օրինակ . Սանսկրիտ . mahat . յուն . μέγας, հայ . ՄԵԾ, ուր լատիներէնն կը պահէ Magnus . (տես նաեւ Արագ = Երագ). այս երեւոյթն կը ներկայանայ օտարուտերենի մէջ ալ, pErstiesa = pArstial Ἀλέξανδρος = Elaxsantre եւն. եւն. տես Bugge, էջ 2.

3. Ա. կը փոխուի երբեմն O ի. օրինակ. Աչք = լտ. Occulus. յուն. ὄσσε. Ատեամ = լտ. Odium. (գերմ. Hassen) եւն, եւն ։

Այս վերջին համեմատութիւնն՝ որ կրնան պիտի ըլլայ մեր բամբին, յայտնի կը տեսնուի գերմ. nacht գիշեր բառին մէջ, որ սերպերէն եղած է nOc', պուլկար. nOs't, իտալ. nOtte, լատին. nOx=nOctis. (իսկ անգղ . nIght իւր արտաբերութեան մէջ ըստ իմիք պահած է Ա. ը ։

Արդ արի տես որ զարմանալի կերպով Հաճնոյ գաւառականին մէջ կենդանի է դեռ Ա. ին դէպ ի

Օ (ո) ըրած այս անցքը. հաց հաճնցին կ'ըսէ hog. բերԱՆ = բերՕՆ. ճակԱտ = ճակՕտ, կ'երթամ = կ'աչտՕմ, կուգամ = կագՕմ, եփեցԱւ = եփեցՕվ, բԱՆ = բՕՆ եւն. եւն. (տես Արաքս Բ. 47—48։)

Այս քանի մը հարեւանցի ի մէջ բերած օրինակներն կրցան, կարծենք, մեր առաջարկած մեծ խնդրին կարեւորութիւնն լուսաբանել։

Լեզուական յառաջադիմութեան իւրաքանչիւր ոք ըստ իւրում կարի կրնայ ձեռնտու ըլլալ, մանաւանդ որ ամէնքն չեն կրնար քաղել ու ժողվել, եւ դարձեալ ամենուն տրուած չէ ժողվուածն քննել, կանոնաց մերձեցնել, դասաւորել, լեզուագիտական երեւոյթներն մեկնել եւն. եւն. եւն։

Հոս ներուի մեզի ծանր դիտողութիւն մ'ընելու, որ շատերուն թերեւս անախորժ երեւայ. սակայն իբր անուրանալի ճշմարտութիւն հարկ է ըսել։

Գրել շատերն կը գրեն լեզուագիտական յօդուածներ, շատերն գիտեն անգլիերէն, գաղղիերէն, գերմաներէն, իտալերէն եւն. եւն. յօդուածոց տակ իրենց ձեռնագիրն նետել, բայց մեր առաջարկած կարեւոր խնդրոյն հետամուտ, թերեւս հազիւ թէ ոք գտնուի. բայց ասոր համար չիք յառաջադիմութիւն ի լեզուագիտութեան, վասն զի չկայ կանոնաւոր գործել. եւ քանի որ այս վերջինն չկայ, լեզուի խնդիրն՝ որուն լուծումն միայն եւ միայն լեզուագիտութիւնն պիտի տայ, կը ձգձգուի եւ երբեմն գետնաքարշ կը փնտռի եւ երբեք իւր վերջնական լուծումն չ'առնուր. եւ ըստ ոսկեղինիկ լեզուին Եզնկայ՝ իւրաքանչիւր ոք իրաւունք ունի ըսելու թէ «ԱՅՍՄ ԽՆԴՐՈՅ չիք սպառուած»։ Մա-

նաւանդ որ վերջին ժամանակներս լեզուի պայքարն զարմանալի երեւոյթ մ'առաւ. ռամկօրէնը պաշտպանողներ հասկցած չեն հակառակ կողման՝ այսինքն գրաբար լեզուին վրայ հիմնուած կանոնեալ աշխարհաբար մ'ունենալու բաղձանք ու ջանք ունեցողներուն դիտաւորութիւնն. նոյնպէս, որչափ կ'երեւայ, վերջիններն ալ խելամուտ չեն՝ ժողովրդեան լեզուին վրայ հաստատուած աշխարհաբար մ'ունենալու միտքն։ Քննենք մեր ամէն գաւառականներն, ի յայտ բերենք ժողովրդեան բերանը ի վերուստ անտի գործածուած հայացի բացատրութիւններն ու ասացուածները. պեղենք, որոնենք անկողմնակալ ուղղադատութեամբ բառից ներքին կեանքն, յերեւան հանենք հայերէն լեզուին վրայ միշտ ծածուկ գործող ազդեցիկ կանոններն եւ հայ ոգւոյն համեմատ փոխանակենք հիմակուան ՕՏԱՐԱԶԳԻ նորամուտ դրչութիւններն, եւ ան ատեն կ'ունենանք կանոնաւոր լեզու մը. եւ չա՛տ դիւրաւ միակերպութեան սիրոյն համար՝ ըմբոստ համարուած գլուխներն ալ կը խոնարհին եւ նոր զարկ կը տրուի կանոնեալ աշխարհաբարի մը, որուն հաստատուն ոտից վրայ քալել սկսիլը անշուշտ քանիերորդ դարուն սկիզբներն դարագլուխ մը կը կազմէ արդի լեզուին պատմութեան մէջ։

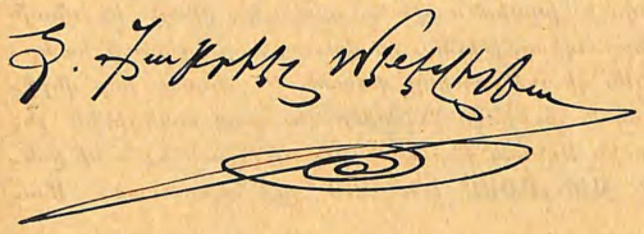

ՀԻՒԱՆԴԻՆ ՄՐՄՈՒՆՋԸ

Առ թռչնիկն (1)

1

Գարնանային սիւք ցօղաթեւ
Ահա վերջին տըւաւ բարեւ.
Ջերոտ աւուրց հասաւ խորշակ,
Թառամեցոյց խեղճ մանուշակ.
Վարդ եւ շուշանըն լուսաթոյր
Ահա զանոյշ կորուսին բոյր,
Եւ իմ աչքեր արտասուագին
Հետըզհետէ կը նըւաղի՜ն ... :
Թըռչնիկ իմ սիրուն,
Մօտեցաւ աշուն.
Երբ հասնի ձըմեռ,
Ողջ գըտնե՞ս զիս դեռ:

2

Ո՜հ, ա՛լ չունի սիրտ ո՛չ մի յոյս,
Մարի՜ ճըրագ թըշուառ հոգւոյս,
Եւ տերեւոց մէջ մ'ի թօթափ
Կարծեմ աւուրց իմ պակսի չափ.
Իմ կարճ կենաց մէջ մի վայրկեան
Քայլ մ'ալ վարէ զիս ի տապան ... :
Բայց, ո՜հ, կ'ուզեմ ես դեռ ապրիլ,
Կ'ըղձամ նորէն տեսնել զԱպրիլ ... :
Թըռչնիկ իմ սիրուն,
Մօտեցաւ աշուն.
Երբ հասնի ձըմեռ,
Ողջ գըտնե՞ս զիս դեռ:

(1) Մերձ ի մահ գրուած: Ծ. Խ.

3

Երբ նորաբոյս գարուն զըւարթ
Գայ ի ճակատ պըսակազարդ,
Պիտի կըրկնես դու հըրճուագին
Ըզճըռուողիւն քո զառաջին,
Պիտի տեսնես բլուրն ու անտառ
Եւ ոստոստես ծառէ ի ծառ.
Բայց ես տի ո՛չ տեսնեմ, աւա՜ղ,
Ո՛չ վարդ, առուակ եւ ո՛չ քո խաղ....
Թըռչնի՜կ իմ սիրուն,
Մօտեցաւ աշուն.
Երբ հասնի ձըմեռ,
Ողջ զիս գըտնե՞ս դեռ:

4

Սիրո՜ւն թըռչնիկ, քիչ օրէն, ա՜հ,
Յիմ սիրելեաց կը բաժնէ մահ....
Վերջի՜ն անգամ քո դայլայլիկ
Ես կը լըսեմ մելամաղձիկ....
Գուցէ քընած հողոյս վերեւ
Ուրուր 'ւ ագռաւ սաւառնեն թեւ.
Լըսուին բուին գուցէ եղերգ,
Այլ սըրտառուչ, ա՜հ, ո՛չ քո երգ...:
Թըռչնի՜կ իմ սիրուն,
Երբ գաս ի գարուն,
Մարդիկ զիս մոռնա՜ն ....
Յիշէ՜ զիմ տապան:

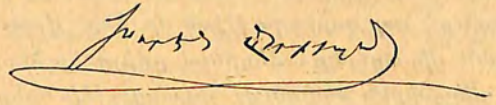

ԱՂՔԱՏ ՀԻՒԱՆԴՆԵՐ

Աղքա՛տ հիւանդներ,

Դուք՝ բժշկի գթութեանը կարօտ, դուք՝ բժշկի անձնուիրութեանն արժանի, դուք գիտէ՞ք արդեօք թէ ի՛նչ մեծ դեր ունիք բժշկական արուեստին մէջ, եւ թէ ո՛րչափ պարտաւոր են ձեզ բժիշկներն եւ բժշկական յառաջադիմութիւնք։

Աղքա՛տ հիւանդներ,

Դուք բժշկական համալսարաններ. դպրոցներ էք, դուք բժշկութեան դասատուներ էք, դուք բժշկութեան առաջնորդներ, հեղինակներ էք։

Առանց ձեզ՝ բժշկութիւն չկայ, առանց ձեզ՝ հիւանդանոց կոչուած ապաստանարանները գոյութիւն չէին ունենար. դուք հիմնարկած էք զանոնք. առանց աղքատ հիւանդի՝ նշանակութիւն չունի այս հիւանդանոցը, որ բժշկական ուսմանց բարձր եւ միակ կրթարանն է, որ բժշկական ուսմանց սածիչ օրրանն է։

Առանց ձեզ՝ բժշկական վարժարաններն ալ գուցէ կանգուն չմնային այսօր, եւ բժշկական ուսանողներ աշխարհ չգային, բժիշկներ բան չսորվէին եւ բժշկութիւնը չյառաջադիմէր։

Բժշկական գիւտերու առաջին փորձաքարն էք դուք. նոր դեղ մը ձեր վրայ նախ կը փորձեն գիտունք, նոր գործողութիւն մը ձեր վրայ կը գործադրեն վիրաբոյժք։ Հեղինակ բժիշկներ ձեր վրայ կ'ուսումնասիրեն անծանօթ հիւանդութիւններ. դուք էք

անոնց հետազօտութեանց բարձրագոյն փորձարանը (Laboratoiare). ձեր շնորհիւ կը գրեն անոնք իրենց հսկայ աշխատութիւնները։

Դուք եղաք Ժէննէրի անունն անմահացնողը, Բասթէօրը պաշտելի ընողը, Բօլպէռի, Վիւլբիանի, Քոխի եւ այլոց նշանաւոր գիւտերը ծնողը։

Աղքա՛տ հիւանդներ,

Դուք կեանքն էք բժշկութեան, դուք լոյսն էք բժշկութեան եւ բժշկաց, դուք խթանն էք բժշկութեան, դուք պաշտպան եւ բարերար էք բժշկաց. ձեզմով կը կատարելագործեն անոնք իրենց արուեստը։

Ո՞ր բժիշկն է որ իւր առաջին քայլը ձեզմով չէ սկսած, եւ իւր համբաւը մեծ մասամբ ձեզ չի պարտիր։

Դուք բժշկաց պատուաւոր եւ մեծագոյն ծանուցումներն էք. ո՞ր բժիշկն է, որ իւր առօրեայ զարգացումը շատ անգամ ձեր շնորհիւ չի փայլեցուներ։

Նորընծայ բժշկին աչքը բացողը դուք էք, ականջը կրթողը դուք էք, հմտութիւնը բազմացնողը դուք էք, փորձառութիւնն հաստատողը դուք էք։

Դուք էք անփորձ վիրաբուժին դանակը սրողը, բազուկը ճկողը, յանդգնութիւնը գրգռողը, տգիտութիւնը բուժողը։

Ծնուցիչ-բժշկին (Médecin-accoucheur) խակութեան առաջին եւ մեծ կրթիչներն էք դուք. դուք էք եւ երկչոտ ակնաբուժին, յողդողդ քիմաբաբուժին բուն վարժիչները։

Շա՜տ բան կը պարտին ձեզ բժիշկները. դուք ա-

նոնց ճշմարիտ վարպետներն էք, անոնց սխալն ուղղողներն էք անվարձ, անոնց յարախօս պաշտպանութիւնքն էք ձրի։

Դուք բժշկաց, մարդկային կենաց պատասխանատու այդ Ասկղեպեան համբակաց, աննկուն Մենտորներն էք. բայց դուք քաջալեր եւ խրախոյս էք նաեւ հարուստ հիւանդներուն, փարթամ ծննդաբերներուն. դուք ուրեմն ամենամեծ բարերարներն էք մարդոց։

Աղքա՛տ հիւանդներ,

Դուք փառք բժշկութեան, դուք պարծանք բըժըշկութեան, դուք պատիւ բժշկութեան. հակառակ ձեր մեծ եւ նուիրական դերին, դժբաղդաբար դուք դեռ չունիք ձեր վիճակին պէտք եղած հանգիստը, ձեր հեծութեանց յատուկ սփոփանքն եւ ձեր ախտից հարկաւոր դարմանները։

Ծնի՛ն թող, աղէ՛, ծնին թող նոր նոր ողորմածներ ձեզ համար։

Ձեր արցունքը սրբող ձեռները շատ շատնալու են դեռ. ձեր ցաւերն ամոքող միջոցներն յաւելնալու են եւ ձեզ ապաստան ու օթեւան եղող տուներ եւ օդաւոր յարկերն, աւելի ճոխ, աւելի զուարթ եւ աւելի փառաւոր լինելու պայմանաւ, բազմապատկուելու են օրէ օր։

Երկիւղած պատկառանօք ձեզ երախտապարտ ըլլալու են բժիշկները միշտ եւ հանապազ. անձնուրաց հոգածութեամբ, անշահախնդիր համբերութեամբ ամենուրեք ուշադիր ըլլալու են անոնք ձեր մէն մի ցաւոց. եւ մինչ բժշկական գիտութիւնք, ձեր բիւրապիսի հիւանդութեանց շնորհիւ,

ամէն օր կը քայլեն ու կը քայլեն դէպ ի յառաջ, ա՛հ, բժիշկները, նախապատիւ սիրով փարելու են ձեզ, խնամելու են յար զձեզ, ի յորդանս գոնէ իրենց բարձր կոչման եւ արուեստին՝ որուն անթառամ պսակն էք դուք, ո՛ աղքատ հիւանդներ, դուք հանք բժշկութեան, դուք գանձ բժշկաց։

Գրադարան
1569-2007

ՃԱՄԲՈՐԴԸ

Ճամբորդ մ'անձկոտ քայլերով
Կ'երթար փնտռել՝ անվրդով
Ու երջանիկ ապաստան,
Ուր մահացու այն ցաւեր
Որ իւր սրտին են հիւծեր՝
Քիչ մ'ամոքիլ կարենան ։

Տե՛ս այս փայլուն հանդէսներ,
Ուր պսպըղուն ճըրագներ,
Ծոխ ադամանդն ու մարգրիտ
Տիկնանց ի լանջ գեղափթիթ
Կը փայլփըլին շողարձակ,
Եւ թարմ աղջկունք գեղունակ,
Որ մեղմ ձայնով նըւագաց
Ցօրինեն պար սիգապանծ.
Այն տեղ, անցորդ վշտակիր,
Երջանկութիւն չի բնակիր ։

Տե՛ս այս գանձեր ոսկւով լի,
Ուր տեղ արծաթն Ագահին
Կը շողշողայ անմեկին,
Ուր տեղ այրւոյն եւ որբին
Իրաւունքներն են եղծուած,
Որոց ագահն է զոհած

Իրեն հանգիստ՝ գորով՝ սէր
Եւ իւր անդարձ տարիներ.
Այն տեղ, ճամբորդ վշտակիր,
Երջանկութիւն չի բնակիր ։

Տե՛ս այս խըցիկ գիտունին,
Ուր դող լոյսով կանթեղին,
Դէզ դէզ թղթոց վրայ հակած
Դալուկ ճակատ խորշոմած,
Բնութեան գաղտնին լուծելու
Նա տքնի, հէ՛ք մահացու,
Եւ իւր աչաց խոնջալիր
Քուն շատ անգամ չի մօտիր.
Այն տեղ, ճամբորդ մենաւէր,
Երջանկութիւն մի՛ փնտռեր ։

Տե՛ս ապարանք մեծատան,
Ուր ճոխութիւնք կը վխտան,
Ուր օթոցներն են փափկիկ,
Մինչ ձեղուններն ոսկեղնիկ,
Ուր անպակաս են խրախճանք
Ու ժպտերես բարեկամք,
Ուր սակայն բնաւ չես գտներ
Քեզ սիրող սիրտ մ'անձնուէր.
Այն տեղ, անցորդ վշտակիր,
Երջանկութիւն չի բնակիր ։

Այլ երբ տեսնես ճամբուդ վրան
Մէկ անպաճոյճ բնակարան,
Ուր կը տիրէ հաշտութիւն,

Գորով կ'իջնէ սրտերուն,
Ուրկէ խօյս տան խայթք խղճի
Եւ մարդկանց կիրք ապ·կալի,
Ուր աչքն ոսկւով չեն գըներ,
Ուր տեղ անկեղծ են սրտեր,
Մընաիր հոն, մի՛ փարանիր,
Ո՛ դու ճամբորդ վշտակիր . . . ։

ԴԱՇՏԻՆ ՎՐԱՅ

Երկու ծաղկաւոր դիցանոյշք, որոց մէջ կեանքը չհիննար ու չմեռնիր, մին գեղանի ու միւսն անգեղեայ, մին արեւածագի շողերն՝ այտերուն, միւսը սեւ գիշերոյ մը թանձր մռայլը՝ ճակտին, միմեանց հանդիպեցան առաւօտ մը կանուխ կանաչ խոտերով ու երփներանգ ծաղիկներով պճնազարդեալ դաշտի մը մէջ, ուր մանիշակ՝ իւր ցօղաւէտ աչերով, շուշանն՝ սպիտակափառ գլխօք եւ վայրի վարդն՝ այտերուն կարմիրով առաւօտեան հանդէսը կը կազմակերպէին։

Այդ երկու ոգեաց մէջ, հո՛ն, այդ վե՛հ ժամուն, կարճ խօսակցութիւն մը տեղի ունեցաւ, զոր լսեցին թռչունները, ու յետոյ մինչեւ իրիկուն, մինչեւ արեւամուտ, երգեցին ոստերէն, տերեւներէն, շիւղերէն եւ օդէն։

Ահա՛ թէ ինչ խօսեցան անոնք։

Գեղանին ըսաւ.

Ահաւասիկ դարձեալ տխուր ես, դարձեալ սեւ գիծեր կը շրջանակեն աչերդ, որոց մէջ չտեսայ օր մը փայլիլ ժպտի մը շողերն գեղանոյշ։ Տե՛ս, բնութիւնը իւր գիշերոյ քունէն սթափած է, ամեն ինչ կայծ է մեր շուրջ, ամեն ինչ շո՛ղ է, հո՛ւր է. Թռչունները կը ճչլան, զալարիք կը փայլին, ծաղկունք կը վառին, եւ արեգ նորածագ կը ժպտի ամենուն։ Դու, զո՛ւ միայն տխուր ես եւ այս ժամուն, որպէս միշտ։

Անգեղեայն ըսաւ·

Իրա՛ւ է· ամեն ինչ զուարթ, ամեն առարկայ ուրախութեան շողն հագած է, ե՛ւ երկին ե՛ւ երկիր· ե՛ս միայն տխուր եմ, ե՛ս միայն վշտահար, որովհետեւ ե՛ս միայն դժբաղդ եմ· որդ մը, անյա՛գ անգըղ, կը կրծէ միշտ սիրտս։ Բնութիւնը կը զլանայ ինծ իւր հաճոյքներն· ո՛հ, թէ սուգ պատէր զաշխարհ, որպէս սուգ ունի հոգիս։

Գեղամնին ըսաւ·

Այլ ի՞նչ քու վիշտն, ինչո՞ւ այդպէս ըղձանալ· չա՛ր է փափաքիլ չարիք· սիրէ՛ երիտասարդութիւնդ, ու սիրելի ըրէ զայն· սիրէ՛ բնութիւնը, ու սիրուէ՛ անկէ· ու այն ատեն պիտի զուարթանաս, ու այն ատեն պիտի գեղեցկանաս։ Ծաղիկները պիտի բուրեն քեզ իրենց ամենէն անոյշ բոյրերն, թռչուններն պիտի երգեն ամենէն քաղցր մեղեդիներն, եւ վարդերը պիտի բանան իրենց ամենէն սիրուն թերթերն· եւ ծաղիկը պիտի խնկէ զքեզ, թռչունը՝ դրուատէ եւ վարդը պատրաստէ այտերուդ՝ կարմիր։

Անգեղեայն ըսաւ·

Բնութիւնն ինծ համար գիշեր մ'ունի միայն, գիշեր մ'անլոյս եւ անաստղ, գիշե՛ր, ուր միայն փոթորիկներ կը գոռան ու մրրիկներ կը սուրան։ Ծաղիկներն որ քեզ ու այլոց կը ժպտին՝ կը կծկեն իրենց թերթեր, երբ ես կ'անցնիմ, եւ թռչունք կը դադրին երգելէ։ Կ'ատէ զիս աշխարհ համայն, եւ ես կ'ատեմ ու պիտի ատեմ զանոնք։ Որչափ տխուր՝ սակայն դաւերով բեղուն սիրտ մը կը բաւէ սփռել ամեն կողմ թիւնալից նետեր· այդ սիրտն ունի՛մ ես· կայծա՛կ պիտի ըլլամ ու թափիմ այն ամեն

գլխոց վրայ, որ ծաղկի, թռչնոյ, տերեւի եւ մարդոյ եւ այլ յորջորջմանց տակ կ'ելլեն ինծ ընդ առաջ։ Հրդե՛հ պիտի ըլլամ, ու պիտի այրեմ ինչ որ գեղեցիկ է, սիրուն է, բարի է, հրապոյր ունի ու կը դիւթէ· թո՛ղ ծիծաղք արցունքի փոխուին, թո՛ղ խինդք դառնան ի տխրութիւն· սեւն ու մռայլը միայն տիրէ, եւ ամենուն վրայ՝ գոհացած սրտիս քրքիջն։

Գեղամնին ըսաւ·

Ո՛հ, սոսկալի ես դու քու խղձերովդ։ Ես կը փափաքէի որ ինծ պէս լինէիր· ուզէի որ բերկրանքն ու ցնծութիւն տիրէին երկրի վրայ, դադրէին արտասուք, եւ դու քու մասն ունենայիր համագոյից հրճուանաց մէջ։ Ընդհակառակը գոհ սիրտ մը ու զուարթ դէմք մը քեզ ցաւեր կ'առթեն· չես սիրեր ցունց ու կայտառ, պար ու երգ։ Ինչ որ հաճելի է ինծ, քեզ անհաճոյ· ո՛րչափ տարբեր ենք իրարմէ։ Ես այլոց հրճուանաց եւ անդորրութեան մէջ կը հաւատամ գտնել իմ հրճուանքս· եւ ա՛յնպէս է· ուրիշներու ցաւերն իմ ցաւերս են, ուրիշներու տառապանքն իմ տառապանքս։ Այս զգացմամբ միշտ երջանիկ կ'զգամ ես ինքզինքս· երջանկութիւնն՝ ի վայելս առանձին ըլլալուն մէջ չէ՛· մէկ ծաղիկով պարտէզ մը չզարդարուիր, ո՛չ ալ մէկ ուրախ սրտով աշխարհի երջանկութիւնը կը յարդարի։ Սորվէ՛ դու ալ ինծ պէս ըլլալ, արեւէն՝ շողալ, շուշանէն՝ ունենալ անբիծ ճակատ, վարդէն՝ կարմիր այտեր, եւ ինծմէ՝ գոհ եւ ուրախ սիրտ։ Ո՛հ, ա՛լ հերիք տառապեցար ու տառապեցուցիր· լսէ՛ ինծ, եւ լինիմք երկու քոյրեր, որպէս եմք երկու դիցանոյշք·

առանց այդպէս լինելու , որպէս բազմաց , ատելի ես եւ ինձ . . . ։

Անդեղեայն ըսաւ .

Պիտի դիմեմ հո՛ն , ուր ճակատագիրը զիս կը վարէ . ինչ որ չունիմ ես , չեմ ուզեր տեսնել զայն ուրիշի վրայ ։ Դու կը փափաքիս ուրիշները քենէ աւելի երջանիկ տեսնել , եւ անոնց երջանկութիւնը քուկդ կը համարիս . յիմարութիւնը մինչեւ հո՛դ կրնայ հասնիլ . ես երբէ՛ք չպիտի ունենամ այդ յիմարութիւնը ։ Պիտի ատե՞ս զիս . լա՛ւ . կորի՛ր , կ'ատե՛մ եւ ես զքեզ . . . ։

Ըսաւ ու լռեց . այլ իւր աչեր , խորասոյզ եւ արիւնռուշտ, աւելի կը խօսէին քան լեզուն թիւնալից . գժո՛խք մը կրակ կը վառէր անոնց մէջ , եւ հեւք մը տարօրինակ կ'ուռեցնէր անոր վագրի կուրծն ։

Արեւն՝ որ այն ինչ կը բարձրանար հորիզոնն ի վեր , վսեմ ու վեհապանծ , ծածկուեցաւ ամպեայ քօղի մը ետեւ , չտեսնելու համար այն աչքեր , որոցմէ արիւն կը կաթկթէին , եւ չդիտելու համար այն դէմք , ուր կը նկարուէր տարտարոսն ահարկու եւ քստմնեցուցիչ ։

Վարդ , մանիշակ եւ շուշան դարձուցին իրենց երեսն չնկատելու համար անցքն անոր , որ թռաւ կատաղի ու վայրագ հովի մը պէս սուրալով ու գնաց ծածկուիլ յաւիտենական մթոյն մէջ . . . ։

Այդ երկու դիցանոյշք երկու ոգինե՛ր էին անձնաւորեալ . մին՝ հրեշտակ Բարութիւնն , միւսն՝ Չարութիւնն սատան ։

ԹԷ Ի՛ՆՉ ԵՆ ԱՐՏԱՍՈՒՔ

Ջուրն աղտաղտին ու լեղի
Խառնեց Աստուած սեւ հողին ,
« Հիմա մարդն ալ թող ծընի ,
Ըսաւ , նըման Արարչին ։ »

Ահա՛ Ադամն երեւցաւ
Դրախտին ծաղկեայ դրան ի սեմ ,
Դէմքը զըւարթ , սիրտն անցաւ ,
Հոգին խորհըրդովք վըսեմ . . . .

Օրեր բերին օրեր նոր ,
Զորս թռչուններ կ'երգէին ,
Եւ գարուն էր ամէն օր ,
Տաքն ու ցուրտը չըկային ։

Բայց ձանձրացաւ օր մ'Ադամ ,
Ինկաւ վըհատ ու տըխուր .
Ըսաւ , կեանք չէ՛ այս , կ'զգամ ,
Սիրտըս կ'այրէ բոց ու հուր ։

Քունին մէջ ալ Երազ չար ,
Բիւր ձեւերով անխընայ ,
Կը տանջէր զայն անդադար ,
Եւ չէ՛ր թողուր քընանայ ։

Մի օր բայց , երբ արթնցաւ ,
Տեսաւ Հոգեակ մ'իրեն մօտ .
Աստուած չէր նա , այլ կրցաւ
Անոր սրտին լնուլ կարօտ ։

Ա՛լ երջանիկ պիտ՝ ըլլա՛ր . . .
—Երջանկութիւն կա՞յ սակայն , —
Ահա խորհուրդ չարահնար
Բիւր փշերով լընուր զայն ։

Հոգեակն ու ինք միասին ,
Համախորհուրդ համակամ ,
Դարձան ընդդէմ Արարչին ,
՚Ի անէծքն ըսաւ . Ահա՛ զա՛մ ։

Այն օրէն մարդ յիւր աչաց
Կաթիլ կաթիլ կը թափէ
Ջուրն աղտաղտին , զոր Աստուած
Անոր հողին խառներ է ։

ԳԻՒՂԱԿԱՆ ԿԵԱՆՔ

Գեղեցիկ դրուագ մը՝ զոր Վիրգիլ գրած է դարեր առաջ , մեր մտաց կը բաղխի միշտ . լատին քերթողին հետ կը գոչենք .

«Վա՜չ երջանիկ մըշակաց՝ զիւրեանց նըսին թէ գիտիցեն ,
«Ոյց ինքնին երկիր արդար ի մարտամբոխ զինուց փարատ
«Ի ծոցոյ հողոյն բըխէ զիւրապատրաստ պարէն կենաց ։»

(Մշակականք , Գիրք Բ. 461—463) ։

Գիւղացի՜ն . . . այս բառը գուցէ մեր չրթանց վրայ գայ հեգնութեամբ . բայց գիւղացին է որ կը վարէ անդորր կեանք , անոր ցածուն եւ անշուք խրճիթին ներքեւ կը բնակի երջանկութիւնը , անոր սեղանին վրայ կ՚ելնէ աշխատութեան պտտարագը , նա կը ճաշակէ իւր համեստ ճաշիկն եւ կը պատրաստէ իրեն՝ երկաթի կեանք եւ առողջ մարմին ։

Կը ճանաչէ՞ք զիս . ես առողջութիւնն եմ , կ՚ըսէ չինականն , եւ իւր ճակատագրէն գոհ կ՚անցունէ ոսկեղինիկ ժամեր ։ Նա կը սիրէ իւր գիւղակն , սի՜ այնքան հրապոյրներով . փարած է իւր բուխերկին՝ յորում կը փայլի բոցն , եւ որոյ ծուխն ա՛յնքան տեսնել կը ցանկայ նժդեհն ։ Երջանի՜կ արարած , քեզ համար դաշտ ու լեռ կը ցօղեն կաթ ու մեղր . ա՜հ , ի՜նչպէս արագ անցաւ մանկութիւնդ , որ

պատկեր հեռաւոր մշուշին մէջէն կ'երեւի քեզ, անցեալ կենաց յիշատակին՝ որ վարդէ թեւերով կը թաչըռի հոն, գիւղակին մթնոլորտին մէջ։ Յիշատակն է՛ որ սա թմբիին տերեւներուն մէջ կը հծծէ, լճակին վէտ վէտ ծփանաց հետ կը խօսի, զեփիւռին սոյլերուն հետ։ Ողջո՜յն անցեալ կենաց յիշատակներուն, երանի՛ այն հասակին՝ որ անցաւ գիւղին ծառոց ստուերներուն տակ։

Այժմ երիտասարդ է գեղջուկն. կ'զգայ թէ, թէպէտ ինք կորովի, բայց օգնականի մը պէտք ունի կենաց բեռնը ի միասին տանելու. կ'որոշէ ամուսնանալ։ Ո՞վ է այն անծանօթուհին. ահա սա ծաղկափթիթ գեղջկուհին է, որ կ'երթայ մօտի ծառաստանը չորցած ճիւղեր ժողվելու, եւ կամ աղբիւրը՝ ուրկէ կը բերէ ջուր. նէ տան մաքրութեան ոգին է, չարքաշութեան, աշխատութեան օրինակ։

Երկու սրտեր կը միանան. կարծես քոյր եւ եղբայր են երկուքն՝ որ երկարատեւ բացակայութենէ վերջ զիրար կը գտնեն, այլ եւս չբաժնուելու համար։ Ի միասին պիտի վայելեն անխառն եւ թարմ հաճոյքներ. երկինք իւր շաղն ու շող կ'ընծայէ նոցա, հողն կը բանայ նոցա առջեւ իւր արգասաւոր արգանդը, անտառն կուտայ վառելափայտ, եւ մօտի առուակն կամ աղբիւր՝ մաքուր եւ առատ ջուր, սառնորակ եւ կազդուրիչ։

Ինչո՞ւ ամէն մարդիկ չսիրէին գիւղը, գեղջուկ անդորրութեան մէջ ապրիլ։ Քաղաքացին թէպէտ ունի իւր զբօսավայրերն, ճեմելիք, թատրոններ ու հասարակաց պարտէզներ, բայց երանի՜ է նմա, երբ կ'երթայ գիւղ մը. իւր տան մէջ փոքր կուգային

նմա ընդարձակ սրահներ, դահլիճներ. այժմ գիւղի ցածուն խրճիթն շատ խիկ է իւրեան համար։ Եւ ոչ միայն հասարակ քաղաքացին, այլ եւ ազնուականն, վաճառականն, քաղաքագէտն կը սիրեն գիւղ երթալ, եւ թօթուել անդ քաղաքային կենաց փոշիներ։

Անոր հանգիստն կը փնտռէ դպրոցականն, երբ անցունէ ուսանողի ճգնաժամեր, եւ կ'երթայ հանգչիլ հոն. անոր զով ստուերները կը փնտռէ խոնջեալ ճակատն իմաստնոյն, անոր խաղերն ու զբօսանքները կը փնտռէ խոհական ու ծանրակաց գործարանատէրըն. հիւանդ եւ ալէծուփ հոգին գիւղական կտուրին տակ կ'ուզէ հանգչիլ, եւ փարատել ամէն հոգեր։ Եւ երբ հասնի այն ժամն՝ յորում պիտի թողուն սոքա ամէնքն զգիւղ, ի՜նչպէս կազդուրուած կը լինին, նոր արիւն մը կը պղպջակէ իրենց երակաց մէջ։

Ստուգիւ բնութիւնը բաց մատեան մ'է, ուր մարդ կ'ընթեռնու նախախնամական գործեր. նա մեր օրրանին կուտայ փափուկ կտաւներ, մեր մանկութիւնը կը բերկրեցնէ անուշ մրգերով, կ'ընծայէ իւր մեղրն, հաստատուն սնունդ մեր կեանքին, իւր դեղն՝ երբ հիւանդ եմք, իւր հովանին՝ երբ այրած են մեր ճակատներ, իւր թռիչներ՝ երբ բանտուած ենք, իւր խոկմունք՝ երբ իմաստասէր ենք։

Եւ միթէ ամէն մարդէ աւելի գիւղացին չի՞ վայելեր մայր բնութեան բարիքները. նա կ'զգայ թէ ձեռք մը, հզօր ձեռք մը իւր առջեւ կը սփռէ շատ պարգեւներ. այն կը պաշտպանէ զինք, եւ մինչ աշխարհի մէջ մահաբեր վարդապետութիւններ կը հնարուին կեանքը կարճելու համար, եւ յոռետեսութիւնը իւր զոհերով կը բերկրի, գիւղացւոյն համար անծա-

նօթ է այդ ամէնը, եւ կ՚ըսէ. Կեանքը բարիք մ՚է ։

Ա՜հ, ի՞նչ պիտի ըլլայ վաղը.— նա չի հետաքըրքրիր յայդ, կեանքի առեղծուածը լուծելու մէն ջանքեր չ՚ըներ, եւ գոհ է, եթէ միայն երաշտութիւնը չաւերէ իր արտը, թրթուրն ու մարախ չապատակեն հոն, իր օղիք ու այծիք չատերջանան ։

Ահա անձուկ տեղական մը՝ որ կ՚երջանկացնէ գիւղացին ։ Բայց ամէն գիւղ ունի՞ ամէն բարեկեցիկ պայմաններ. այո՛, գիւղական անդորրութիւնը քաղցր է. սակայն առ մեզ քանինե՞ր կան՝ որ այդ անդորրութիւնը վայելեն. գի ո՞չ ապաքէն առոյգ երիտասարդներ կը հեռանան ի գիւղից գունդագունդ, պանդխտի ցպով կը շրջին աշխարհէ աշխարհ ։

Հասած է ժամն այս չարեաց դարման խորհելու. թող գիւղացին չփնտռէ այլուր անդորր կեանք, այլ միայն իր երդիքին տակ, իւրայնոց քով ։

Եւ ի՞նչպէս ։

Ըստ մեզ, այսմ միակ փրկարար միջոցն է գիւղատնտեսութիւնն. կը փափաքինք գիւղացին հմուտ տեսնել այս կարեւոր գիտութեան. աղէտ գիւղացին կը մնայ թշուառ եւ կը ցանկայ իր երկրէն դուրս փնտռել իր բախտն ։

Գիւղատնտեսն մեծ գանձեր ունի ի ձեռին, երկրիս բերքերն, մարգերն, պուրակն, ճակն ու առուակ, ընտանի կենդանիք ։ Այս ամենուն տէր է գիւղացին. ուստի հա՛րկ է անոր համար առանձին կրթութիւն. հարկ է երկրագործական վարժարան մը հիմնել, որպէս երբեմն փորձուեցաւ իսկ ։

Ցուցնելու համար թէ քանի՛ ուսումներ անհրաժեշտ են գիւղացւոյն, երկրագործական վարժարա-

նի մը ծրագիրն արժան կը համարիմք աստ յառաջ բերել ։

« Երկրագործական դպրոցի ուսումն ունի տեսական եւ գործնական մաս ։ Տեսականն աւելի ձմեռը կ՚աւանդուի։ Առաջին տարին կ՚աւանդուի՝ Երկրագիտութիւն, Ընդհանուր Արջառաբուծութիւն, Մեղուաբուծութիւն, Բնագիտութենէն՝ Մասնոց ընդհանուր յատկութիւնները, Բուսաբանութենէն՝ Տնկոց Բաժանմունքը, Անասնոց բժշկականութիւն, Թուաբանութիւն, Գործնական Երկրաչափութիւն հանդերձ Արտաչափութեան դիւրին փորձերով ։ Երկրորդ տարին կ՚աւանդուի Բուսաբուծութիւն, Ոչխարաբուծութիւն, Խոզաբուծութիւն, Թուաբանութիւն, Գծագրութիւն դաշտերեւաց եւ երկրի մակերեւութից, Հիմնական Ուսումն Երկրագործական Քիմիայի, Ծորելի եւ հաստատուն մարմնոց, Օդ եւ Ջերմութիւն, Խմորումն եւլն. Գիտութիւն վայրի բուսոց, Ոճագիտութիւն, Տոմարակալութիւն ։ Երրորդ տարին կ՚աւանդուի Անտառագիտութենէն՝ կտրելի անտառ, Գինեգործութիւն, Գիտութիւն մրգաց, Կովաբուծութիւն, Ձիաբուծութիւն, Անասնոց բժշկականութիւն, Թուաբանութիւն, Երկրագործական Քիմիա, Գիտութիւն օդերեւութաբանականաց, Վայրի տնկեր, Ժողովրդական ազգային տնտեսագիտութիւն, Ոճագիտութիւն, Տոմարակալութիւն ։ Դասատուութեան ժամանակն է ամեն օր 1 ժամ ամառը, 2-3 ժամ ձմեռը ։ Անձրեւային օրերը նոյնպէս ուսմանց կը գործածուին ։

« Գործնական ուսումն այլ նոյնպէս որոշ ծրա-

գրի մը համեմատ է, այնպէս որ աշակերտն 2-3 տարւոյ մէջ բովանդակ գիւղական տնտեսագիտութեան մէջ կը կրթուի։» (Հանդէս Ամսօրեայ, Ա. տարի, 1887, նոյեմբեր, էջ 154)։

Ահա օգտակար առաջարկ, հմուտ գրիչներու տեսութեանց արժանի, որով կը բարձուին շատ չարիքներ։ Այսու գիւղացին իւր հողին փարած կը մնայ, ներշնչեալ եւ զարգացեալ ժամանակիս յառաջդիմական ոգւով. եւ կարծեմք թէ շնորհիւ գիւղատնտեսութեան բարեաց՝ թշուառութիւնը հեռուէն կը նայի գիւղին, բայց չի համարձակիր իւր ոտքն անոր սեմոց վրայ դնել։

ՔՄԱՀԱՃՈՅՔՆԵՐ

Իմ մեծ վիշտերէս յօրինեցի
պզտիկ երգեր։
ՀԱՅՆԷ

Սրտին ականջը

Համակ արիւն Սիրտ մը, որ թարմութենէն կը թրթռար, ըսաւ օր մը Սէրին.

— Կ'ըսեն թէ դու կը բնակիս խորն այն ամեն սրտերուն որոնք գուրգուրանքի կը տենչան, եւ անոնց կը չռայլես աշխարհիս երանութիւնը զոր լիաշուրթն կ'ըմպեն. թէ դո՛ւ ես որ կուտաս մարդուն ամենէն խիզախ թռիչներն այս աշխարհէ վե՛ր, մարդուն, որուն էութիւնը կ'ազնուես ու կը գինովցնես գերագոյն հեշտանքով մը որ քու մեղրդ է։ Եկո՛ւր, զի՛ս ալ լեցուր այդ վայելքներովը զորս չեմ ճանչցած կեանքիս մէջ, ո՛վ արքայդ զգացումներու որ մեր վրայ կը տիրապետես։

Այս խօսքերուն իբրեւ պատասխան՝ Սէրը արգահատանքի շարժում մը միայն ըրաւ, ուրկէ յետոյ սակայն թարմ ու կոյս Սիրտը կը ծածկուէր Սիրոյ գգլխիչ կոհակովը։

*
* *

. . . Այն վայրկենէն ի վեր երբ սիրտը սկսած էր սիրել, տուայտանքի օրերը հասած էին իրեն համար, օրեր սպառիչ ու մխիթարական, եւ բացուած

վարդի մը պէս իր թերթերը այժմ կը դալարուէին, կը կծկուէին, կը թառմէին. եւ Սէրն էր, մեծ-խաբեբայ ուրուականը, որ յարալէզի մը նման, ծարաւողի մը կատաղութեամբ կը ծծէր հիւթն այդ եղական, զգայնիկ ծաղիկին որ կը չորնար տակաւ։

Թերթաթառամ, կմախացած ծաղիկ մը զոր նետած են եւ որ ա՛լ չի բուրեր, այդ սիրտը եւս օր մը յանկարծ դադրեցաւ սիրելէ, պատրանքին խորտակող ծանրութեան տակ ճզմուելով, ջախջախուելով։

Առաջին Սէրը կը շոգիանար այժմ այդ Սրտէն, պատանութեան խենդ օրերու ճշմարիտ Սէրը, շիջանումը, ածխացումը մեր կրակ-զգացումներուն, որոնց կը յաջորդէր դատարկութիւնն իր պաղ սարսուռներով, եւ այդ սարսուռները ըլկանք մըն էին իրեն համար, ըլկանք մը տիեզերային, այլ եւս չկարենալ սիրելու վշտին ըլկանքը։

Հեսփեր

Թարմ ու գեղանի աղջիկ մը ձեռքը ունէր հարսնուկներու փունջ մը, փունջ մը վառ ու արենագոյն ուրկէ մէկն մի քայլին թերթ մը կը փետտէր, զոր չորս ծայրերէն ծալլելով կը զարնէր իր բոսոր գոյնով չզարչուած ճակտին ու կը պայթեցնէր։

Հուրիներու քոյր այդ աղջիկը գոհունակութեան հրճուանքով մը կը նետէր այդ թերթը եւ ուրիշ մը կը փետտէր՝ տարօրինակ կերպով գրաւիչ այդ փունջէն, զայն ալ նորէն ճակտին վրայ պայթեցնելու համար։

Այսպէս հարսնուկներու բոլոր կարմիր ու կենդանի

թերթիկները, իրենց պայթումի հառաչանքին մէջ պատռեցան, թառմեցան եւ ուր ուրեմն մեռան՝ իբրեւ դատապարտութիւն արեան հետքեր ձգելով այդ աղջկան ճակտին վրայ որ իրենց գերեզմանը եղաւ։ Բայց երբ ամէն կոթունները մերկացան թերթերէն, հիմայ իրենց վրայ ունենալով բեղնափոշւոյ բաժակները միայն, այն ատեն տխրեցաւ այդ աղջիկը՝ իր ձեռքին մէջ նախկին փունջէն աւերակ մը մնացած տեսնելով։

Նոյնպէս, անգութ աղջիկ, այն ամէն կարմիր, երիտասարդ, խնդացող սրտերը որոնք քու ցուրտ արձանային գեղեցկութեանդ բախելով իրենց հառաչանքներուն մէջ կը հալին, կը մաշին քու քրքջանքդ չարժելով միայն, գիտե՞ս, անո՛նք ալ իրենց հետքերը կը ձգեն, հետքե՛ր, զորս օր մը պիտի զգաս խղճիդ վրայ հալած կապարի պէս ծանր ու այրող։

Վա՛խ, իմ սէրս

Վա՛խ, ի՛նչ եղար, ո՛վ իմ առաջին սէրս։ Ի՛նչ որդ է որ մտեր է քու մէջդ ու կը կրծէ, կը հատցընէ զքեզ։ Երբ իմ բաղձանքներուս պէս դուն եւս մեռնիս, ու զքեզ ալ երբ անոնց պէս թաղեմ, ինձ որ հիմա Անյոյսը կ'ըսեն՝ Անսէ՞րը եւս պիտի ըսեն։

Գիտեմ, շատ զրկումներ ունեցար կեանքիդ մէջ, ո՛վ իմ խեղճ Սէրս։ Փողոցը ձգուած անտէրունչ տղու մը պէս ապրեցար, որուն ոչ ոք երես կուտայ, զոր ամէնքը կ'անարգեն եւ որ մինչեւ անգամ յանձն

կ՚առնէ անցորդներէն իր սնունդը մուրալ, եւ չ՚ըն-
դունիր, հէ՛ք պզտիկ անօթին։

Դո՛ւն ալ խնդրեցիր, մուրացի՛ր քու զգացումնե-
րուդ փոխարէնը որ քու կենսական սնունդդ պիտի
ըլլար, եւ զոր քենէ զլացաւ այն ապերախտ աղջիկը։

Վա՛խ, իմ անտէր Սէրս. կը տեսնեմ որ լքումդ
զգալով օրէ օր կը նիհարնաս, կը տժգունիս։ Մա-
հուան դալուկը կը բռնէ զքեզ տակաւ, որուն ի տես
սիրտս ցաւով կը լենայ։ Ի՞նչպէս պիտի կարենամ
մխիթարութիւն գտնել կեանքիս մէջ, երբ զգամ քու
յաւիտենապէս բաժանումդ ինձմէ։

Ա՜խ, մի՛ անիծեր զայն որ քու մեռնելուդ պատճա-
ռը պիտի ըլլայ. արգահատէ՛ անոր վրայ. գէթ օրհ-
նէնք մը ըլլայ թող քու վերջին շունչդ։

Ա՛լ մահուան պաղ քրտինքը կ՚իջնայ վրայէդ։
Անօգուտ է. պիտի մեռնիս վերջապէս։ Ահա՛ կը
բանամ քեզ հոգիս ուր թաղեցի պատանութիւնս
ամբողջ. եկո՛ւր, քու նախընտրելիդ քովը հանգչէ
դո՛ւն ալ։

Բաղձանքս է որ գոնէ զիակդ ունենամ իմ մէջս,
որպէս զի երբեմն զգամ զքեզ եւ սփոփուիմ։

Անրջանք

Պատահում մը

Աղուո՛ր աղջիկ, առաջին անգամ երբ տեսայ զքեզ,
կարծեցի գտնել մէկը, զոր տարիներէ ի վեր, անո-
րոշ ժամանակէ մը հետէ կը փնտռէի, մի՛շտ կը
փնտռէի, եւ զոր չէի կրցած գտնել։

Առաջին անգամ տեսնելուս ճանչցայ զքեզ. դու
բարեկամն էիր սրտիս, որու անսովոր տրոփումները կը
յայտնէին թէ իր ադամանդը, իր պաշտելին էիր դուն։

Երիտասարդ սրտիս ամբողջ կրակովը, կոյս զգա-
ցումներուս բոլոր առուգութեամբը սիրեցի զքեզ,
տանջո՛ղ էակ, եւ զգլխանքի մը մէջ որ աչքերէդ
կ՚անցնէր ինձ, երազեցի անո՛ւշ, անգութ կերպով եր-
ջանիկ բաներ զորս օր մը միասին պիտի վայելէինք։

Յուշք մը

Վերջալուսի ատրագոյն ամպերուն մէջէն թռչուն-
ները իրենց բոյնը կը դառնան, եւ նոյն պահուն ե-
րամովին կը թեւապարեն դէպ ի քեզ զգացումներս
ալ որոնց դու ես տիրուհին։

Ճեննողկուզուկի ոստերուն մէջէն, որոնք իրենց
քմահաճ ոլորումներովը պատուհանիդ ամպհովանին
կը հիւսեն, կը դիտեմ օրուան հրաժեշտը ու կը
խանդաղատիմ։

Ու ես բոլորովին յուռթուած քու վերացումէդ՝
չեմ համարձակիր անրջանքէդ սթափեցնել զքեզ, եւ
տրտմութեամբ մը որ չես գիտեր թէ ի՛նչ մը ունի իր
մէջը մխիթարական՝ կը յիշեմ մեր երէկուան հրա-
ժեշտը աստղերուն տակ։

Կերպարանափոխում

Ճրագը սենեկիդ մէջ կը վառի եւ պատուհանէդ
երեւցած լուսեղէն յատակի մը վրայ, տերեւներու
ասղնեգործումին մէջէն կը տեսնեմ զքեզ որ մեղ-

կութեամբ գլուխդ բարձիկին կռթնցուցած, ճենողկոյզներու թոյլ գրգռիչ բուրմունքէն արբշիռ, լացընելու չափ տխո՜ւր դէմքով մը կը մտածես։

Զարմանքի ժպիտով մը կը թողուս պատուհանդ, երբ առաջին անգամ կը նշմարես զիս որ դէպ ի քեզ կուգամ, ու կ'երթաս դաշնակի վրայ թրթռացնել քու ամէն զգացումներդ։

... Տակաւ, երաժշտութեան սիրտս լեցնող հըմայքին տակ կ'երազեմ թէ այդ ամէն ձայները հոգիէս փրթած, իմ էութիւնս կազմող մասունքներն են, որոնք այդպէս քու սենեկիդ մթնոլորտին մէջ կը թռչտին։

Մինչ կը շարունակես նուագներդ դաշնակին վրայ, որոնց մերթ կը կցես քու ձայնդ ալ, հոգւոյ մը չափ թարմ ու թրթռուն, ես ինձ այնպէս կը թուի թէ սէրն ալ երաժշտութիւն մըն է, ու միեւնոյն ատեն կը զգամ մանաւանդ թէ զգացումներս կը կերպարանափոխուին, կ'աննիւթանան ու տակաւ ամբողջ երաժշտութիւն մը կը դառնան։

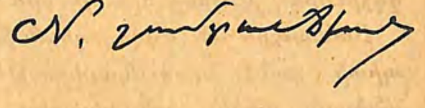

ՄԵՐ ԵՐԳԵՐԸ

Ճշմարտապէս ժողովրդական բանաստեղծութիւն մը կայ դեռ կոյս մնացած, որ կը պատկերացնէ ողջոյն տոհմային կեանքն իր ամէն երեւոյթներով. —գաւառային երգերն ըսել կ'ուզեմ, որք ժողովրդական բարուց եւ սովորութեանց արձագանգն են։

Մերթ ընդ մերթ ուղեւոր մը, թղթակից մը կամ սակաւաթիւ բանասէրք ի գիր արձանագրած են այս գաւառական բանաստեղծութիւններէն հատակոտոր պատառիկներ. բայց առնուք վեր ի վերոյ եւ աղօտ իմն գաղափար կուտան այն ամբողջութեան վրայ։

Պէտք է բանասէրն երթայ մինի գաւառական քաղաք մը, եթէ կ'ուզէ լսել իսկապէս ժողովրդական բանաստեղծութիւնն։ Հոն, ամէն խորշ, ամէն ժայռ պիտի արձագանգէ յունկն իր՝ տարագիր անձի մը մօրկան կամ քրոջ, ծաղկատի ամուսնոյն կամ նազուքիկ՝ շնորհալի հարսնցու կուսիկին հառաչներն որք կը խառնուին բնութեան ձայներուն, առուակի դըչխինին, թռչնոց ճլուըլիւնին հետ։

Բանասէրն հոն՝ ժողովրդեան խաւերուն մէջ՝ ի՜նչե՛ր պիտի գտնէ ուսումնասիրութեան արժանի, երբ անձամբ անձին հանդիսատես եւ մասնակից լինի ընտանեկան կենցաղոյն։ Մերթ մանկամարդ հարսնուկ մ'է որ իր ծոցածին մանկան օրրանին կուշտը նստած՝ իր կաթով կուտայ նմա սնունդ անապակ, իր օրօրներով՝ քուն անուշակ, եւ որ իր գողտրիկ չեչտերով ու նախնուն նկարուն լեզուով կ'երգէ։

Տեսէ՛ք իւր արտայայտիչ ոճը, գունագեղ բացատրութիւններն .

Ըռահնէն կարիմ չապիկ,
Վարդենուն դնիմ թեզնիք, եւն.

Օրօր, օրօր, ապրիս դուն հօրով,
Ապրի՛ս օրով ու մեծնաս մօրով.
Պահիմ չարէ չապկով ազիզ լաթերով,
Մարգրտի, նռան հատերով։

Մերթ հարսանեկան հանդէս մ'է ուր կուսանք եւ հարսունք «քաշ» ձայնով խմբերգ մը կը գեղգեղեն, փոխն ի փոխ, ի ներբող հարս ու փեսին կամ նոցա մերձաւորաց։ Եւ թէպէտ այս շէրերէն (Շիիր — բանաստեղծութիւն) շատեր հին են, սակայն ամէն պատեհիւ անոնց վրայ կ'աւելնան ափ յափոյ յօրինուած ու տաղաչափուած ինքնաստեղծ շէրեր, քաջայարմար պարագային, ատիճանին եւ հասակին անոնց որոց ուղղեալ են.

Ազու՛ր, քեզ ո՞ր մար է բերեր,
Ան թուխ աչուի մա՛րն է բերեր։
Մարն է բերեր մեզի համար,
Մենք ինք եկեր քեզի համար։
Ա՛յ, իմ, ա՛յ աններման աղուոր,
Չի կայ քեզի նըման աղուոր։
Ազուոր քու հագածըդ ալ է,
Ելի խաչուն վըրայ քալէ,
Քալէ ու մանտրտիկ քալէ,
Աչուկ փէշէրդ վեր ծալէ։
Ա՛յ, իմ, ա՛յ աններման եւն.

Առաւօտուն դէմն ի արեւ,
Թագւորը տայ մօրը բարեւ,
Բարով եկիր, դուն բարկ-արեւ,
Ցաթեցիր մեր տանն ի վերեւ։
Ա՛յ, իմ, ա՛յ աններման եւն.

Առաւօտուն աս ի՞նչ չաղ է,
Հարսն ի պախճան վարդ կու քաղէ,
Նատեր ու շէքէր կու մաղէ,
Շէքրիճ թօզը լի՛ք կու թաղէ։
Ա՛յ, իմ, ա՛յ աններման եւն.

Առաւօտուն կանուխ կանուխ
Մտնիմ պախճան քաղիմ անուխ,
Հարսինը սիրտն է պուղանուխ։
. . . .
Ա՛յ, իմ, ա՛յ աններման եւն.

Անձրեւը խաղաղ կու թորայ,
Թագաւորին ձին կու խաղայ,
Հարսինը սիրտը կու դողայ։
. . . .
Ա՛յ, իմ, ա՛յ աններման եւն.

Երկու կաքաւուկ ունինք բունը,
Կու կաթէ երեմնուն գունը.
Դո՛ւն ես մեր տանն ոսկի սիւնը։
. . . .
Ա՛յ, իմ, ա՛յ աններման եւն.

Եւ կամ հարսին կողմէն է որ խումբը կ'երգէ քէֆով ու դէֆով։

Պուչպուչ եղար վարդիս դիմաց,
Վարդըս տարիր, չարիր իմաց.
Քանի անիմ աչօքս իմաց,
Ելի ւ՚եկու կամաց կամաց:

Ընտանեկան սիրային ակմբոց մէջ բանասիրին ի՜նչ չահեկան նիւթեր՝ լի փափկութեամբ զգացմանց եւ իմաստից, որպիսի են գողտր ու խանդավառ սիրերգք զորս կը տարփողէ կանացի դաշն ձայն մը, մինչ տարեւոր հրահոսան գինին ցո՛ւնց տուած է կարօտակէզ սրտից եւ տարակայ սիրելեաց յիշատակը պաշարած է մտքերն.

Ա՛խ, զաղում, զաղում,

Քունս եկեր ւ՚աչերս առեր,
Եարս եկեր ու պագիկ մի կ՚ուզէ.
Քունն երթայ ալուի կուգայ,
Եարն երթայ զառնան կու կենայ:
Կայներ ես բարձր դրան վրայ,
Հագեր ես կանաչ ու կարմիր,
Աչօք ու ունօք կ՚անես,
Իմ մանուկ խելքս կու տանիս:
Մօրմէս ու մանկութենէս
Ես ազապ աղջիկ չիմ պագեր.
Երէկ աղուար մի պագի,
Ան գացեր մօրկանն է գանգտեր:

Մարիկը հարցմունք արեր,
«Ատ լուս երեսդ ո՞վ է ճանկեր.
— Մարիկ, ես աս օր էգին գացի,

Վարդենուն փշիկն առունեց:
— Զորնայ ան վարդին փուշը,
Քու լուս երեսըդ չարունէր:
—Օրհնէ՛, մ՚անիծեր, մա՛րիկ,
Իմ երեսս կարին մ՚առունեց.
Պագա թը առնէ . . . .
Կ՚անիծես՝ կ՚ելլէ . . . . :

Եւ դարձեալ նոյն սիրերգներէն ըլլալով

Աղբեր մի Մրզայ լեռնէն
Փուտ ուռուն ֆոֆը կու վազէ.
Օղուխն արծըլթէն դըրած՝
Ջուրն ոսկուն թասը կու վազէ:
Երկու թուխ աղուոր աղջիկ
Նորշըպով ի ջուրն են եկեր,
Երկու տաղիան կըյրին
Ջին հեծեր ժուռ գալ են ելեր:
«Աղջի՛կ, աղբօրդ արեւուն
Նոշըպեդ պըտիկ մի ջըրիկ:
— Ջուրըս տաք է, չէ պաղեր,
Մեր սիրուն շատ մարդ է մեռեր:
— Ջուրըդ տո՛ւր, խմինք՝ մեռնինք,
Սեպինք թը մարեր չին բերեր:

Տեսէ՛ք նաեւ յետագայ Անտունին (1) ուր կենդանի՝ չօշափելի նմանութիւններով կը գովաբանուի կոյսն գեղանի, եւ սիրահար սիրտն անճար միալով վըրիպեալ սիրոյն իբր զոհ՝ կենդանւոյն կը մտնէ ի՛ւր իսկ ձեռօք բացած փոսին մէջ: Բայց մահուընէ ետքն ալ «ծիրանի բոցով» կը ծխայ . . . : Ո՞ւր տե-

(1) Անյանգ բանաստեղծութիւն:

սեր էք այսքան վառ երեւակայութիւն ու կենդանի բացատրութիւն .

Աղուոր մի տեսեր իմ եա
Ուր երեսն իրեք պեճկ ունի .
Բերանն է բոլոր աղուոր ,
Տուփ նըման ,քան գլինկենի ։

Աչքերն է լուսու նըման ,
Ո՛վ տեսնէ՝ խելաց կու թափի .
Ծոցերն է ոսկի մնտուկ
Վարդէ ջուրն ի մէջ ժողովի ։

Բերանն է շէքրով լեցուած ,
Պռկներն ի վար կու վաթի .
Իր բերնին քաղցրութենէն
Բռնկեր սրտիկս ու կ'էրի ։

Մարդն ուր սիրու տէր լընի ,
Ան սիրուն ճարակ չի լընի .
Ինքն գերեզման բանայ
Ուր մտնէ հողն կենդանի ։

Սրտիկն ալ ի բաց թողու
Ուր ելլէ բոցըն ծիրանի .
Անցնող ու դարձող ըսէ .
«Սիրու տէր մարդ է , կու վառի» ։

Մայր մ'է որ կ'երգէ հետեւեալն , իւր մատղաշ զաւկին ուղղեալ որ իրմէ կը բաժնուի տար աշխարհ պանդխտելու համար . այդ չորս տողերուն մէջ մայրական սրտիկն է որ կը խորովի , կը մորմոքի «հազար նազով մնուցած իւր Թփիկին» համար .

Թըփիկ մ'ըռահնակ էիր ,
Քեզ հազար նազով մնցուցի ,
Առի բարձր լէռն ելայ ,
Թռուցի ու ի վար մընացի ։

Սա երկու տունք ալ ի՛նչ ազդու կերպով կը պատկերացնեն սրտի խշխշուքը պանդխտին որ կը տոչորի , հալումաշ կ'ըլլայ յիշատակով ու կարօտով իւր սիրելեաց յորոց հեռու կը գտնուի . այդ կարօտըն աւելի ցաւագին , աւելի տաժանարար է քան պապակն ու անսուաղութիւնը . հայրենի ապառաժը բիւրիցս առաւել ցանկալի է քան օտար դրախտն ուր փոխադրուած կայ .

Ա՛յ իմ պարկուկի մորճիկ ,
Ուր յապառաժ քար կու կենաս .
Եկըն հանեցին տարին ,
Ա՛լ ուրիշ պախճա թաղեցին ։

Շէքէրով շէրպէթ արին ,
Բերին իմ քոքս ջրեցին ։
Իս ի իմ տեղըս տարէք ,
Կու կենամ ծարաւ ւ'անօթի ։

Աւասիկ անման նմոյշ մը , ուր , վսեմ անձնուիրութեամբ , սիրատոչոր կուսիկն իւր հոգին պատրաստ է տալու ի նուէր տարփաւորին , որոյ բաւ է եթէ չզրկուի տեսքը վայելելէ .

Հոգեկս ես , հոգեկս ուզես ,
Զէ չըսիմ՝ հանիմ տամ ի քեզ .
Վախիմ թը աչերս ուզես ,
Ալ ինչո՞վ նայիմ ես ի քեզ ։

Եւ երբ սիրելւոյ մը մահուան վրայ ողբալու են հաւաքուած՝ պառաւք թէ մանկամարդք, ի՜նչ սրտառուչ, ի՜նչ աղեխարշ են այն մրմունջք որոց մէջ կը գտնեն ա՛յնքան կենդանութիւն, եւ կ'երգեն ա՛յնքան լալագին վայնասունով եւ կանչ ու կառանչով որ ամենէն քարասիրտք անգամ յարտասուս կը շարժեն։ Այդ ողբեր, ջայլեր կամ ղացեր, ինչպէս կ'ըսեն իրենք, հանգուցելոյն չափ ու հասակին եւ ողբերգուաց հետ ունեցած կապակցութեան նկարագիրն են, եւ կ'երգուին բացադարձութեամբ կամ մերձաւորաց ուղղեալ։ Վաղամեռիկ անձ մ'է այն՝ որ ժպտուն ապագայ կը խոստանար, կամ որոյ մահուամբ սերունդ մը կ'անճետի. միամօր որդեակ մը՝ որ էր միակ մխիթար իւրայնոց. ընտանեաց հայր մը՝ որոյ մահուամբ կը կործանի ընտանիքն, ամուսին մ'է որ այրի ու որբեր կը թողու գուցէ չքաւոր. կամ վերջապէս յօտարութեան գտնուող սիրական մ'է որոյ վերադարձին կը սպասուէր անձկակարօտ, յուսալից...։ Եւ այդ լալկան կանայց, ժողովրդեան մարց ստեղծիչ, արթուն միտքը գիտէ ըստ պատշաճին եւ պարագային բանաստեղծել, տաղաչափել եւ ողբերգել, ձայնակցութեամբ այլոց ողբակցաց, եւ այս ներշնչում տեղի կ'ունենայ վայրկենապէս, յանպատրաստից։ Այդ ողբերէն ահա տուն մը.

Եկո՛ւ մեր պախճան թաղինք,
Հողըդ մաղինք չարերով,
Հողըդ չարերով մաղինք,
Քու վըրադ կարմիր խնձորով։

Ո՞ւր թողունք այն առատ պաշարն պարերգներու, վէպերգներու, մանկական երգերու եւ ընտանեկան

զբօսանաց ու խրախճանաց յարակից տաղերու եւ խաղերու, ինչպէս եւ առակներու, առածներու, հանելուկներու, առասպելներու, հէքեաթներու եւն. որք զուտ ժողովրդական տիպ կը կրեն, անգրագէտ ժողովրդէն կը յօրինուին ու կ'երգուին, եւ յորոց բազումք աւանդաբար կ'անցնին սերունդէ ի սերունդ։ Անկարելի է յառաջ բերել զանոնք ամբողջապէս։

Այսպէս, գաւառային ամէն քաղաք, ամէն գիւղ ունի իւր ժողովրդական երգերն որք համակ սիրտ, միտք, հոգի, խանդ եւ աւիւն են։

ԿԵԱՆՔԸ ԲԵՌ ՄԸ ՉԷ

Առ ձեզ են բանք իմ, ով պատանիք, որ դպրոցական երջանիկ ու անմեղուկ կեանքն այն ինչ թողած՝ իրական կենաց մէջ թեւակոխել՝ ձեզ ասպարէզ մը գտնել փորձելով դժուարութեանց կը բախիք։

Կը հասկնամ, շատ անստոյգ է ձեր վիճակ. հարուստ չէք, ոչ արծաթով, ոչ փորձառութեամբ։ Գուցէ չունիք ո՛չ իսկ խորհրդատու, յուսատու բարեկամներ որք քաջալերեն ու առաջնորդեն զձեզ։ Գուցէ դիմումներ ըրիք, ձեզ վիճակ մը ստեղծելու՝ գործ գտնելու փորձեր ըրիք եւ մերժուեցաք, ձեռնունայն մնացիք։ Ու այդ մերժումներ աւելի եւս վհատեցուցին զձեզ, թունաւորեցին ձեր էութիւնը, Ակիչ անձկութեան մը մատնուեցաք, եւ կեանքը բեռ մը կը թուի ձեզ։

Գուցէ, ձեր դժբաղդ անյաջողութեան համար, ճակատագիրը կ'ամբաստանէք, կամ անգութ ընկերութիւնը կը պախարակէք եւ կամ ձեզ տրուած հմտութեան որակին ու քանակին անբաւականութենէն գանգատիլ՝ դուք զձեզ դատապարտել կը փորձուիք, դուք՝ որ այնքան վստահ էիք ձեր ոյժերուն վրայ, մինչ անփորձ տակաւին՝ դպրոցին սեմէն դուրս ոտք չկոխած, այդ սահմանէն անդին չտեսած, ձեր կարողութեան վրայ մեծ մեծ յոյսեր դրած՝ յանձնապաստանութեամբ սովոր էիք յոխորտալ: Եւ, անգէտ անտեղեակ արտաքին աշխարհին փորձութեանց, անձկութեանց ու վշտաց՝ գեղազուարճ ու հաճոյալի կեանք մը կ'երեւակայէիք այդ անմեղուկ ու անքոյթ շրջափակէն դուրս: Եւ հիմա սահմանէ ի նոր սահման այդ փոխանցումը գահավէժ անկում մը ձեզ թուելով՝ կեղակարծ հմայաթափում մը կը զգաք: Բեղուն ու շողշողուն յոյսերը կը ցնդին, ոսկի երազները՝ իբրեւ անօսր մշուշ՝ կը փարատին եւ, ձեր առջեւ, ուրուատիպ կը կանգնի պատրանքը, ցնորքը՝ մերկ, ցուրտ, սարսռազդեցիկ, ահաւոր....: Ու, վարանոտ՝ երկմիտ կը դանդաչէք, նման կոյրին որ կորուսած է իւր յենարան ցուպը, հանգունատիպ կուրին որոյ խորտակուելով ուղեցոյց ղեկը՝ դարձած է խաղալիկ հողմոց եւ ալեաց:

Սակայն, ինչ որ ալ ըլլայ, վհատելու՝ լքանելու՝ յուսահատելու պատճառ չունիք, հաւատացէք ինձ: — Կեանքը բեռ մը չէ բնաւ ձեզ համար, եւ դուք մարդկութեան ամենէն թշուառայեղց դասը չէք կազմեր: Ի՜նչ թշուառներ կան դեռ, յաւէտ կորսուած հոգիներ, բարոյապէս անկեալներ — մարդ-

կային ընկերութեան դասալիքները: Ա.յնպիսեա՛ց վայել է լքումը, վհատումը, անդարձ կորուստը:

Եւ յետոյ, չափազանց խղճահարութիւն չէ՞ ձեր կողմէն, եւ անիրաւ դատաստան մը չէ՞ ընկերութեան կողմէն, այդ յուսավրիպութեան բովանդակ պատասխանատուութիւնը ձեր վրայ ծանրացնել: Այո՛, ինչո՞ւ ի նկատ չառնել ժամանակի աննպաստ բերմունքը, միջավայրի անյաջողակ պայմանները եւ ուրիշ շատ պատճառներ որք անկախ են ձեր կամքէն եւ կարողութենէն: — Դուք տեղի չունիք երկիւղի, ցորչափ ուղիղ բանավարութեան փարոսն է ձեր կողմնացոյց, ցորչափ արի ու բարի սիրտ մը կը կրէք եւ գէթ հաւատոյ նշոյլ մ'ունիք ի ձեզ:

Կենաց նպատակն — լա՛ւ ճանչցէք — հաճոյքը՝ վայելքը չեն, այլ կեանքն ինքնին միջոց մ'է հասնելու դէպ ի վսեմագոյն նպատակ մը, եւ մարդո՛ւն անկ է իւր ընթացքն այդ նպատակին պատշաճեցնել արդեամբ: Դուք լաւագոյնս պիտի ըմբռնէք ձեր կոչումն եւ պիտի կարենաք գծել ուղին ընդ որ պարտ է ընթանալ, բաւ է որ դոյն այդ ճշմարտութեան գիտակցութիւնն ունենաք, բաւ է որ քաջ ի միտ առնուք՝ թէ

«Ո՛չ թախիծ եւ ո՛չ բերկրանքն են
Նըպատակ մեզ սահմանեալ,
Այլ տքնիլ որ յաջորդ օրը
Լաւ գտնել զմեզ քան զանցեալ:»

Վ. ՀԻՒԿՕ

Հիւանդութիւն. — Մահ. — Յուղարկաւորութիւն (1)

Վ. Հիւկոյի մահը հեռագրաւ իմացած էք։ Հիւանդութեան օրերը անձկութեան եւ տագնապի օրեր եղան ամենուս համար. օրագիրները բաւական չ'էին ըլլար. ամեն մարդ փողոցն ու տունը կ'երթար լուր առնելու համար. ես ալ։ Ութ օր տեւեց հիւանդութիւնը. շատ չարչարուեր է. խելքը միշտ գլուխը մնացեր է։ Ժանն ու Ժորժ մնարէն չբաժնուեցան, եւ ամեն օր օրագիրները կը ծանուցանէին որ գոնէ այդ մխիթարութիւնը չ'էր զլացուած մեծ բանաստեղծին իւր վերջին օրերուն։ Այլ գերագոյն մխիթարութիւն անտարակոյս հանդերձեալ կենաց նախատեսութիւնն եղած է իրեն համար. անոր վրայ կը խօսի եղեր իւր մահճին մէջ, եւ չուրջին եղողներուն ըսեր է. «Մեռնող մըն է որ կ'ըսէ ձեզի այս բաները։» Տագնապին մէջ լսեր են այս ոտանաւորն իւր բերնէն.

C'est ici le combat du jour et de la nuit.

Ի՛նչ ահեղ պէտք է ըլլայ արդարեւ կենաց եւ մահուան մէջ վերջին պատերազմը։

Շատ անգամ գրկեց համբուրեց իւր թոռնիկները,

(1) Ընտանեկան նամակներէ քաղուած, 24 մայիս և 4 յունիս 1885 Թուակիր։ Ծ. Խ.

որ չարունակ կուլան կը հեծկլտան եղեր։ Մէկ երկու ժամ առաջ վերջին վայրկեանէն՝ այս բառերը արտասաներ է.

Adieu, Jeanne, adieu . . . .

Խե՛ղճ Ժանը, խե՛ղճ Ժորժը. միլիոններու տէրացան, բայց ի՜նչ կորսնցուցին։

Մարդ Վ. Հիւկօն իրեն մեծ-հայր ունենայ, այն եւս պէտք է երթայ ձեռքէն օր մը։

Տակաւին յայտնի չ'է ո՛ր օր պիտի կատարուի թաղումը. ազգային հանդէս պիտի ըլլայ, եւ այն օրը ազգային սուգի օր։ Ամեն ազգ ալ կը մասնակցի եւ պէտք է մասնակից ըլլայ այս ցաւոց. զի մեծ հանճարներու բնութիւնն ու տուրքն է համաշխարհական ըլլալ (1)։

* * *

Վ. Հիւկոյի յուղարկաւորութիւնն ալ կատարուեցաւ։ Ոչ երբէք այնպիսի փառաւոր յուղարկաւորութիւն կատարուած է. յուղարկաւորութիւն չ'էր, այլ մէկ բառով փառաւորութիւն։ Կիրակի օրը Յաղթութեան կամարին ներքեւ դրուած էր Քերթողին դագաղը. 24 ժամ տեւեց բոլոր ժողովրդեան տողանցութիւնն առջեւէն։ Շրջակայ avenueները բոլոր խուռն յորդահոսան գետերու պէս կը թափէին

(1) Յ. Գ. — Վեց միլիոն ֆրանքի մօտ է Վ. Հիւկոյին ձգած հարստութիւնը։ Ասկէ յիսուն տարի առաջ իւր առաջին հրաշակերտը, Notre Dame de Paris, 125 ֆր. բերեր էր իրեն. ի՜նչ փոփոխութիւն անկէ ի վեր։ Միայն Misérablesէն հարիւր հազարներով ֆր. վաստկեր է։

իբր ծով ի բարձունս Շանզ Էլիզէի։

Հետեւեալ օրը Յաղթութեան կամարէն ի Բանթէոն տարին զինքը դարձեալ մեծ փառքով ութ հարիւր հազար ժողովուրդ, ըստ իւր խնդրանաց՝ աղքատաց կառքին մէջ, որ Քերթողին միշտ սիրելի եղած հակապատկեր մը կը ներկայացնէր այնքան շքեղութեան մէջ, եւ երկու միլիոն ալ հանդիսական անցած տեղերուն երկու կողմը շարուած։ Աղքատաց կառքին ետեւէն, որ կը պարունակէր դարուս ամենամեծ հանճարին մարմինը, կ'երթար, մինակ, տխրամած եւ չնորհալի տեսլեամբ, ժօրժ, իւր թոռը. եւ այդ աղքատաց կառքն ու ժօրժն ալ ետեւէն՝ ամենէն սրտառուչ, նա մանաւանդ միակ սրտառուչ բանն էր այդ հանդիսին մէջ, որուն նկարագրութիւնները պիտի կարդաս օրագրաց մէջ, նըկարագրութիւնք՝ որ տկար գաղափար մը միայն պիտի տան իսկութեան։ — Ա՛հ, անտարակոյս, ըստ իս, աւելի արժանաւոր եւ աւելի փառաւոր պիտի ըլլար, եթէ ոչ միայն ըստ գրոյն՝ այլ եւ ըստ հոգւոյն յարգելով Քերթողին վերջին կամքը, իւր յուղարկաւորութիւնը կատարէին պարզապէս սա կերպով. Հիւկօն աղքատաց կառքին մէջ ու ետեւէն ալ բոլոր ժողովուրդը, տունէն մինչեւ ի գերեզմանոց, եւ հոն, իւր վերջին հանգստեան տեղը, փոխանակ քահանայից զոր չ'էր ուզած՝ ժողովուրդն ամբողջ ի ծունր գար եւ աղօթէր անմահ հոգւոյն համար, ինչպէս որ խնդրած էր։

Ինչ եւ իցէ, այս պաշտօնական փառաւորութիւնն ալ իւր մեծութիւնն ունէր. ո՞չ ապաքէն Վ. Հիւկօն բանաստեղծ մըն էր տիեզերական։

Կը հարցնես թէ գացի՞ մի գտնուիլ ես ալ. — անտարակո՛յս. հիւանդութեանը՝ գրեթէ ամեն օր, եւ մահուանը օրն ալ։

Այսպէս ահա կը մարին հետզհետէ ու մարեցան արեգակունք, եւ մենք մնացինք հոս՝ փողոցներու կազերուն լուսովը միայն . . .։

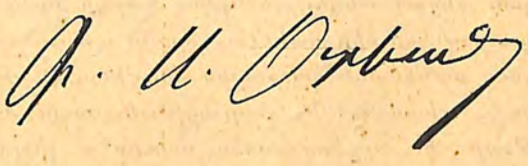

ՏԱՂՔ (1)

Երազ

Ես երբ կէս մեռած,
Երկրէս հեռացած,
Յաշխարհ անծանօթ,
Ծիւաղներու մօտ,
Խաւարին տեղեր
Էի տարուբեր.

Յանկարծ իս, անյոյս,
Շուրջ պատեց մի լոյս,
Թըմբիր ցըրուեցաւ,
Բոց վազեց անցաւ
Պաղ երակներէս,
Արագ չանթի պէս։

Քեզ տեսայ, ո՛վ Կոյս,
Իմ արեւ ու լոյս,
Քեզ որ բարերար
Ա՛յնչափ մօտ եկար,
Քեզ անյագ աչօվ
Տեսայ բարձիս քով։

Երկնային, անգայտ
Աչէդ ճառագայթ,

(1) Յօրինուած 1854—59։

Նայելուդ րոպէն,
Իմ աչէս անդէն
Ներս կը ցոլանար,
Հոգիս կը խայտար։

Ի՛նչպէս էր թովիչ,
Երբ, մեղմ, ըսփոփիչ,
Ցըրուելով հոգեր
Ճակատէս կ՚անցնէր
Քու աջիդ սիրուն
Գըգուանք մատերուն։

Ի՛նչպէս երջանիկ
Եղայ երբ գողտրիկ,
Այլայլելով իս,
Հաղորդեց բերնիս
Քու սիրուն բերան
Կայծ ելեքտրական։

Կո՛յս, յիշատակէդ
Սիրտ երախտագէտ
Կը գողդողայ դեռ,
Ինչպէս տերեւներ
Անոյշ զեփիւռէ
Որ այգ կը բերէ։

Ո՛հ, եթէ յոգնիմ
Եւ եթէ հանգչիմ,
Թէ լինիմ արթուն,
Թէ ծանրանայ քուն,
Այսպիսի երազ
Յիշեմ հանապազ։

Կշտամբանք

Անցած օր իմ քով
Նըստած էր մի կով,
Անհարթ եւ անհաճ,
Հաստակով գաճաճ,
Բայց պիղծ աւելի
Միտքն է գարշելի։

Ի՞նչ խօսիմ երկար.
Անիմաստ, յիմար,
Անուն մի, ումպէտ;
Իրեն չատ անպէտ,
Յանդուգն առած է,
Թէպէտ ինք ցած է։

Է՛յ էչ աներես,
Երբ արժանի չես
Ընկերութեան մեր,
Ընդէ՞ր կ'ելնես վեր,
Ախոռն է քեզ տեղ,
Անասո՛ւն տըգեղ։

Ներէ, կ'աղաչեմ, ազնիւ օրիորդ, ներէ բարեմիտ, Եթէ անարժան եւ անճահ խօսքեր համարձակ առջիդ Վրէժխնդիր հոգւով, թէպէտ ակամայ, ա՛յսչափ ղիղեցի. Այն մարդն անամօթ, այն մարդն անառակ պատժել ուզեցի։

Ե. որ համբուրէ զԱ.

Քեզ, գարշելի ժանտ Յուդայ,
Իշխանութիւն ո՞վ կուտայ
Որ, երբ անքուն պահապան,
Առած ինէ խիստ հրաման,
Սերովբէներ, տիւ գիշեր,
Բացած ոսկի նուրբ թեւեր,
Թըռչտելով շուրջ կը պատեն
Որ անարժանն հալածեն,
Ա՛յնչափ յանդուգն, աներես,
Վայելելով – ո՞հ – յառես
Շուրթերդ այն վառ այտերուն
Այն գեղեցիկ վարդերուն,
Որոնք եթէ լինէի
Յանկարծ երբեք արժանի
Համբուրելու մի անգամ,
Անշուշտ մարմին, ոյժ, անգամ,
Ոսկի, պատիւ, մեծութիւն,
Աստղեր, արեւ, լոյս, փայլիւն,
Հոգի, գուցէ եւ...
Հեշտութենէ այլայլած,
Բիւր անգամ ես կուտայի,
Թէ եւ գեհեն երթայի։

Իղձ

Եթէ կոհակ լինէի,
Զորս հինգ օրէ, ծով անցնելով խոր, անհուն,
Դէպ ի ծովափն ուր կը կոխեն ոտք սիրուն,
Ո՜հ - փրփրալով կուգայի ։

Եթէ նուրբ հով լինէի,
Զորս հինգ ժամէ, գալով թեթեւ, զովագին,
Այն այտերէդ, այն մազերէդ թանկագին,
Ո՜հ - գգուելով կ'անցնէի ։

Թէ սիրելիդ լինէի,
Մի վայրկենէ, թեթեւ, արագ իբրեւ շանթ,
Ծով անցնելով, դաշտեր, սարեր, գահաւանդ,
Ո՜հ - սրտիդ մէջ կ'իջնէի ։

Մազեր

Դուք որ մասն էք այն փափուկ եւ ոսկեթել մազերուն
Որ նազելի կը պատեն գագաթն այն վեհ ու սիրուն,
Դուք որ ընկեր ինձ միայն հաւատարիմ եւ անքակ,
Այն հեռաւոր ափերէն զատուելով հետս իմ եկաք,
Որպէս զի դառն օրերուս հասնելով միշտ բարերար,
Այն փառաւոր թանկ գլխուն լինիք գո՛նէ յուշարար,
Ո՜ սիրելի բիւր անգամ, ո՜ բիւր անգամ թանկ մազեր,
Ո՜րչափ թշուառ էի ես, եթէ չէիք ինձ հասեր ։

Կըզգա՞ք սիրուն գանգուրներ, երբ ամէն օր
եռանդուն,

Համբոյր կուտամ ձեզ անթիւ ու շատ անգամ խիկ
անքուն,
Ճրագին առջեւ մըտադիր կը դարձընեմ աջ, ահեակ,
Կը փայփայեմ ձեզ գողտրիկ, կը հոտոտեմ ձեզ բարակ,
Այնպէս որ մի երկնային, հեշտ փափկութեան մէջ
թաղուած,
Երբ ժամեր շատ անցնելով կը դարձընեմ մի նայուած,
Ո՜ բախտ անգութ, անօրէն որ յուսահատ կ'անիծեմ,
Աշտանակին խորն հասած ճըրագս աղքատ կը տեսնեմ։

Ստրջանք

Երբ ճերմակ, փափուկ, դէր բազուկներով կախ-
ուած իմ ճիտէս
Ա՜յնչափ զօրաւոր, այնչափ մոլեգին կաշկանդես
պատես,
Որ մարմինս համայն, գլխէս մինչեւ ոտք, յանկարծ
անսովոր
Սարսուռ մի պատէ շանթի պէս արագ ու ցընցէ բոլոր·

Երբ իմ աչերուս քու թովիչ աչերդ անմեկին ուռուած,
Ա՜յնչափ գողտր, անոյշ, ա՜յնչափ գեղեցիկ նետես
ինձ նայուած,
Որ համակրութիւն, սէր, հուր ու բոցոք անըսպառ,
անշէջ,
Սրտիս խորշերուն թափանցեն մըտնեն մի վայրկենի
մէջ·

Երբ աստուածային շուրթերդ յառելով ծարաւ
շուրթերուս,
Ա՛յնչափ հոտաւէտ, այնչափ հեշտալի շունչ տաս
թոքերուն
Որ անդէն մի նուրբ, երկնային հեղուկ թափան-
ցելով իս,
Ջիղերս համօրէն օծէ, փայփայէ ու գրգռէ հոգիս.

Ո՛հ Զապէլ, սէր իմ, դառն ապագայէն սարսափած
անդէն
Տըրտում, յուսահատ ու դառն հեծելով կ'ըսեմ
այն ատեն.
Ո՛հ Աստուած, Աստուած, է՞ր մահկանացու ստեղծե-
ցիր մարդիկ,
Երբ, ահա՛ կըրնան ա՛յսչափ գոհ լինել, այսչափ
երջանիկ:

Պատանեկութիւն

Օր մի երբ ահեղ, թանձրամած ամպեր
Հորիզոնի վրայ մի քող ահաբեր
Տարածելով սեւ եւ արձակ եւ լայն,
Շուրջ կը պատէին սպառնալիր համայն.
Եւ երբ կը տիրէր բնութեան՝ ծայրէ ծայր
Լռութիւն խոր, սարսափ ու դող ու խաւար,
Ցանկարծ յեղակարծ՝ գահավէժ, թեթեւ

Գըծելով արագ ետեւէ ետեւ
Ջիկզակ շաւիղներ ահաւոր հրեղէն,
Փայլակ պակուցիչ անցաւ ամպերէն:

«Ի՞նչ էր,» ոմն անդէն ինձ կը հարցընէր.—
«Պատանեկութիւնն էր այն որ կ'անցնէր:»

ՍՈՒՐԲ ԵՐՈՒՍԱՂԷՄ

Ի բաց առեալ Սրբազան Տեղիքն, Ս. Երուսաղէմը ճարտարարուեստ շինուածներով, գեղեցկաշէն եւ հսկայ արձաններով զարդարուած քաղաք մը չէ, ինչպէս են աշխարհի մասնաւոր քաղաքներն։ Արդարեւ Երուսաղէմն զուրկ է այնպիսի առաւելութիւններէ. բայց նա անցելոյն քաղաքն է, անմահ յիշատակաց եւ մարդկային ազգի ի գործ դրած մեծ ոճրին քաղաքն, եւ աւելին եւս, երբեմն զաշխարհ ողողող բազմաստուածութեան եւ կռապաշտութեան մէջտեղ, ճշմարիտ Աստուածութեան յայտնութեան տեղին, Մեսիայի օրօրոցը, չարչարանաց վայրը, եւ միանգամայն Նորա յարութեան քաղաքն, բազմաստուածութեան եւ Հրէութեան գերեզմանը, եւ Քրիստոնէութեան կրօնի ուխտի քաղաքն է։

Ո՛չ Փարաւոններու ալեւոր մայրաքաղաքներն, ոչ Հռոմ, ոչ Աթէնք, եւ այլք, այնպէս կրնան զօրել եւ իշխել երեւակայութեան եւ զգացման, որքան Սուրբ Երուսաղէմն՝ քրիստոնէից համար իւր անմահ յիշատակներով եւ Սրբազան Տեղերովը։

Երուսաղէմի յարուցած ամենամեծ յիշատակներն ո՛րքան սուզին ժամանակի հեռաւորութեան մէջ, գոգցես ա՛յնքան նուիրական եւ անմահ կը դառնան. վասն զի այդ Մեծ-Քաղաքին ճակատագիրն կազմող դէպքերու եւ յիշատակներու մէջ չօշափելի իմն կ'երեւի նախախնամութեան միջամտութիւնն։

Մարդկային ազգի փրկութեան համար, Երուսաղէմի շրջակայ քաղաքներէն ի Բեթլեհէմ՝ մսուրի մը մէջ կը ծնանի Յիսուս Քրիստոս, մարդկային ազգի ձեռօք Երուսաղեմի մէջ կը չարչարուի, Գողգոթա լերան վրայ ի խաչին կ'աւանդէ իւր հոգին. թէեւ Աստուծոյ որդին եւ Աստուած, յանձն կ'առնու երեք օր գերեզմանին մէջ մնալ, եւ ահա Ձիթենեաց լերան վրայէն կը վերամբառնայ յերկինս։

Հետեւաբար յանուն Յիսուսի Քրիստոսի սրբուած Ս. Բեթլեհէմն, Ս. Գողգոթայն, Ս. Գերեզմանն, Ս. Համբարձման լեռն եւ այլ Սրբազան Տեղիք, ամենամեծ դէպքերու եւ յիշատակաց ականատես սոյն Մեծ Քաղաքին՝ Ս. Երուսաղեմին, այնպիսի մեծ, փառաւոր եւ սուրբ նշանակութիւն մը տուած են քրիստոնէից համար, որոյ առաջ իրաւամբ կը նսեմանան բովանդակ աշխարհի այլ քաղաքաց փառքն եւ պարծանք։

Ամբողջ Քրիստոնեայ ազգերը, Քրիստոնէութեան այս փառաւոր, պանծալի, սուրբ եւ Մեծ Քաղաքին մէջ, այդ սրբազան յիշատակաց եւ տեղեաց վրայ, ուխտական տեղ մը, եկեղեցական սրբազան արարողութիւն մը, ամենափոքրիկ սովորութիւն մը, կամ ուրիշ ազգերու կողմէն կատարուած սովորութեան միայն մասնակցութիւն մը ունենալ կ'ուզեն եւ ոչինչ չեն խնայեր. գումարներ կը ծախսեն, գանձեր կը վատնեն, եւ այդ տեղն, սովորութիւնն եւ մասնաւոր մասնակցութիւնն իսկ, իրենց համար փառք, պատիւ, պարծանք կը համարեն։

Եւ յիրաւի այդ Սրբազան Տեղեաց վրայ ամենափոքրիկ սեփականութիւն մը, կամ աշտանակ մը

գնելու համար սեղան մը, կամ պատկեր մը, կանթեղ մը, մինչեւ անգամ աւել մը կախելու համար բեւեռ մը, կամ դարակ մը, մոտուկ մը գնելու համար քիչ մը տեղ ունենալ, պատուոյ եւ փառաց նշանակութիւն ունի։

Ո՜րչափ մեծ մխիթարութիւն եւ ո՜րքան հաճոյական ուրախութիւն է, որ ինչպէս միւս Քրիստոնեայներ, նոյնպէս մենք ալ, այդ աստուածակոխ Սրբազան Տեղեաց վրայ, եւ այդ անմահ յիշատակաց վրայ, այն ամէն հաւասար տեղերն եւ սեփականութիւններն, հաւասար սովորութիւն եւ մասնակցութիւններն ի սկզբանէ անտի ունենալով հանդերձ, ունիմք նաեւ առանց այլոց մասնակցութեան, առանձին հաստատութիւններ եւ սեփականութիւններ, իբրեւ դարաւոր ստացուածք, իբրեւ պատմական յիշատակարանք, իբրեւ տոհմային շինուածք, որք մեր փառքն ու պատիւն են։

Ուստի մանաւորապէս, մեր հայ ժողովրդեան համար կ՚ըսեմք. միթէ ցաւալի, յոյժ ցաւալի բան մը չէ՞ Ս. Երուսաղէմն յիշել, եւ մի եւ նոյն ժամանակ անոր վրայ, եւ անոր բարձր նշանակութեան վրայ, անտարբեր նայիլ եւ գէ՛թ կենաց շրջանին մէջ միանգամ լինի՝ չերթալ յայցելութիւն այդ Սուրբ եւ Մեծ Քաղաքին։

Պէ՛տք է երթալ յԵրուսաղէմ եւ հետազնին աչօք դիտել այն ամէն ազգային պանծալի հաստատութիւններն, դարաւոր սեփականութիւններն, ընկերովի մասնակցութիւններն եւ հաւասար սովորութիւններն՝ գուրգուրալու համար։

Պէ՛տք է երթալ յԵրուսաղէմ եւ հետազնին աչօք դիտել այդ տոհմային փառաց, պատուոյ, պարծանաց եւ մեծութեան չքեղութիւնն՝ ուրախանալու եւ մխիթարուելու համար։

Պէ՛տք է երթալ յԵրուսաղէմ եւ հետազնին աչօք դիտել, այն Տէրունական հանդիսաւոր օրերուն եւ մեծ տօներուն, Ս. Ծննդեան, Ս. Գողգոթային, Ս. Գեթսեմանին եւ ամէն Սրբազան Տեղեաց վրայ մեր կողմանէ կատարուած հանդէսներն, եկեղեցական արարողութիւններն եւ հրաշափառ մուտքն՝ պանծալու համար, մուտք՝ որ չլացուցիչ կերպիւ է, հանդէս եւ արարողութիւններ՝ որք ամենափառաւոր են։

Վերջապէս պէ՛տք է, այո՛, պէտք է երթալ յԵրուսաղէմ եւ հետազնին աչօք դիտել այն ամէն եկեղեցական թափօրներն եւ Սրբազան Տեղեաց վրայ մատուցուած սուրբ եւ անմահ Պատարագներն, զոր ամէն Քրիստոնեայք, իրենց որոշ ազգութիւնն այս պարագայից մէջ ալ ցուցնելու համար, հանդիսաւորապէս եւ փառաւորապէս կը կատարեն։

«Եթէ մոռացայց զքեզ, Երուսաղէմ, մոռասցի զիս աջ իմ։»

ՏՐԱՄԱԽՕՍՈՒԹԻՒՆ

Գանգատող ուսանողուհիք

Արուսեակ, Զապէլ, Նուարդ

(Տեսարանը կը ներկայացունէ դասարան մը։ Պատէն կախուած աշխարհացոյց քարտէսի մ'առջեւ կանգնած է Արուսեակ. Զապէլ եւ Նուարդ գրասեղանի մը վրայ նստած կ'զբաղին.)

Արուսեակ

. . . Պալթիկ ծովուն մէջ թափին չորս գետեր.
Նիէմէն, Վիսթիւլ, Լատիւն եւ Օտէր.
Կասպից ծովուն մէջ՝ երկու գետ հսկայ,
Ուրալ եւ . . . Ուրալ, Ուրալ եւ . . . Վոլկայ։

Զապէլ (ընդմիջելով)

Բայց մաքէդ կարդալ չե՞ս կրնար, Արուս,
Մինչ արդէնք կ'ըլլաս դու իմ դասերուս.
«Nous avions fini, vous aviez fini,
Ils avaient fini. Futur. ապառնի . . .»

Նուարդ (ընդմիջելով)

Ծի՛չդ, վեց պարկ շաքար եւ հինգ եօթներորդ
Կոտորակ մընաց իբրեւ աւելորդ.
Անելու համար սաղ ու քաջալու՝
Լըմընցուցի՜ բայց . . . հոգի՛ս ալ ելաւ . . . ։

Արուսեակ

Թըւաբանութեան պէս կա՞յ դիւրին դաս . . .
Թիւերուն ծայրէն կը բռնես կ'երթաս . . .
Բաժնէ՛, թէ ամբողջն ընել կ'ուզես կէս,
Իսկ թէ շատցունել՝ կը բազմապատկես.
Աշխարհագրութիւնն այնպէս չէ՛ սակայն.
Անթիւ անուններ կան, կարճ ու երկայն,
Երբէք չը լըսուած, անծանօթ, խրթին,
Սփռուած ասդ անդ, աշխարհիս չորս դին,
Քաղաքի, լերան, ծովու կամ գետի,
Զոր ուզես չուզես գոց ընես պիտի . . . ։

Զապէլ

Գաղղիերէնն հապա՞, դիւրի՞ն է միթէ,
Կրնա՞ս խոնարհել «être, avoir été.»
Այն անտանելի բայերն օժանդակ
Որք տասն անգամ ձեւ փոխեն այլանդակ,
Եւ նախ, գոյական անուանց յոգնակին
Իւր բացառութեամբք պէս պէս ու կրկին,
Եւ ածականներն ալ որոնց մէն մին
Իգական կ'ըլլան . . . ինչպէս որ կամին . . .
Եւ ատոնք որ մեզ դըժուար կ'երեւին
Քերականութեան ծա՛յրն են տակաւին . . . ։

Նուարդ

Գըլուխըս կախած, կէս ժամէ ի վեր
Քովէ քով շարեմ բիւրաւոր թիւեր.
Վարժուհւոյն տուած սա խառնակ խնդիր
Կրնա՛ս նէ լուծէ, կրնա՛ս նէ գըտիր . . .
Բազմապատկութիւն, բաժանում, գումար
Կամ բարձում ըրէ անվերջ, անհամար,

Փընտըռէ կանոնն , օրէնքն ու պատճառ ,
Եւ աշխատէ՛ որ՝ քըսան պարկ աճառ ,
Չորս fանքար երկաթ , հինգ ֆիզկ գարի
Վերածես գիւրաւ խառնուէ չաքարի . . . :

Արուսեակ

Ամէն ուսմունք ալ դըժուար են , քո՛յր իմ ,
Եւ ես շատ անեն կ'ըսեմ , կը խորհիմ
Թէ մենք աղջիկ ենք , եւ թէ աղջըկան
Համար այսքան բան սորվելու պէտք կա՞ն . . . :

Զապէլ

Ես բոլոր դասերս ուսնիլ կը հոգամ ,
Բայց իմ մտքէս ալ կ'անցնի շատ անգամ
Թէ լոկ երեք դաս կայ մեզ օգտակար .
Չափագիտութիւն , ձեռագործ ու կար . . . :

Նուարդ (ընդմիջելով)

Չո՛րս , չորրորդ մ'ալ կայ , գաշնա՛կն . անխկայ
Չուզող , չը սիրող աղջիկ հատ մը կա՞յ . . .
Ի՛նչ հաճոյք սորվիլ ու զարնել դաշնակ ,
Գոլեստ , ֆոնբըլիմաճ լըսել չարունակ . . . :

Արուսեակ

Մամիկըս կ'ըսէր՝ թէ « Ամէն տուն
Աղջիկ մը կ'ապրի իւր տասը մատէն . »
Արդ երբ մեր մամներ , նիհար թէ մըսեղ ,
Գիտնան գործածել մկրատ եւ ասեղ ,
Բանիլ թաշկինակ , պըrosk , sաւlipkl ,
Ի՞նչ պէտք մեզ օտար լեզու սուանիլ . . .

Զապէլ (ընդմիջելով)

. . . Կամ դաս տալ թէ իւր խոշոր զանգուածով ,
Աշխարհս քանի՞ հատ ունի գետ կամ ծով .
Ասիա , Ափրիկէ եւ Ամերիկայ
Քանի՞ ծոց , նեղուց , հաւահանգիստ կայ . . .
« Անպէտ բաներ են , կ'ըսէ մայրս , անպէ՛տ ,
« Ըլլալիք ունի՞ս , աղջի՛կ , հաւապետ . . . : »

Նուարդ

Ըլլալ չ'ենք կրնար , ո՛չ ալ փափաքիր ,
Ո՛չ վաճառական , ո՛չ ալ գըրագիր .
Քանզի այդ պաշտօնք են մեզ անյարմար ,
Ա՛յնպէս չէ՞ . ուսափ եւ մանչոց համար ,
Որք պիտի երթան խանութ ու շուկայ ,
Թըւաբանութեան թերեւըս պէտք կայ . . . :

Արուսեակ

Բայց մենք՝ բան մը կայ որ չենք մըտածեր .
Միթէ մեր պաշտպանք խոհական ու ծեր
Չե՞ն գիտեր , երբ մեր ուսմանց հոգ տանին ,
Թէ ո՛րն է անպէտն , ո՛րն է պիտանին .
Իսկ մեր ուսուցիչք անմիտ կամ յիմա՞ր
Են որ այնքան շուտնչ վատնեն մեզ համար . . . :

Զապէլ

Իրաւունք ունիս , լա՛ւ ըսիր , Արուս ,
Մենք անփորձ ենք դեռ , եւ դեռ շատ թերուս ,
Եւ մեր խնամակալք անշուշտ լաւ գիտեն
Ինչ որ պէտք է մեզ : Սակայն շատ անեն
Ա՛յնքան դաս ունինք , գիր , խնդիր ա՛յնքան
Որ ներտողութեան ժամեր քիչ կուգան :

Նուարդ

Է՛հ, իրիկուններն, երբոր տուն կ'երթաս,
Կրնաս ճաշէն վերջն ալ պատրաստել դաս.
Ես, ամէն գիշեր, նախ ամփոփ մաքով
Ժամ մը կ'աշխատիմ մեծ սեղանին քով.
Ցետոյ կը քնեմ — եւ առաւօտուն
Դաս մը սորված եմ, երբ գամ վարժատուն։

Արուսեակ

Պիտ' աշխատէի ես երէկ գիշեր,
Բայց հայրս երբ եկաւ, ժամն արդէն ուշ էր.
Մայրս անոր ցուցուց դերձակին հաշիւ,
Հայրս առաւ զայն, եւ, քննելով ուշիւ,
Ըսկըսաւ պոռալ մօրս երեսն ի վեր՝
Թէ հարի՛ւր ղուրուշ եւել էր տըւեր...
Մայրս ալ հօրս արդար բարկութեան փոխան,
Չը կըցաւ լըռել, տըւաւ պատասխան.
Հայրս ալ հայհոյեց առնող, տըւողին...
Փախա՛յ... Եւ մտայ լալով յանկողին...։

Զապէլ

Երէկ գիշեր ալ՝ մեզ հիւրեր եկան,
Այր ու կին մ'ազնիւ, կիրթ, ուսումնական,
Որք խօսակցութեան մէջ երբ պատմեցին
Թէ իրենց Բարիզ գացած միջոցին՝
Ծովէն նեղուեր են, մայրս հարցուց ժպտուն՝
Թէ «Ո՞ւր գացեր է, ո՞ր Բարիս տուտուն*...»*
Այրն յարեց. «Կ'երթանք օր մ'յԱմերիկայ...»
Մայրս ըսաւ. «Աղէկն՝ Հըրէից քո՛վ կայ...»
Հիւրերն իրարու նայեցան չիտակ...
Ես ամչնալէս՝ անցայ գետնին տակ...։

Նըւարդ

Դըրացի մ'ունինք անուս այլ հարուստ,
Որուն գաղղիերէն լեզուաւ՝ ի հեռուստ՝
Հեռագիր մ'ուղղեր էին անցեալ օր.
Չէր կրնար կարդալ, եկաւ խնդրել որ
Գիրն որ ո՛չ խրթին էր, ո՛չ ալ երկայն,
Կարդամ. — կարդացի, թարգմանեցի զայն.
Գոհ եղաւ։ Երէկ գիշեր, փոխարէն
Ծառայութեանն որ մատուցի իրեն
— Ուրախութենէս հոգիս կը ցնծա՛յ —
Ոսկեզօծ գրքոյկ մ'ինձ բերաւ ընծայ...։

Արուսեակ

Նըւարդին ըսածն իմացա՞ր, Զապէ՛լ.
Եթէ չը գիտնար երկու բառ կապել,
Կարդալ գաղղիերէն հեռագիր, նամակ,
Օգուտ մը քաղած պիտ' ըլլա՞ր հիմակ,
Գիր կարդացունող եւ, իբրեւ նըւէր,
Գրքոյկ մը բերող պիտի գըտնըւէ՞ր...։

Զապէլ

Հապա, եթէ մայրս, իւր թարմ ատեններ
Աշխարհագրութիւն դաս առած լինէր,
Պիտի գիտնար թէ — ինչպէս գիտես դուն —
Նոյն բան չեն Բարիզ քաղաքն ու... տուտուն,
Եւ թէ պաստառացու կըտաւէն ի զատ,
Ամերիկա՛յ մ'ալ կայ, աշխարհ առատ։

Նուարդ (*առ Արուսեակ*)

Եթէ քու մայրդ ալ, ի՞նչ հեռուն կ'երթաս,
Թըւագիտութեան առած ըլլար դաս,

Իբրեւ հաշուագէտ արթուն տանտիկին՝
Գիտ՛ եւել ըստակ չը տար դերձակին,
Եւ ո՛չ ալ քու հօրդ հետ փոխանակեր
Վիրաւորիչ, ծանր, անպատեհ խօսքեր:

Արուսեակ

Թըւագիտութեան դէմ բուռն եւ ազդու
Գանգատ կ'ուղղէիր քիչ մ'առաջ եւ դու,
Անպէտ դատէիր այդ ուսումն. եւ արդ
Զայն կը պաշտպանե՞ս, կը գովե՞ս, Նըւա՛րդ:

Զապէլ (*առ Արուսեակ*)

Դու ալ կոչելով մամիկըդ վըկայ՝
Օտար լեզուի պէտք, կ'ըսէիր, չը կայ.
Աշխարհագրութիւնն ինձ անպէտ թըւէր,
Բայց . . . հէք մօրս պզտիկ մընալէն ի վե՜ր . . . :

Նըւարդ (*ընդմիջելով*)

Համոզուեցայր թէ այդ գիտութիւնն ալ
Կրնայ իւր օգուտն ու պէտքն ունենալ,
Թէ լաւ տանտիկին մ'ըլլալու համար՝
Չը բաւեր գիտնալ միայն ձեւ ու կար . . . :

Արուսեակ

Ուրեմն այն դասերն, որք բոլորովին
Մեզ աւելորդ կամ անպէտ կ'երեւին,
Ընտիր տարերք են, նիւթեր թանկագին,
Որք զարգացում տան մեր տըհաս մտքին:

Զապէլ

Է՜հ, ուրեմն ի՞նչ փոյթ թէ թափենք քրտինք,
Սովրի՛նք այն ինչ որ գիտնալ կը պարտինք.

Մեր բերնէն չելլե՛ն գանգատանք, հառաչ,
Շա՛տ, շա՛տ բան կարդանք, երթանք մի՛շտ յառաջ:

Նուարդ

Ուխտենք աշխատիլ միշտ, գիշե՛ր եւ տիւ,
Եւ մեր ընտանեաց ըլլանք զարդ, պատիւ . . .
— Բայց խօսքով կ'անցնին մեր վայրկեաններ թանգ,
Օ՜ն, զանգակն հնչեց, դասարա՛ն երթանք:

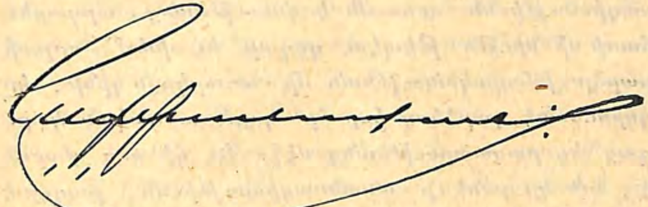

ՏՆՏԵՍԱԳԻՏԱԿԱՆ

Ա

Անուանին Ռօսի կ'ըսէ՝ թէ քաղաքական տնտեսագիտութիւնն ուսումն է զննութեանց. արդարեւ ճառի մի նիւթն թէպէտ գողտր եւ վսեմ՝ որչափ բարձր իմացականութեան մի առարկայն լինի, կը կորուսանէ զարձեալ իւր հրապոյրն տեսական կարգաց եւ բացատրութեանց մէջ։ Եւ զի ուր մարդն է, հոն կը գտնեմք տնտեսագիտութիւնն, քաղցր է ինձ հետեւիլ մեծանուն իմաստնոյն, երբ մանաւանդ պիտի խօսիմ մարդոյն եւ այն ուսման վերայ որ մեզ կը բացատրէ բնութեան արտաքին իրողութիւններն եւ զայնս կը բացատրէ մարդկեղէն բնութեան պատականող ամէն ճշմարտութեանց հետ, եւ այս եղանակաւ զմեզ կ'առաջնորդէ ճանաչել ինչ որ օգտակար է։

Բ

Մարդն այն ինչ ծնած՝ սերտ եւ անմեկին յարաբերութիւն մ'ունեցած է բնութեան հետ. կը տեսնեմք որ բնութիւնն կ'արտադրէ եւ մարդն եւս կ'սպառէ շարունակ. այս կենաց գործողութիւնն որ կը կատարուի ամէն օր, յառաջ կը բերէ ի մարդն

սեպհականութեան մի ոգին. այլ զի բնութիւնն այնքան շռայլ չէ հաւասարապէս իւր արտադրման մէջ ամէն ուրեք, որչափ մարդն է պահանջող իւր պիտոյից համար, բնականաբար իրաց այս վիճակն կը պահանջէ որ սեպհականութեան մի նախնական հանգամանքն եւս ժամանակին եւ պարագայից փոփոխմանց հետ տարբեր բնութիւն եւ պաշտօն առանան. այսպէս գիտեմք թէ հայրն ունէր երկիր մի զոր կը հերկէր, եւ կ'ապրեցնէր իւր կինն ու երկու զաւակները. ծնողքն ամէն մահկանացուացնման կը մեռնին, իւրեանց զաւակունք հօր սեպհականութիւնն հաւասարապէս կը բաժնեն, կ'ամուսնանան, իւրաքանչիւրն իւր կարգին կ'ունենայ զաւակներ. այն երկիրն որ երբեմն կրնայր ապրեցնել երկու զաւակներ, հայր մի եւ մայր մի, սովորաբար տեսնուած է որ չը կրնայր ապրեցնել բազմացեալ ընտանիք մի։ Արդ կենաց պահպանութեան բնազդն զոր քան զայլ կենդանիս աւելի հզօր իմն ունի մարդն, բնական է որ զանի այլուր իւր պիտոյքը փնտռելոյ մղեն. եւ արդարեւ մեք որ ճաշակակրթեալ աշխարհի մի որդիքն լինելոյ յաւակնութիւնն չունիմք, ու ա՛յնքան մըպիրհ բնութեան ծոցին մէջ՝ կը նկրտիմք շինել, ինչ որ նա չէ շինած, եւ սրբագրել յաճախ բնութեան կերտած եւ մեզ պարգեւած հրաշալիքները, միթէ կարո՞ղ եմք մինչ օգտիլ մեզ ձգուած սեպհականութենէն հաւասարապէս. եւ երբ կը տեսնեմք որ ժառանգուած սեպհականութիւնն անօգուտ է, զայն չե՞մք վաճառեր միթէ եւ նորա փոխարէն գներ ինչ որ մեզ համար օգտաւէտ է։ Այսպէս եւ ահա մարդն իսկ իւր առաջին աւուրց մէջ թողուց զանպէտն,

և ուզեց ունենալ օգտակարը ։

Ի հնումն դրամ չը կայր. մարդն իւր անձին հարկաւորը կ'երթայր առնել ուրիշէն՝ տալով նմա ի փոխարէն իւր անօգուտը, որ միւսոյն համար օգտակար էր. պիտոյք մարդոյն այսպէս մղեցին զայն իւր նմանին հետ յարաբերութեան մտնել. մարդոց այս յարաբերութիւնք, որ տէր են միշտ զանազան գաղափարաց և ծանօթութեանց տարբեր միջավայրեց մէջ, փոխանակութիւն մի յառաջ կը բերեն մտաց հետ, ուստի կը ծագին յարաբերութիւնք բարւոքելոյ կենցաղավարութիւն ազգի մարդկան ։ Այսպէս եղած է սկիզբն ընկերական կենաց կազմութեան ։

Ընկերական կենաց հետ կը կազմուին դարագլուխք. հարստութեան ծանօթութիւնն տակաւ առ տակաւ կը տարածուի աշխարհի մէջ, կը տեսնուին մարդիկ որ միայն բնութեան արտադրութիւններէն դուրս կը փնտռեն իւրեանց պիտանին և մարդիկ ևս որ երբեմն կը գոհանան՝ սպառելով բնութեան շնորհները և յաճախ իսկ զայնս կերպարանափոխ կ'ընեն, ըստ պահանջման ժամանակին և տեղւոյն, վիճակ մի յօրմէ նորանոր արուեստք և գիտութիւնք կը ծընանին, և ինչ որ արդէն ծանօթ էին մարդոյն՝ կը մշակուին և կը զարգանան, ինքնաճանաչութեան ոգին կեանք կ'առնու և մարդկային ազգն այլ ևս ապահով իւր կենաց համար, կ'ելնէ Բակտրիանու հիւսիսային կողմէն, և, սահելով Տաւրոսի շղթայից թիկանց վերայէն, հեղեղի նման կ'իջնէ, կը տարածուի ընդ ոլորտս երկրի, և կը տիրէ նմա ։

Գիտութիւնն բնապատմական մեզ կ'ուսուցանէ՝ թէ

մարդն իւր ծննդեան օրէն ի վեր նոյն ուղղութիւնն և նոյն նպատակն է ունեցած. ապաքէն այն օրն որ մարդն զգաց պէտքն սպառելոյ, և ունենալոյ փոխադարձաբար ինչ որ չունէր, քաղաքական տնտեսագիտութիւնն ի մեզ երևան եկաւ. այս իսկ է պատճառ՝ որ քաղաքական տնտեսագիտութիւնն իւր ծագման մասնաւոր թուականը չէ ունեցած, և ոչ այլ դիպուածոյ և բնական ծանօթութեանց արդիւնքն կարծուած է. մարդոյն հետ ծնած է նա. իւր կեանքը մարդկեղէն բնութեան սկզբունքներէն առած, գիտութիւն մի աշխարհի պէս ալևոր, խորհրդաւոր այն ժամանակին նման որ մեզ հետ կը քալէ, և մեր սրտին ու հոգւոյն մէջ անըմբռնելի յուզումներ կը ձգէ, Աստուծոյ հետ արարչագործութեան մէջ գոգցես կ'երևի, բնութեան քովն ի վեր, ամէն օր նորա հրաշիցն ի ծոց, մարդկային ամէն վիճակին հետ իւր գերն ունի, այնպէս որ սովորական ճշմարտութիւն մի կը թուի կրկնել՝ եթէ ըսեմք, չիք աշխարհ, ո՛չ, չիք մարդ առանց տնտեսագիտութեան։

Եւ արդարև ի՞նչ է տնտեսագիտութիւնն՝ եթէ ոչ ուսումն տուն տնտեսելոյ. քաղաքական բառն որ յաւելցած է նորա վերայ և կը կոչեմք քաղաքական տնտեսագիտութիւն, մարդոց անհուն և անհամար սխալ հեղինակութեանց մէջ սխալ մ'է, թէպէտ անհամ և անիմաստ, սակայն նուիրագործեալ ։

Արդ մարդն որ, ինչպէս տեսանք, կ'ուզէ սպառել, և առ այս իւր անձին օգտակարը ունենալոյ համար պարտի արտադրել ինչ որ չկայ, և ապա բաշխել ու բաժնել զայն ։

Տնտեսագիտական այս երեք միջոցներու համար՝ հարկ է ինչ որ կը կոչեմք աշխատութիւն։

Գ

Աշխատութիւն․ ընկերական ամենէն մեծ խնդիրն. քանի՛ կը մտածեմք ընդ այն, դարեր՝ որ մարդկութեան կեանքը գծեր են, եւ զայնս պատմական ամպամած ժամանակաց մէջ ծրարեր, կուգան շուտ շուտ կ'անցնին մեր մտաց յառաջէն, եւ մեծամեծ աշխատաւորաց անմահ ոգիք հրաւէր կը կարդան մեզ կարծես երկիւղած պաշտաման. աշխատութիւն, վկայ անժխտելի կարողութեան մարդոյն, որով նա ի վեր կը հանգիստանայ քան զամենայն կենդանիս. մեր բնական, իմացական եւ բարոյական կարողութեանց վերայ յեցեալ՝ կը կցուի ստուերի նման մեր քայլիցն. մեր մէն մի շարժմանց եւ խորհրդոց մէջ կը գտնեմք զայն. մեր իւրաքանչիւր ակնարկը զոր կը ձգեմք մեր շուրջն, նմա կը պատահի. դեռ մանուկ, մեր մօր առինքներէն կախուած, մինչ ցա՛յն օր, ուր ալիք տխուր կուգան կնճռոտել մեր ճակատները եւ տանիլ զմեզ՝ դողդոջ քայլիւք ի գերեզման անլոյս եւ աներկին, միշտ աշխատութիւնն մեզ հետ է. ամէն անգամ որ կը հեռանամք ի նմանէ, կարծես թէ կը թողուն կեանք զմեզ, ասուրք մեր զարնան ձմրան կը փոխուին. յայն, ապաւէն վշտաբեկին եւ զօրաւիգ ազգի մարդկեղէն, կը լայ եւ կ'իյնայ մեր սրտէն ի բաց. ժպիտն կ'օտարանայ մեր շրթանց վերայ, եւ մեր հոգին՝ ընկճեալ եւ յուսալքին՝ ան-

ձայն եւ անմռունչ անապատի նման կ'ապրի ի մեզ. առաքինութիւն, գեղեցկութիւնք հոգւոյ յօժարութեան, որ մեր կեանքն ազնուական հրապուրանօք կ'օժտեն եւ մեր ճակատագրին դառնութիւնները կ'ամոքեն, հեռի կը փախչին ի մէնջ. առանց այնր կարծես թէ մեզ համար առաւօտն է անարեւ եւ գիշերն անլոյս եւ անաստղ. տագնապ եւ մտատանջութիւն կը հալածեն չար ոգւոյ մի նման եւ զմեզ անհուն տանջանաց կը մատնեն. ի զուր կը փնտռեմք մեր շուրջն բարեկամի մի ձեռքն ու օգնութիւնը. շատ անգամ մեր հոգին հաւատոյ ներկայութենէն իսկ զուրկ՝ կը մեղանչեմք չարաչար, առանց խայթ մի զգալոյ մեր խղճին խորն. այլ եւս, ո՜հ, վատի նման կը խորհիմք, գձուձ զգացումներ կ'ունենամք, մեր մտաց մէջէն սեւ սեւ խոհութիւններ եւ խորհուրդներ անարգել կը սահին ու կ'անցնին. յուսահատ ամէն օր, նուաղեալ սրտի մի հառաչանաց պէս օրեր կ'անցնեմք. հազիւ թէ մեր երիտասարդ եւ կորովի տարւոյ մէջէն եմք, կ'ատեմք սէրը, բնութեան հրապոյրները, ծաղիկն ու երգը՝ որ ազնուական սրտից սիրելի են. ինչ որ գեղեցիկ է օձի նման կը խորշիմք անտի. անկար, կ'իյնամք ի գետին արմատախիլ եղած ծառոյն պէս. իբրեւ ստուեր կուգամք, իբրեւ ստուեր կը մեկնիմք, աշխարհէս անշշուկ. ոչ ոք մեզ կը նայի, եւ մեք եւս եւ ոչ ումեք կը համարձակիմք նայիլ. թշուառ կը լինիմք, կը մեռնիմք, եւ արտասուաց կաթիլ մ'իսկ չը գայր թրջել զմեզ ծածկող սեւ հողակոյտը։

Ուրեմն աշխատութիւնն է այն միջոցն որով կարող կը լինիմք մեր կենաց համար հարկաւոր եղած

նիւթն ունենալ, եւ այսու մեր կեանքը մեզ սիրելի ընծայել։ Այն զանազանութիւնք բնութեանց որ յառաջ կուգան բաշխման, սպառման եւ արտադրման միջոցներու զանազանութիւններէն, բնական է որ աշխատութիւնն այնպիսի վիճակ մի ստանայ զոր ձեռք բերելոյ համար մարդկային ոյժն անբաւական լինելով՝ կարելի չլինի յառաջ բերել ակնկալուած արդիւնքն. այսօրինակ վիճակի մի իբրեւ դարման մարդիկ աշխատութեան բաժանման դրութիւնն ընդունած են։

Աշխատութեան բաժանմամբ մարդիկ նուազ ուժ կ'սպառեն, որով ակնկալուած արդիւնքն նուազ գին կ'ունենայ. այսու փոխանակութիւնն ու ստացումը կը դիւրանայ. զանազան տնտեսագէտք կ'ուզեն աշխատութեան բաժանումն նոյն իսկ հիմն նկատել ընկերական կենաց կազմութեան. հոն է որ կը փընտրեն այն պատճառներն որ զմարդիկ ամուսնական կենաց դրութիւնն ընդունելու մղած են։ Ես թէպէտ շատ հեռու եմ գիտուն լինելէ, յաւակնութիւն սակայն ունիմ ընթերցողի. հետեւաբար հոս եւս Ռօսիի օրինակին կը հետեւիմ, եւ բնակարանի մի դանէ ներս կը մանեմ. խրճիթ լինի, տուն լինի, փոյթ չէ. հերիք է որ հոն կին մի կայ, զաւակներ ունի, ամուսին ունի որ գնացած է աշխատիլ, եւ երեկոյեան եւս ուշ ատեն ի տուն պիտի դառնայ. ի՛նչ երեւոյթ է որ կը ներկայացնէ հոն մեզ այս ընտանիքն. — ընկերութիւն մի՝ որ նպատակ մ'ունի, եւ այդ նըպատակին համար կ'աշխատի. այդ նպատակն է՝ ապրիլ, իւր նմանը յառաջ բերել եւ մեծնալ. այժմ կ'ապրի, զի դեռ զաւակներ պիտի ունենայ, եւ հետե-

ւաբար կինն իւր մատաղ զաւակաց մէջ, որ դեռ շատ պզտիկ են եւ հրեշտակի նման անմեղ, կ'աշխատի. կէս օր եղած է, տղայք կերակուր կ'ուզեն. հայրն ալ երեկոյին տուն պիտի դառնայ. թերեւս յոյժ վաստակաբեկ է եւ քրտնած, անօթի իսկ անշուշտ. ուստի երեկոյեան համար եւս կերակուր պէտք է պատրաստել, եւ զինքն հանգիստ ընելոյ միջոցները հայթայթել. բաց աստի՝ ձմեռն մօտ է, եւ ձմրան համար պատրաստութիւնք հարկաւոր են. զաւակաց մին զգեստ չունի, նմա զգեստ կը պատրաստէ. միւսոյն զգեստն է հինցած, զայն կը կարկտէ, հաւքըռտուկ կ'ընէ. կը սիրէ մին, կը պատժէ միւսը, զի կինն իւր տան մէջ կառավարիչ եւ դաստիարակ է միանգամայն. կենաց այս գործողութիւնն կը կրկնուի ամէն օր, եւ կը տեւէ մինչ երեկոյ։ Երեկոյին տան հայրն տուն կուգայ. այն ինչ տան դուռը կը բաղխէ, տղայն իւր կրած պատիժը կը մոռնայ, եւ մայրն եւս յանկարծ իւր սրտին զայրոյթն՝ իւր զաւակաց դէմ. եւ ամէնքն ի միասին ուրախութեան ճիչեր արձակելով՝ խառն ի խուռն դէպ ի տան դուռն կը վազեն. կը բացուի դուռն, եւ ներս կը մանէ վերջապէս այն որում երկար ատենէ ի վեր կարծես թէ անձկանօք կ'սպասէին։ Թէպէտ քրտնած է եւ յոգնած, սիրտն գուցէ վշտօք լեցուն, այլ կը մոռնայ ամէն բան եւ ժպիտ մի անհուն գոհունակութեան շրթանցն վերայէն կը սահի. ամենէն պզտիկն որ միշտ առանձին շնորհք մի կը վայելէ՝ իւր հօր գիրկն կը բարձրանայ հրեշտակային հպարտութեամբ մի, եւ կ'ընդունի իւր վարձքն՝ տալով նմա իւր ամենօրեայ համբոյրն. ու ինքն եւս մերթ կը գրկէ իւր

անուշ թաթիկներով նորա վիզն, եւ մերթ եւս ծափ կը զարնէ ցնծագին՝ կիսկատար փուվուններ արձակելով իւր վարդագեղ շրթունքներէն ի դուրս։

Սխրալի՜ տեսարան, որոյ ի տես, ով գիտէ, ի՛նչ առաքինի տպաւորութեանց եւ հրապուրանաց տակ է որ կը բարձրանան հօր աչքերն առ իւր կինն. արտօսր մի ուրախութեան զոգցես կը պղպջայ աչացն մէջ։

Օրհնեա՜լ կին, օրհնեա՜լ հայր, կարծես թէ խորհրդաւոր խնդիր մ'էր որ իւր լուծումն գտաւ. կեանք իսկ իւրեանց գոյնն փոխեցին, եւ այնու միանգամ ընդ միշտ ճշդուեցաւ մարդոյն ապագայ ուղին. եւ ի՞նչ էր այդ. ի՞նչ էր, ո՛ տեարք որ կին ունիք, զաւակներ ունիք, կը սիրէք զայնս, կ'աշխատիք նոցա ոգեպահիկը պատրաստել եւ ապագայն ապահովել՝ դառն աշխատութեամբ, ի՞նչ էր.—

Ընկերական մեծ եւ վսեմ գործողութիւն մի կատարուեցաւ հոն, թէպէտ անձայն եւ անխօս, առանց առաջնորդի, առանց ուղղութեան. մարդն իւր բնական, իմացական եւ բարոյական երից կարողութեանց ձեռամբն խորհրդաւոր խնդիր մի լուծեց, ընկերական կեանքը ապահովող եւ զայն անմահ գործող խնդիր մի. այր եւ կին ըսին միմեանց կարծես՝ թէ Կատարեցինք մեր պարտքը, զի աշխատեցանք երկուքնիս ալ, գոհ եմք իրարմէ, կրնայ մեր ընկերութիւնն շարունակել։

Այո՛, կրնայ շարունակել նոցա ընկերութիւնն, զի այն աշխատութիւնն զոր բաժնած էին միմեանց մէջ՝ հասնելոյ համար այն նպատակին զոր առաջադրած

էին իւրեանց ամուսնութեան օրէն ի վեր, անթերի կատարուած էր՝ կանխապէս որոշեալ պայմանաց համեմատ. մին միւսէն գանգատի պատճառ մի չունէր. եւ իւրեանց ընկերութեան գոյութիւնն ապահովող սէրն հաստատ էր ամէն ժամանակէ աւելի. երջանիկ էին։

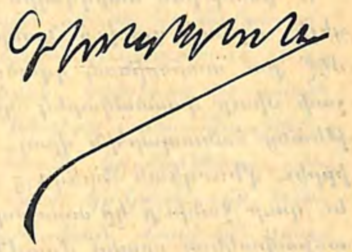

ՉԱՐՄԱՆԱԼՆ Է ԱՐԴԻՒՆՔ ՏԳԻՏՈՒԹԵԱՆ...

Ո՜ բնութիւն մարդկային, գաղտնիք անթափանցելի, ո՛րչափ գլուխք նանրացան իրենց խորհրդոց մէջ՝ քու տարօրինակ զգածումներդ քննելով. ի՛նչչափ միտք վաստակաբեկ պարտասեցան յուզարկութեանց ճանապարհին վրայ, որովհետեւ զքեզ՝ որ ես իբրեւ զԳորդեան հանգոյց, կը նկրտէին լուծանել. եւ զուր ջանիւք կը տառապէին ի բաց պարզել քու ամրափակեալ սրտիդ վրայէն զքողն խորհրդական եւ ստուար, որ կը ծածկէ քու երկդիմի եւ կեղծապատիր միտութիւններդ եւ զոյգս շարժմանցդ: — Զե՛ն ինչ զարմանք, որ հեթանոս փիլիսոփայն մարդուս բնութեան գրեթէ համընթաց ընդդիմակաց զգածմանցն առջեւ մտախոհ զկայ առնուր եւ յանհնարս մնայր. եւ իւր մտատանջութեանցն վախճան մի տալու նպատակաւ՝ բաղձար որ մարդուս սիրտն ունենար պատուհան...: Մի՛ վարանիր, ո՛վ փիլիսոփայ, հանդա՛րտ եղիր, հանդարտ, ինչպէս որ վայել իսկ է իմաստասիրի: Այո՛, մարդկային բնութեան մեկնութիւնն ի քէն եւ անդր է. — բայց ինչո՞ւ ապշեր զարմացեր ես, վարանացդ մէջ ի՞նչ կը խորհիս, ի՞նչ կ'երեւակայես. եւ ո՛րչափ կը սըխալիս, այրդ միամիտ, համարելով թէ այն երեւակայեալ պատուհանէդ ի ներքս հայեցուածք մի տալով պիտի մերկապարանոց տեսնես քու կարճատես

աչօքդ զամենայն ինչ, եւ մինչեւ ի խորս իսկ խաբուսիկ բնութեանն պիտի թափանցես: Կարճատես աչօքդ, կ'ըսեմ, — որոնք քրիստոնէական բարոյագիտութեամբն չեն պատսպարեալ եւ ամրացեալ, — ի՞նչպէս կարելի է ժամանել բաղձացածիդ: Գիտցի՛ր, որ թէ եւ ծայրէ ի ծայր թափանցելի ըլլար սիրտն, այսու ամենայնիւ՝ միտութիւնք բնութեան քու տկար մտացդ կը մնային անհաս եւ անմատոյց:

Զի՞նչ առ այս բանաստեղծն վաղվաղկոտ: Ի՛նք երկայն չի՛ խորհիր, եւ իբրեւ զփիլիսոփայն զանձն չի՛ նեղեր, եւ զկնճռեալ խնդիրն չ'ուսումնասիրեր. այլ սուր սայրասուր ի ձեռին կը մերձենայ, եւ ինքնաստեղծ վճռոց... սրովն կը կտրէ այն հանգոյցն, որուն առջեւ փիլիսոփայն մտախոհ դադրած կեցած՝ լուծման հնարս ինչ հնարել կը ճգնէր: Աղաչեմ, մ'աճապարեր, ո՛ բանաստեղծ. սանձակոծէ՛ երեւակայութիւնդ, եւ մտացածին վճռոց սուրն դարձո՛ւր յիւր պատեան, երբոր... տգիտութեամբ զգածեալ ես: Ապաքէն, կտրել նետելն չէ՛ մեկնութիւն, չէ՛ լուծումն, այլ տգիտութիւն: Եթէ յանհնարս ես մտեր, լռէ՛ գոնէ. որովհետեւ այսպիսի պարագայից մէջ լռելն ունի ոսկւոյ արժէք. եւ մեծ գիտութիւն է՝ ճանչնալն իսկ թէ բնական մըտացդ ուժն ցա՛յն սահման միայն կը ձգտի կը ժամանէ, եւ անտի անդր չ'անցնիր:

Իսկ դու, այրդ իմաստասէր, դարձի՛ր տես ըրջահայեցութեամբ, հա՛րց տեղեկացիր, խնդրէ՛ մեկնութիւն ի հասարակաց կարծեաց. բայց դու եւս մի՛ զկայ առնուր, աղաչեմ, այլ բնալուծական ընթացքն չարունակէ՛ անձանձիր. որոնէ՛ զբնական

օրէնս եւ զբարոյագիտութիւն, որոնք իրենց հիմն ը ունին յԱստուած. յուզարկէ՛, կ'ըսեմ, զանխառն բարոյագիտութիւն, զոր կը գտնես ի մարդն որ ըստ Աստուծոյն հաստատեալ է։ Յիրաւի՛, բարոյագիտութիւնն եւեթ է յարմար բանալի, որով քու առջեւդ կը բացուին գաղտնիք եւ ծածուկ խորշք մարդկային բնութեան. ի՛նք կ'օժտէ զքեզ նախաւոր սկզբունքներով, որոնցմով հետզհետէ կը հասնիս ի լուծումն դժուարին ինչ խնդրոց։

Աղէ՛, փիլիսոփայդ անհաւատ, հարցո՛ւր զքրիստոնեայ բարոյագէտն, որ տեղեակ է աստուածային խօսքին՝ թէ Ինքն ոչ հաւատայր զանձն նոցա, զի ինքն իսկ գիտէր զինչ կայր ի մարդն. այսինքն՝ չէր վստահէր անոնց եւ չէր խաբուէր արտաքին երեւոյթէն, վասն զի կը տեսնէր թէ սիրտն զգեցած էր տարբեր կերպարանք։ Սակայն այս իրականութեան առջեւ քրիստոնեայ իմաստասէրն չի՛ տատամսիր եւ չի՛ զարմանար, վասն զի գիտէ թէ կեղծաւորիր զգածմունք բնութեան չեն պատահական երեւոյթք, այլ անոնց շարժիչն ու հիմն են օրէնք մարմնոյ զինեալ ընդդէմ օրինաց հոգւոյ, այսինքն՝ ցանկութիւն մարմնոյ, ցանկութիւն աչաց եւ ամբարտաւանութիւն աստի կենացս. եւ այս անզուսպ կիրք՝ բնութեան կեղծաւորիր խաղերուն գլխաւոր դերասաններն են։ — Եկո՛ւր, ո՛վ իմաստասէր, եւ քայլ առ քայլ մերձենանք գործնականին. զննենք տարօրինակ զգածումներն եւ համեմատենք. միանգամայն տեսնենք խաբուսիկ բնութիւնն որ վայր մի իւր դիմակն մէկդի առնու եւ խօսի, որպէս զի կարենանք եզրակացնել ըստ

օրինի, եւ ճանչնալ թէ ի՞նչ են մարդկային բնութեան գրեթէ համընթաց ընդդիմակաց զգածմունք։

Խօսէ՛, նենգաւոր բնութիւն, գիտեմ թէ երեսդ ամօթով կը ծածկուի, եւ կը դժկամակիս հրապարակագոյժ ընել կեղծաւորիր զգածումներդ. բայց խօսէ՛, աղաչեմ, առ սէր ճշմարտութեան եւ ի շահ ունկնդրացդ։ Անդուստ կը պատասխանէ բնութիւնն. — Այո՛, այո՛, կը հաւնիմ զառաքինութիւն, եւ կ'ըզմայլիմ իսկ երբ զայն ուրիշին վրայ նշմարեմ. բայց, նոյն իսկ զմայլմանս մէջ՝ ես ինքն ի գործ բա՛րէ, կը դնեմ զհակառակն։ Կը խոստովանիմ թէ հաւատք ունիմ, սակայն իմ գործքս կ'եղծանեն զհաւատս եւ կը կործանեն։ Մինչ դեռ առողջ եմ մարմնով եւ կըրիւք սպառեալ, եպերելի կ'երեւին ինծի ճշմարտութիւնք ինչ. բայց ընդհակառակն՝ երբ որ մարմինս ուժեթափ է եւ կենացս լոյսն աղօտ եւ մարելու մօտ, այն ժամանակ կրիցս բռնադատութենէն ազատ՝ կը սկսիմ պայծառ ըմբռնել, եւ մի եւ նոյն ճշմարտութիւնք կը թուին մտացս ընդունելի եւ ընդգրկելի։ Երբեմն կը ձեւացնեմ հաւատալ կամ չհաւատալ ըստ յուզելոյ կրից եւ ըստ ազդելոյ վայրկենին, որով պատրուակել կ'ուզեմ իմ կեղծաւորեալ զգածումներս, որոնք բունեալ եւ զարմանակալ կը նստին սրտիս մէջ։ Ինչո՞ւ արդեօք. որովհետեւ հետամուտ եմ պարարել անզուսպ կիրքս, զամբարտաւանութիւն աստի կենացս, յայն սակս պարագայից պահանջելուն համեմատ կը կերպարանիմ կա՛մ հաւատալ կամ չհաւատալ։

Երբեմն վրէժխնդիր կը հանդիսանամ իրաւանց եւ արդարախոհութեան, որպէս զի ի ներքս անվրդով

նուէթեմ զանիրաւութիւն, եւ ական հատանելով կործանեմ զբարօրութիւն տանն եւ ընտանեացն, որոց վստահութիւնն շահել ջանացեր էի նախապէս՝ կրելով իմ նենգաւոր երեսացս վրայ զգիմակն արդարախոհութեան. ո՜հ, ո՜հ, ինչպիսի՛ այլանդակութիւն. եւ ինչո՞ւ արդեօք, որպէս զի ցանկութիւն աչացս՝ իմ անզուսպ ընչաքաղցութիւնս ճարակի անիրաւ ճարակաւ, եւ ա՛յսպէս՝ դէմ եղեալ նպատակիս հասնելու համար՝ յանձն կ'առնում ամէն զոհողութիւն։

Աւա՜ղ խաւարութեանս. ընդէ՞ր արդեօք, որպէս զի հաճեմ զցանկութիւն մարմնոյս՝ որ տակաւին կենդանի է չարարուեստ սրտիս մէջ. եւ չեմ ամաչեր իմ լիրբ չարութեանս գործիք ընել զսէրն ազնիւ, որ մարդկութեան քաղցր կապն է։

Ո՛վ անշնորհք մարդկային բնութիւն... բայց ի՛նչ կը խօսիմ...։ Ո՛ բնութիւն, ի՛նչչափ գեղեցիկ եւ ազնիւ ելար քու Արարչիդ ձեռքէն։ Ո՞ւր է նախնական վայելչութիւնդ. յա՛յն ժամ ի բնէ էիր ուղղամիտ՝ արդար եւ անկեղծ. աւա՜ղ որ կորուսիր այն առաքինազարդ յատկութիւններդ. իսկ այժմ ի՛նչ ցաւալի ընդդիմապատկեր կը ներկայացընես մեր աչաց։ Քանի՛ քանի մարդիկ, որ մտօք հանեալ են ընդ ճշմարտութիւն, կը վարեն կեանք անհաւատի, որովհետեւ կը թողուն որ տիրեն եւ բռնանան իրենց անձին վրայ անզուսպ եւ անմեռ կիրք., զորոնք զսպել եւ մեռուցանել կը հրամայեն հաւատք՝ ուղիղ բանականութիւնն եւ բարոյք։ — Ո՛ն, սթափէ՛, ո՛ մարդ, ժրութեամբ խնդրէ մինչեւ որ գտնես զգանձն առաքինութեան՝ զոր կորուսեր։ Այն ինչ

ստոյգ է՝ թէ ապականութեան դառնաշունչ ձմեռն ընդ հանուր սփռեցաւ, եւ քու բնութեանդ անուշահոտ ծաղկանց փունջն թառամեցաւ մարեցաւ ցրտահար. սակայն, մի՛ վհատիր, եւ փոքր փոքր ուղղէ՛ չար բնութիւնդ. եւ ըստ նմանութեան գարնանադեղ կանաչազարդ բնութեան՝ զարդարէ՛ զքեզ առաքինութեան գոյնագոյն ծաղիկներով. եւ ա՛յդպէս կը դառնաս ի նախաստեղծ մարդն՝ որ ըստ Աստուծոյ հաստատեալ է։ Կնիք բանիցս, յաղթէ մեղսասէր բնութեանդ։

ՄՈՒՐԱՑԻԿ ՄԱՅՐ ՈՒ ԱՂՋԻԿ

Մի ամիս կար, որ աւարառու աշունն իւր տե-րեւաթափ շնչով դեղնեց, թառամեց, թօթափեց ծառին հովասուն տերեւն, ծաղկին փափուկ թերթն, մարգին կանաչագեղ ցօղունը, պղտորեց վտակին վճիտ ջուրն, գետոյն կիսակապոյտ պատկերն, եւ ծովուն յստակ մակերեւոյթն։

Դառնացոյց գեփիւռն քաղցրասոյլ, որ կը շոյէր քրտնաթոր ճակատներ, եւ կը զովացնէր հրաբորբոք կրծոց տակ տագնապող սրտեր։

Վերջացոյց բնութեան հոգեզմայլ գեղգեղանքն, որ նախամարդուն Եդեմէն ի դուրս բերած աստուածախօս քնարին թելերով կը թրթռար ի խորս հոգւոց։

Աշունն այսօրինակ անգթութեամբ զամենայն ինչ անխնայ փոխած, ժողոված, առած եւ հեռացած էր յաշխարհէս։

Մերկ էր երկիրն, մերկ էր երկինք, եւ ահա բըռնաւոր ձմեռն իւր վրէժխնդիր զօրութեամբն կ'արշաւէր հողագնդիս վերայ։

Սաստկաշունչ քամին մահուան ահարեկ ինչ ձայնիւ կ'որոտայր անդադար։ Ցամենուստ փայլատակող հրաշէկ կայծակունք շառաչաձայն պայթելով առաջոյ ձմրան սոսկումն, ահ ու դող կը սփռէին։

Ձիւն եւ անձրեւ, ձմրան անդիմադրելի զօրութիւնքն, կը շրջապատէին ամէն կողմ. կը պարփա-

կէին համայն արարածներն, մարդն, գազանն եւ թռչունն, եւ ծովն ու ցամաք։

Հետզհետէ տեղացող ձիւնն տակաւ առ տակաւ հալելով՝ ջրհեղեղներ կը գործէ, եւ հեղեղատներ իջեցընելով՝ կը լնու խորերն ու խորշեր, ձորն ու դաշտ, որով ուրեք ուրեք լճակներ գոյանալով՝ յամենուստ կը վազեն, կը միանան, կը խուժեն սպառնալեց յորձանօք, եւ փողոցներու աղբն, խաւիւն, խարխուլ տներն, անզգոյշ եւ անհեռատես մարդիկն, ծերն, երիտասարդն ու տղայն կը վարեն թաւալագլոր, եւ աղեխարշ աւերածութիւն մի կը թողուն յետոյս։

Աւերածութիւնը մրցանակն է յաղթողին։

Շնչարգել ցուրտը զիւր պաղուկ թեւեր տարածած էր ամէն կողմ. կերպարանափոխ էր աշխարհ ամենայն. լեռ ու ձոր, դաշտ ու ծործոր առ հասարակ ծածկուած էին ճերմակ սաւանով մը, եւ պսպղուն սառեր գերանացեալ ի կախ կային յամենայն ծառոց ի վայր։

Այս օրինակ ծանրակշիռ պարագայի մէջ նաեւ կարի անհրաժեշտ էր կենաց ազգի ազգի պէտքն, որով մարդիկ հարկադրեալ՝ տներէ դուրս խուժելով կ'երթային ի գործ։ Հակառակ այս տաժանելի եղանակին՝ հրապարակը կ'սկսի հետզհետէ մարդով լեցուիլ։

Ամէն ոք լաւ հագուած, հովանոց կամ թիկնոց առած, կամ կառք նստած, եւ կամ առանց հանդերձի պատսպարութեան կ'երթեւեկէին։

Ոմանք խրոխտալով կ'երթային, ոմանք քաջալանջ կը ճօճէին, ոմանք կծկտած կը քալէին, ոմանք ճեպընթաց կ'արշաւէին, ոմանք յամրաքայլ կը շար-

ժէին, եւ ոմանք երբեմամբ կը վարանէին. վասն զի միայն տուրեւառը, միայն զբօսանաց անզուսպ տենչն, միայն դաստիարակութեամբ եւ ուսմամբ զիւր ապագայն պատրաստելու բանաւոր խանդն, միայն ծառայութենէ խուսելու սաստիկ փափաքն, միայն ընդ հրամանաւ գործադրելի պարտաւորութիւնքն եւ միւսոյն զիւր օրապահիկն ճարելու տագնապալից պէտքն, զամենեսին առ հասարակ կը մղէին ի գործ եւ ի ջան։

Այս բազմամարդ խուժանին մէջ կ'երեւէր նաեւ երեսնամենի կին մը, կարի պարկեշտ ու գեղանի. սրբափայլ ձիրք մը, որ հրեշտակաց երանաւէտ օժիտն է, եւ զոր գեղեցկին ու բարւոյն գերագոյն հեղինակը միայն կը նուիրէ մարդոյ։

Նէ իւր վարսագեղ գլուխն սեւ ծածկոցով մը գոցած՝ երեսն ի խոնարհ կ'երթայր ծանրաքայլ, բայց խիստ ծանրաքայլ, եւ մտախոհ։

Ո՜վ սրտաբեկութեանս. ներա բոլոր մարմինն իւր բարակ եւ պատառոտի հանդերձին ներքեւ ցրտէն կը դողդղար. բոկոտն էր ողորմելին, եւ անզօր քայլելու։

Ո՜վ դու. անսո՞ւաղ ես արդեօք, որ քայլերդ դժուարաւ կը փոխես. կամ յանցապա՞րտ մ'ես, որ նմանեացդ երեսը հայիլ կ'ամաչես. եւ կամ սրտիդ մէջ անամոքելի եւ անբացատրելի վի՞շտ մը կայ պահուած որ դիմացդ փայլն ողջունող արեւը կը մերժես. կը մերժես վտակին խոխոջն, որ պաշտօն ունի բնութեան գեղեցկութիւնն ողջունելու. եւ կամ սիրոյ անողոքելի հարուածո՞վ խոցեալ՝ անյուսութեան բաժա՞կ քամած ես, որ թարմ ճակտիդ վրայ

սիրաշող աստղերու տեղ թախծագին խորշոմներ շարուած են։

Տարաբա՛ղդ կին. քո ցաւալի կերպարան յայտարարն է քո անտանելի աղքատութեան. այո՛, ակներեւ է թէ մուրալու անվարժ ես. եւ առ այդ իսկ է քո սրտին տապն ու տագնապ, զոր ճակատուդ քրտանց կայլակունք ամօթխածութեամբ իմն կ'ածեն ի յայտ. բայց — աղքատութիւնը պատահար կամ ճակատագիր մ'է, եւ ոչ նախատինք —. ապրելոյ եւ չմեռնելոյ համար էրո՞ւմ ամաչել։

Ո՜վ ողորմելի, օգնական մը չունէի՞ր, որոյ աջակցութեամբն գոնէ սակաւապէս ապրելով այդ հնգամենի աղջկանդ հետ չթափառէիր աստանդական։

Ի՜նչ ալ սիրուն աղջիկ. խարտեաշ են մազերն, եւ ցիրուցան ձգուած են իւր կիսամերկ ուսոցը վերայ, որպէս սաղարթուն ծառոց շուքն ընդ արեգակամբ շողացող ձեան վերայ։

Երկնակապոյտ են աչքերն, որ սիրելագոյն հրապուրով կ'սքանչացնեն զինքը տեսնողներն։ Այո՛, ճշմարտութենէ հեռի չէ ըսել թէ — Աստուծոյ հրաշագեղ տարերաց միայն հանգունատիպ ներկայացուցիչն է, եւ կամ հրեշտակ մի լինելու սահմանեալ սրբափայլ էակ մը. — այլ սակայն իւր արգահատելի վիճակաւն նմանավիշտ է իւր մօր։

Եդեմէն աքսորուած Եւային աղջիկն է որ, երբեմն լուսապարար, այլ այժմ խաւարամած է դիմօք, ճիշդ լուսնի հանգոյն, որ զինքը պարածածկող շեղջ ի շեղջ ամպոց ճեղքերէն կը զօրէ իւր լոյսն շեշտակի ծաւալել ի գիշերական մթութեան։ Վերջապէս կը թուի թէ մագնիս մ'է այն, որ մարդոց աչքը կը

գրաւէ, միտքը ու սիրտը կը գրաւէ, եւ շունչը կը գրաւէ՝ մանաւանդ այն ատեն, երբ իւր փափուկ այտերէն արտասուաց գոհարներ կը սահին տխրութեան մրուրներ թողլով թրթուրին նման, որ վարդի թերթերուն վրայէն ծակծկելով կ'անցնի։

Եղկելի՜ մանկիկ, յոյժ խոնջած է. ոտքերն կը ցաւին. տե՛ս, չկրնար քալել. եւ ողորմելի մայրն, թէ եւ որդեգորով, այլ կը տկարանայ գրկել զանի. զի օրն ի բուն նօթի շրջելէն սպառած է զօրութիւնն. ուստի ընդ քարշ կ'ածէ զանի. կուլայ մանկիկն, կ'արտասուէ կողկողագին եւ կը հեծէ աղիխարշ. եւ ի՞նչ կը խնդրեն այդ ողորմելիներն։

Հա՛ց, հանդերձ, միով բանիւ՝ կեանք կը խնդրեն։

Կենսատուութիւնը ճշմարիտ բարերարութիւնն է. կեանք տուէք իրենց, ձեռն կարկառեցէք, սիրտ եւ հոգի ներշնչեցէք, եւ այնու գթութիւն եւ ողորմութիւն անձնաւորեցէք յայդ եղկելեաց վերայ։

Գթութիւնը ցաւակցական համակրանք մը կամ հոգեկան գորովաշարժ զեղում մ'է առ անմեղն, առ կարօտն, առ տկարն, առ հառաչանս եւ առ արտասուս։

Այո՛, գթութիւնը հայելին է Աստուծոյ. հոն կ'երեւի գերագոյն բարին, անսահման սէրն եւ վսեմ գըրկախառնութիւն։

—Գթութիւնը մարդկութեան կատարելութիւնն է։

Իսկ ողորմութիւնը քնար մ'է Անմահին, որ կը խօսի հոգեզուարճ։

Ձեռք մ'է հզօր, որ անվեհեր կ'ընդգրկէ գահավիժեալն։

Կեանք մ'է հաճոյական, որ զմերկն կ'զգեցնէ,

կ'արբուցանէ ծարաւին, կը կերակրէ նօթին, կը մխիթարէ հիւանդն, եւ զամենեսին կ'ափոփէ եւ կը կենսաւորէ։

Տես Սամարացին է որ կ'երեւի ի մարդն։

— Այն բազմութեան մէջ ո՞վ արդեօք առաւել կ'զգացուի յայն տեսիլ սրտաբեկ։ —

Զգայուն գրագէտն միայն, որ վշտակիր սրտից լեզուն լաւ կը հասկնայ. հառաչանք ու արտասուք իւր զգացման համակիր առարկայքն են. եւ բարութիւն, գեղեցկութիւն, սէր ու պարտիք իւր կենաց բովանդակ տեսիլքն եղած են։

Այս զգացման ձեռք խաղալիկ եղող գրագէտ մը պատահելով այն աղեխարշ տեսարանին, եւ չկարենալով նոցա օգնել, զանոնք պերճախօս բանիւք յուզելով՝ կ'առաջնորդէ բարեպաշտ մեծատան մը ապարանքն, որոյ դրունք միշտ բաց էին կարօտելոց։

Անդ գթութիւն եւ ողորմութիւն կը դիմաւորեն զանոնք. անդ ուտեստ, անդ հանդերձ եւ բաւական դրամ կը մխիթարեն ողորմելիներն. ծիծաղն հիւանդութենէ նոր ելնող տկարի մը պէս կը ցոլանայ յերեսս նոցա, եւ ականողիքն կը դադրին արտասուելէ։ Բարէ՛, այն ոչ թէ տուն՝ այլ յերկինս վերելեակ ոսկի սանդուխ մ'էր աստուածաշէն։

ՀՐԴԵՀ

Դեռ գիշեր էր, եւ յայգն արշաւող հոյլք աստեղաց տակաւին կը հոլովէին զերագոյն հեշտագին ժամերն ։

Պահն այն խաղաղական Մուսայից քնարին ոգի կը ներշնչէր, եւ պերճախօս լուսինն մեծապանծ նազելով երկնից մեծութեան խորին խորհուրդներն կը բացատրէր ։

Զմայլման ժամեր, ուր զգացման թրթռուն թելեր լռելեայն կը խաղային անսահման հրաշից սապրիզին մէջ, եւ այն ինչ այն հոգեզեղ թեւարկութիւն խաղաղապէս կը սաւառնէր յանհունութեան անդ, յանկարծուստ առաւ զկայ, զի խառնաշփոթ աղմուկ մը գիշերային այն համատարած լռութիւնն վրդովելով ամէն ուշադրութիւն Վոսփորի եզերաց միոյն վերայ դարձոյց, ուր շառագոյն լուսոյ հետ խառն ծուխ մը երեւեցաւ, որ կը վերանայր հինաւուրց տան մը մէջէն, եւ ուրկէ օգնութեան ցաւագին աղաղակներ կը լսուէին ։

Սրտատրո՜փ վայրկեան. եւ ահա սակաւիկ մի եւս Թնդանօթի գոռ որոտմունք եւ գիշերային պահապանաց յամենուստ գոչիւնք հրդեհ գուժեցին. հրդեհն արձագանգ տուաւ, եւ ընդ հուպ դղրդեցաւ ամէն կողմ. ամէն ոք ընդոստ յարեան, ոգեւորեցան, գօտեպնդեցան, եւ ամէն կողմանէ դէպ ի վայր

հրդեհին խառնաձայն ճեպեցին, խուճապեցին, լցան, եւ մի զմիով խառնեցան շիջուցանել հուրն. այլ անօգո՜ւտ. պատեհն անցած էր, զի հրդեհն հինաւուրց տան մը ի խոխ փոխարկեալ փայտեայ շինուածն արագապէս ճարակելով արդէն քանի մը ճիւղերու բաժանեալ՝ անմատչելի եղած էր, այնպէս որ փոյթ ի փոյթ տարածուելով՝ բոցափրփուր ովկէանի մը կերպարանն առաւ ։ Ո՜վ սրտաբեկ տեսլեանս. մէկ կողմանէ կատաղի բոցերն յոգնախուռն ծխով բարդ ի բարդ կը վերանային, եւ յերես աստեղազարդ կամարին ոժգոյն ամպեր կը կազմէին, եւ միւս կողմանէ հրաբուխի հանգոյն մէջ ի մէջ ցայտող կայծերն որպէս փոքրիկ աստղք խառն ի խուռն կը սուրային օդին մէջ ։

Ցաւալի՛ պատահար, յորում կարծես անդիմադրելի վրէժխնդրութիւն մը նոր եւ ահաւոր կորուստ կ՚սպառնայր, զորմէ ամէն կողմ տարածուած խառնաձայն շշուկն սարսափահար կ՚ընէր զամենայն լսողս՛ ։

Կ՚երեւէր որ, հետզհետէ յաջորդող լայնածաւալ բոցերն օձապտոյտ ոլորմամբ մինչեւ յամպս կը բարձրանային, եւ սաստկաշունչ փոթորկի մը սուր թեւերով լեռնակուտակ ալեաց հանգոյն կը յուզէին, կը ծփային եւ կը լնուէին մթնոլորտն ։

Դժոխային նոր տեսարան մ՚էր, որ կուգայր ի հանդէս. անդ սրտեր ահի եւ դողի չուտափոյթ ելեւէջումն կը տրոփէին. վասն զի հետզհետէ անհանդուրժելի կը լինէր լսել մատղաշ մանկանց կողկոճագին լացն, տկար կանանց լեղապատառ ճիչն, անկար ծերոց սրտառուչ հառաչանքն, եւ աշխոյժ երիտասարդաց քաջալերական գոռումն ու գոչիւնն,

որոնք քստմնելի երեւոյթ մը կը պատկերէին ։

Անդամնոր խռնեալ հոծ բազմութիւնն, նման երեբածուփ ջուրց, յաջ ու ձախ, յառաջ ու յետ կը տարուբերէր անդադար ։

Պատուհասը կը շարունակէր, եւ հետզհետէ աղեխարշ ձայներ կը բարձրանային, եւ կարի քստմնելի —կ'ընէին զվայրն ։

Բաբէ՜, լսելի կը լինէր որ, մին «հայրիկ» եւ մին «մայրիկ» կը գոչէր, մին լալահառաչ «զաւա՜կս» կ'որոտայր, մին արտասուաթոր վազվազելով՝ զիւր ամուսին կը խնդրէր, մին չնչասպառ «եղբայր» կը ձայնէր, եւ մին այլ յայլմէ եղած զիւր բարեկամն կ'որոնէր ։ Ցաւալի՜ ժամ. կ'երեւէր որ, մի ոմն ճարակող բոցերէն կիսախանձ պրծելով՝ հեծեծաձայն կը փախչէր, մին անգութ բոցերէն շրջապատեալ «օգնութի՛ւն» կ'աղաղակէր, մին զամենայն ինչ կորուսած կ'ողբայր, ու կը դեգերէր մոլորաքայլ, եւ չնչասպառ կ'անկանէր յերկիր, եւ այլ ոք հրդեհէն հազիւ հազ ճողոպրեալ կարասեաց մի ծանր բեռին ներքեւ ընկճած՝ կը հեւայր, կը տքայր, եւ քրտնաթոր դէպ ի մօտակայ դաշտը կը փութայր ։

Անդամնոր կ'իմանաս որ, մէկ կողմէն արի զօրականք խումբ ի խումբ բաժանեալ՝ վայրկեան առ վայրկեան փող կը հնչեցնեն, եւ հրդեհն շիջուցանելոյ համար ջրհանկրաց խրոխտանօք հրաման կ'որոտան. եւ միւս կողմանէ ջրաբերք ճեպ ի ճեպ ջուր կը փութացնեն, եւ գոտեպինդ ջրհանկիրք բարձրագոչ աղաղակաւ շարունակ ջուր կը տեղացընեն կատաղի բոցերուն վերայ ։

Բնութիւնն մերկապարանոց էր անդ, ուր բացո-

րոշ կ'երեւէր գոյից անկայուն վիճակն. զի միոյն պարծանքն եղող շողշողուն կարասիքն, միոյն փառքն համարուած հոյակապ ապարանն, միոյն հպարտութիւնն ուռուցանող ադամանդն, ոսկին ու արծաթ, եւ այլոց պչրանաց խաբուսիկ զարդերն անյիշատակ կը կորնչէին, եւ կը մոխրանային՝ զետեղելով զամենեսին ի միում հաւասարութեան ։

Ամենայն ինչ մեռելատեպ էր անդ, եւ ի միջի չերեւէր այլ ինչ, բայց եթէ միմեանց օգնելու կարեկից գութն ու գորով, որով ակն յանդիման կը պատկերանայր անյիշաչարութեան բարեկիրթ ոգին. ներողութեան վեհանձն ոգին, անխտրութեան իրաւախոհ ոգին եւ մարդասիրութեան սրբազան ոգին. որով ոչ եւս էր ի միջի ոչ խտրող ազգութիւնն, ոչ բաժանող կրօնքն, ոչ հակառակամարտ իշխանութիւն. այլ ընկերական կենաց գերագոյն տարերքն եղող անխտրութիւն եւ հաւասարութիւն կը տիրապետէին զօրեղապէս. որովհետեւ կ'երեւէին անդ թէ՛ տիրող ժողովուրդն եւ թէ՛ հայն, յոյնն եւ հրէայն իբրեւ մի ընտանիք, կամ եղբայր, կամ քոյր, կամ հայր, կամ մայր, կամ որդիք, եւ կամ մտերիմ բարեկամք միմեանց. եւ իւր այն բուռն ճգամբ գուրգուրանօք զիրեարս կը խնամէին՝ բորբոքեալ եռանդեամբ ինչք ու կահ կարասի հրդեհէն ազատելով, մանկիկները գրկելով, ծերոց ձեռն կարկառելով, երիտասարդաց քաջալերութիւն կարդալով, քաղցեալներուն հաց, ծարաւիներուն ջուր, մերկերուն հանդերձ, հիւանդաց ուս, եւ անպատսպարից հանգստեան տեղի պատրաստելով եւ մխիթարելով ։

Ահա՛ յառաջ քան զաւետարանն մի աւետարան, որոյ սրբազնագոյն պատուէրներն մատամբն բնութեան անջնջելի գրուած են մարդկային զգացման բոլոր թերթերուն մէջ։ Այսպիսի իմն ծայրագոյն մարդասիրութեամբ օժտեալ էր այն բազմազգային խումբն ընկերական։ Սոսկալի հրդեհն դեռ կը շարունակէր, եւ միջոց միջոց լսելի կը լինէր կիսավառ չինուածոց քայքայման եւ վայրաբերման ահագնագոռ ճռնչիւնն ու ճարճատիւն, յորոց բոց, ծուխ ու փոշի իրար խառնուած թանձր ամպոց հանգոյն կը բարձրանային, կը ծաւալէին եւ կը ծածկէին զվայրն համակ։

Հրդեհն երեք ժամ շարունակեց զիւր աւերածութիւն. եւ ապա տակաւ առ տակաւ դադար առնելով՝ ժողուեց իւր համասփիւռ բոցերն, եւ այն սրտայոյզ թատերաբեմին շառագոյն վարագոյրը վերանալով՝ ի տեղին սփռեցաւ մի սեւ ծածկոց, ընդ որով կացին, մնացին տանց, կրպակաց եւ ապարանից խարուկի եւ հրատապ մոխրոյ դառնայիշատակ կոյտերն՝ պարածածկեալ յամենուստ ելնող թանձր ծուխերով։

Քաւարան մ՚էր այն. այլ որպիսի՝ քաւութիւն. ահա այս իսկ էր գաղտնիքն։

Հազա՛ր եղուկ. չէնն ամայացաւ, այն ընկերական համախմբութիւնն ցրուեցաւ՝ ցաւալի յիշատակ մը թողլով յետ կոյս։

Յիշատակն իրողութեան ստուերն է. ստուերի մէջ մնաց ամէն արդ ու զարդ, ամէն փառք, ամէն կամք եւ կեանք։

Կենսատու յոյսն, որ անբաժան է ի մարդոյ, ցվերջ

հանդիսատես էր այն ցաւալի տեսարանին. այլ յայլմէ եղած՝ ամէն ինչ կը դիտէր, ամէն կողմ կը վազէր, ամենուն կ՚այցելէր, եւ ոմանց բացօթեայ հողի վերայ կականօք արտասուելն, ոմանց մի քանի տախտակով ծածկեալ պատսպարանի մը ներքեւ հեծեծանօք վշտակրիլն, եւ ոմանց շուարեալ վիճակի մէջ աստանդական դեգերիլն տեսնելով, եւ լսելով նոցա լալեաց եւ ողբոց ձայներն, մօտեցաւ քաղցրահամբոյր, եւ մի առ մի խօսեցաւ ամենուն սրտին հետ, եւ իւրաքանչիւրին զգացման համաձայն մէն մի ակընկալութեան ուղի ցուցունելով հանդերձ՝ մատնանիշ ըրաւ նաեւ զերկինս. եւ նոյն ժամայն աչք ամենեցուն շրջեցան ի վեր, եւ ամէն շրթունք պարտեալ անկան համակերպեցան յաղօթս ծնրադիր, եւ բարեպաշտութեան հարին սպաս։

— Վիշտը բարեպաշտութեան ծնողն է։

Ապա գերեզմանական գիշերավար լռութիւն մը իւր համատարած թեւը տարածեց ամենուն վերայ. դադար առին յորդահոս արտասուք, եւ աղեխարշ հեծեծանքն այլ եւս չեղեն լսելի. եւ այնպէս ամենեքին վաստակաբեկ եւ լքեալ՝ հանդարտեցան, ըսփոփեցան եւ հանգչեցան, եւ Մորփէոսի հեշտաբեր ճնշումն թմրեալ անկան ի քուն անուշակ, մինչ լուսնակն ողբանուէր սկիզբն կ՚առնոյր արտասուել նոցա վերայ։

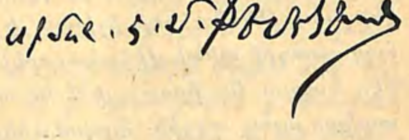

ԹՂԹԱԿՑՈՒԹԻՒՆ

(Առ բարեկամ մը)

Այս անգամ Պոլիս եղած պահուս, բարեկամներուս յորդորանաց անսալով, պանդոկէն մեր տնակը փոխադրուելէս ետքը, չատ ժամեր եւ օրեր մինաւորիկ անցուցի՝ թղթատելով ստացած բազմաթիւ նամակներս եւ բազմատեսակ գրութիւններս, որք ծրարներու եւ դարաններու մէջ պահուած էին գգուանօք, յորոց մեծագոյն մասը հրակէզ ընաջինջ ըրի։ Տխո՜ւր եւ սրտակտուր գործողութիւն. քանզի այսու մտերմաց հետ սիրալիր առնչութեանս քաղցր յիշատակարանները, երիտասարդութենէս ի վեր բազմաղիմի եւ բազմաչխատ երկասիրութիւններս կ'անհետանային... անցեալոյն եւ ներկայիս մէջ եղած զօդը, հետքն եւ նշմարանքները կը խզուէին իսպառ։ Գիտեմ, այո, կան մի քանի մտերիմք, որ խնամով ի պահեստի դրած են իրենց ուղղուած իմ ամբողջ նամակները. առ ի՞նչ սակայն կրնային ծառայել անոնց տուած իմ պատասխանները, երբ որբ մնալով չպիտի գտնուէր ինձ պատկանող մէկը որ նոյները երբեմն երբեմն աչքէ անցունէր եւ իմ հոգեզուարճ հաճոյքը զգար։ Իսկ երկասիրութիւններս, զորս ի կենդանութեանս չէի իշխած ի լոյս ընծայել, ի՞նչ ճակատագրի պիտի վիճակուորէին արդեօք մահուանէս ետքը։ Եւ իրօք, յի՞մ եւ առ ի՞նչ կրնային օգտակար ըլլալ ազգին՝ Փլօրուս հեղինակին Հառմայե-

ցւոց պատմութեան Լատիներէնէ գրաբար թարգմանութիւնս, բնաւայրիս գաղթականութեան պատմութիւնը, ճամբորդութեանցս տողագրութիւնները, Առաքել պատմիչին ի Գաղիերէն թարգմանութիւնս, զոր Պրոսէ արդէն թարգմանած ըլլալը ետքէն իմացայ, եւ որ, թէեւ ազգային եւ օտարազգի հեղինակներէ ժողովուած ծանօթութիւններովն եւ վկայութիւններով, բուն հեղինակէն աւելի ստուար մաս մը կազմելով՝ ըստ իմիք լուսաբանուած սրբագրուած էր, սակայն ըստ իմս համոզման եւ խղճի՝ լիուլի եւ արժանապէս կատարելագործուած չէր։ Այսպիսի երկերու մէջ բնաւին բան մը մութ եւ կասկածելի չթողնելու համար, անհրաժեշտ է որ մարդս՝ քաջ աշխարհագիր, պատմաբան, քննադատ, վիպագիր եւ հնագէտ ըլլայ. այն երկիրները որ պատմուած դէպքերուն ասպարէզ եղած են՝ անձամբ պտըտած, գործօն դեր խաղացող անձանց կենսագրութիւնը, այն դարուն ոգին, քաղաքակրթութեան աստիճանը եւ պարագաները քաջ ուսումնասիրած ըլլալու է, որպէս զի ճշգրիտ եւ հիմնաւոր դատաստան կարող ըլլայ ընել եւ կատարեալ, ոչ վարկպարազի, գործ մը ձգէ ապագայ սերնդոց։ Այս ամէն պահանջքներէ եւ ազգային ճոխ մատենադարաններէ զուրկ, առեւտրական բազմազան գործերով զբաղեալ, կը պակսէր ինձ այն ատեն պարապոյ ժամանակ. իսկ այժմ՝ հանգարտ սիրտ եւ միտք զուարթ։ Ահա պատճառները, եւ ըստ ոմանց թերեւս չափազանց երկիւղածութիւնս, որ համակարծիք չեղայ ձեզ եւ այլոց՝ որք գործերէս մի քանիին այժմէն ի հրապարակ հանել կ'առաջարկէիք, եւ որչափ որ ալ ծանր

եւ ցաւալի էր ինծ համար, խոհեմութիւն եւ հարկ համարեցի զանոնք ջնջել, եւ այսօր իսկ զղջացած չեմ այնպէս ըրած ըլլալուս։

Սակայն այս կոտորածէն զերծ պահեցի, մէկ կողմ դրի մի քանի կարեւոր գործեր, անձնական կենացս վերաբերեալ գրութիւններ, եւ ինչ ինչ նամակներ, որոց ի կարգին են նաեւ ձեր երկու նամակներն, դիտմամբ որ պատասխանը գրեմ։ Ահաւասիկ ընդմիջանկեալ պատմութեանս եզրակացութիւնը, եւ այդ նամակներն ինծ անտարբեր բան մը չհամարելուս փաստը։

Եւ յիրաւի կրնայի՞ մի առանց կեղծ ապերախտութեան բոլորովին անպատասխան թողուլ այն խանդավառ գրութիւնները որք զիս մինչափ յուզեցին ժամանակին, եւ որք կը յուզեն տակաւին ամէն անգամ երբ նոյները կը կարդամ։ Ամբողջ նամակներնիդ չընդօրինակելու համար, հնա՞ր է մի սրտայոյզ տողերու շարքի մէջէն մոռնալ եւ վեր չհանել դէթ տխրաբոյր սա խօսքերը. «Ո՛հ, պիտի ներէք ինծ ըսելու — այս անծանօթ մնալու սահմանեալ տողերու մէջ — է՞ր չէք սրբեր ձեր արցունքը եւ է՞ր մանաւանդ այսչափ կը լացունէք ուրիշները։ Մի՞թէ դամբարանի կառուցումը, Յիշատակին հրատարակումը եւ ողբացեալ Ասպետուհւոյ յիշատակին ի յարգանս ձեր կատարած ա՛յնքան մեծ եւ ազնիւ գործերը չկարացի՞ն թեթեւ իմն սփոփել ձեր վշտահար սիրտը»։ Եւ կը յաւելուք ի ստորեւ թէ «Յունուար 31ին, այն հանրային սգոյ տարեդարձի օրը, ինծ պարտք պիտի սեպեմ գնալ Շիշլիի գերեզմանատունը եւ ողբացեալ Ասպետուհւոյ շիրմին վրայ լալն ա-

զօթք մը արտասանել եւ գաղտագողի արցունք մը թափել իբր հայ անհատ»։

Իսկ երկրորդ նամակաւ, ձեր երկրորդ այցելութիւնը կը ստորագրէք սրտաճմլիկ ոճով, հաստատելով թէ սովորաբար երբ գերեզմանատուն մը կ՚այցելէք, քայլերնիդ ձեզ դէպ ի աղքատաց թաղը կը մղեն եղեր, այն փոսերուն մօտ, որք փայտէ խաչ մը միայն կը կրեն իբր յիշատակարան, եւ որք արգահատանօք խառն համակրութիւն մը կ՚ազդեն ձեզ, եւ կ՚ըսէք յետոյ՝ թէ «Այս անգամ կամովին հրաժարեցայ այս սովորութենէս, երբ այցելեցի Շիշլիի գերեզմանատունը, եւ ուղղակի դիմեցի դէպ ի ձեր ողբացեալ առաքինի տիկնոջ հոյակերտ դամբարանը. վասնզի այնպէս համոզուած եմ եւ կը հաւատամ որ այդ դամբարանը հարստութեան նշանակ չէ, այլ ամուսնական գորովալիր եւ անզուգական սիրոյ կոթող»։

Յանհունս շնորհակալ եմ, սիրելիդ իմ Տ... էֆէնտի, ձեր այդ հոգեբուղխ զգացմանց համար, եւ մեծապէս գոհ՝ որ ըրածիս բուն շարժառիթն եւ իսկական պատճառը թափանցած հասկցած էք։

Այո՛, այո՛, փանաքի ունայնամտութեան արդիւնք չէ այդ դամբարանը, այլ անեղծ սիրոյ եւ առնթեր միմեանց հանգչելու համար ունեցած բաղձանքներնուս եւ կանխաւ ըրած որոշումներնուս իրագործում մ՚է պարզապէս։ Իսկ իւր իւղաներկ պատկերին հանդէպ, որուն համար կ՚ըսէք թէ «Յուզմամբ կը լնու այցելուն ի տես այդ առաքինի տիկնոջ», եթէ իմս եւս նկար դրի, լոկ սա խնամոտ զգացմամբ էր որ, դիմացն ըլլալով, սրտիս անշէջ կսկիծը, եւ Նեկտարիս

համար գերեզմանատան լռութիւնը, առանձնութիւնը, ամայութիւնը եւ տխրութիւնը ըստ իմիք թեթեւցնել պիտի տամ։ Կրնաք զայդ հակառակ զգօնութեան եւ նանիր մտածմունք համարել. սակայն ծանրապէս կը մեղանչեն որք զայն մնապարծութեան վերագրել ուզեն։ Ո՛չ, ո՛չ, կ'ատեմ ցուցամոլութիւնը եւ ի բնէ սիրահար եմ պարզութեան։ Ասոր համար, ինչպէս ըսած եմ, առաջին խնդիրքս է ինձ համակրող ամէն սիրելիներէս որ, եթէ ի տար աշխարհ եւ ո՛ւր որ ալ օրհաս հասնի, բարեհաճին միջնորդել ջանադիր ըլլալ որ մարմինս ողբացեալ տիկնոջս քով՝ կանխաւ պատրաստեալ շիրմին մէջ զետեղուի. երկրորդ աղաչանքս է որ այդ փոխադրութիւնը անզարդ եւ ամենայն պարզութեամբ կատարուի, միայն երկու քահանայի ներկայութեամբ, որք սակայն թաղման բոլոր մաղթանքները եւ արարողութիւնը անթերի կատարեն։ Ահա բաղձանքս, ուխտս եւ կտակս իմ անձնականի մասին։ Կրնա՞մ արդեօք, առանց պատեհութեան սահմանը անցնելու, ուղղել ձեզ միւս եւ այլ երրորդ աղերս, որ առաջիկայ 31 յունուարի, անմոռաց տիկնոջս մահուան երրորդ տարեդարձի օրը, բարեհաճիք ծաղկեայ պսակ մը իւր շիրմին վրայ զետեղել։

Ներուին ինձ այդ խնդիրք, որք գուցէ տարապայման պահանջք համարուին. այլ հաւատացէք թէ կուգան այնպիսի սրտէ մը, որ իւր սիրելեաց ծառայութիւն մատուցանելու եւ բարեկամաց բաղձանքը գոհացնելու միշտ պատրաստակամ եղած եւ կատարած է յօժարակամ։ Իսկ եթէ գրիչս անզր քան զսահման եւ նամակը սկսելու ատեն առաջադրածէս դուրս զարտուղեցաւ, յուսամ անմեղադիր կ'ըլլաք. քանզի դուք եւս անշուշտ փորձով գիտէք թէ, երբ սրտի մը թելը թրթռի, համանման այլ եւ այլ միւս զգացումներ եւս կը զարթնուն, շղթայաբար համընթաց կ'ընթանան։

Ի կարճոյ՝ վերջացնելու համար, կը կրկնեմ կ'երեքկնեմ շնորհակալութիւններս ձեր սիրուն երկու նամակաց համար, խնդրելով հաւատալ անկեղծութեանս եւ ճանչնալ զիս յաւէտ եւ ամենուրեք

Ձերդ անձնուէր եւ բարեացակամ։

ՍՊԻՏԱԿԸ

Կը սիրեմ ես գոյնն ըսպիտակ ,
Անբիծ գոյն մի է այն յըստակ .
Ամէն ինչ քաղցր այս աշխարհի՝
Այդ գեղեցիկ գոյնըն ունի ։

Մանկան որրանն է ըսպիտակ ,
Նորա հանդերձն ալ նոյն գունակ .
Շըքեղ հարսին հանդերձ սիրուն
Ունի աղուոր ըսպիտակ գոյն ։

Թեթեւ ու նուրբ , փափուկ ձիւնին՝
Ցաղթ եւ հըսկայ լերանց ճակտին՝
Գոյնըն յայտ է ջինջ ճերմակ ,
Որ զուարթ առնէ սիրտըն համակ ։

Եւ երբ մարդս ալ ըլնին տապան ,
Միակ ընկեր ճերմակն է ան ,
Որ սեւ հողոյն հետ եւ փայտին՝
Կարծես խընդայ մեր երեսին . . . ։

ԲԱՆ ԱՌ ԱՆՓՈՐՁՍ

Եթէ կայ աշխարհիս մէջ տիեզերական համայն գիտութեանց եւ համայն արուեստից առաջին եւ վերջին գլխաւոր դաստիարակն , այդ իսկ է փորձ , բա՛ռ փարելի . . . ։

Փորձն է մայր գիտողութեանց , փորձն է աղբիւր գիտութեանց ։

Հուր , ջուր , հողմ ու հող , եւ ի մի բան՝ երկին ի վերուստ եւ երկիր ի ներքուստ , ներքեւելով փորձոյ հրաշից՝ օր քան զօր մահկանացուաց վայելից եւ անդորր կենաց կը հարթին ուղիքն ։

Ապաքէն՝ անհունութիւն մը կայ մարդկութեան յետկոյս եւ յառաջկոյս . փորձը խիլ արկեալ կ'որոնէ ճշմարտն , բարին եւ գեղեցիկն ։

Անջրպետ մը կար եւ կայ էակաց եւ իրաց միջեւ . փորձը՝ իբր հնախոյզ կամ քննադատ՝ կը մտնի խուզել եւ յերեւան հանել իրողութիւններ եւ ջրել կարծիքներ ։

Բարձրութիւն մը եւ խորութիւն մը կային եւ եւ կան առէից վերեւն ու ստորեւը . այլ փորձն իւր հիասքանչ թեւերով ճախր առեալ իբր Պեգասոս (ըստ առասպելաց՝ թեւաւոր ձի) կը սլանայ ի գագաթն , կ'իջնէ յանդունդս եւ կը խոյանայ ընդ ոլորտս տիեզերաց . կը ծննդագործէ , կ'արտադրէ միշտ իսկ եւ ցանգ . ի՞նչեր . — հիանալի գիւտեր , հնարքներ , միջոցներ եւն . եւն ։

Կը զարմանամք մտօք՝ թէ է՞ր հիներն չէին մտաբերած մի արձան կանգնել փորձոյ անուամբ, մինչդեռ ինքեանք երկիւղածութեամբ պաշտօն կը մատուցանէին հրոյ, ջրոյ, հողոյ եւ հողմոյ, զգալով թէ հուրն էր կիզիչ, ջուրն՝ ոռոգիչ, հողն՝ բուսուցիչ եւ հողմն՝ մղիչ, որք եւ ի նմին ժամանակի՝ օժտեալք անհեղ եւ հիասքանչ զօրութեամբք։

— Այլ զի փորձն ո՛չ այնպէս ակներեւ կը մատչէր իմաստութեան, գիտութեան եւ հանճարոյ, ուստի եւ հանդիսավայրեր կ՚որոշուէին մեհեանք, ատրուշանք, լերինք, անտառք եւ անձաւք, որոց մէջ իրենց փորձառութեանց արդիւնքներն կը ճոխանային եւ կը փայլէին դիցական արձանօք, Արամազդայ, Աթենասայ, Ասկղեպեայ եւ այլոց դիւցազանց անուանց ներքեւ։ Եւ ահա այս ամենայն ի հնումն։

Իսկ ի նորումս, միթէ ակներեւ առաջի աչաց չե՞ն փորձոյ հրաշակերտութիւնք եւ փորձառութեան գործք, որպիսիք են՝ շոգեշարժ մեքենայք, ելեքտրական գիւտք, գրական, բժշկական, բնագիտական հնարք եւն. եւն. որք՝ արդարեւ՝ անբարբառ կ՚արտայայտեն թէ փորձոյ են ծնունդք, եւ թէ փորձն իսկ հասոյց զինքեանս յայն վիճակ յոր կան այժմ, եւ որք տակաւ առ տակաւ պիտի կատարելագործուին, քանի որ հնուտք եւ հետամուտք՝ նոյն իսկ փորձոյ միջոցաւ՝ կը ճգնին անդուլ եւ կը տքնին անդադար։

Արդ՝ ե՛կ, այր դու, ե՛կ, շնորհս կա՛լ բախտին, որ առատապարգեւս զքեզ կը վարձատրէ դարուս մէջ. զի ահա ի ծովու գրեթէ միշտ ապահովապէս կը ճանապարհորդես շոգենաւուք։

Ի ցամաքի կը թռիս արագ քան զթեւաւորս՝ շոգեկառօք։

Ընդ օդս կը բարձրանաս առաւել քան զարծուիս՝ օդապարկօք։

Յանդունդս ջուրց կը սուզիս իբր զկէտս՝ շնչամեքենայիւք եւ ընդծովեայ նորահնար շոգենաւուք։

Եւ որ մեծահրաշ է քան զամենայն՝ յական թօթափել կը հաղորդակցիս աշխարհաց եւ երկրաց հետ՝ սուրալով, սրանալով քան զշանթ արագ յոյժ յոյժ, հեռագրաթելովք եւ հեռաձայնիւք։

Հրաշալի՛ սուրհանդակ, անհասանելի՛ լրատար, սխրալի՛ աւետաբեր։

Ո՞չ ահա, ո՛վ մարդ, այս ամենայն փորձոյ են արձանք, զորս կը կանգնէ այսօր լուսաւորեալ դարս՝ հրաւէր կարդալով, ո՛չ թէ ի պաշտօն երկրպագութեան, այլ ի յառաջդիմութիւն գիտութեամբ, որ իսկ եւ իսկ է նշանաբան ԺԹ. դարուս։

Ահա՝ այլ եւս վեց ամեր, եւ պիտի բացուի Ի. դարուն դուռն լուսաւոր՝ ի հարկէ՝ քան զարդիս, եւ փառաւոր նորանոր փորձերով։

Նա պիտի վշտացնէ այն ծնողներ, որք, թէ եւ ի բնութենէ ունեցան ծնելատէր գութ, այլ անփորձ մնալով՝ իւրեանց պաշտելի որդւոց ապագայն չխորհեցան ի սակս գիտութեան եւ արուեստի։

Նա՝ վերջապէս՝ պիտի պաշարէ յամենայն կողմանց եւ պիտի նեղէ այն անփորձներ, որք լոկ Պղատոնական սիրով կամ՝ լաւ եւս՝ անտարբերութեամբ զանգաղեցան ի նկատ եւ ի փորձ առնլոյ դարուս ոգին, որ է՝ ՅԱՌԱՋԴԻՄՈՒԹԻՒՆ ԳԻՏՈՒԹԵԱՄԲ։

Այլ մեզ ցանկալի է աստ ի մէջ բերել իմաստունն Արիստոտելի սիրուն բանն՝ թէ «Սիրելի է ինձ Պղատոն, այլ առաւել սիրելի է ինձ ճշմարտութիւն:

Զի ահա՛ վշտահար ի սիրտ կը հարկադրուինք ըսել անկեղծօրէն՝ թէ կարի բազմաթիւ են անփորձներ առ մեզ մանաւանդ ի կրթութիւն:»

Արդ, ազնիւ ընթերցողներս, ահա թէ եւ մեր գրիչ ապիկար, այլ անդէն ի սիրտ լինելով զօրաւոր ու վառ, կը փորձեմք առ անփորձս ուղղել փանաքի մեր այս բան, զի զետեղուած մնալով թղթոյս մի անկեան՝ յորդորակ լինի յաղագս փորձառութեան:

ՓՈՐՁ(1)

«Գիտե՞ս, քեռայրս ատելի,
«Ժանտ, անիրաւ, զարշելի,
«Քեզ սիրելուս պատճառով,
«Իբրեւ դահիճ անգորով,
«Պիտի զարնէ, կ'ըսեն, իս
«Այն ժանտագէմ թըշնամիս,
«Որ իմ հանգիստ ու պատիւ,
«Գոյութենէ շատ ազնիւ,
«Սիրտ անողոք ու վայրագ,
«Ա՛յնչափ առաւ ոտքի տակ,
«Որ ահարկու մահ անգամ
«Կ'ընտրեմ ահա բիւր անգամ:»

Լուր այսչափ զաւն· ո՛հ-ի՞նչպէս
Ինձ անտարբեր կ'աւետես.
Կը համարի՞ս դու մի՛ թէ
Որ քեզ իմ սէրս երկմիտ է.
Եւ երբ տեսնեմ որ մարդիկ
Քեզ, լոյս անմահ, լոյս քաղցրիկ,
Զարնել կ'ուզեն անխընայ,
Այնպէս նայիմ անըզգայ,
Ինչպէս երբ հաւ, ոչխար, կով
Կը մորթըւին դանակով.
Զ'արժեր որ մեր սըրտերուն
Շարժին թելերն ըզգայուն:

(1) Յօրինուած 1857:

Ո՜հ, մի՛ կարծեր, մի՛ կարծեր
Թէ այնչափ դառն աղէտներ,
Որ գուցէ գալ կընային
Չարութենէ մարդկային,
Լըսելով՝ ես անըզգայ,
Հանդարտ, անհոգ տուն դարձայ.
Մէն մի հարուած կարեվէր,
Որ իմ առջիս նըկարուէր,
Տաք, արիւնոտ, չամթի պէս
Թափանցելով իմ սըրտէս,
Շունչ, ոյժ, երակ ու ջիղեր,
Հոգիս անգամ կը քաղէր:

Բայց ո՛չ. գիտեմ դու ա՛յնչափ
Վարան ու ծուփ ու տագնապ
Չէիր ուզեր վայրապար
Տալ այս սըրտիս իմ թըշուառ.
Գուցէ կատակ կ'ընէիր,
Վասըն զի լաւ գիտէիր
Թէ վրէժխընդիր անհարկու,
Պատրաստ հոգի զոհելու,
Սիրտ արիւնոտ, յուսահատ,
Աչք կատաղի, բուռն երկաթ,
Յարձակելով վագրի պէս,
Գիշատելոց էի ես:

ՀՐԱԺԵՇՏ (1)

Երթալու եմ մօտ.
Է՞ արդեօք ամօթ
Որ մի յիշատակ
Խընդրեմ, ո՛վ հրեշտակ:

Տուր մի առարկայ
Փոքրիկ, գուզնաքեայ,
Ներկայ տիւ գիշեր,
Տակեռեան պատկեր,
Կամ երկու տող թուղթ,
Կամ հաստատուն ուխտ
Սիրելու յաւէտ...
Ի՜նչ կ'ըսեմ. — աղէ՜տ:

Ո՛չ, ոչ. լաւ գիտեմ
Թէ արժանի չեմ,
Ո՛վ կոյս պաշտելի,
Ա՛յդչափ մեծ բախտի:
Սակայն կ'աղաչեմ,
Ո՜հ — տես, կ'աղաչեմ,
Գէթ պարգեւ նըւաղ
Քանի մի թել մազ:

(1) Յօրինուած 1857:

ՅԻՇԱՏԱԿ

Հին գիրքի մը թերթերուն մէջ կը ննջէր այն վարդը՝ զոր տուել էր ինծ Արտեմ Մայիսի զուարթ առտու մը պտոյտէ ի դարձին. ես նետել էի զայն անհոգաբար այն գիրքին մէջ, և գոյութիւնն իսկ մոռցել էի. եւ ահա, տարիներէ ետքը կը գտնէի նորէն մոռացեալ վարդը, մինչ զայն ինծ նուիրող սիրեցեալ էակը ո՛չ եւս էր...: Վարդին թերթիկները չորցած ու ժգունած, տերեւները սեւցած ու փոշացած՝ ամենափոքր շօշափման մը կ'սպառէին կարծես փոշի դառնալու համար:

Ո՜հ... ի՜նչ յուզումներ արթնցուց սրտիս մէջ այս թառամած վարդը... այս ոչինչը՝ ի՜նչ հզօր սարսուռներով սարսեց հոգիս. անցեալը պայծառ, ջինջ հայելւոյ մը մէջէն կը տեսնէի կարծես...:

Այո՛... տեսայ Արտեմը այնպէս՝ ինչպէս տեսել էի առաջին անգամ, իր կապոյտ շրջազգեստով, սպիտակ ու կապոյտ ծաղիկներով զարդարուն փոքրիկ սիրուն գլխարկով...: Յիշեցի՜ Մայիսի այն զուարթ առաւօտը՝ յորում երեւցաւ ինծ այս հագուստով ի ձեռին ունենալով այն վարդը՝ զոր տխուր ժպիտով մը ինծ նուիրեց...: Արդեօք բնազդմամբ կ'զգա՞ր թէ այլ եւս չպիտի տեսնէինք զիրար, թէ իր գոյնէն, իր բարեկամութենէն՝ իմ քովս միայն սոյն թառամած վարդը պիտի մնար իբր յիշատակ...:

Տարիներ անցան... ունեցայ ուրիշ մտերիմ, սրտակից բարեկամուհիներ, որոց անկեղծ սիրոյն ու գորովալի գգուանաց մէջ կրցի մոռնալ Արտեմի յիշատակը. եւ ահա մոռցուած, անկիւն մը նետուած գիրքի մը թերթին մէջէն գտնուած թառամած ծաղիկը կարծես ականջիս կը փսփսար նորէն անունն անոր՝ որոյ հետ կապուել էի անհուն սիրով մինչ մանուկ էի...: Բաժանո՜ւմ, քանի՜ դառն ես դու... եւ ո՜րքան մեծ իրաւունք ունի Արաբացի հռչակաւոր բանաստեղծ մը որ կ'ըսէ. «Բաժանումը, ո՜րքան տխուր, ո՜րքան ցաւալի է որ արեւն անգամ, երբ իրիկունը իր վերջին հրաժեշտի ողջոյնը կուտայ երկրիս, կը ժգունի՜...» եւ ինչ որ դառնագոյն եւս կը կացուցանէ բաժանումը, յիշատա՛կն է...:

Այս վա՜րդը... այս վա՜րդը... սիրտս կը փրցնէր կարծես կուրծքիս մէջէն, եւ հոգիս կը տխրեցնէր մահու չափ...:

Եւ թառամած վարդին սրտիս ու մտքիս մէջ արթընցուցած յիշատակին, իր տխրութեամբն հանդերձ, ո՜րքան մեծ հրապոյր մը ունի սակայն՝ որ հոգիս կը սիրէ սուզիլ ժամերով այդ յիշատակաց անդունդներուն մէջ, եւ միտքս կը բաղձայ յիշել այն վայրկեանները՝ զորս անցուցել էի Արտեմի քով, այն խօսակցութիւնները՝ զորս ունեցել էի նորա հետ, այն մտածումները՝ զորս փոխանակել էինք մեկտեղ, այն գաղափարները՝ զորս յայտնել էինք իրարու, եւ այն խանդավառ, կրակոտ երազները, սպանիական գեղեցիկ դղեակները, զորս կը կառուցանէինք մէկտեղ...:

Այս ամէնը յիշեցի՜... զգացի՜ մոռացեալ վարդը

տեսած միջոցիս։ Արտեմի յիշատակը աւելի ուժգին արթնցաւ սրտիս մէջ. վանզի նիւթն որ տրուել է սիրելւոյ մը կողմանէ՝ սիրեցեալ էակը կը ներկայացընէ. այդ նիւթը տեսնելով՝ զնա կը կարծես տեսնել։ Եւ ես չօշափեցի ծաղիկը՝ որ նորա ձեռքերէն էր անցել, համբուրեցի ծաղիկը՝ որոյ վերայ նորա շրթունքներն էին հանգչել . . .։

Օ՜հ . . . յիշատա՜կ . . . յիշատա՜կ . . . երանի՜ թէ երբեք գոյութիւն չունենայիր դու . . . երանի՜ թէ անցնէր ամեն ինչ, առանց իր ետեւէն հետքեր թողելու, ամեն ինչ մոռացութեան մէջ թաղուէր . . . ո՞ւր էր թէ ամեն տպաւորութիւն վայրկենական ըլլար, եւ ամեն զգացում մեռնէ՛ր ծնածին պէս. այն ատեն մարդիկ երջանիկ ըլլային թերեւս . . .։ Կեանքը տխո՜ւր է, վասն զի լի է յիշատակներով . . . անցելոյն դառն տխրութեանց յիշատակը՝ ներկային երջանկութիւնը կը պղտորէ. ինչպէս նաեւ անցելոյն երջանկութեանց յիշատակն ալ ներկային դառըն տխրութիւնը կը կրկնապատկէ . . .։

Եւ ես մոռցել էի Արտեմը. կը սիրէի բարեկամուհիներս, կը սիրէի ամեն անոնք որ կը շրջապատէին զիս. եւ ահա թառամած վարդ մը՝ անցեալը կը պարզէ վերստին աչքիս առջեւ, նկարելով զայն իր ամեն սրտաճմլիկ գոյներով։ Եւ սակայն զօրութիւն չունիմ ոչնչացնելու այս խեղճ ծաղիկը՝ որ վեր ի վար յուզեց հոգիս. պիտի պահեմ զա՛յն նոյն գիրքին մէջ . . . ա՛յնքան անհուն է հրապոյրն յիշատակի մը . . . մանաւանդ տխո՜ւր յիշատակի մը . . .։

ՊԱՐՏ Է ՆԵՐԵ՜Լ

Առ Ա. եւ Ի.

Պարտ է ներե՜լ . . . սիրեցեալք իմ, վեհ սրտի ա՛յս է վայել.
Թէ չներենք, մեր բարեկամք պիտի ելնեն մեզ վայե՜լ . . .
Օ՛ն, յիշենք թէ ի՛նչ ըսաւ Մեծ Նահատակն համբերող.
«Սիրեցէք ըզմիմեանս.» եւ մենք պահե՞նք քէն ու ոխ . . .։

Չէ՛, սիրելիք, ազնիւ ենք մենք. ազնուին գիտէ մի՛շտ ներել,
Պարսաւանաց գիտէ ժպտիլ, նախատանաց համբերել.
Թէ որ զմեզ վշտացունեն, բամբասանօք քարկոծեն,
Պարտ է ըսել. «Տէ՛ր, թո՛ղ դոցա, զի ոչ գիտեն զի՛նչ գործեն։»

Պարտ է ներել, ի սէ՛ր Անոր որ խաչեցաւ անտրտունջ,
Իր թշնամեաց ինք ներելով փրկեց անմահ յետին շունչ . . .
Նա՝ Աստուած մըն էր եւ ներե՜ց . . . իսկ մենք քոյրեր չըներե՞նք . . .
Մենք որ իրեն ձեռակերտն ենք, մահկանացու հողեղէնք։

Քաղցր է ներելն, ո՛վ սիրելիք, օն, ա՛լ պարզենք մեր ճակատ,
Ատելութեան եւ վրիժու ա՛լ չըմըղենք մենք ճակատ,
Բա՛ւ է ցորչափ մեք զմիմեանս, բա՛ւ է ցորչափ ատեցինք...
Օն, ա՛լ մոռնանք ատելութիւնն, եւ ըսենք թէ ներեցի՛նք...:

ՅԻՇԵ՛Մ ԶՔԵԶ

Առ Օրիորդ Ե. Արծրունի.

Երբ արեւու վերջին նըշոյլք
Հորիզոնին ետեւ մարին,
Եւ ոսկեգոյն աստեղաց բոյլք
Երկնից երես կը փողփողին,
Յիշե՛մ զքեզ... զի այս պահուն
Սիրես դիտել ըզվեհ բնութիւն:

Երբոր յերկինս ճեմէ լուսնակ
Արծաթ վարսերն տըւած հովուն,
Երբ իր աչաց շողքն անուշակ
Գան փայփայել ճակատս խոհուն,
Յիշե՛մ ըզքեզ... զի շողերն այն
Քու ճակտիդ եւս գգուանք կուտան:

Յիշե՛մ ըզքեզ... երբ արշալոյս
«Վարդ մատներով բանալ կուգայ,
Որպէս քունէն նոր ելած կոյս,

Արեւելքի դռներ ոսկեայ,»
Յիշե՛մ ըզքեզ... զի քո աչքեր
Սիրեն դիտել գողտր այս պատկեր:

Երբ զեփիւռիկն այն անուշակ,
Ծաղկանց հեշտ բոյրն ժողովելով,
Գայ փայփայել մազերս արձակ
Եւ համբուրել գուրգուրալով,
Յիշե՛մ ըզքեզ... զի քո մազեր
Նոյն զեփիւռիկն է համբուրեր:

Յիշե՛մ ըզքեզ... երբ Շահրուհին
Նըւագէ ինձ մատամբ փափուկ,
Երբեմն Հիւկօ կամ Լամարթին,
Օ՜հ, երկուքն ալ «սրտից մեղուք,»
Յիշե՛մ ըզքեզ... զի ինծի պէս
Այդ անուններ շատ կը սիրես...:

Յիշէ՛ դու զիս... երբոր լըսես
Վըսեմ դաշնակ Լամարթինեայ,
«Կենաց գիրքըն» եւ «զիս յիշես...»
Որոց տողերն են մարգարտեայ,
Երբ ընթեռնուս ըզՌափայէլ,
Օ՜հ, չըմոռնաս դու զիս յիշել...:

ՄԱՅՐ ԻՄ

Մա՛յր իմ... ո՛ւր էր թէ ըլլայի
Ես մի սոխակ քաղցրաձայն,
Անոյշ երգե՛ր կը ձօնէի
Աւթիւ տօնին քու անուան։

Մա՛յր իմ... ո՛ւր էր թէ ըլլայի
Վարդ եւ շուշան մանուշակ,
Մի չըքեղ փունջ քեզ կազմէի
Եւ թռամէի ձեռքիդ տակ։

Մա՛յր իմ... ո՛ւր էր թէ ըլլայի
Ես մի քընար անուշակ,
Եւ քո ձանձրոյթ փարատէի
Սրտիդ տայի բի՛ւր բերկրանք։

Մա՛յր իմ... ո՛ւր էր թէ ըլլայի
Ես զեփիւռիկ զովասուն,
Վարսիցըդ մէջ խաղալ գայի,
Երբ հանգչէիր դու ի քուն։

Սակայն, մա՛յր իմ, չեմ ես սոխակ
Եւ ոչ քընար քաղցրաձայն,
Եւ ոչ ծաղկունք եմ երփներանգ
Եւ ոչ զեփիւռ հեշտ գարնան։

Այլ դստրիկդ եմ որ քեզ պաշտէ՛,
Որ թէ ժպտիս՝ կը ժպտի՛,
Ճակտիդ վրայ երբ ամպ տեսնէ,
Իր ճակատն ալ կ'ամպոտի...։

Կեա՛ց դու յաւէրժ, ո՛վ մայրիկ մեր,
Կեա՛ց դու ուրախ երջանիկ.
Համրէ գըւարթ չա՛տ տարիներ,
Եւ քո գրկէդ չըզատուի՛նք։

Մարի . Փ. Պէշիկթաշլեան

ՀԱՆՐԱՅԻՆ ԺԱՌԱՆԳՈՒԹԻՒՆ

Քանի՜ բազմազան են ժառանգական առարկայք։ Իրաւագէտին դիմեցէք, պիտի ըսէ ձեզ թէ ժառանգական առարկայ կը կոչուի՝ ինչ իր որ աշխարհէս չուող անհատ մը թողած է իւր զաւակաց կամ այլ արենակցաց։ Բժիշկը պիտի պատասխանէ թէ որդին իւր հօր կամ մօր եւ կամ ուրիշ մերձաւոր արենակցաց քաջակորով կամ տկար կազմը եւ կամ այս ու այն ախտը կը ժառանգէ։ Մարդախօսը պիտի բացատրէ թէ առաքինութեան եւ մոլութեան տրամադրութիւնները կամ իմացական սա ու նա կարողութեանց ոյժը մարդիկ իրենց ծնողներէն կ'առնեն ժառանգաբար։ Իմաստասէրը դիտել պիտի տայ թէ մարդկութեան այժմու խորհելու կերպն եւ գիտութեանց յառաջախաղաց վիճակն հազարաւոր տարիներէ ի վեր ապրող այլ եւ այլ սերունդներու մեզ թողած ժառանգութիւնն են։ Վերջապէս տնտեսագէտը պիտի ցուցնէ թէ մեզմէ սերունդ մը յառաջ, սերունդ մ'եւս յառաջ, եւ շարունակաբար ելնելով բազում, գրեթէ անհամար սերունդներ, երկրի վրայ կեանք անցուցած մարդիկ հետզհետէ հնարելով ու աշխատելով այս աւուր համար թողած են մեզ ժառանգութիւն մը առանց որոյ հնար չէր այսքան անթիւ բազմութեան մարդկան՝ ապրիլ այս հողագնդին վրայ։

Այս ամենէն ի՞նչ կը հետեւցնենք. — սա թէ

մեզմէ ոչ ոք անժառանգ կ'ապրի, մանաւանդ ոչ ոք կարող է ի բաց թօթափել յինքենէ՝ ինչ որ ժառանգած է յայլոց։ Փորձ մ'ըրէք. մերժեցէք ընդունիլ ուրիշէ մը ձեզ տրուածը, յայնժամ պարտիք հեռանալ մարդկային բնակութիւններէ, բոլոր այն տեղերէն ուր մարդոյ ձեռքն ո եւ է հետք թողած է, գնալ մերձիլ բնութեան կոյս անտառաց կամ թափառիլ խոպան վայրաց ու անապատաց մէջ, մերկանալ յոտից ցգլուխ, խաղալիք՝ տարերաց ահեղ կատաղութեանց, անպաշտպան ու անթաքոյց, նշաւակ՝ թունաւոր ու գիշատիչ գազանաց. սակայն դարձեալ պիտի ունենաք ձեր արեան, մտքին ու բնաւորութեան մէջ՝ ինչ որ ժառանգած էք ձեզ կեանք տուողներէն, եւ հետեւաբար առողջ կամ հիւանդոտ էք, դիւրաշարժ կամ դանդաղ, խելացի կամ բթամիտ, թեթեւսոլիկ կամ շրջահայեաց ու խոհեմ, եւ այլն։

Գիտեմ թէ ոչ ոք իւր անձն այդպիսի փորձի մը ենթարկել պիտի ուզէ. ես ալ խորհուրդ չեմ տար. կ'երեւակայենք միայն, եւ այնչափը կը բաւէ համոզուելու համար՝ թէ հարիւրաւոր դարերու մէջ ի մեր նախնեաց դիզուած ամէն տեսակ ժառանգական հարստութիւններն ի՞նչ աստիճան մտաւոր, բարոյական ու նիւթական վայելմանց դրամագլուխ եղած են մեզ, եւ, եթէ մեք ալ այդ դրամագլուխն արդիւնաւորենք եւ դէզադէզ կուտակենք, մեր յաջորդ սերունդներն որքան աւելի հարուստ պիտի լինին ամէն տեսակէտով։

Երբ այս կարի շահագրգիռ խնդրով մեր միտքը կ'զբաղի, կարելի չէ անուշադիր անցնիլ, չուսում-

նասիրել կէտ մը որու քննութիւնը մարդկային եւլն արժանապատուութեան ու ազնուախոհութեան փորձաքարն է ։

Անհատի մը մահէն անմիջապէս յետոյ ժառանգորդները կը փութան հաշուեցուցակը շինել նորա թողած գոյից ու պարտուց . խիստ փոքր թիւ մը կը կազմեն այնպիսիք որ՝ գտնելով ժառանգական գոյքը նուազ եւ պարտքը ծանր՝ հաճութեամբ կը վճարեն այդ պարտքն եւ այսու կը սրբեն ննջողին յիշատակը . առաքինութիւն մ'է այս, ուստի եւ գովութեան արժանի . այլ երբ թողեալ գոյից արժէքը շատ աւելի է քան պարտքը , ամէն ոք կը պահանջէ որ ժառանգորդք երախտագիտութեամբ յիշեն իրենց բարերարողն եւ յարգել տան նորա անունը . այդ մասին իրենց թերութիւնն ոչ միայն հանրային դատաստանին առջեւ աններելի է , այլ եւ նշան մը խակ է թէ չգիտեն արժէքն ժառանգութեան եւ վաղ կամ անագան կրնան փճացնել զայն ։

Այլ եւ այլ ազգերու , ինչպէս եւ ընդհանուր մարդկութեան , համար ալ, աւելի ընդարձակ սահմանի մէջ , այս այսպէս է . իւրաքանչիւր սերունդ իրմէ անմիջապէս յառաջ ապրող սերնդեան թողած գոյից հաշուեցոյցը պարտի ընել , ուր մի առ մի նշանակուած լինին ոչ միայն իրերը , այլ ինչ որ գլխոյս սկիզբը նշանակուածին համեմատ՝ ընդհանուր առմամբ ժառանգութիւն կրնայ կոչուիլ . այդպիսի հաշուեցուցի մէջ ցուցուած առարկայք խիստ այլազան կը լինին եւ կը պարունակեն անհետացող ընկերական գործունէութեան բազմադիմակ արտադրութիւնը , նիւթական , բարոյական ու մտաւոր ։

Ի՞նչ մասնաւոր անուն յատկացուած է այս տեսակ հաշուեցոյցերու , ամէնքը գիտեն . — Պատմութիւն ։

Կը հետեւի ուրեմն թէ պատմութիւն մը ո եւ է ցեղի կամ սերնդեան ժառանգական գնահատական հաշուեցոյց մ'է . ի՞նչ պիտի ըսէինք , երբ յաւիտենութեան գնացող անհատի մը ժառանգութեան հաշուեցոյցը պատրաստելու աշխատութիւնն յանձնուած լինէր անձի մը որ ոչ հաշիւ գիտէ , ոչ առարկայից գինը կրնայ ճշդել եւ ոչ ալ հաւատարմութեան երաշխիք կ'ընծայէ . նոյնն ըսել բնական է այնպիսեաց համար ալ , որ պատմութիւն կը գրեն առանց ունենալու այդ գործին յարմար կարողութիւններն . այսպէս, երբ ո եւ է ցեղի մը պատմութեան գիրքը կարդալով , չեմք կրցած գտնել անդ մանրամասն ու ճիշդ յիշատակութիւններ իւրաքանչիւր սերնդեան թողած ամենազան ժառանգութեանց վրայ , կը փորձուինք վճռելու թէ յոռի հաշուեցուցի մը հանդէպ կը գտնուինք ։

Դժբախտաբար ո՜րքան շատ են այդպիսի յոռի եւ թերի հաշուեցոյցեր , ուր հազիւ կ'ընդնշմարենք մեր խնդրածին մէկ հազարորդը , եւ գլուխնիս կուռենայ անմտութիւններ , ունայնութիւններ յաճախ կրկնուած տեսնելով ։ Հանքաբանն աւելի դիւրութեամբ կը գտնէ երկրի խաւերու ներքեւ ծածկուած գանձերը , քան մեք պատմութեան մէջ զայն որ ի նախնեաց թողուած է իրա՞ր յաջորդող սերնդոց ։

Առէք պատմութիւն մը , զ՚որ օրինակ մերը , հոն ինչպէս որ պէտք է , չէք կարող տեսնել մեր նախնեաց ո՛չ արուեստական , ոչ երկրագործական ,

ոչ ճարտարապետական, ոչ վաճառականական, ոչ անասնաբուժական, ոչ աստեղագիտական, ոչ բնագիտական, ոչ բանաստեղծական, ոչ իմաստասիրական եւ ոչ չգիտենք ինչական հնարքը, զարգացումը, արտադրութիւններն ու ձեռնարկները․ եւ ինչո՞ւ, վասն զի յոյժ պատրաստուած է, թերի նշանակուած է․ այդ պատմութեան ամբողջը կազմող բոլոր մասեաններն ուշադիր քննելով, եթէ ուզենք համառօտ հաշուեցուցակ մը չինել եւ հետեւաբար մեզ մնացած ժառանգութեան ինչ լինելն իմանալ, սա փոխ արդիւնքը կ'ունենանք․

—Մեր պապք թէ՛ նախնական և թէ՛ բարձր արուեստից մէջ որպէս եւ գիտական իմաստասիրական, կրօնական, եւ ոչ մի ինքնատիպ գործ, հնարք ունեցած կամ ձեռնարկէցութեան ոգի ցուցած են, կամ գոնէ այդպիսի գործ, հնարք, ոգի ցուցած լինելնին չէ յիշատակուած․ այս է պատճառն որ բերկրութեամբ եւ հրճուանօք կը լցուինք, երբ գոնէ կը կարդանք Հայոց գրերուն գիւտը՝ հայերու ձեռօք, ու Հայ գըրականութեան յանկարծափայլ ու շողշողուն արտադրութիւնները, հինգերորդ դարու մէջ, որ այնուհետեւ, յընթացս հնգետասան դարուց, հազիւ երբեք կենսականութեան նշաններ կը ցուցնէ։

Եթէ անցնինք նախնի ազգերու պատմութեանց, կը գտնենք, յարեւելս, Քաղդէացիները, Բաբելացիները, Մարերը, Պարսիկները եւ մանաւանդ Հնդիկները, Հրեաներն ու Արաբացիները, իւրաքանչիւրն յայլ եւ այլ ժամանակս, ընկերային կենաց, ազգայնութեան կազմակերպութեան հզօր հաստիչն ու կարգադրիչն է եղած․ գրեթէ անտարակուսելի է որ այս

ազգերը, կամ սոյն երկիրներուն մէջ բնակող իրենց նախահարք, անհուն բարեօք օժտած են ապագայ սերունդները․ երկրագործութիւնը, հանքահանութիւնը, ճարտարապետութիւնը, դերձակութիւնը, նաւաշինութիւնը, ուրիշ կենսական արուեստներն եւ մանաւանդ կրօնքն՝ այդ անհետացեալ հանճարներուն թողած ժառանգութիւնք են, զորս իրենց յաջորդներն եւ այս վերջիններէն առնլով համայն ազգք եւ ազինք իւրացուցած են։

Եգիպտացիք չափագիտութիւնը զարգացուցին․ Փիւնիկէ Թուանշաններն հնարեց, իւր վաճառականի նաւերով ծովուց ալիքներուն անասատեց զառաջինն եւ հեռաւոր ժողովրդոց մատակարարն ու յաճախորդն եղաւ։

Ելլադա, մանաւանդ իւր Ատտիկէ գաւառով, հնութեան ժողովրդոց ամենէն իմաստունը, հանճարեղը, առաքինին, ուսումնատենչը, փափկաճաշակն ու աշխատասէրն հանդիսացաւ․ գրականութեան, ճարտարապետութեան, պատկերահանութեան, արձանագործութեան եւ այլ զանազան նուրբ ու պիտանի արուեստից ամէն ճիւղերուն համար անհաւասարելի վարպետներ դուրս տուաւ․ ասոնց առընթեր հանեց նաեւ իմաստասէրներ, գիտուններ, ճարտարախօսներ։ Որպէս թէ երկիրս ճիգ մ'ըրած լինէր իւր ծոցէն հանելու, այս ինչ որոշեալ ժամանակի եւ տեղւոյ համար, խումբ մը մարդկան, որոց կեանքն եւ հրաշալի գործերն հազարաւոր տարիներէ ի վեր հիացման առարկայ են ու չեն գերազանցուած։ Այժմու մեծագոյն քանդակագործները կը խոստովանին՝ թէ Բարիզու Լուվր պալատին Թանգարանը գտնը-

ուած Փիղիասայ արձանին նմանը չեն կարող չինել։ Եթէ այդ մտաց եւ սրտի հսկաներ իրենց յաջորդներուն մ'ունեցան գաճաճ, գձուձ, որ չեղաւ արժանաւոր ժառանգ իւր պապերուն, ուրիշ ազգեր եկան վայելել այդ ժառանգութիւնն՝ որ ուրիշ շատ մը հանրային ժառանգութեանց նման ընդհանուր մարդկութեան մասնիկ մնացած է։

Հռովմ տասն դարուց յղացմամբ ծնաւ վարչային կազմակերպութեան շատ նկատմամբ օրինակելի տիպար մ'եւ իրաւանց գիտութիւնն, որ եղած է նախաշաւիղ բովանդակ Արեւմտեան մանաւանդ Լատին աշխարհին օրինագրաց։

Եօթներորդ դարուն Արաբական ազգը կ'երեւի ընկերական դասակարգերու գլուխը. Հնդկաստանէն մինչեւ Ատլանտեան ովկիանոս իւր տիրապետութեան մէջ կ'ընկլուզէ մինչեւ այն ատենի մարդկութեան թողած գրեթէ ամենազան ժառանգութիւններն, եւ մինչ Բիւզանդեան կայսրութեան ու հիւսիսային բարբարոսաց հարուածներուն ներքեւ ամէն ինչ մահու, անէացման դատապարտեալ կը կարծուէր, Արաբը կը փութայ հնոյն գիտութիւններն ու արուեստներն իւրացնել, իւր նորազարթ հանճարոյն շնորհիւ ոչ միայն հին ժառանգութիւնները մեծ մասամբ կը փրկուին, այլ եւ կը ճոխանան, կ'ստուարանան։ Բժշկութեան, ուսողութեան, բանաստեղծութեան, գծանկարչութեան եւ այլ բազմապիսի արուեստից ու հնարից համար՝ այդ ազնիւ ցեղն արժանի ըրած է զինքն ապագայ սերնդոց երախտագիտութեան։

Հնգետասաներորդ դարէն սկսեալ, Եւրոպական

այլ եւ այլ ազգեր, հաղորդակցութեանց դիւրութեան շնորհիւ, կ'սկսին աւելի մօտէն քննել ու ճանաչել զմիմեանս, եւ մասնակից կը լինին միմեանց ստացուածոց. հանրային ժառանգութիւններն այլ եւս տեղւոյ մը, ազգի մը յատուկ չեն մնար. ամբողջ մարդկութիւնը բաժին կ'առնու ապրող սերնդոց դիզած կուտակած հարստութիւններէն։

Ազգի մ'ըրած աշխարհագրական գիւտերէն ուրիշ ազգեր ալ կ'օգտուին. Իտալիա, Ֆրանսա, Գերմանիա, Անգղիա մի զմիով կ'ելնեն յառաջ մղելու համար մարդկային մտաց հնարագիտութիւնը. ամէն գիտութիւնք, արուեստք եւ գրականութիւն յառաջատուական ընթացքով կը սուրան եւ իրենց բարերար ներգործութիւնն զգալի կ'ըլլայ ամենուրեք. Գերմանիա Կիւթենպերկով, Անգլիա Նեւտոնով ու Պագոնով, եւ այլք ուրիշներով կը պարծին թէպէտ, բայց Կիւթենպերկի, Նեւտոնի ու Պագոնի եւ այլոց մտաց ծնունդներն ընդհանուր մարդկութեան ժառանգութիւն կը լինին։

Եւ այսպէս մեք կը վայելենք գիտութեանց զարգացման այժմու վերջին սահմանին արդիւնքները։ Մեր ապրելու պայմաններն անհունապէս բարւոքած են. Ադամ ու Եւա եթէ յանկարծ կեանք առնէին վերստին, պիտի չհաւատային թէ մեք իրենց զաւակներն ենք. իրենցմէ թողուած ժառանգութիւններն բազում դարուց սերունդներու աշխատութեամբ աճեր, բազմացեր եւ անբաղդատելի արժէք մ'առացեր են. այլ ինչքան հարուստ պիտի լինէինք, եթէ երկրաշարժներ, ջրհեղեղներ, պատերազմներ, սովեր, մահտարաժամներ եւ մանաւանդ եասմոլ

տգիտութիւնն ու նախապաշարմունք փճացուցած չլինէին գիտական, գրական, արհեստական անբաւ գանձեր, զորս անտարակոյս յղացեր, արտադրեր են նախնիք։

Եւ Հայերս, որ կը վայելենք այս հանրային ժառանգութիւնը, ինչ բաժին ունեցեր ենք անոր պատրաստութեան մէջ . . . ։

ՅՈՒՇԵՐ

Հեռո՜ւն, հեռո՜ւն, լուրթ մըշուշին ծալքին տակ
Թըրթըռացող աղօտ լոյսին պէս անուշ
Նայուածքներ կան մերթ արցունքոտ, մերթ յըստակ,
Որ կը յուզեն կեանքիս իղձերն ինձ անյուշ։

Պուրակին թօշ ըստուերներուն տակ մըթին,
Ուր զեփիւռներ ծաղկանց ծոցին կ՚այցելեն,
Ուր բուրմանց թարմ ծիածաններ կը փըթթին,
Մինչ կը գըտնէ հոգիս յուշիկ մ՚անցեալէն։

Լայն հոսանք մը՝ որ ծալերով լուսաձիր
Կը կոծկոծի սարսռելով սարէ սար,
Յուզմունք մ՚ունի, տենդ մը վազքին մէջ անծիր,
Ուր կը յիշեմ մըտքիս ծըփանքն իմ հազար։

Ժապաւէնի գոյն մը կարմիր կամ դեղին
Կապուած աղուոր, փափուկ վըզի մը ճերմակ,
Բոյ մը կուտայ հոգւոյս մարած կանթեղին,
Ուր երազիս թոյրերն հալած են հիմակ։

Իրիկուան դէմ պայծառ օդին մէջ ծաւի
Զըւարթ սոյլեր կը սըլուըլան ինծի զո՜ւր.
Տըխուր վանկ մը, հեւք մը, հըծծիւն մը ցաւի
Լոկ սըրտիս մէջ իր արձագանգն ունի սուր։

Աստըւան մօտ խաւարտներու մէջ ոսին,
Կամ ձորի մը հոծ թուփերուն մէջ թառած,

Ցայտ մը ցօղի , շաղի կաթիլ մը , ո՛հ , սին
Ինծի համար արցունքի չիթ մ'է սառած ։

Գիշերուան լուռ ժամերուն մէջ թախծալից՝
Ագռաւներու ձայներն հովէն երբ կ'ուռին
Դողդըղալով , մինչ մըտածել կուտան ինձ
Մեռեալի մը , իր հուսկ ահեղ սարսուռին ։

Ծովն ու երկինք եւ տեսիլներ ցամաքին ,
Կեանքն՝ ուր մարդիկ օր մ'իսկ հազիւ կը խընդան ,
Յիշատակներ են ինձ համար ցաւագին ,
Ուր կ'այրի սիրտս անուրջներով անկենդան ։

ՀՐԱԺԵՇՏ

Երթա՛ս բարեաւ , յետին թերեւս
Ըլլայ ողջոյնս այս որ կուտամ ,
Գուցէ մեռնիմ , ո՛վ իմ արեւս ,
Քեզ չը տեսած վերջին անգամ ։

Նոր մէկ երկիր , եւ նոր մէկ սէր ,
Նոր հաճոյք , թարմ հոգւոյդ նըման ,
Սրտիդ անոյշ ժպտող յոյսեր
Կը կանչեն քեզ , զիս գերեզմա՛ն ։

Անթաց աչօք դուն կը մեկնիս ,
Ինչպէս ծաղկին վաղէ թիթեռ .
Մինչ ես՝ ի դուռն հասած չիրմիս՝
Քու ետեւէդ կը նայիմ դեռ ։

Ըզքեզ անչա՛փ ես սիրեցի ,
Ու բաժանման դառն այս պահուս
Կըզգամ միայն թէ դուն ինծի
Մահ տուիր՝ սիրտ տալով եւ յոյս ։

Բայց աւա՛ղ չե՛մ կրնար ըզքեզ ,
— Այնչափ կապուած ես դուն սրտիս —
Թէեւ անոք երբ կը ձըգես
Զիս , ուրիշին պիտի ժպտիս . . . ։

Կոյս ճակտիդ վրայ զոր յաւիտեան
Ալ չը տեսնեմ պիտի ես հոս ,

Ո՛վ սիրելիս , երանութեան
Զը մարի՛ լոյսն անուշահոս ։

Զը գիգուլին ամպք հոգւոյդ վըրայ ,
Զը բանան վէրք սրտիդ՝ փուշեր ,
Սիրով լեցուն սրտիդ չի՛ջնա՛յ
Մոռացութեան ցրտին գիշեր ։

Երթա՛ս բարեաւ . յետին թերեւս
Ըլլայ ողջոյնս այս որ կուտամ ,
Պիտի մեռնի՛մ , ո՛վ իմ արեւս ,
Քեզ չըտեսած վերջին անգամ ։

ԱՆՄՈՌԱՑ ՅԻՇԱՏԱԿ

1873ի՝ կամ առաւելապէս Տաճկական թուականաւ ծանօթ , 1290 տարւոյ ձմրան եղանակը Փոքր-Ասիոյ միջավայրին մէջ տարօրինակ էր ։

Տարօրինակ ձմեռ եւ տարօրինակ ձիւն ։

Նոյեմբեր ամսոյ առաջին քառորդէն , երբ չորս ամիս չարունակ , Մեծին-Կեսարիոյ ճամբաները փակուեցան եւ երթեւեկութիւնը գրեթէ բոլորովին դադրեցաւ նոյն իսկ գիւղէ ի գիւղ ։

Արեւը թէեւ մերթ ընդ մերթ իւր պայծառ երեսն կը ցուցնէր ամպերու ետեւէն , եւ սակայն այս վայրկենական ուրախութեան կը յաջորդէր անմիջական տրտմութիւնը ։ Դարձեալ ձիւն , դարձեալ բուք ։

Սաստիկ ձմրան այս երկարատեւ ժամանակի համար , Կեսարիոյ պատրաստի ունեցած պաշարը բաւական չէր . մանաւորապէս հացի պէտքն օր ըստ օրէ զգալի կ՚ըլլար ։ Եւ մօտալուտ սղութիւնն , որ արդէն կ՚ըսպառնայր՝ տիրեց , սղութիւն մը՝ որ նոյնպէս տարօրինակ էր ձմրան պէս ։

Հացի գինն՝ որ կ՚արժէր մէկ , կրկնապատկուեցաւ , — ո՛չ . քառապատկուեցաւ , — ո՛չ . այլ՝ տասնապատկուեցաւ ։

Բարեխնամ Տէրութիւնն իւր բնածին գթութեամբը ձեռք կարկառեց առ հասարակ աղքատին , եւ պարբերաբար սատարեց ։

Եւ սակայն թշուառութիւնը կարծես անմեկին ընկեր, ձմրան հետ, առաւել ծանրացաւ Կեսարիոյ բնակչաց վրայ։ Ի մի բան հացը պակսեցաւ՝ ինչպէս աղքատի տնակէն, նոյնպէս հարուստի տնէն։

Յուսահատութեան ծանր վիճակի մը այս վայրկեաններուն մէջ, ահաւասիկ Կեսարիոյ Սըվազ-Գաբուսը անուանեալ արահետէն ներս կը մտնէին ալիւր եւ ցորեն բեռցած 200էն աւելի ուղտեր, որոց առջեւի ուղտապանին եւ զայն շրջապատող երկու տասնեակ սպասաւորաց պեխերէն ի վար նուրբ եւ բարակ սառեր կախուած կ'երեւէին, որք գոյացած էին բնականապէս իրենց շնչառութենէն՝ ձմրան եւ ցուրտի սաստկութեանը պատճառաւ։

Կարմիր կաշիապատ մուշտակներու պլլուած այս քաջարի մարդիկ, կարծես արհամարհելով սաստիկ ցուրտն եւ հպարտութեամբ դիմադրելով սաստկաշունչ հողմոյն եւ բուքին, սրտի ամենաքաղցր գոհունակութեամբ կը մտնէին քաղաքէն ներս։

Կայծակի արագութեամբ տարածուեցաւ լուրն, եւ առ հասարակ ամէն դասակարգ փութաց իւր բաժինն ստանալու, աղքատն առանց փոխարինութեան՝ հարուստն՝ վճարմամբ, այնքան՝ որքան որ արժէքն էր։ Եւ այս կրկնուեցաւ քանիցս։ Յուսահատութիւնը փոխեցաւ ի մխիթարութիւն, տրտմութիւնը փոխեցաւ յուրախութիւն։

Ուստի՞ կուգար այս հացն, կենաց պայմանի անհրաժեշտ այս առաջին պիտոյքն։ — Ահաւասիկ.

Խօրիւֆճիւղի վրանաբնակ ցեղին պատկանեալ, եւ հարիւրաւոր ուղտերու տէր եղած, Գատիր եւ իւր կրտսեր եղբայրն, միականի Վէլի, ձմրան սաստկութենէն եւ երթեւեկի դժուարութենէ, կենդանիներն այլ եւ այլ այրերու մէջ պատսպարած, իրենք ալ Թօգատու սահմանաց մէջ Գազ-Օվա անուն բնակավայրին մէջ, վրանի տակ, ճոխ կրակի մը առջեւ հանգիստ կ'ընէին, վրանաբնակ կեանքի ամէն ճոխութեամբը։

Թալասցի Գրիգոր անուն երիտասարդ մը, իրեն եղած հրամանի մը վրայ, Թօգատէն տաղաւարը հասած էր ցուրտէն եւ բուքէն գրեթէ թմրած, մինչ նոքա իրեցներով հանգիստ եւ գոհ երեւոյթ մը ունէին խարոյկին շուրջը բոլորեալ։

Գրիգոր նամակ մը բերած էր, ուղղեալ առ Գատիր եւ առ Վէլի.

«Նախ՝ ի սէր Աստուծոյ, ապա՝ ի սէր սովատանջ
«ժողովրդեան Կեսարիոյ եւ գիւղօրէից, որք կը տա-
«ռապին սղութենէ եւ հացի պակասութենէ, կը
«խնդրեմք ձեզնէ որ կամ յԵրզնկայէ եւ կամ Սը-
«վազէ, ուր կը գտնէք առատ արմտիք, զոր պիտի
«պատրաստեն մեր մարդիկ, հաճիք ուտեստ տանիլ
«ի Կեսարիա։ Փոխադրութեան համար ո՛րքան վարձք
«որ պահանջուի ձեր կողմանէ, անմիջապէս պիտի
«վճարեմք ձեզ։ Մեր այս առաջարկութիւնն ընդու-
«նելով, եթէ անյապաղ հասցնէք ցորենն եւ կամ ա-
«լիւրն ի Կեսարիա եւ ի Թալաս, գիտցէք որ այդու
«մեծ ուրախութիւն պիտի պատճառէք մեզ, եւ ձեր
«այս թանկագին ծառայութիւնը մեք, ձեր վաղեմի
«բարեկամքն, երբեք չպիտի մոռանամք։»

Նամակն՝ որ գրուած էր Տաճկերէն, եւ որոյ միայն իմաստն ամփոփեցինք աստ, ստորագրուած էր երկու մեծանձն անձնաւորութիւններէ, աղքատասէր

եւ ողորմած երկու հարազատներէ, ՍԵՐՈՎԲԷ եւ ՍԱՐԳԻՍ ԿԻՒԼՊԷՆԿԵԱՆԷ։ Ընթերցումն հազիւ լըրացած՝

Գասիր. «Էֆէնտիներն Պոլսոյ մէջ գուցէ անտեղեակ տեղւոյս ձմրան սաստկութեան եւ ճամբաներու փակման, ոչ թէ դժուարին այլ եւ անկարելի առաջարկութիւն մը կ'ընեն, որ չպիտի կարողանամք կատարել։»

Միւս կողմէն կըսէր եղբայրն Վէլի.

—Եղբա՛յր, ի՞նչ կ'ըսես դու, չէ՞ մի որ մեք այդ Էֆէնտիներու շնորհիւ հազարաւոր դումարներ շահած եմք, եւ այժմեան մեր հարստութիւնն նաեւ գրեթէ անոնց կը պարտիմք. Նոցա ըրած այն առաջարկութիւնն ո՛չ թէ իրենց անձնական շահուց կը վերաբերի, այլ սովատանջ աղքատաց, որոց համար ամէն զոհողութիւն յանձն կ'առնուն. ուստի կ'երթամ ես ի սէր բարեկամաց եւ ի սէր աղքատաց։ Այս ծառայութիւնն կը խնդրեն մենէ յանուն Աստուծոյ. ուստի եթէ երբեք կորսուիմ իսկ, հոգ չէ, թո՛ղ Նախախնամութեան կամքն օրհնեալ ըլլայ։»

Եւ ահաւասիկ այս քաջասիրտ Վէլին էր՝ որ վեհանձն եւ մեծոգի Սերովբէ եւ Սարգիս Կիւլպէնկեան երկու հարազատաց կողմանէ հաց կը բերէր, սովատանջ եւ յուսահատեալ ժողովրդեան Կեսարիոյ եւ գիւղօրէից։

Ինչպէս կը յիշուի այդ Թուականի տարօրինակ ձմեռն եւ սովութիւնն, ընդ նմին միշտ կը յիշատակուի նաեւ Կիւլպէնկեան ազնիւ տոհմի այն յիշատակն եւ մեծագործութիւնը, յիշատակ մը՝ որ անմոռաց է, մեծագործութիւն մը՝ որ անգին է։

Դուք, ո՛վ Սերովբէ եւ Սարգիս էֆէնտիք, Կիւլպէնկեան-Վարդպատրիկեան տոհմի ազնի՛ւ զաւակք, մեծանձն ոգիք, այժմ յաւիտենականութեան մէջ, Աստուծոյ Աթոռոյն առաջը, համարձակապէս կրնա՛ք ըսել. «Տէ՛ր, մերկ էին՝ զգեցուցինք, ծարաւի էին՝ արբուցինք, անօթի էին՝ կերակրեցինք. Տէ՛ր, օգնեցինք թշուառներու, մխիթարեցինք տրտմեալները, վերուցինք անկեալներն, եւ ո՛չ անցանք նշանախեց մը անգամ յօրինաց եւ պատուիրանաց քոց. ահա մեք եւ ահա որդիք մեր,» եւ իրաւամբ ժառանգել երկնից արքայութիւնն։

Ձեր մեծամեծ ողորմածութեան եւ աղքատասիրութեան անթիւ եւ ազնիւ յիշատակներն օրհնութեամբ պիտի յիշատակէ միշտ ձեր ծննդավայրի տրուպ Առաջնորդն, Հայ. Եկեղեցւոյ յետին պաշտօնեայն։

ԾՈՎՈՒՆ ԶՂՋՈՒՄԸ

Երբ ուղեւոր մ'որ հեռուէն գալով, կ'երթայ
Դեռ շատ հեռուն անհետելու իր փոշոտ քայլ,
Հազիւ նայուածք մը կը ծռէ խոնջ, անայլայլ,
Դէպ ի ծովափն այն ամայի, ուր խիճ ու գայլ,
Ոստրէք տըձեւ, զաղիր ժժմակք, աւազին վրայ
Խառնիճաղանճ, կը տարածուին միապաղաղ ։
Եւ հազի՛ւ հազ կ'նայի անցորդն այն թուխ իրին՝
Որ կ'երկըննայ խիճերուն վրայ անխըլիրտ, լըռին՝
Եւ որ մակոյկ մ'է մեծ ու հին՝ ի քուն խաղաղ ։

Ա՛լ չեն նայիր ծեր մակոյկին ։ Ա՛լ հիմա, ծուռ,
Հոն վիրաւոր հանգչեցունէ նա իր կողեր՝
Ուր Պոսիդոն իր ժանիքին հետքն է թողեր,
Եւ ուր փրփուրն երբեք երբեք կը նըշողէր
Ինչպէս ժանեակ լուսաթափանց, մշտասարսուռ.
Ու փրփուրին տեղ հիմա որդն ու խըլըրնջայլ,
Մին իւր ակօս, միւսն ալ իր հետքն արծաթածիր
Կը գըծեն հոն, ըստուերին մէջ, յամր, անձանձիր,
Հանգչող նաւուն կողերուն վրայ դժնէ, մըռայլ…

Հեռո՜ւ, հեռո՜ւ ճամբաներէ, գիւղէ հեռու,
— Ուր այգուն հետ կեանքի շըշուկը միշտ կը ծնի, —
Անտառներէն՝ ուր գըրկըւին մայրն ու կնձնի,
Հեռո՜ւ հովէն՝ որ գըրկած տիւը թռի կ'անցնի
Սարսռելով մերկ ու անհեղ կողերը լեռներու,

— Անմարդաձայն աւազափին վըրայ պառկած՝
Նաւն հինաւուրց կը նիրհէ միշտ, ու… Ծո՜վը, իր քով,
Մեղմ շըշունչով կուգայ վըճիտ իր ալիքով
Թըջել կո՜ղն անոր զառամ, ու լըռակաց… ։

— Ո՛վ վեհութիւն անդունդներու. համբոյր խորո՛ւնկ.
Ու կորսուած ոչինչն՝ ահա՛ վեհին գորով.
Զի՛ղջն Անհունին՝ որ զուարճանա՛ր մի բեկորով… ։
Երբ վերջալոյս վանէր կտաւներն իր ստուերներով
Ու իրենց վազքի՛ նուագն ոռնային ցայգահողմունք
Իրիկունին ամայութեանց մէջ չարագոյժ՝
Քամընելի ծիծաղ, ծաղրէ՛ր Ծովը լքուած
Նաւն՝ յոր գուցէ հորիզոնէն նայէր Աստուած,
Մինչ աստղն՝ արցո՛ւնքն երկնից՝ գողա՛ր հոն տխրանոյշ… ։

Ա՛յժմ ա՛լ չ'երթար նաւն այն ճեղքել ծփանքն Ովկիանուն,

Ոյր վըրայ Այգն արշաւասոյր կը ծնի փրփուր.
Վաստակաբեկ, անառագաստ, անշո՛ւնչ, թափուր՝
Ա՛լ կը նիրհէ կմախ կողերուն վըրայ տըխուր ։
Եւ… կուգայ Ծո՛վն իր համբոյրով թըջել անհուն՝
Անոր վէրքերն, զոր վիթխարի կ'պեղէր իւր ճանկ
Զայն ահարկու մենութեանց խո՛րը մըղած անհետ…
Եւ, այն պահո՛ւն որ կը հանգչի նաւն առ յաւէտ՝
Ծովն իր անքո՛ւ պագին մէջ զի՛ղջ մ'ունի անյա՜նգ… ։

Ու կը տարածի մենութիւնն այդ պագո՛ւն անվերջ.
Հազիւ երբեմն ծովու դառներք կըռընչաձայն՝
Ճերմակ թռչնոց տարմեր՝ կուգան վայրի ափն այն,
Թափառական խոհե՛ր՝ մեռած օդին մէջ լայն
Գըծել իրենց փրփրուն ճախրանքն ու ելեւէջ… ։
Ո՛վ ըսպիտակ յիշատակներ զոր Ովկիանի

Հորիզոնները կը դրկեն նաւուն զառամ,
Քաղցրանըշոյլ ճաճանչումով մեղմե՜լ տարտամ,
Այդ հանդըստեան խաւարն անդուլ, մշտնջենի...։

Բայց ծեր մակոյկն անշարժ է միշտ.—Ի՜նքն որ յաճախ,
Ի լուղ մէջէն փրփուրներուն որք կ'եռային,
Զուարթացած՝ խոլ թռչնոց նուագո՛վը ծովային,
Մոռցած ափերն, որք եղկ մէգի մէջ քնանային,
Կ'անցնէր հուր ծովն՝ իր թեւնառոյգ պարզած առկախ...։
—Եւ թռչնոց երգն հիմա ա՛լ գաշն ու պատկառոտ,
Ծեր նաւուն վրայ — հի՜ն մըտերիմ, — կը ծածանի...
Ու առանց այլ եւս հրճուեցնելու, մղելու զանի՝
Կ'խանդաղատի... ու կ'օրրէ՜ քունն այն անաւօտ...։

—Ու թռչուններն մեծ Ծովին վրայ կը թռին անհետ.
Եւ անցորդին քայլից տրոփիւնն ալ կը նուաղի...
Ամայութի՜ւն վայրի... Ծովուն համբոյրն աղի՝
Տըխո՜ւր, քունին մէջ մանաւանդ մըթընշաղի՝
Կուգայ յուշիկ հնչել, հնչել, հնչել յաւէ՜տ։
Ու ամբաւութեան նայուածքին դէմ, նաւն հինաւուրց,
Պառկած, անձայն, կը քայքայի՜ մգլոտ ու դէջ՝
Անհունապէս վե՜հ իր փըտած ծերութեան մէջ
Զոր յաւիտեան կը քաղցրացնէ համբոյրը ջուրց...։

ԶՈՒԻՑԵՐԻ ՅԻՇԱՏԱԿՆԵՐ

Մօնթանվէռ

Մօնթանվէռ անտառախիտ դալար լեռ մ'է աւելի քան վեց հազար ոտք բարձրութեամբ, արեւելեան կողմն Շամօնի հովտին ի Վերին Սավուա։ Դուն ուրեք կը մեկնին անցորդք սոյն հովտէն առանց մինչեւ նորա գագաթն ելլելու, վայելելու համար անտի Մօն Պլանի չղթայի ամենէն վիթխարի սառնարանին եւ ամենէն վիթխարի լերանց վսեմ ու մերձաւոր տեսարանն։

Մեր առաւօտեան երկայն պտոյտէն վերջ, հազիւ կուլ տուած ենք մեր միջաւուր ճաշին վերջին պատառն, երբ ճամբայ ելանք վերստին, եւ գրեթէ երեք ժամ անդադար մագլցելէ վերջ օձապտոյտ ու դժուարին շաւղէ մը, որ խիտ ու բարձրուղէշ չոճեաց մէջէն կը սողոսկի դէպ ի վեր, վերջապէս գագաթն հասանք յոգնած ու քրտնաթոր։

Հաճելի էր ճամբան մեր հայեացն մերթ ընդ մերթ դարձնել վար դէպ ի ոլորուն գեղածիծաղ հովիտն, որոյ երկայնութն կը փոխուէր գրեթէ ամէն քայլափոխի, եւ գորշ ու անհանդարտ գետն Առվինեօն, որ կը բղխի մենէ քիչ մը հեռուն սառնարանին ստորոտէն, եւ զինքն շրջապատող ակնահաճոյ դալարեաց մէջէն կը խուսափի շտապաւ իւր մրմունջներովն զոգցես բողոքելով հովտին բնակչաց դէմ, որ սեղմած են իւր անկախութիւնն յատուկ անցք մը գծելով իրեն՝

արգիլելու համար իւր երբեմնակի քմահաճ ու անա-
խորժ չեղումներն ու յորդումներն ։

Աստ անդ ըստ սովորականին կը հանդիպիմք
տնակներու , ուր կաթ , պտուղ եւ այլեւայլ զովա-
րար ըմպելիքներ կը մատուցուին յոգնած ճամբոր-
դին ։ Գունագեղ ծաղկանց վրայ, ստուար ժայռակոյտի
մը հովանւոյն տակ, սփռուած կը տեսնեմք խումբ մը
գերմանացի անտխական օրիորդներ կարմրած, խան-
ձած , զուարթ ու կայտառ , որք Զուիցերի այս հե-
ռաւոր խորշերն եկած էին բնութեան եզական հրա-
պոյրներն ճաշակելու , ու այժմ իրենց ալպեան եր-
կայն գաւազաններն ի գետին դրած՝ կը հանգչէին ի-
րենց պարզ խնձոյքն ուտելով զբաղած ։

Քանի մը վայրկեան վերջ բարձրագոյն կատարին
վրայ կը գտնեմք ինքզինքնիս հեւն ի հեւ , եւ պահ
մը կը կանգնիմք անշշունջ , յափշտակուած այն ըն-
դարձակ ու մեծաշուք տեսարանէն որ մեր աչաց
առջեւ կը պարզուէր յանկարծ ։ Վարը անդունդին մէջ
մեր ոտից տակ կը տարածուի Մէռ տը Կլաս «Սառ-
նեղէն ծովն» իւր բազմաթիւ գալարումներովն ։ Հե-
ռուն լերանց կողերուն ետեւ կը տեսնուին երեք
լայնածաւալ սառնարաններն , որք բարձրագոյն կիր-
ճերէն իջնելով կուգան կը միանան կազմելու հա-
մար միակ տարածութիւն մը չորս ու կէս մղոն եր-
կայն եւ աւելի քան մէկ մղոն լայն ։ Մեր ճակատն
կը կանգնին Էկիւյիլ տը Տռիւ եւ Էկիւյիլ Վէռթ
ձեան ու սառոյցի կոյտից տակ ծածկուած ամբող-
ջովին ։ Աւելի հեռուն հովտին ծայրն կը բարձրանան
Կռանտ Ժօռաս, Մալէ եւն . որք ձիւնեղէն անհեթեթ
բուրգեր են կարծես ։ Մեր մօտն , ճիշդ մեր գլխուն

վերեւ , յաջմէ եւ յահեկէ , դէպ ի վեր յերկինս կը
սլանան սուրիչ սրածայր գագաթներ, ամէնքն ալ 11,
12, 13, 14 հազար ոտք բարձրութեամբ . ամէնքն
ալ լերկ , ապառաժուտ կողերով . զառ , խոժոռ ,
հիւրամերժ ։

Ոչ թէ Ֆռանսայի , ոչ թէ Եւրոպիոյ մէջ ես հոն ,
այլ բեւեռային տեսարանաց մէջ , յաւերժական ձեան
ու սառի երկրին մէջ ։ Եւ միակ իղձդ է յանժամ
խորշի մը մէջ փռուած մնալ երկայն ժամեր դիտել
այս ամէնն լռիկ ու անվրդով , կէս երազուն կէս
արթուն վիճակի մը մէջ ։

Միակ համեստ չէնք մը կայ սոյն գագաթին վրայ,
ցածուկ պանդոկ մը , ուր հանգիստ ու սնունդ կը
գտնեն անցորդք , եւ ուր ամայի բնութեան սիրա-
հարք կուգան օրեր ու շաբաթներ անցնել մերթ ։

Խաղաղ էր օդն . երեկոյեան արեւուն դողորիկ
ու նուաղ նշոյլներն կը ժպտէին մեր չուրջն դըժ-
գոյն ։ Հեզասահ զեփիւռ մը կը մրմնջէր սակաւա-
թիւ ազազուն չոճեաց ոստաքանց գագաթանց մէջ ։
Մի քանի կանայք պանդոկին դրան մօտ , երկայն
դիտակի մ'առջեւ կանգնած՝ կ'ուղղեն զայն մերթ
ձիւնին ու սառին , մերթ հովտին կամ սարին ։ Ու-
րիշ քանի մը անցորդք բազմած են հոս հոն , մինչ
իրենց առաջնորդքն կը դեգերին իրենց չուրջն ի-
րենց կարճ ծխափայտերն մխացնելով ։ Ինչո՞ւ ջա-
նալ նկարագրել այն հաճոյական . այն մելամաղձիկ
անսովոր զգացումն որ կը գրաւէ հոգին անցորդին ,
որ կը հանգչի հոս կոշտ ժայռի մը վրայ, լերանց եր-
կայն ստուերին տակ , խորին լռութեան ու ընդար-
ձակ ամայութեան մէջ յաջ եւ յահեակ յածելով իւր

վեհերոտ ու անձկոտ աչերն ։

Բայց գիտեմք թէ սակաւակեաց է անդորրութիւնն այս վայրաց մէջ. և ահռելի են ահեղադղորդ փոթորիկները, որ գոգցես կը ճգնին քակտել խլել ի հիմանց ամէն ինչ, չէնք ու ծառ, լեռ ու սար ։ Երբ այս տողերս կը գրեմ, նկար մ'ունիմ աչացս առջեւ, «Փոթորիկն ի Մէռ տը Կլաս» ։ Մռայլ երկինք մը, ձիւն տեղատարափ, հողմունք մոլեգին, որ կը խուժեն բարձրագոյն անձուկ կիրճերէն, ոլորելով, գալարելով ձեան խիտ ամպեր, որոց մեծագոյն մասն իրենց հետ բերած են ի բարձանց ։

Այսպիսի փոթորկի մը հանդիպեցաւ հոս Թինտըլ 1859ին դեկտեմբեր ամսոյն մէջ, երբ քանի մը բնիկ առաջնորդաց, իւր հաւատարիմ աշխատակցաց, օգնութեամբ բազմաթիւ օրեր զբաղած էր սառնարանին շարժումներն չափելու ու քննելու գիտական հետազօտութեամբք ։ Իւր օրագրութեան մէջ կը պատմէ իւր ու իւր ընկերաց բազմաչարչար տառապանքներն ։

Անկարելի եղած էր արգիլուլ [?] որ ցրտասառոյց հովն ու ձիւնն չթափանցեն նոյն իսկ իրենց ամրածածուկ ապաստանարանին բոլոր խորշերն։ Այդ ապաստանարանն ալ գրեթէ թաղուեցաւ ընդ հուպ ձեան կոյտից մէջ ։ Ջերմաչափն յաճախ աւելի քան 12 աստիճան վար էր սառուցման կէտէն ։ Գրեթէ ամէն քայլի կը սուզէին ձեան դէզերուն մէջ մինչեւ իրենց ուսն, եւ ստիպուած էին ձեան մէջ լողալ աւելի քան քայլել ։ Իւր աշխատաւորներէն ոմանք, որ սառնարանին վրայ ցիցեր հաստատելու զբաղած էին, քանիցս յանկարծ գլորեցան ձիւնածածուկ անդնդոց

մէջ. եւ պիտի կորնչէին ամէնքն ալ անշուշտ, եթէ հաստ չուաններով իրարու կապուած զիրար չփրկէին։ Իսկ կատաղի վայրագասուն հովն նեղ անցքերու մէջ ճնշուած՝ իւր խելառ յորձանքներովն ձեան ամպեր կը բարձրացնէր յերկինս ի վեր վանելով, հալածելով, պտուտելով զայնս անդադար խիտ ու անթափանց մառախուղի նման ։ Ժայռերն, ծառեր ու սարերն ալ կը հեծէին, կը մռնչէին տագնապալից ։ Տարերք համայն անհաշտ պայքար մը կը մղէին։

Ի՛նչ անվեհեր են այս մարդիկն, ի՛նչ անձնուէր գիտութեան այս դիւցազունք, որք այնքան աննըպաստ [?] պարագայից մէջ եւ այնքան վտանգներով ու զոհողութեամբ՝ սիրայօժար յանձն կ'առնուն համբերատար ու մանրակրկիտ խուզարկութիւններ կատարել ի սէր գիտութեան ։

Մօնթանվէռէն քանի մը ժամ հեռի համապարփակ սառնամանեաց ծոցին մէջ կը կանգնի եռանկիւնաձեւ ժայռ մը ։ Սոյն ժայռին վրայ, ականակիտ աղբիւրի մը շուրջն, օգոստոսի ջերմ արեւուն տակ կը փթթին ալպեան չքնաղագոյն ծաղկունք ։ «Պարտէզ» կը կոչեն զայն. ծաղկազուարճ ովասիս մը, տարօրինակ անակնկալ մը բնութեան այս սառնապատ ամայութեանց մէջ ։

Գրեթէ գագաթնահայեաց ժայռի մը կողն ի վայր պէտք է քսան վայրկեանի չափ սողոսկիլ հասնելու համար Մօնթանվէռէն Մէռ տը Կլասի եզերքն ։ Այդ ամբաւ սառնարանն իւր անհամար գագաթներովն, խոռոչներովն, իւր անպատում վեհութեամբն հետըզհետէ կ'ընդարձակի, կ'ընդլայնի մեր աչաց առջեւ ։

Երբ աւազակոյտից եւ ժայռերու ցիրուցան հա-

տորներու վրայէն անցած՝ դողդոջուն ոտքերով կը կա-
խեմք վերջապէս սառնարանին վրայ, քիչ մը հեռուն
սառնեղէն բլրոյն ետև կը նշմարեմք երիտասարդ մը և
երիտասարդուհի մը, երկու բնիկներ, որք իրենց
չինական լայնաշուրթն սակառներն շալկած հանդի-
պակաց եզերքէն կուգային ծիծաղելով, ստոստելով
դիւրագայթ սառին վրայ այնքան հեշտիւ, այնքան
ընտանութեամբ, որքան քաղաքացին իր սովորա-
կան ծառուղւոյն մէջ։

Առոյգ էր պատանին, բարեկազմ, ջլապինդ բա-
զուկներով, կարող լեռնային ժլատ հողին հետ մա-
քառելու։ Առոյգ էր իր մանկամարդ ընկերուհին,
շնորհալի նոյն իսկ իր բեռան տակ եւ իր անպա-
ճոյճ գեղջուկ հանդերձներուն. իր կայտառ դէմքն
իր ընթացքուն ու խաղերուն աւելի եւս բոցափայլ։
Ցանկուցիչ երեւոյթ մ՚էին սոյն երկուքն այսպիսի
վայրաց մէջ։

«Ի՞նչ սիրուն» կը մրմռայ ընկերս մեր առաջնոր-
դին։ «Ի՞նչ սիրուն» կը կրկնէ նա բարձրաձայն առ
այդ երկու ընկերներն, որք իր բարեկամներն էին,
«Ի՞նչ սիրուն է, կ՚ըսեն այս պարոն օտարականք։»
«Ի՞նչ սիրուն» կ՚արձագանգեն հովիտն ու լերինք։
Եւ կը տեսնեմք որ երջանիկ պատանին ոլորելով իր
բազուկն շուրջն իրանին իր ընկերուհւոյն որ իր
հարսն էր թերեւս, կամ աւելի հաւանականաբար
իր քոյրն, համբոյր մը դրոշմեց նորա ճակատն դըր-
գանքներով, քրքիջներով։

Այս միջադէպն կը յիշեցնէ մեզ այն պարկեշտա-
սուն, անսեթեւեթ, անմեղունակ ծաղիկներն, որք
մերթ կ՚աճին, կը շիկնին ամայութեանց մէջ, նոյն

իսկ սառնամանեաց եզերքներն, անտես անխառու-
նակ, այլ ոչ նուազ յանկուցիչ, ոչ նուազ գոհու-
նակ։

Մարդ մ՚ալ իր լուսանկարի գործիներն սառին
վրայ զետեղած կը հրաւիրէ զմեզ սառնարանին վրայ
իսկ լուսանկարուելու հազուադէպ հաճոյքն վայելել։
«Բանաստեղծական այլ յաւէտ ցուրտ գործողութիւն
մը հոս», կը պատասխանեմք իր թախանձագին հրա-
ւէրն մերժելով յարգանօք։

Քիչ մ՚անդին սառնարանին ռահվիրայն է որ կը
հանդիպիմք. վասն զի սառնարանն ալ ունի իր
ռահն ու ռահվիրայն։ Մէռ տը Կլասի անցքն հոս
սառնարանի դիւրագոյն եւ յոյժ հետաքրքրական
անցքերէն մին է, եւ նոքա որ ժամանակ չունին
կամ քաջութիւն ու ուժ չունին դժուարին ու եր-
կարատեւ պտոյտներ կատարելու սառնարանաց վրայ,
կրնան հոս առանց մեծ դժուարութեան ու անպա-
տեհութեան իրենց հետաքրքրութիւնն յագեցնել։
Այսպէս ամրան այս եղանակին ամէն օր շատեր կան
երկու սեռէ ու ամէն երկրէ որք կուգան ի Մօնթան-
վէռ եւ սառնարանին մէկ եզերքէն միւսն կ՚անցնին։
Ռահվիրային պաշտօնն է ոտից կռուաններ պեղել
ամէն օր սառոյցին վրայ, ի մասնաւորի դժուարին
տեղերն անցորդաց պտոյտն դիւրացնելու համար։
Իր իրաւացի պահանջն կը գոհացնեմք սակաւիկ
պարգեւ մը սպրդելով իր ձեռաց մէջ։

Մեր առաջին փորձառութիւնն չէ սառնարանի
վրայ։ Ուստի մեծագոյն համարձակութեամբ մեր ա-
ռաջնորդին օգնութեամբն կը կանգնիմք խոռոչներու
առջեւ, դիտելու անդնդախոր վիհերն որ կը բացուին

սառնարանին ծոցին մէջ, դիտելու կապուտակ լիճերն, որ աստ անդ կազմուած են, հեղեղներն որք չառաչաձայն կը գահավիժին անյատակ փոսերու մէջ. բլրակներու վրայ կը բարձրանամք, եւ կը ջանամք ըստ կարելւոյն ընտանենալ այս նորատեսիլ երեւութից։

Աւելի քան կէս ժամ անցած էր արդէն, երբ միւս եզերքն կը հասնիմք, ուր կը բաժնուիմք մեր առաջնորդէն։ Մենք զմեզ կրնամք առաջնորդել այնուհետեւ։ Այս եզերքէն նոր ճամբով մը պիտի վերադառնամք հովիտն։ Բարձր նեղ շաւղի մը վրայ եմք։ Վարը՝ սառնարանն, միւս կողմն՝ ճիշտ մեր վերեւ, ուղղաբերձ ժայռեր, ուստի ջրվէժներ կը գլորին իրենց քմահաճ ոստումներով ու խլացուցիչ խոխոջներովն։

Քանի վայրկեանէն կը հասնիմք «ի Մօվէ Փա,» յառի անցք մը արդարեւ։ Հոս շաւիղն կ՚ընդհատի. պատի մը չափ սեպ ժայռի մը հասած եմք, որոյ կարծր կողին վրայ աստիճաններ քանդակուած են կարելի ըլլալու համար անցնիլ։ Մէկ կողմն՝ այս սեւ ժայռն, որոյ վրայ ճարպիկ քարայծն իսկ կարող չէ կռուան գտնել իւր ոտից. միւս կողմն անդունդ մը սառի ու քարի հատորներով ծածկուած. այս անձուկ աստիճաններէն, որք կ՚ոլորին պտուտաւոր սանդուխի մը նման, պիտի իջնեմք անդադար քառասուն վայրկեան։ Բարեբաղդաբար բոլոր երկայնութեամբն հաստատուած են երկաթեայ ձողեր, որոց կրնան փակչիլ անվարժ անցորդին դողդղացող ձեռքերն։ Չեմք զարմանար որ տարեց, թալուկի ենթակայ կամ դիւրազգած անձանց խրատ կը տրուի մինչ չփորձել այս փորձանաւոր ճամբան։

Կը տեսնեմք սակայն բնիկ ծերունի մը, միակ անձն որուն հանդիպեցանք բոլոր ճամբան, որ իւր բեռան տակ կքած ու զօրաւոր գաւազանին յենած՝ վեր կը մագլցէր այս աստիճաններէն ծանր այլ անյողդողդ քայլերով։

Արեւը մօտ էր ամփոփելու իւր հուսկ ճառաւիղներն։ Մեր չուրջն երկարող ստուերներն, մօտալուտ մթութիւնն, ջրվիժաց չառաչիւնն, բացարձակ ամայութիւնն, ամբողջ տեսարանին տարօրինակ վսեմութիւնն բնականաբար տեսակ մը ահաւոր ազդեցութիւն կը ներգործեն մեր մտաց վրայ. եւ ուրախ եմք, երբ անվտանգ կը հասնիմք Ցոռի Անցքին ստորոտն ի Շաբօ։

Շաբօն աւելի քան հինգ հազար ոտք բարձրութեամբ ժայռի մը մէկ մասն է, որ դուրս կը կարկառի հոս սակաւիկ ինչ, եւ փոքրիկ բարձրաւանդակ մը կը ձեւացնէ։ Սքանչելի տեսարան մը աստ ընդարձակագոյն քան ի Մօնթանվէռ։ Նոյն լերինքն կ՚երեւին հոս ալ գրեթէ նոյնքան վսեմութեամբ. նոյն սառնարանն քանի մը մղոն տարածութեամբ վարը մեր ոտից տակ։ Բայց աստ տեսանելի է նաեւ Շամունի հովիտն եւ հեռուն նոյն ինքն Մօն Պլան եւ այլ լերինք որք տեսանելի չեն ի Մօնթանվէռ։

Բայց սառնարանին սահմանքն են որ ամենէն աւելի նշանաւոր կ՚ընծայեն Շաբօյի տեսարանն. վասն զի ոչ միայն գետերն, այլ նաեւ սառնարանք ունին իւրեանց սահմանքներն։ Հոս սառնարանն իւր ճամբուն վրայ կը հանդիպի գահավէժի մը։ Ահաւոր ջրվէժ մը, թերեւս երկրորդ Նիակարա մը պիտի ձեւանար հոս, եթէ գետ մ՚ըլլար։ Բայց սառոյցի այս

անհաշուելի զանգուածն ալ անդիմադրելի ուժգնութեամբ դէպ յառաջ մղուած, կը ճեղքուի, կը խորտակուի հոս եւ սուր շառաւիղներու կը բաժնուի։ Այս շառաւիղներն են որ տարօրինակ ձեւեր կ'առնուն երբեմն։ Կոթողներ են, տաճարներ, աշտարակներ, եւ որք մերթ բոլորովին անջատուելով՝ դէպ ի վայր կը գլորին այնպիսի դղրդումներով, որոց բաղդատմամբ մեր ամպրոպաց սովորական գոռումն գոչումն թերեւս միայն չչնկոցներ համարուէին։ Այս ահեղ որոտումներն, եւ այն խօլ ճարճատումներն որք սառնարանին խորերէն կը գոռան յաճախ, կը յայտնեն թէ ի՛նչ բուռն զօրութիւն մը կը գործէ հոն, եւ ի՛նչ աւերումներ տեղի կ'ունենան անդադար։

Փոքրիկ պանդոկ մը կայ հոս ժայռին կողին փակած, որ սիրելագոյն հանգստավայր մ'է անցորդաց։ Բայց միակ անձն զոր մեք կը տեսնեմք այս պահուն՝ կին մ'էր, միշտահոս աղբիւրի մը ջինջ արծաթափայլ ջուրց մէջ ձորձեր լուալով զբաղած։

Ապա կը խրիմք եղեւնեաց անտառի մը մէջ, եւ քարուտ ու զառիթափ նրբաշաւիղէ մը դէպ ի հովիտն կը փութամք, Մութն սկսած է արդէն, եւ ուրախութեամբ կանգ կ'առնումք առաջին պանդոկին առջեւ որուն կը հանդիպիմք, «Մօվէ Բայի» պանդոկն, պարզ առանձին չէնք մը արահետէն քիչ մը հեռի բարձրաւանդակի մը վրայ։

Հոս կը գտնեմք երկու ծերուկ Ամերիկացուհիք, որոց կենաց պատմութիւնն կը հետաքրքրէ զմեզ։ Շատ տարիներէ ի վեր թողած են իրենց բնիկ երկիրն, եւ զՋուիցեր ընտրած են իբր իւրեանց երկրորդ հայրենիքն։ Ձմրան մի մասն կ'անցնեն ի Ծը-

նէվ, մի մասն ի Լոզան, կամ այլուր ուր մեղմագոյն կլիմայն եւ ցուրտ եղանակին ընկերական վայելքներն կը հրապուրեն զիրենք։ Տաք եղանակին մէջ կ'սկսին իրենց ամրան պտոյտն, շաբաթ մը հոս, շաբաթ մը հոն ճիշդ ըստ հաճոյս, եւ այսպէս կը թողուն որ սահին իւրեանց կենաց ամիսներն ու տարիներն։ Այս մենաւոր պանդոկին մէջ էին շաբաթէ մը ի վեր, եւ այդ օրն իսկ ելած էին սա դիմացի լերան գագաթն, չորս հինգ ժամ մագլցելով. եւ ի՛նչ հաճոյք զգացած էին իրենց այս քաջագործութենէն։ Ջերմապէս կը յանձնարարէին մեզ չմեկնիլ այս վայրերէն առանց այդ լեռն ալ այցելելու։ Երկու օրէն պիտի երթային ի Շամունի աւանն, ուր իրենց համար սենեակներ վարձուած էին արդէն։ Ուրիշ քանի՛ այսպիսեաց հանդիպեցանք և այլուր, որք իրենց հայրենիքն թողած Զուիցերի հետ կապած են իրենց կեանքն անբաժան։

Դիտակն անհրաժեշտ գործիք մ'է Շամունիի բոլոր պանդոկաց մէջ։ Մեր Պանդոկն ալ ունի ընտիր դիտակ մը, որ օրն ի բուն զետեղուած է դրանն առջեւ հիւրերուն գործածութեան համար։

Յաջորդ առաւօտուն մեր պանդոկապետուհին, քաղցրաբարոյ եթէ ոչ գեղանի, մասնաւոր հոգածութեամբ կ'ուղղէ զայն դէպ ի Մօն Պլան։ Կատարէն ոչ շատ հեռի որոշ կը տեսնեմք երեք անձինք, երկուքն առաջնորդ անշուշտ, որոց արագ քայլերն իսկ կրնամք համրել այնքան հեռուէն։ Իրենց սեւ կերպարանքներն կը նմանին ուրուականներու, որք կարծես բան մը կը խուզարկեն սպիտակ ձեան դաշտերուն մէջ։ Քիչ մը վերջ ըստ սո-

վորականին կ'որոտայ Թնդանօթն Շամունիէն, եւ կ'աւետէ թէ ահա ուրիշ խումբ մ'ալ ապահով հասած է մինչեւ ամպահերձ կատարն։

Մեր պանդոկապետուհւոյն եղբայրն էր մին այս առաջնորդներէն, եւ դժուար չէր գնահատել իւր անձկութիւնն, որովհետեւ ինքն աւելի քան զմեզ գիտակ էր բոլոր կարելի արկածներուն։

Առաւօտեան այդ մի քանի ուրախ ժամերն ալ, զորս անցուցինք այդ դիտակին քով կամ մեր սենեկին պատուհանին առջեւ, կամ պանդոկին շուրջն, ջանալով կարգաւորել մեր մտաց մէջ զոր ինչ տեսած էինք արդէն նախընթաց աւուրց մէջ, լիաթոք ծծելով քաղցր ու կենսատու օդն, եւ դարձնելով մեր աչքերն շուրջանակի, հեռուն ու մօտն, անտառներուն, սարերուն, ծմակներուն, ծործորներուն, ձիւներուն, սառերուն վրայ, ամէնքն ալ առաւօտեան մեղմ ու յստակ ցոլքերովն ոգեւորուած, այդ մի քանի ժամերն ալ իւրեանց մասնաւոր խորին տպաւորութիւններն թողած են մեր մտաց ու սրտից վրայ։

Կ'ըսեն թէ մարդ շուտ կը յագենայ իւր միօրինակ վայելքներէն. տաղտուկն չի յապաղեր իւր սիրելագոյն հաճոյքներն իսկ գալ վրդովել։ Բնութեան շքեղութիւններէն յափրանալ. կարելի չէ այդ։ Իւրաքանչիւր վայելք աւելի եւս կը սրէ ախորժակդ, կը բազմապատկէ փափաքդ, կը կրթէ ճաշակդ. եւ այսպէս կը պատրաստէ զքեզ աւելի սրտագին, աւելի հեշտագին ճաշակել յաջորդ վայելքներն։

[illegible]

ԲԱՐՁՐԱԳՈՅՆ ԿՐԹՈՒԹԻՒՆ ԻԳԱԿԱՆ ՍԵՌԻ

(Ատենաբանութիւն Ամերիկեան Հոմ Գոլէճին մէջ)

1891

Եթէ ատենաբանը որ կը կոչուի խօսիլ հայ լեզուով այս բազմալեզուեան հանդէսի մէջ՝ չ'արդարացներ պատիւն որ իրեն կ'ընծայուի, սակայն անշուշտ լեզուն արժանի է մեծապէս այս պատուոյն, ո՛չ միայն իբրեւ ընիկ բարբառն այս Ուսումնարանի աշակերտուհեաց մեծագոյն մասին, այլ եւ ըստ ինքեան իբրեւ լեզու, իբրեւ մին արեւելեան լուսաւորութեան հնագոյն գործիներէն, իբրեւ մին ազնուագոյն լեզուաց մարդկութեան, որոյ շեշտերն կը հընչէին արդէն երկնից տակ՝ երբ այն ինչ կը ծագէր քաղաքակրթութեան արեւը երկրի վրայ, եւ որ, մինչ ի վաղուց լռած են իրեն ժամանակակից ու քան զինքն կրտսեր լեզուներ, ինքն յար կենդանի, առոյգ, բարեկազմ, կորովի, գունագեղ քան երբեք, կը խօսի ընտանեաց մէջ եւ հրապարակի վրայ, եկեղեցւոյ բեմէն եւ դպրոցի ամպիոնէն, ատենաբանին բերնէն ու բանաստեղծին քնարէն, իբրեւ որոտ մը դուրս ելնելով հայ մարդու կոկորդէն եւ իբրեւ երաժշտութիւն մը սաւառնելով հայ կնոջ շրթանց վրայ, — իբրեւ լեզու որ քան զամէնն վեհագոյն Թարգմանեց վեհագոյն մատեանը, Մարգարէից պատգամքն ու Սաղմոսերգուին հառաչանքն, Աստուածային Մարդոյն խօսքն ու Առաքելոց գործքն, — որ

Ոսկեբերանէն մինչեւ Պասիւէ եւ Ֆենըլօն, Հոմերէն ու Վիրգիլէն մինչեւ Միլտոն՝ փոխ առաւ իր գոռ բառերն ու փափուկ վանկերն ոչ սակաւ հրաշալի հանճարներու, որք այնու խօսելով ոչինչ կորուսին իրենց վսեմութենէն ու ազդեցիկ շնորհէն, — եւ որ ինքն ալ իւրուրոյն գրական մեծ գործաւորներն ունեցաւ, իւրուրոյն հռետորներն սրբազան ու աշխարհային խօսքի, Գողթան երգերէն մինչեւ Հայր Արսէն, Շարականներէն ու Նարեկացիէն ու Շնորհալիէն մինչեւ Ալիշան ու Պէշիկթաշլեան ու Դուրեան։ — Ապա թո՛ղ լեզուին փառքը չքմեղէ ատենախօսին նսեմութիւնը։

Յօժարակամ յանձն առի խօսիլ այս բեմին վրայէն կրկին խնդակցութիւններ յայտնելու համար։ — Մէն սա Պատ. Վարդապետական Մարմինն այս Ամերիկեան Օրիորդական Գոլէճին որ աղջկանց բարձրագոյն կրթութեան նախաձեռնութիւնը կ՚առնու գրեթէ Արեւելից մէջ։ Տարիէ մ՚ի վեր Հոն առաջնին պարզ Ուսումնարանը եղած է Գոլէճ մ՚աղջկանց համար ըստ օրինակի Ամերիկեան գոլէճներուն, նոյն ուսմանց ծրագրով, նոյն կազմակերպութեամբ։ Լեզուաց եւ դպրութեանց ուսում, մաթեմաթիք, բնական գիտութիւնք, պատմական եւ իմաստասիրական դասք բարձրացան ու ընդարձակուեցան, ընդարձակելով շրջանն ալ այս վարժարանի։ Եւ ահա առաւել զարգացեալ կ՚ընծայէ այսօր իւր շրջանաւարտներն, իւր անդրանիկ պսակաւորներն, խոստանալով տակաւ առաւել կատարագործեալ դուրս տալ իւր պտուղներ։

Կուգամ ծափահարել ես այս յառաջդիմութեան,

կուգամ ծափահարել այն մեծ ու բեղմնաւոր գաղափարին զոր Օրիորդական Գոլէճի մը հաստատութեամբ ամերիկացի ուսուցչուհիք կը ներմուծեն ու կը հաչակեն գործնականապէս մեր մէջ. — այս է թէ պատանուհին ալ պատանւոյն պէս ընդունակ է բարձրագոյն կրթութեան, եւ թէ պէտք մ՚է աղջկանց ալ բարձրագոյն ուսումն աւանդել։ Ասո՛նք ու զարմանալի բան մը չէ անշուշտ Ամերիկայի ազատախումբ Միացեալ-Նահանգաց համար, որք շատոնց լուծած են կնոջ դաստիարակութեան խնդիրն ու սովրած են խտիր չդնել սեռերու կրթութեան մէջ, արական սեռէ ուսանողները միայն համարելով կարող թեւակոխելու մարդկային ծանօթութեանց վերին մարզերն, իսկ աղջկան համար բաւականանալով հարեւանցի, թեթեւ, թերի ու կցկտուր կրթութեամբ մ՚որ կարող ընէ զինքը միայն սիրուն թռչուն մը, փայփայուն օդապար թիթեռնիկ մը, հրապուրիչ՝ թէ եւ-փոյթ չէ-պատիր խաղալիկ մ՚ըլլալու։ Մինչդեռ յԵւրոպա դեռ կը վիճարանէին լուրջ գլուխներ (եւ ցայսօր անդ բոլորովին լուծեալ չի համարուիր խնդիրն) թէ կինն ալ հաւասար կրթութեան մ՚իրաւունք ունի՞ թէ ոչ, Ամերիկա կը հիմնէր իւր Փաքըր Գոլէճիէյթ ինսթիթիւթը, իւր Ռըդձըր՚ս ֆըմէյլ գոլէճը, Վասսըր գոլէճը, եւ դեռ բազում ուրիշներ, կանանց բարձրագոյն կրթութեան համար, որոց ուսումնական ծրագրոյն մէջ մաթեմաթիքը կը մղուի մինչ յեռանկիւնաչափութիւն, ի վերլուծական երկրաչափութիւն, ի տարրերական համարողութիւն, — բնական գիտութեանց ճիւղը՝ ի բնագիտութենէ, բնալուծութենէ, բուսաբա-

նութենէ եւ կենդանաբանութենէ՝ կ'ընդգրկէ երկրաբանութիւն, անդամազննութիւն, բնախօսութիւն,— լեզուաց ու դպրութեանց մասը, կենդանի լեզուներէ զատ, կը պարունակէ յոյն ու լատին լեզուաց եւ անգլիական գրականութեան աւընթեր օտարազգի մատենագրութեանց ուսումը. յաւելցուցէ՛ք բարոյական իմաստասիրութիւն, տրամաբանութիւն եւ քաղաքական տնտեսութիւն,— թէ եւ անշուշտ այդ ուսումնարանաց մէջ այս ընդարձակ ծրագրի համայն ճիւղերն ալ չլինին հաւասարապէս պարտաւորիչ:

Զարմանալով կը զարմանաք անշուշտ, իմ հայ ունկնդիրներս, այս ուսմանց, գիտութեանց ու լեզուաց ու դպրութեանց ահագին դէզին առջեւ, որ ձեզ Մասիսի չափ բարձր կ'երեւի, առ առաւելն Պրայսի մը համար ելանելի, բայց լէյտի Պրայս ելա՞ւ երբեք Մասիսի կատարը.— անշուշտ ոչ: Դուք զարմանալէ աւելի պիտի վախնաք մանաւանդ, դուք որոց ո՛րքան սոսկում կ'ազդէ ուբիւնը, եւ որոց հանրային կարծիքը վարող թերթեր կը յեղյեղեն ամէն օր թէ (եւ այս նոյն իսկ արական սեռի ուսանողաց համար) թէ առեւտրական նամակ մը խմբագրել եւ հաշուետումար բռնել լրումն է ամենայն կրթութեան:

Բայց ի՛ւ կը բարձրանան ժողովուրդք.— իմացականութեան բարձրութեան աստիճանաւ նոքա իմիմեանց կը տարբերին, եւ ա՛յն որ ունի առաւել գիտութիւն՝ ունի առաւել կարողութիւն: Մտքերն ու սրտերը պէտք է բարձրանան, մտքերն ի ճշմարիտն անձկատենչ, սրտերն՝ ի բարին. խաւար մտքերու եւ մոլի սրտերու համար չկայ քաղաքակրթութիւն,

ոչ ճշմարիտ կեանք մարդավայել: Ամենուրեք, այո, կրթութեան մակարդակը պարտի բարձրանալ, եւ կնոջ կրթութիւնն ալ զուգահետ: Ո՛չ եւս կինը պարտի պատրաստուիլ իբրեւ պաճուճապատանք մը. ոչ եւս այրը աղայ, եւ ոչ եւս կինը խաղալիկ մը նորա ձեռին մէջ: Երբ կինը բարձր չէ, այրը կը խոնարհի.— «Պէտք է որ, կ'ըսէր Ստուարդ Միլ մի նամակի մէջ զոր կը գրէր առ ռուս տիկնայս որք իրաւունք կը պահանջէին իմացական բարձր կրթութեան մասնակցելու, պէտք է որ կինը զայն (զայրն) կամ յառաջ մղէ կամ ետ ետ տանի:»

Ուստի պատիւ ձեզ, ազնիւ Ուսուցչապետուհիք այս վարժարանիս, որ ձեր չքեղ գործով կնոջ մտաւորական զարգացման դատը կը պաշտպանէք ու կը շահիք միանգամայն մեր երկրի մէջ: Տակաւ անշուշտ նախապաշարմունք տեղի պիտի տան եւ բնիկ աղջկունք պիտի գան, եւս բազմաթիւ ու այլացեղ, օգտիլ այս Գոլէճի կրթութենէն. ու այսուհետեւ պիտի կրնան, իրենց նախնական կրթութիւնն ազգային յարկերու տակ առնլէ յետոյ, գալ աստ շարունակել իրենց ուսումը, կատարելագործել զայն, ամերիկեան քաղաքակրթութեան այս աւազանին մէջ մխել իրենց իմացականութիւնը, բարձրալաց թռիչ մը տալ իրենց մտաց, հայ աղջկան ձիրքերը զարգացնելով ընդ ազդեցութեամբ բանիցն ու օրինակաց այն վեհիմաց կանանց որք Ամերիկեան աստեղախառն լուսացնցուղ դրօշին տակ միայն կրնային ստեղծուիլ:

Երկրորդ խնդակցութիւնն, զոր կ'ուզէի յայտնել, կ'ուղղուի առ իմ ազգակից շրջանաւարտ Օրիորդս:

Կ'ուզեմ խնդակցութիւնս յայտնել անոնց, որ յաջողութեամբ ի գլուխ հանեցին Գոլէճին ընթացքն, եւ իրենց կուսական ճակտին վրայ բոլորեցին լուսապսակն մի ծաղկեալ մշակեալ իմացականութեան։ Լուրջ ոգւոյ, յամառ աշխատասիրութեան, գիտնալու տենչի, ազնուացման փափաքի ազնիւ հանգամանքներուն փորձը ցոյց տուին իրենց վրայ, եւ միանգամայն տոկուն, զօրեղ, սուր ու նուրբ իմացականութիւն մը, վասն զի առանց այս յատկութեանց չպիտի կրնային հանիլ այն մտաւոր ու բարոյական բարձրութեան ուր կը կենան անձ, դաստիարակութեամբ փայլեցուցած ու ճոխացուցած ինչ որ բնութիւնը տուած էր իրենց գեղ եւ շնորհ ընդածին, թերեւս նոյն իսկ դիմադրելով դիտողութեանց եւ յորդորներու որք, իրենց միջավայրին մէջ, չեն պակսած գալ ամէն կողմէ՝ նպատակ ունենալով կասեցնել զիրենք իրենց ուղւոյն մէջ, չեւ հասած ի կէտն զոր կը նկատէին իւրեանց լուսատենչ հոգիք։

Ապրին. —Նոքա կը վերաբերին այն հայ ուսանողներու խումբին որք օտար կրթութեան կեդրոններու մէջ պատիւ կը բերեն հայ իմացականութեան, օտարաց առջեւ հաստատելով հայ մտքի բնատուր կորովը ու գերազանց ընդունակութիւնը։ Նոքա կը վերաբերին այն ազնիւ ընտանիքին որոյ նախահարքն են Պրոյերեսիոս, Սահակ, Մեսրոպ, Մովսէս, Եզնիկ, Դաւիթ, Ղազար, հին հելլէն դպրութեան եւ իմաստութեան ուսումնավայրքն, զԱթէնս եւ զԲիւզանդիոն, զարմացնողքն իրենց վրայ եւ պատկառելի գործողքն ի նոսա զՀայ անունը, եւ որոյ վերջին շառաւիղքն են, բաց ի սոցանէ, ամէն այն ուսանողք որք թէ՛ աստ պետական եւ օտար վարժարանաց մէջ եւ թէ՛ մանաւանդ Բարիզի, Ժընէվի, Պէրլինի, Լայպցիկի, Մոսկուայի եւ այլ համալսարանաց մէջ կ'ընդբաղձին իւրացնել գիտութեանց լոյսն ու զօրութիւնը՝ գերազանց հանդիսանալով յաճախ օտարազանց մէջ սոցա իսկ բաղդատով.—իսկ այս օրիորդք մասնաւորապէս վկայութիւն տուին հայ իգական սեռի մըտաւոր գեղեցիկ յատկութեանց։

Այժմէն ապա պատիւն են հայ ընկերութեան եւ իւրեանց սեռին. պիտի լինին անշուշտ, շնորհիւ իրենց տաղանդներուն եւ զարգացած զգացումներուն, նաեւ երջանկութիւնն հայ ընտանիքներու, բարոյական կենաց ազնուարար խմոր մը հայ ընկերութեան մէջ։

ԱՐՁԱԿՈՒՐԴ

(Երգ ուսանողաց)

Արդ հանդստեան ըսկիզբն առնուն հեշտ օրեր.
Ջըւարթ թաշնաց նըման պարզեմք մեր թեւեր.
Լերինք եւ դաշտք մեզ հըրաւէր կը կարդան,
Դասարանին որմունք բարեաւ թող մընան։
Աշխատեցանք, արդար է որ
Քիչ մ'զբօսնունք, վայելենք օր.
Ո՛չ միշտ աղեղ մընայ լարուած,
Ո՛չ միշտ յարօր եղինք լըծուած.
Եւ երբ մեզ պէս իւր գլխոյն մարդ

Դափնիներու ածեց վեհ զարդ,
Արժան է որ նոցա վրայ
Պահ մը հանգչի, սիրտն իւր խնդայ։

Արձակուրդի ո՜վ քաղցր ամիս ցանկալի,
Բիւր հաճոյքով մեզի համար ծոցդ է լի.
Արեւդ է ջերմ, լուսինդ՝ պայծառ, ո՛րգքեւ պար
Պըտոյտ, երգ, խաղ, ոստիւն, արշաւ կազմեն յար։
Լեռներն ի վեր մերթ մագլցել,
Մերթ դիւր դաշտի մէջ վազվազել,
Երբեմն օրրիլ յալեաց ի ծուփ,
Կամ ընկողմնիլ առուակին հուպ,
Երգել թռչնոյն հետ յանտառին,
Քաղել ծաղիկ, պտուղ ծառին,
Ի շող, ի բոյր միշտ արբենալ,
Ո՜հ, ինչ հաճոյք ամէն օր ալ։

Եւ ինչ հրահանգ խառնեալ ի զբօս չայեկան
Պիտ՚ընծայէ մեզ բընութիւն հրաշազան.
Տեր՚ւին, ծաղկին, թեւոց վերայ միջատին
Պիտի կարդամք խորին խորհուրդքն Արարչին. —
Անհո՜ւն մատեան, որոյ էջեր
Են ծով, երկինք, սար ու ձորեր,
Եւ որ ունի աստեղեայ տառ
Ու ծաղկագիծ հոտեւան բառ.
Վըսեմական այն թերթերուն
Մէջ ի ձեռին քերթող, գիտուն՝
Ջի՜ գեղեցիկ է թարթափիլ,
Դիտել, խոկալ եւ ըղձմայլիլ։

Գեղազըւարճ արձակուրդի ժամք հեշտին
Սահին այսպէս, միտք եւ մարմին կազդուրին,
Մինչեւ կրկին դառնան աւուրք վաստակոց,
Դիմեմք զըւարթ լուսոյ տաճարն՝ ի դպրոց,
Ի ձեռն առնուլ դաս ու համար,
Մըտաց երկունս երկնել դժուար,
Ի գիր կըքել քրտնոտ ճակատ,
Քիչ զբօսնուլ, աշխատիլ շատ,
Ջի քայլ մի եւս առնումք յառաջ,
Խաւարին դէմ եւս ըլլամք քաջ,
Փութով հասնիլ յըղձալին կէտ
Ուր մեր ծընողք կան ակնդէտ։

ԿԵՆԱՑ ՆՊԱՏԱԿԸ

(Հուսկ բանք առ շրջանաւարտս 1892 ամի)

Ազնիւ Ուսումնաւարտ սաներս. — Ձեր «Պսակաւոր»ի վկայականները ձեզ տալէ յետոյ, պէտք է որ ջերմագին շնորհաւորեմ զձեզ ձեր ստացած յաջողութեան, ձեր տարած յաղթանակին համար, յաջողութիւն չափելու ամբողջ ասպարէզն երկրորդական կատարեալ կրթութեան մը, յաղթանակ այդ ասպարիզի պահանջած մտաւորական ճգանց ու ֆիզիքական յոգնութեանց դէմ, տարուած շնորհիւ ձեր լաւատենչ ոգւոց, ձեր յամառ կամքին, ձեր իմացական ձրից եւ բարոյական ընտիր հանգամանաց։ Պէտք է որ հրապարակաւ յայտնեմ իմ իսկ

խորին եւ հրճուալից գոհունակութիւնս եւ զմայլումս ի լուր եւ ի տես ձեր բերմանցն ու գրաւոր հարցաքննութեանց, ուր կը ներկայանայիք իբրեւ պատանիներ մօտ զարգացուն, զրադէտ, ընկերադէտ ու գիտուն, խօսելով ու գրելով լեզուներ զանազան, օգտակարն արտադրելու եւ բարին իրագործելու անձնայնիւ յանկ ու պատրաստական։ Գոհ եմ եւ ուրախ որ կընամ զձեզ այլ հպարտութեամբ նուիրել Ազգիս, նուիրել Երկրին եւ Մարդկութեան, իբրեւ յղկուած ողորկուած պատուական քարեր՝ յորոց պիտի կարենան նոքա շինել իրենց գլխուն պսակ պատուոյ եւ պարծանաց։ Մեր վաթսուն եւ վեց չըրջանաւարտից վրայ կ'աւելնաք եւ դուք՝ նոր վկաներ այն պատուաբեր կարծեաց զոր նոքա տուած ու սփռած են Պէրպէրեան Վարժարանի ուսումնական ու բարոյական ուղղութեան մասին, նոր լոյսեր Ազգին, նոր կարողութիւններ ի մեզ՝ գիտական, գրական, ճարտարական ասպարէզներու մշակման ի պէտս, նոր տարերք յառաջդիմութեան։

Սիրելիք ուրեմն։ Բարեաւ երթայք, բարեաւ մտնէք յաշխարհ, յաշխարհ վտանգաց, յաշխարհ իրական կենաց։ Բաւն, իղձեր կը յուզին կը բորբոքին յիս իւրաքանչիւրոյդ ապագային համար։ Կ'ըղձամ ես զայդ ապագայն փայլուն փառայեղց. Կ'ըղձամ որ յաջողութեան հրեշտակը ձեր ձեռքէն բռնած տանի զձեզ մէն մի ասպարիզի մէջ ուր պիտի պարզուի ձեր օգտաւէտ գործունէութիւն, ձեր քայլից առջեւ հարթելով առապարներն։ Կ'ըղձամ որ նպաստաւոր պայմաններ արդիւնաւորեն ձեր տաղանդներ, արգասաբեր բարեբեր հողի վրայ մինչ հոսին քրտունք

ճակատուց ձեր, եւ հունձք ոսկեղխակք, պտուղ ձեր արդիւնարար երկանց, հրճուեցնեն ձեր աչերն ու սրտեր։ Կ'ըղձամ որ ձեր արժանիքը, յարաճուն ի ձեզ, յարաճուն վարձք մ'ու գնահատում գտնէ իւր շուրջ, որ գոհացուն ստանան ձեր փափաքներն ազնուական, եւ Օրէնքն Երկրին ու Աստուածն Երկնքին գոհ զձէնջ ցանդ լինին։

Իմ խնդակցութեանցս, իմ բարեմաղթու ըղձիցս հետ յետին պատուէր մ'ալ յայս պահ յետին ըսա թող լինի իմ. — Լաւ կշռեցէք կենաց նպատակը. աղխտաբե՞ր է պատրանք կամ վրիպանքն այդ մասին. այսի՛ կախեալ կայ ճշմարիտ կամ սխալ, օգտագործ կամ վնասաբեր, լուսաւէտ կամ խաւարին, վերելակ կամ վայրէջակ ուղղութիւնն մեր կենաց, մեր գործունէութեան, ապա եւ մեր ճշմարիտ կամ պատիր յաջողութիւնն։ Կեանքը դրամագլուխ մ'է տրուած մարդուն՝ այնու արժանաւորութիւն շահելու համար իւր անձին, արժանի՛ք հասնելու եւ յաւելցնելու համար իրեն, իւր յատուկ կարողութեանց ու կենաց պայմաններուն համեմատ՝ դիմելով ի լաւագոյնն որոյ տենչը կ'զգայ յինքեան, ի բարին որոյ օրինաց հպատակ կ'զգայ զիւր կամք, ի կատարեալն որ իր հոգւոյն հորիզոնին վրայ է միշտ։ Այդ արժանաւորութիւն ո՛չ հաճոյքին մէջ է, զի յաճախ հաճոյքին մէջ ու հաճոյքէն յետոյ նուաղեալ կ'զգամք զմեզ ու առաւել տրտում քան երբեք, մինչ շատ անգամ ալ ցաւին մէջ մեծ կ'երեւիմք մեք մեզ, — եւ ո՛չ ալ շահին մէջ, զի մարդ կարող է զամէն աշխարհ շահիլ՝ այլ իւր անձը կորուսանել։ Մի՛ ապա յիմարաբար Հաճոյքը, մանաւանդ զգայա-

կանը, գնէք կենաց նպատակ ու անոր խոյզն ու խոյս մաշէ զձեզ ընդունայն. մի՛ եւ շահը — ստորին, անձուկ, եսական շահը —, որ հուսկ ապա հաճոյքն է առաւել կամ նուազ լաւ հաշուեալ: Լաւագոյնին, բարւոյն, կատարելին տակաւ մերձեցման մէջ է մեր արժանաւորութիւն. — այդ բարձրացումը մեր օրէնքն է, այդո՛ւ կը չափուի մեր մեծութիւն. անոր յարատեւ ճիգը պէտք է լինի մեր կեանքը:

Եւ ի՞նչ է լաւագոյնը: — Անշուշտ մտաց աստիճանական լուսաւորութիւնն է տգիտութեան ստուերաց տեղ, ճշմարիտն է ստուտին տեղ, գեղեցիկն է տգեղին տեղ, արդարութիւնն է անիրաւութեան տեղ, Անձնահաճ սէրն է ատելութեան տեղ, զոհն է անձնդիւրութեան տեղ, ներումն է վրէժխնդրութեան տեղ, եղբայրութիւնն է գոռոզութեան տեղ, խաղաղութիւնն է կագի ու կռուոյ տեղ, ներդաշնակութիւնն է անկերպարան խառնակութեան տեղ, յագուրդն է քաղցին տեղ, սփոփանքն է տառապանքին տեղ, կեանքն է մահուան տեղ, Աստուածն է Սատանին տեղ, այն է Բարին Չարին տեղ: Նա՛ որ, այն բարոյական ու նիւթական միջոցներով որք տրուած են իրեն, կը նկրտի յաւոյն տեղը լաւը եւ լաւին տեղ լաւագոյնը դնել, նա՛ ճշմարտապէս կը հասկնայ կենաց նպատակը եւ կը ծառայէ անոր իրօք. նա ճշմարիտ արժանիքը կը շահի. նորա կեանքն է կեանք՝ իւր բուն նպատակին գործածուած, այն է արժանաւորութեան ստացման ու աճեցման: Այս կեանքն է զոր ապրիլը կ'արժէ, զոր ապրելուն մարդ չի զղջար, զոր ոչ երբեք

ընդունայն կ'ապրի ոք, որոյ մէջ սփոփեալ են վիշտք լցուած պարտականութեան քաղցր գիտակցութեամբ եւ արդիւնագործեալ բարեաց սրտապնդիչ տեսլեամբ, եւ որոյ գիշերոյն վրայ՝ երբ մայրը մտնէ իւր արեւը՝ կը ծագէ մշտափողփող աստղն անմահութեան:

Այո՛, մեր անձի՛ն, մեր անձնական, ներքին արժանաւորութիւնը շատցնե՛լ — ահա՛ բուն նպատակը կեանքին. ապրիլ իբրեւ բարոյական անձն, նախանձախնդիր մեր մարդկային արժանապատուութեան, զարգացնել ի մեզ մարդը, այսինքն բանաւոր ու հոգեկիր էակը, մեր բանականութեան լոյսը, մեր կամքին կորովն ու լաւութիւնը, մեր սրտին սէրը աճեցնել տակաւ, եւ լինել յերկրի հետ զհետէ աւելի փայլուն, աւելի ջերմացուցիչ, աւելի կենդանացուցիչ շող մը, ցոլք մ'երկնային իմաստութեան, արդարութեան, սիրոյն, եւ մեր գործերովն՝ անկեղծապէս ուղղեալ ցանգ ի ճշմարտապէս օգտակարն, ի վեհն, յազնիւն, ի գեղեցիկն, ի մեզ գրաւել բարիներուն յարգանքը, առաքինիներուն գոհունակութիւնը, խոնարհաց երախտագիտութիւնը, չարաց իսկ պատկառանքը, ընտանեաց օրհնիքը, ազգին համակրանքը, Աստուծոյ հաճութիւնը: Այո՛, ահա՛ գեղեցիկ նպատակ կենաց. ահա՛ դէպ ո՛ւր պարտիք դուք ընթանալ անվրէպ, ո՛չ յաջ խոտորելով ո՛չ յահեակ, եթէ կ'ուզէք որ օր մը, դժգոհ ձեզմէ, զզուած մարդերէն ու աշխարհէն, չանիծէք ձեր կեանքը, եւ կամ անազան չտենչաք, ապաշաւ ի սիրտ այլ ի զուր, վերսկսիլ կեանքն որ անցած է այլ եւս: Այսպիսի կեանքի մը համար մաղթեցի ու կը մաղթեմ ձեզ յաջողուած. նորա կանոններն ու-

սոյց ձեզ Բարոյական Գիտութիւնը. ձե՛զ կը մնայ ի գործ դնել զայնս, ապրի՛լ զանոնք ունելով ձեզ ուղեցոյց, Պարտուց լինելով հպատակ հլու ։

Եւ ըստ որում այսպիսի կեանքի մը համար անհրաժեշտ են երեք քրիստոնէական ու բարոյական բարձրագոյն առաքինութիւնքն,—բարւոյն Հաւատքը՝ որ կը զօրանայ գերազանցապէս բարի էակի մը, Իրացեալ Գերագոյն Բարւոյն գոյութեան հաւատքովը, ու Յոյսը բարւոյ յաղթանակին ու Սէ՛րն անոր,—իմ հուսկ ցանկութիւնն ա՛յն է որ այդ եռակի ճառագայթն զարդարէ՛ միշտ, վեհացնէ՛ ու իբրեւ փարոս լուսացնցուղ շողացնէ՛ ձեր իւրաքանչիւրին ճակատը։ Երթայք բարեաւ ։

ԿՈՅՐ ԵՐԳԶՈՒՀԻՆ

Բերայէն դէպ ի Բանկալթի տանող ճամբուն եզրը նստած է կոյր երգչուհի մը, որ իւր երգեհոնին միօրինակ խուլ ճանչիւնովը անցորդաց գութը շարժել կը փորձէ։ Ցնցոտիներով ծածկուած է համակ, եւ պատառատուն լաչակի մը տակ ծածկած գլուխը շատ քիչ անգամ կը բարձրացնէ. ցաւէ, զրկանքէ, թշուառութենէ հիւծեալ դէմք մը, որոյ վրայ կը կը տեսնուին իւր աչերն, անփիլ, անսեւեռ, որք իրենց միօրինակ անշարժութեան մէջ սարսափազդեցիկ տպաւորութիւն մը կ'ընեն մարդու վրայ։ Երիտասարդ ըլլալ կը թուի, եւ սակայն անօթութիւնն ու զրկանքն շատ իսկ թօշնեցուցած են զնա։

Բազմութիւնը կ'անցնի. հարուստն՝ որ հեշտօրէն կառքի մը խորն ընկողմանած, հաճոյքի ու զեղխութեան ետեւէն կը վազէ. աղքատն՝ որ գլխիկոր ու թախծալից իւր օրապահիկը ճարել կը փորձէ. մանկիկն՝ որ իւր խաղալիկներուն վրայ կը մտածէ, եւ երիտասարդն՝ որ քաղցրագոյն երազներով օրօրեալ, սպանիական դղեակներ կը կառուցանէ յար։

Ամէնքն ալ կ'անցնին. ինքը անդիտակ ու անտարբեր՝ իւր միօրինակ եղանակը կը շարունակէ նուագել, ամէն օր, ամէն ժամ, հովին ու անձրեւին, ցրտին ու տաքին։ Չի զգար ժամանակին սահիլը. ո՞վ պիտի իմացնէ իրեն. գուցէ երեկոյեան զեփիւռը միայն, երբ գայ շոյել իւր տոչորեալ ճակատը, միակ

զզուանք զոր թերեւս զգացած լինի ամբողջ կենացը մէջ։ Ո՜ գիտէ, նա ունի՞ արդեօք սիրելի մը, որոյ դրկին մէջ կարենայ մոռնալ պահ մը իր ահռելի տանջանքները, որ գուրգուրանօք փայփայէ իր ընդարմացեալ անդամները. ո՜ գիտէ։

Ամէն անգամ, թէ ձմեռուան սաստկաշունչ օրերուն եւ թէ գարնան անոյշ ու պայծառ երեկոյները, կ՚անցնիմ անոր առջեւէն, պահ մը կանգ առնելով սակայն. այս դառն մտածութիւնները կը պաշարեն զիս, եւ կը հարցնեմ մտքի թէ ինչպէս այս լքեալ արարածները կրնան տանիլ կենաց այս դառնագոյն բեռը. կ՚երեւի թէ բնութիւնը զիրենք կամ չափազանց անզգայ եւ կամ չափազանց լաւատես ստեղծած է։

Ո՞չ ապաքէն ապրելու համար պէտք է տեսնել կամ վայելել։

ՓԱՐՈՍԸ

Առ Տիկին Բ. Ս.

Անծայրածիր ծովուն մէջտեղ, զերծ հսկայ,
Կը բարձրանայ փարոսն յիւր լոյս դարձդարձիկ,
Կը դիմադրէ հողմոյն՝ ծովուն անըզգայ,
Խուլ յորձանաց զոր կը յուզէ մըրըրիկ։

Ա.

Սիրուն աղջիկ մ՚է փոքրիկըն Նըւարդ,
Բարի, գեղանի, քնքուշ որպէս վարդ.

Նա ո՛չ վիշտ ունի ո՛չ ցաւ անհամար,
Կ՚երգէ, կը խնդայ անդուլ անդադար։

Ամրան գիշերներ, երբ լուսին աղու
Փայլի կապուտակ յալիսըն ծովու,
Նըւարդ ժպտունակ ու հետաքրքիր
Կ՚ուզէ հասկընալ լոյսըն այն կարմիր։

Փարոսն է այն լոյս, միշտ կ՚ըսեն նըմայ,
Որ նշան տայ նաւուց, երբ վըտանգ մի գայ.
Փարոսըն համեստ, այլ զերծ հըրեշտակ
Կեանքեր կ՚ազատէ, գանձեր անքանակ։

Նըւարդ գոհ լինի, եւ շատ գիշերներ
Ժուռ գայ խոկալով հուպ առ ծովեզեր.
Անհուն խնդութեամբ եւ միշտ ծիծաղկոտ
Նայուածներ ուղղէ առ այն նըւաղկոտ։

Բ.

Կ՚անցնին տարիներ, Նըւարդ կին լինի,
Կին հըրապուրիչ եւ շատ գեղանի.
Պերճանք ու հաճոյք եւ սէր վայելէ,
Ամուսին մ՚ունի որ զինքը պաշտէ։

Օրեր կը սահին, եւ նա երջանիկ՝
Զաւակներ ունի սիրուն ու գողտրիկ.
Կեանքը կը ժպտի, ու յոյսեր ծըլին,
Անոյշ ու պայծառ երազնե՛ր անգին։

Այլ բախտն անգութ է. Նըւարդ վշտահար,
Լըռիկ ու տըխուր նստած ի սընար

Ամուսնոյն հիւծեալ, որ կը տառապի
Ցաւով մ'անհարկու եւ անբուժելի ։

Նա շատ գիշերներ անքուն ու անխօս
Դիտէ տխրութեամբ, գիտէ իւր փարոս,
Որ իւր մանկութեան քաղցրիկ օրերուն
Պատկերն է եղած, պատկեր շողշողուն ։

Գ

Տարիներ անցին, այրի է Նուարդ,
Սլացան իւր կենաց օրերըն զուարթ.
Նա այժմ լքեալ ու տխուր սրտիւ
Ցաւեր ունի շատ ու վշտեր անթիւ ։

Անրան գիշերներ, երբ լուսին պայծառ
Իւր ճառագայթիւք ա՛յնքան հրաշալառ
Շողեր արձակէ ի յերկնից կամար,
Նա չունի ժպիտ, այլ ցաւ անհամար ։

Երբ անոյշ բնութիւն սէր բուրէ միայն,
Երբ զեփիւռ ըզնա զգուէ լանջեայն,
Երբ սոխակն երգէ դայլայլներ աղու,
Չունի երգ յայնժամ, այլ վիշտ մը կըծու ։

Քանի գիշերներ յեց ի պատուհան՝
Նա գիտէ անթարթ փարոսն ի մըթան.
Շրթամբ դողդոջուն, եւ ձայնիւ անոյշ,
Մրմունջներ ուղղէ ա՛յնքան սրտայոյզ ։

Մրմունջներ, այո՛, որ լինել թուին
Թարգման իւր ցաւին ու իւր սրտիկին,

Մրմունջներ աղու, որ դէմ իւր բախտին
Անէծք են գուցէ ահեղ դառնագին ։

Մանկութեան օրերն սահեցան ընդ միշտ,
Անոյշ երազներ թողին լոկ ըղձիշտ.
Ինքըն սըգաւոր այրի մ'է այսօր,
Փարոսն է կանգուն միշտ եւ լուսաւոր ։

*
* *

Անծայրածիր ծովուն մէջտեղ, զերթ հսկայ,
Կը բարձրանայ փարոսն յիւր լոյս զարձզարձիկ,
Կը դիմադրէ հողմոյն՝ ծովուն անըզգայ,
Խուլ յորձանաց զոր կը յուզէ մըրրիկ ։

ՀԱՆԳԻՍՏ

Դեղնած ու խանձած՝ ինչպէս չոր տերեւ,
Կախուած էր կեանքէն թելով մը թեթեւ,
Եւ նա որ առոյգ՝ աշխոյժ էր այնքան,
Հիմա անճանաչ, նիհար ուրուական,
Կըմախք մ'է դարձեր, կաշի եւ ոսկոր,
Դողդոջ ծերու պէս բեկեալ՝ միջակոր,
Ու լայն բիբն աչքին դուրս ցցուած խորէն՝
Տըխուր ժպտով մը փայլի հեզնօրէն.
Բայց այդ ուժասպառ ու տարտամ ըստուեր
Տակաւին չքնաղ յուսով մ'օրօրուէր,
Եւ իր թափանցիկ մատներուն՝ գաղտնի
Ցնծութեամբ՝ փորձեր ոսկեղէն մատնի.
Երազներ՝ իղձեր տածէր վեհ կամ խեւ,
Մինչ օրհասն հսկէր իր գլխուն վերեւ:

Ափսո՜ս, հազուագիւտ ձիրքերդ ու տաղանդ
Անհետ փըճացած. ափսո՜ս քեզ, Երուանդ,
Որ զըւարթ հոգւոյդ ծաղիկներ մի մի
Փետեցիր դուն քու ձեռքով թշնամի.
Մոլեգին տենդ մը՝ հաճոյից հրապոյր
Անդունդը մըղեց ըզքեզ իբրեւ կոյր.
Ծըղակտուր ըրիր կեանքդ արդէն խարխուլ,
Մոռցար մեր սէրը, ու մեր ձայնին խուլ՝
Խըմեցիր անոյշ այն թոյնին կաթիլ,
Առանց կարծելու այսպէս շուտ մեռնիլ:

Կեանքը չըսերսած, ապերա՛խտ տըղայ,
Տրտնջայիր թէ աշխարհիս վըրայ
Դուն որբ ու մինակ՝ լքուած յուսահատ՝
Զունէիր բաժին կոչմանդ համեմատ,
Ու նշմարելով բաղդը հեռուէն,
Բաժակ ի ձեռին՝ մուր տայիր իրեն.
Բայց երբ բաղդն հասաւ, շատ ուշ էր. աւա՛ղ,
Բարձիդ մօտ նստած գըտաւ սեւ ճիւաղ.
Ու դուն յուսախաբ՝ դարձար մերին քով,
Լեզու թափեցիր խեղճուկ գանգատով,
Ու վերջին ճիգով կեանքին փարեցար.
Ա՜հ, երիտասարդ մեռնիլն է դժուար.
Կեղեքեց մեր սիրտն այդ պայքարն ահեղ
Ու լացինք մահուն յաղթանակ տըգեղ:

Ա՛լ հանգիստ կարդամ քու թառամած գլխուդ,
Մոլորեալ կեանքիդ յանցանքներն ու խութ
Վերջին ժամերուդ ամբողջ քաւեցիր.
Ա՛լ հանգիստ երգեմ հոգւոյդ վշտակիր,
Որ խօլ յորձանքին մէջ նետուած թէպէտ՝
Բայց մաքուր էր նա եւ չարեաց անգէտ.
Հեզիկ կըրեցիր տանջանքներըդ խիստ,
Խեղճ ոսկորներուդ ա՛լ կ'ըսեմ հանգիստ.
Ա՛լ լըռեն, Երուանդ, խժուկն ու խօսուկ՝
Աւերակ կուրծքիդ հառաչներ խեղդուկ,
Ու չեն գանգատիր թէ որբ ես մինակ,
Մօրըդ քովիկը հանգչիս հողին տակ:

ԱՅՑԵԼՈՒԹԻՒՆ ՄԻ Ի ՊԷՋՃԵԱՆ ՏՈՒՆ

> Տուր, մեծատուն, քոյր աղօթից է
> ողորմութիւն։ Վ. Հիւկօ.

Շնորհիւ Ազգային Հիւանդանոցի բժշկապետին Տօք. Եաղուպեանի եւ Տեսչին Սարգիս էֆ. Երէցեանի՝ այցելեցի մեր փոքրիկ ազգի մեծ գործն։

Ով որ այցելէ այս նուիրատունն, չպիտի վարանի մտածել պահ մի՝ եթէ գո՞րծն է մեծ արդեօք թէ գործողք . . .։

Նոր շէնքն երեք յարկերու բաժնուած է, յորոց առաջինն սահմանուած է յիմարանոցներու արանց ու կանանց։

Երկրորդն՝ վիրաբուժութեան, աչքի եւ արտաքին հիւանդութեանց, բայց ո՛չ վտանգաւոր, մինչդեռ նոյն յարկի հինգերորդ սրահն դարձեալ արտաքին հիւանդութեանց նուիրուած է, բայց ճարահատեալներու համար. ճշգիւ խօսելով՝ այս սրահն կը նկատուի վերջին ճգնաժամուց օթեւանն եւ գերեզմանի նախասրահն։

Այս յարկի մէջ է նաեւ վիրաբուժական գործողութեանց սենեակը, ուր մեծ մեծ հրաշքներ կը գործէ նոր գիտութիւնը Տօք. Եաղուպեանի ճարտար ձեռօքը, եւ ուր բաղդէ հարուածեալք գիտութեան ձեռամբ կը վերանորոգին ու կը կանգնին։

Շարժուն անկողին մի, ապակեայ դարակ մը, որոյ մէջ զետեղուած են վիրաբուժական գործիներ,

միքրոպաստաններու հաւաքածոյ մի եւ երկծորան երկու մարմարինեայ աղբիւրներ կը զարդարեն վիրաբուժական սենեակը. պարզութիւնն ու մաքրութիւնն այլ կը պսակեն թուածներուս ամբողջութիւնը։

Նախասրահին մէջ կը գտնուի շարժուն խոհանոց մի, որոյ պաշտօնն է տաք պահել կերակուրներն մինչեւ որ հիւանդաց բաժնուին։

Երրորդ յարկի սանդուղի գլուխն եւ նախասրահի ճակատն կը գտնուի մասնաւորաց սենեակներն, ուր ըստ կարողութեան 2·5 օսմ. ոսկի վճարելով՝ դիւրակեցիկ հիւանդք կ'ընդունուին եւ կը դարմանուին։

Ցաւալի է թէ Եւրոպականները գերազանցէ մեր Հիւանդանոցը, եթէ այժմէն ազգն ու աղքատն սիրող հիւանդասէրք սատար լինին այդ յառաջացման գործոյն։

Ներքին եւ փոխական հիւանդութեանց սրահներն ալ այս յարկին մէջ են։

Բոլոր սրահներն լի են հիւանդներով, ի բաց առեալ տարափոխիկ հիւանդութեանցն. այս սրահներու մէջ անկողնոյ դրութիւնն կը տարբերի. ընդարձակ ու լայն միջոցներով բաժնուած են անկողինք ի միմեանց, որով իւրաքանչիւր հիւանդի աւելի եւ մաքուր օդ կը տրուի։

Երբ այցելուն իւր քայլերուն վրայ կը վերադառնայ եւ առաջին սանդուղէն կ'իջնէ, ձախին վրայ կը գտնէ լոգարաններու սրահը, որոյ ցածութիւնն ու փոքրութիւնը, եւ կէս մ'ալ անմաքրութիւնը, չէին համապատասխաներ մեր մինչ ցարդ այցելած սրահներու մեծութեանն ու մաքրութեան։ Լոգա-

բանատեղւոյն ներկայ վիճակը ինձ ենթադրել կու-տայ առժամանակեայ կերպիւ հաստատուած լինելն եւ ապագային փոխադրուելն ։

Երկրորդ եւ փոքրիկ սանդուղէն իջնելով կը գը-տնեմք սափրիչի եւ մատակարարի սենեակներն եւ կ'անցնիմք նրբանցքի մի մէջ՝ որ զմեզ ի ճաշարան կ'առաջնորդէ. հարսանեկան եւ եկեղեցական մոմեր դիտելէ վերջն առաջնորդս ինձ կը բացատրէ մոմա-րանի հաստատութիւնն ու գրութիւնը՝ թէ ինչպէս եկեղեցիներէ կիսավառ մոմեր կամ մոմերու մնա-ցորդք կը հաւաքուին եւ կը յղուին ի Փրկիչ, վերս-տին մոմեր ձուլուելու եւ Պոլսոյ եկեղեցեաց բաժ-նուելու, հասոյթն միշտ ի նպաստ Հիւանդանոցի ։

Զբօսավայրէն անցնելով՝ կը մտնեմք յապուշանոց որ տակաւին հին շէնքին մէջ է. Եթէ բաղդատուի նորն հնոյն՝ ի՛նչ անհուն տարբերութիւն մի պիտի գտնուի. նորոյն մէջ՝ պարզութիւնն ու մաքրու-թիւնն, մեծութիւնն ու չքեղութիւնն կը տիրա-պետեն, մինչդեռ հնոյն մէջ ապականութիւնն ու աղտեղութիւնն, փոքրութիւնն ու գարշահոտու-թիւնն ։

Մեր քայլերուն վրայ դառնալով՝ կը դիմեմք դէպ ի յիմարանոցն արանց. նախ սրահներն՝ ապա ննն-ջարաններն կ'այցելեմք, միշտ մաքուր, միշտ օդա-ւէտ ։

Յիմարանոցի նախասրահին պատերուն վրայ գը-ծուած են շատ մը ծաղրանկարներ, որմանկարներ առիւծներու, վագրերու, շուներու, կատուներու, ձուկերու եւ մուկերու եւն. գլուխ գործոց դժբախտ խենթերու ։ Կ'ըսեն թէ Տօք. Գասպարեան ազատ

թողած լինելով զիրենք գծելու եւ գծագրելու, զինքը շատ կը սիրեն եւ գովեստիւք կը խօսին իր վրայ ։

Երկրորդ յարկէն մտնելով՝ փոքրիկ սանդղով մի կ'իջնեմք առաջինն, ուր հաստատուած է կանանց յիմարանոցն ։

Արանց յիմարանոցի մէջ ամենէն անտարբեր մար-դը կը յուզուի, մինչ կանանց յիմարանոցի մէջ ա-մենէն անզգայ մարդը կ'արտասուէ ։ Մայրեր եւ ա-պագայ մայրեր բանտարկուած են այս տխուր՝ բայց օգտաւէտ հաստատութեան մէջ, մայրեր անժա-ռանգ, մայրեր անջատուած, որք ընտանեաց բարի մայրեր պիտի լինէին, եթէ բախտն այլ եւ այլ պատ-ճառներով չապատակէր զիրենք ։

Խուցերու բաժնուած են այս ողբացեալ մայրերն ու քոյրերն. կը խօսին, կը պոռան, կը խաղան, կը խնդան, կը ցատքեն, կը պարեն, կուլան ու կ'աղա-ղակեն, թերեւս մղեալ իրենց վիշտերէն կամ մեքե-նայաբար ։ Տեսնել պէտք է զգալու համար թէ պահապան քոյրեր ի՛նչ հոգածութեամբ ու քաղ-ցրութեամբ կը վարուին այս դրկեալ կանանց ու աղջկանց հետ ։

Կ'երնեմք ծերանոցն ու անկելանոցը տեսնել ։ Ար-դարեւ Հայոց Invalides համազգեստի մի տարբե-րութեամբ. ասոր ծանրաբեռնեալ կեանքը տակաւ առ տակաւ կը նուազի՝ խաղաղութեան եւ հանդըս-տութեան մէջ ։

Քանի՜ քանի՜ պատկառելի ծերունիներ կը լնուն սրահները, որք առանց այս հաստատութեան ան-շուշտ փողոցներու մէջ ընդ քարշ պիտի ածէին իւ-րեանց տարիներու բեռը ։

Եթէ շքադրամով մի կը վարձատրուի կեանք մի փրկողն, այսքան կեանք փրկողներ շքադրամներու մեծագոյն ոսկէ՝ օրհնութեան ձայներով կը պսակուին ։ Բարերարք եւ մեծատունք, եթէ աղօթք մի կայ հզօր եւ լսելի, ան ալ այս ծերունեայն է միայն ։

Վերջին այցելած տեղս եղաւ այն վայրն ուր կեանքը չի վերջանար այլեւս, այլ կը ծլի ու կը ծաղկի՝ միւս կողմանէ պակող անձանց տեղը կարծես լեցնելու համար ․ Որբանոցն է այս, Քալֆայեանի քոյր հաստատութիւնն, յորում երեսնի չափ փոքրիկ մանկիկներ կը սնուցուին, կը խնամուին ու կը դաստիարակուին՝ առաքինի մայրերու ու քոյրերու խնամօքն, որք կարծես մոռնել կը ջանան այդ պզտիկներուն՝ բնութենէ կրած զրկմանց կամ անիրաւ ծնողաց դառն յիշատակն իւրեանց գգուանօքն ու գուրգուրանօք ։

Վերջին բառ մ'ալ կը մնայ խոհանոցի մասին, որոյ մաքրութիւնն ու կանոնաւորութիւնը կը հիացընէ այցելուն ։

Հայոց Օթէլ Տիէօի (Փրկչեան մեծ հիւանդանոց) բնակիչք միշտ եւ ամէն ատեն օրհնութեան աղաղակներով կ'երգեն իւրեանց ազգի չէն մնալը եւ բարերարաց հոգին ու կեանքը ։

ՀԱՍՏԱՏ ՍԷՐԸ

Օր մը, կայծ մը ինկաւ աչքէդ,
Լուսաւորեց հոգիս մութ ․
Երջանկութեան ես դեռ տըգէտ՝
Դողացի մէջն աչերուդ ։

Բայց չանթն ինչպէս կ'ընէ մոխիր
Կանաչազարդ ծառն առոյգ,
Այնպէս ալ կայծըն ուժգնաթիւ
Հատցուց հոգւոյս նուրբ պատրոյգ ։

Այն օր, աչքէս շող մը կաթեց
Քու սրտիդ մէջ անապակ ․
Շուտ արբեցաւ հոգիդ անկէց,
Սէր ուխտ ըրիր . . . լուսնին տակ ։

Բայց ինչպէս շող մ'իյնայ լուսնէն,
Դողդոջ ալւոյն վրայ հալի,
Այնպէս սրտիդ մէջ, մեղմօրէն,
Հալեցաւ շողն հըրալի ։

Ու սիրտդ, անկէց մինչեւ այսօր,
Ալիքին պէս թոյլ, յողդողդ,
Եզրէ եզերք՝ սէրով մը նոր՝
Գընաց դարձաւ վարանոտ ։

Մինակ իմ սիրտս ա՛լ չունեցաւ՝
Այն ծաղին պէս չանթառամ՝
Իր նոր կեանքը, կամ սէր մը լաւ,
Ու կը սպասի անդադար . . . :

ՁԻՒՆԸ

Ձի՛նջ, ըսպիտակ շուշանի
Մէջը ծըծենք սէր մաքուր,
Եւ մըշուշ մը ծածանի
Մեր հեշտանքին շուրջը լուռ՝
Անուրջներով ծիրանի :

Ձիւն փետուրներ թըռչունի
Պարեն օդին մէջ թափուր,
Հոյլն համբոյրի վարանի
Ձի՛նջ, ըսպիտա՛կ :

Սեւն այգ լոյսին մէջ մեռնի,
Լոյսին՝ շուշան կամ փըրփուր,
Ու երբ լանջէդ հոլանի
Հոսի տենդոտ մէկ սարսուռ,
Փըսորի՛ ձիւնն՝ աղաւնի
Ձի՛նջ, ըսպիտա՛կ :

ԿԱՂԱՆԴԻ ԱՌԹԻՒ

Կ. Պոլիս, 1 Յունուար 1893.

Սիրելի Մայր,

Եթէ գիտնայիր, որքա՜ն սիրտս կոտրած է այս առաւօտ :

Ի՜նչ, չպիտի կրնամ, հակառակ տարիքիս, հակառակ պեխերուս, չորս տարու չփացած աղու մը պէս կուրծքդ ի վեր ցատկել եւ համբոյր մը բըցնել քու չըթներէդ, որոնցմէ գուրգուրանքէ, սէրէ, գորովէ եւ ժպիտէ զատ ուրիշ բանի մը կաթկթիլը չեմ տեսած, եւ որոնք այս վայրկեանիս, մեր հին հարսերուն պէս, մունջ բռնած, բան մը չեն ըսեր ինձ այն քարթօնի կտորին վրայէն որուն տակ գրուած է «Ապտիւլլահ Ֆրէր :»

Այսօր, Միջերկրականի լայնութիւնը բան մ'ալ սորվեցուց ինձ, այն է մեղքնալ այն ամէն անոնք՝ որոնք մայր մը չունին, խեղճերը, կաղանդի առաւօտեան գրկելու համար :

Կ'ուզե՞ս որ նոր բան մ'ալ ես քեզ սորվեցնեմ, հա՞, հոգիս մամա : Մտիկ ըրէ : Երբ որ քեզ ըսեն թէ Ապտիւլլահներու չինած լուսանկարները երբեք չեն ճերմկնար, մի՛ հաւատար եւ հակառակը պնդէ : Եւ երբ ստիպեն քեզ ըսածդ հաստատել, անմիջապէս ինձ իմացուր որ քու պատկերդ քեզ ղրկեմ, որ անոնց ցուցունես . եւ երբ տեսնեն քեզ ալ, իրաւունք պիտի տան ինձ ալ :

Ծեփ-ճերմակ է, հաւասա՛, եւ յանցանքը, ես գիտեմ, լուսանկարինը չէ։ Կրանիթը գոյնը պիտի փոխէր ապահովապէս, եթէ անոր վրայ ալ այնքան համբոյր դնէին որքան ես կը դրոշմեմ այդ պատկերին վրայ։ Ահաւասիկ ինչու պատկերդ ճերմակ է։

Բան մը ըսեմ նէ չես սրդողիր, անանկ չէ՞։ Կէս գիշերէն մինչեւ առաւօտ քու պատկերդ քովմէ շատ կը սիրեմ։ Գիտե՞ս ինչու, որովհետեւ երբ կէս գիշերէն քանի մը ժամ ետքը կամաց կամաց վեր կ'ելլեմ պառկելու համար, անմիջապէս դիմացս չի կանգնիր եւ սիրտ ծակծկող բաներ չ'ըսեր՝ ուշ ատեն դուրս մնացած ըլլալուս համար։ Հոգը չէ թէ դուրսը խոնաւութիւնը քանի աստիճան է այդ ժամերուն, բանի տեղ չի դներ առողջութիւն ըսուած բանը, եւ քեզ պէս անանկ վար չի զարներ «սա չըլթիկները» որոնք մայրերէն շատ աւելի անոնց տղաքները կը սիրեն։ Ինչե՞ր կ'անցնես արդէօք մտքէդ, երբ այս տողերս կը կարդաս։

Չէ, մամա, հանգիստ եղիր։ Ահա, տարի մ'է որ քեզ չտեսնելու դատապարտուած եմ, եւ բան մը չեմ ըրած որ քու կեսուր ըլլալդ փութացնէ։

Այս կողմէն վտանգ չկայ։ Հոստեղի աղջիկները տարբեր են քու գիտցածներէդ։

Մեր Իզմիրի աղջիկները ձախ կուրծքերնուն տակ սիրտ ըսուած բան մ'ունին. հոստեղինները քարէ տախտակ մը՝ որու վրայ թուանշաններ կը գրեն։

Եթէ Պոլսոյ օրիորդները իրենց մազերը կարէին —ինչ որ շատերուն պիտի վայլէր—ամէնքն ալ մէյմէկ ֆուշխաթիկներ պիտի ըլլային . . . ամուսնական հրապարակին վրայ։

Ա՛նանկ հաշիւ գիտեն, անանկ որ . . . ։

Կայնէ՛, աւելի բաց խօսիմ։ Անցեալները, աղուորիկ աղջկան մը հանդիպեցայ, աղջիկ մը որուն եթէ դու կեսուրը ըլլայիր, գրաւ կը դնեմ որ, փողոցին մէջ եթէ քովէդ քալէր, անիկ բաներ մը պիտի ըլլայիր, անանկ որ կարծես դիմացդ ելլողին ըսել ուզէիր. «Կը տեսնակ կոր, սա իմ հա՛րսս է։»

Ի՞նչ կ'ըսէի կոր . . . հա՛.

Քանի որ այսչափս ըսի, կայնէ որ լմնցնեմ առանց քեզ ձանձրացնել ուզելու, իմ մէկ հատիկ մամաս։

Տեսած վայրկեանէս այդ աղջիկը մեծ ազդեցութիւն ըրաւ վրաս. ես ալ կամաց կամաց ոգեւորուեցայ, այնպէս որ երիկուն մըն ալ, չեմ գիտեր ինչպէս, սիրեմ բային սահմանական ներկային եզակի առաջին դէմքը բերնէս փախաւ։

Երբ տեսայ որ քովէս չի փախչիր կոր, սկսայ մերկացնել սիրտս. Բերնիս եկածը թափեցի եւ... սէրիկօզըմալ։

Վերջապէս, գիտցածս եւ չգիտցածս, զգացածս եւ չզգացածս ըսի իրեն, այն կերպով որ չհաւատալու համար՝ աղջիկ ըլլալու չէր դիմացնար։

Երբեմն երբեմն տուած պատասխանները այնպէս մը գուշակել կուտային որ բոլորովին անզգայ չէր եւ չէր քաշուեր սէրս բաժնելու։

Ժամ մը եւ երեք քառորդ տեւեց մեր խօսակցութիւնը։

Յանկարծ՝

— Երկու ժամէ կը խօսինք կոր. նայէ, քիչ մնաց որ, ըսաւ, պիտի մոռնայի հարցնելու...

— Ի՞նչ, օրիորդ։
— Այս օր Ղալաթիա գացի՞ք։
— Կարծեմ այո։
— Քօնսօլիտը քանի՞ էր։
Քօնսօլի՞տը . . .

Ա՛խ, մամա, բղկտելս եկաւ։ Ես իրեն ծաղկի, վարդի, կապոյտ երկնքի, երջանկութեան, սիրոյ, հեշտանքի, Ռօմէօ Ժիւլիէթի, Էլօիզ Աբէլարի, գեղեցկութեան, աղուոր շրթներու, աղուոր աչերու նման բաներ ըսեմ, եւ ելլէ ինքը, ասոնց վրայ, հրեայ սարաֆի մը պէս քօնսօլիտը հարցնէ՛։

Ասանց ձեռքը բանելու գլխարկս առի, չիտակ փողոց ելայ։

Դուն ըսէ հիմայ, մայր, իրաւունք չունի՞մ, երբ քեզ հաւատացնել կ'ուզեմ ատ, որ կեսուր ըլլալու չպիտի արժանանաս, գոնէ ի մօտոյ։ Ինչպէս կը տեսնաս, իմ տեղս չէ հոս. բայց այս չ'արգելուր որ առողջ ըլլամ, չաշխատիմ եւ հոգիէս աւելի քեզ չսիրեմ։

Խնդրելով որ հաւատաս որդիական ջերմ զգացմանցս եւ անհուն սիրոյս,

Մէկ միլիոն համբոյր քեզ ղրկելով կը մնամ...

ի Պոլիս։

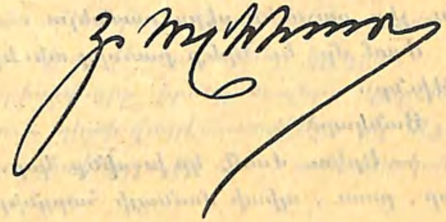

ԽՈՍՏՈՒՄՆ ԾՈՎՈՒ

Առ Տիկին Եփիմէ Աւետիսեան․

Այգուն կանուխ զեփիւռն անցաւ․
Յետ չոյելու գիս համբուրով՝
Կ'ըսէր․ «Աղջիկ, չէ՞ սիրտդ անցաւ․
Արփեօք պակսի՞ քեզ սէր, գորով։»
Պաղատեցայ ես զուգտոջուն
Որ խընամով իմ սիրելւոյս
Բերէ մի մասն հեզիկ շնչոյն՝
Լընուլ ի խոր սրտիս անյոյս։

Պատուհանիս նստած առջեւ
Կ'արտասուէի հառաչանքով.
Թռչնիկ մ'եկաւ ի թռիչ թեթեւ
Կենալ սակաւ սրտիկիս քով.
Ու ինձ ըսաւ․ «Այդ արցունքէդ
Տուր ինձ մի մասն, եւ դու ժպտէ,
Է՞ր լաս։» - Ըսի․ «Ո՛ թռչնիկ, գէթ
Փորձէ սիրոյս ձայնիկն, աղէ՛։»

Եւ գըլթալով ծաղկունք ըսին․
«Կը հեծեծես, ըսէ, ինչո՞ւ․
Է՞ր հառաչներ վշտերու սին
Ընդ միշտ սրտէդ կը հանես դու։» —

Ըսի. «Ծաղկունք, ձեր ծոցին մէջ
Ունի՞ք գաղտնիքըն իմ սիրելւոյս.
Նա ձեզ պատմե՞ց իւր սէրն անշէջ,
Յայտնե՞ց իւր ցաւ կամ մի նոր լոյս։»

Ու ծաղկն ըսաւ. «Նորէ՛ն յուզուիս,
Չըխոստացա՞յ թէ քոյդ եմ միշտ.
Ես սիրահարդ՝ դու սիրուհիս,
Պիտի գգուեմք զիրար անվիշտ.
Թէ եւ շատեր զիս կը սիրեն,
Բայց դու անհոգ լեր լիովին՝
Թէ մեր երկուց անհուն սէրէն
Տիեզերքներ կը կազմուին....։»

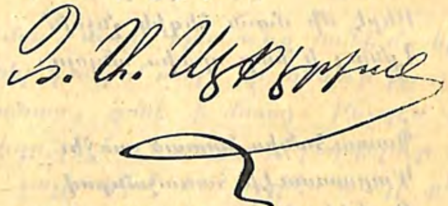

ՀԱՄՐԻՉՆ ԱՄԱՅ

Ժրժմակներու համրիչ՝ հատերն անհատնո՛ւմ՝
Ջօնող ձեռքին պահէ դեռ բոյրն ըզգըլխիչ.
Դարձնեմ յար՝ համր անդարձ աւուրցս այդ համրիչ,
Որ հատերէն, ո՛հ, շատ են խոհք իմ տըրտում։

Միացընէ մետաքսեայ թել մ՚անտեսիկ՝
Բիւրեղացեալ փըրփուրներն այն ջուրց կապոյտ,
Զոյս սեաւ թեւօք փետրակոծեց խոլ արտոյտ,
Զոյս վարդերփնեց այգն՝ անսահման այս լուսիկ։

Զոյգ բաց շըրթանց ընդմէջ գուցէ ժըպտէի՛ն
Ատամնաձեւ այդ ժըժմակներն ըսպիտակ.
Անարատայայտ այժմիկ՝ դառնան մատանցս տակ,
Համր՝ երջանիկ համրելով զանս ոյք անցին։

Այդ ժըժմակներ ժողվող փափուկ մատուըներ,
Ոյց անանց բոյրն հոգւո՛յս անցաւ համրիչէն,
Վարդին երբէք չար փուշերէն խայթուած չե՛ն.
Մայիսն ես միշտ Իր կուրծքին վրայ եմ դըրեր։

Այլ վէրքերո՛վ ծածկըւեցաւ ձեռքս համակ,
Որպէս չունի՛ սիրտս ալ անխոց մասնիկ մ՚իսկ.

Եւ Կոյսն համրիչն այդ ժըժմակաց տըւաւ ինձ ,
Որ զովացնէ՝ փըրփո՛ւր՝ ձեռքիս , սըրտիս կրակ :

Ա՜խ , ոչ փըրփուրն , ովկէանն իսկ բովանդակ ,
Լըւանալ չէ՛ կարող արիւնն իմ ձեռաց ,
Եւ ո՛չ մարել հըրդեհ սըրտիս մըշտարծարծ ,
—Թէպէտ ամք իմ թըւով չափ են քանց ժըժմակք :

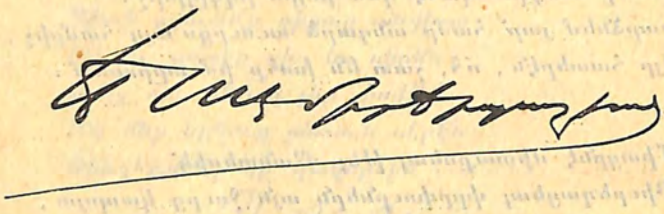

ՅԱՒԵԼՈՒԱԾ

ՅԱՒԵԼՈՒԱԾ

ՀԱՄԱՌՕՏ ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ

ՀԱՅ ՄԱՏԵՆԱԳՐՈՒԹԵԱՆ

Ի ՍԿԶԲԱՆԷ

ՄԻՆՉԵՒ ՅՄԵՐ ԱՒՈՒՐՍ

Ա․ ԺԱՄԱՆԱԿ

(ՅԱՌԱՋ ՔԱՆ ԶԳԻՒՏ ԳՐՈՑ)

Հայ մատենագրութեան գլխաւոր աղբիւրք որ առ մեզ՝ են, ժամանակի կարգաւ, Ագաթանգեղոս եւ Բուզանդ (ըստ իմիք,) Կորիւն, Մովսէս Խորենացի եւ Ղազար Փարպեցի։

Յառաջ քան զգիւտ գրոց, որ եղած է յամին 406 *ի ձեռն մեր երանելի Թարգմանչաց Սահակայ եւ Մեսրոպայ, Հայք, ի նախապատմական ժամանակաց հետէ կազմաւորեալ ազգ, ի հարկէ ունէին լեզու՝ երբ ունէին պատմութիւն ըստ վկայութեան հնագոյն օտար պատմագրաց, թէ եւ աղօտ պատմութիւն, դժուարաւ ամփոփելի կամ գրեթէ անյստակ։ Անհնար է ժխտել ազգին նախապատմական*

գոյութիւնն՝ այնու զի չէ ունեցած նոր ազգաց պէս ժամանակագրական պատմութիւն կամ գրաւոր աւանդութիւն. այն բարձր հնութենէն մինչեւ ցառաջին այն գրաւոր ժամանակին, հնութիւն՝ յոր հազիւ կարելի է հասանել դար դարուց վրայ բարդելով, անհնար է ժխտել դարձեալ լեզուի մը գոյութիւնն որով խօսէր Հայ ազգն ի սկզբանէ իւր ծագման եւ կազմաւորման։ Երասխայ հովիտն, ուր թուի թէ զառաջինն հնչած լինի Հայ լեզուն հուժկու եւ ճշմարտապէս տոհմային, եթէ չ'ընծայեր մեզ այսօր կանգուն յիշատակարանօք որ եւ է վկայութիւն հնագոյն լեզուին գոյութեան եւ որպիսութեան, նոյն ինքն առաջին մատենագրական լեզուին (Ոսկեդար) եւ, նախ քան զայն, անգիր դպրութեան մնացորդաց բանասիրական նիւթին վկայութիւնն՝ ամենազօր է ի հաստատել կանխապատմական ժամանակաց մէջ Հայ լեզուի գոյութիւնն, որպէս եւ տալ յստակ գաղափար նորա որպիսութեանն եւ քերականական հանգամանաց վրայ։

Անգիր դպրութենէն, որ յառաջ քան զգիւտ գրոց, գլխաւորապէս առ Խորենացւոյ կը մնան Հայոց հին վիպասանական երգոց հատակոտորք, ծնունդք ազգային հանճարոյ եւ մեծագին մնացորդք հեթանոսական վաղեմի ժամանակաց, գողթան երգք անուամբ ծանօթ պատուական նշխարք բանաստեղծութեան, որոց յօրինուածութիւնն ըստ նիւթոց բնաւ չթողու տեղի յերկբայել ի մասին հեռաւոր բացարձակ հնութեանն եւ անստգիւտ հարազատութեան լեզուին։ Պատմական վարկպարագի տեսութիւն մը բաւական է հաստատել՝ թէ այն երգք, որ հատա-

կոտոր հասած են առ մեզ, չկարէին լինել յետ ժամանակի հեթանոսութեան եւ չունին դրոշմն եկեղեցական կամ քրիստոնէական մատենագրութեան, որ յետոյ է քան զգիւտ գրոց։ Զգիտեմք թէպէտ թէ ուր, երբ եւ յոյր ձեռն թրթռած է առաջին անգամ Հայ բանաստեղծութեան քնարն, թէ եւ Խորենացի Գողթն գաւառին եւ Գողթնացւոց ընծայէ՝ գինուէտ գինեբուղխ որթոց տնկարկութեան հետ, այդ ազնիւ մշակութեան պատիւն. այլ գիտեմք քաջ թէ այդ քնարն կը հնչէր արդէն ի դարուց հետէ, երբ տակաւին Ս. Գրոց տաւիղն չէր մրմնջած սրբազան դաշնակութեամբ ընդ Հայս համօրէն։ Դեռ սուրբ հարց քրտունք չէին արգասաւորած Հայ մատենագրութեան բերրի անդերն եւ երփնազարդ բուրաստաններն, մինչ Գողթն իւր գինւոյ կոհակօք եւ մայրն Երասխ դարիւ եւ դարիւ հոսելով՝ կ'ոռոգէին բանաստեղծութեան տունկն այնպէս ծաղկալից ծաղկաւէտ։ Տոհմային քնարն չէր յօժարեր լռել, երբ սաղմոսերգուին մրմունջք արդէն իսկ սկսած էին լսելի լինել յունկն աւագին եւ անաւագին, իշխանին եւ իշխանաւորին, քաղաքացւոյն եւ շինականին։ Աւետարանի առաքեալք, բանին քարոզութեան հետ, էր զի խարազան ի ձեռին ջան կը գործէին հարուածել մեռուցանել ասպետական գոռ ոգին որ այնքան պայծառ կը շողայր վիպասանական երգոց մէջ, որոց թերեւս խանձարուրքն՝ բայց ապահովապէս վերջին ապաստանարանն եղած էր Գողթն։ Մեսրոպ, ըստ վկայութեան Կորեան, երկիցս գնացած էր ի Գողթն եւ օգնութեամբ աշխարհական իշխանին, որ հլու հպատակ էր սրբոյն կամաց, յաջողած էր բառնալ ի

միջոյ հեթանոսական աւանդութեանց այն գեղեցիկ մնացորդներն առ ամփոփել զժողովուրդն ընդ քրիստոսեան լծով։ Բուզանդ զկծիչ գիտողութեամբք մեղադիր կը լինի ժամանակի հայոյն, որ չէր կարող վարդապետաց քարոզութենէն բան իմանալ, զի սրտի մտօք յարած էր հեթանոսական բանաստեղծութեան. աւագանի եւ շինականութիւն ախորժ կը զգային ի լուր առասպելական երգոց. զոր եւ Խորենացի իւր իսկ ականջօք կը լսէր ի բերանոյ գողթնացւոց ի ձայն բամբռանց։ Թուի թէ ոչ այնքան անախորժ կը հնչէր նաեւ յունկն այս քրիստոնեայ մատենագրին՝ Գողթան վիպասանաց քնարն քաղցրաձայն դաշնակութեամբ արեւելանշան երգոց, մինչեւ ի բերան ուսանել հատակոտորս ինչ եւ աւանդել յետնոց։ Նմա կը պարտիմք մեծ եւ փոքր այն եօթն հատակոտորց յիշատակութիւնն, որք հետազօտ հետախոյզ բանասիրին առջեւ ընդարձակ ասպարէզ կը բանան ուսումնասիրութեան։

Այս պատմական անստերիւր վկայութիւնք շատ են ապացուցանել՝ թէ հայ վիպասանական երգոց սկիզբն յառաջագոյն է քան զքրիստոնէութիւն. թէպէտ ի վերջ կոյս Ե. դարու քրիստոնեայ ոք մատենագիր (Խորենացի) ականջալուր եղած է այդ երգոց, բայց եթէ լինէր տոհմային գրաւոր պատմութիւն նախ քան զդարձ ազգին, իբր երկերիւր ամօք յառաջ քան զքրիստոնէական թուականն իսկ պիտի գտնէինք գրաւոր յիշատակութիւն՝ որ վկայէր մեզ այսօր թէ այն երգք վիպասանաց ունէին գոյութիւն ի բազմաց հետէ։ Եւ զայս հաւանականութիւն ո՛չ թէ կը հիմնեմք պատմական ինչ ինչ հետազօ-

տութեանց վրայ որք չեն բաւական, այլ կը հիմնեմք լոկ երգոց յօրինուածոյն եւ լեզուին կրկնակի վկայութեան վրայ՝ որ կը տանի կը բարձրացնէ երգոց հնութիւնն կանխապատմական ժամանակաց։ Դնելով թէ Վահագնայ նուիրեալ երգն, «Երկնէր երկին եւ երկիր,» լինէր հնագոյնն կամ թէ առաջին նուագն հայ բանաստեղծութեան, եւ ոչ աւելի քան դար ու կէս յառաջ յօրինուած հասարակաց թուականէն, ապա նախ քան զՔրիստոս երկրորդ դարու մէջ Հայք ունէին բանաստեղծութիւն եւ լեզու կատարեալ ըստ օրինաց քերականութեան։ Ե՛ւ ըստ լեզուին ե՛ւ ըստ հարազատութեան այդ աննեղծ անբիծ հատակոտորն, որ երեւակայութեան ուժգնութեամբն եւ վսեմութեամբ ի հանդէս կը բերէ բանաստեղծական բարձր ոգի մը դիւցապաշտ ժամանակաց նշանակիչ պատկերօք, անհնար էր թէ բոլորովին անընդել ականջաց հնչէր զառաջինն։ Անհնար էր զի առանց սերման բուսնէր բանաստեղծական տունկն, եւ առանց հողոյ աճէր մեծանայր այնպէս ուռճալից եւ հաստարմատ. երկիրը պատրաստ էր, եւ տունկն վաղ իսկ ծիլ արձակած։ Եթէ, այլ ազգաց նման, առ մեզ եւս մատենագրութիւնն սկսած է բանաստեղծական ձեւով, չկայ տարակոյս թէ կանխապատմական հայ լեզուն ամբառնալով ի թեւս բանաստեղծութեան՝ դարաւոր ժամանակի կը կարօտէր հարկաւ, որպէս զի հասնէր այն բարձրութեան յորում ցոյց կուտայ զինքն՝ Գողթան երգոց մէջ ընդհանրապէս եւ Վահագնայ հատակոտորոյն մէջ մասնաւորապէս։ Ապա ուրեմն քան եւ մի դարք, չըսեմք աւելի, անբաւական են առ ի լինել հասու

ժամանակին յորում ծագած է բանաստեղծութիւնն առ Հայս, եւ զարգացած է լեզուն ըստ այն կատարելութեան յորում կը տեսնուի քան եւ մի դար յառաջ քան զժամանակ մեր։

Թէ վիպասանաց հատակոտորք զոր հասուցած են մեզ գրաւոր անսուտ աւանդութիւնք՝ ի մասին լեզուի են գրեթէ կատարեալ եւ անստգիւտ (չհաշուելով ի հարկէ գրչագրաց ձեռամբ ուրեք ուրեք մուծուած աղաւաղութիւններ,) չէ երբեք ընդ խնդրով. որպէս բնաւ չէ ընդ խնդրով՝ թէ այս ազգ բանաստեղծութեան, զոր մարթ է կոչել պատմական բանաստեղծութիւն, էր ճշմարտապէս տոհմային, հնութեան չափ հարազատ, եւ հարազատութեան չափ հին, ազնիւ ծնունդ հայ հանճարոյ, բնիկ Երասխայ հովտին, որոյ ափանց վրայ բուսած ծաղիկ՝ երկարատեւ ժամանակօք զարդն եղած էր Հայոց անգիր դպրութեան բուրաստանին։ Եթէ գիտուն ոք բրածոյ նշխարիկ մը միայն ունելով ի ձեռին՝ ազգատ անասնոյ մը կմախքն ողջ բովանդակ կը կազմակերպէ մեր աչաց առջեւ, եւ այսպէս յետ հարիւրաւոր դարուց, մեր առջեւ ահա կուգայ կը կանգնի լեռնաբերձն մամմութ իւր վիթխարի կազմուածով, ո՞չ ապաքէն հետազօտ բանասիրին դիւրագոյն եւս է նշխարեալ հատակոտորներէ կազմել կանխապատմական դպրութեան մը կմախքը թէ՛ ըստ հանգամանած յօրինուածոյն եւ թէ՛ ըստ որպիսութեան լեզուին։

Այսօրինակ կազմութեամբ՝ մեր աչաց հանդէպ պիտի պատկերանայ այն գեղեցիկ հայ Դիցուհին, աննման ոգւով եւ չքնաղ մարմնով, որ ընդ երկար

շուրջ եկած է սիգաճեմ ի սփիւռս ժողովրդեան՝ խանդ եւ աւիւն շնչելով հարիւրաւոր սերնդոց։

* * *

Այսպէս ուրեմն Գողթան հատակոտորք, ցան եւ ցիր ի գիրս Խորենացւոյ, որ եւ ուրեք ուրեք միւս եւս երգոց պատմական աւանդութիւններն եւ եթ կը բերէ ի մէջ՝ առանց բան առ բան երգերն ի մէջ բերելու, կան եւ կը մնան առ մեզ որպէս անսուտ վկայութիւնք Հայոց նախապատմական անգիր դպրութեան, զորոյ ամբողջութիւնն ի մասանց անտի դատելով՝ կը գտնեմք ըստ ամենայնի դիւցազնական ժամանակաց հարազատ ծնունդ, անբիծ պատկեր արեւելածագ քերթութեան եւ ճշգրիտ նկարագիր վաղեմի սերնդոց բարուց եւ գործոց։ Պատմական անժխտելի վկայութեամբք, քրիստոնէական առաջին դարուց մէջ իսկ կը տեսնեմք այդ ոգւոյ էութիւնն՝ որ դեռ կ'անկուչէ ասպետաբար նորաւոր վարդապետութեանց, եւ դժուարաւ իւր տեղի կուտայ նորագունին որ պիտի գայր զնա։ Նոյն իսկ ԺԱ. դարու մէջ Գ. Մագիստրոս կը գտնէ գեղեցիկ պատառ մը, զոր չէր հնար թէ ինքն յանձնէ դնէր ի բերան ռամկին։ Իսկ լեզո՞ւն, մարմինն այդ ոգւոյն։ — Հնա՞ր է միթէ չհամարել զմին այնչափ հին ու հարազատ՝ որչափ զմիւսն. հնա՞ր է միթէ անմարմին ոգի մ'ըմբռնել ժամանակաց քաոսին մէջ ընդվայրայած, ա՞յնչափ աշխոյժ, ա՞յնչափ առոյգ եւ կայտառ, կամ երեւակայել անհոգի մարմին մը լի կենդանութեամբ եւ շնորհօք, ամենեւին գեղեցիկ,

ամենայնիւ վայելուչ։ Եթէ լեզուն կարօտ էր ոգւոյն՝ որպէս զի աճէր զայգանայր կենդանութեամբ, միթէ սա չէ՞ր կարօտ լեզուին՝ որպէս զի առնոյր թռիչ բարձր եւ արագասլաց։ Ոգի եւ մարմին, լեզու եւ բանաստեղծութիւն, էին ապաքէն զուգածին ձագունք, միոյ մօր թեւոց տակ եղած թեւակից, որ էր անշուշտ ազգային հանճարն։

* * *

Տոհմային բանաստեղծութիւնն եւ լեզուն այսպէս թեւ ի թեւ զարգացած զօրացած են յընթացս դարուց, յորս պատմութիւնն կամ մանաւանդ բանասիրական հետազօտութիւնք դժուարաւ՝ բայց ապահով կռուան մը գտած են ուսումնասիրութեան։ Պատմական ինչ ինչ առձեռնպատրաստ երաշխաւորութիւնք, զորս կ՚աւանդեն մեզ մատեանք Բուզանդայ, Կորեան, Ագաթանգեղոսի, Խորենացւոյ, Ղազար Փարպեցւոյ, Մագիստրոսի եւ այլոց, որպէս եւ նորագոյն ձեռնհաս բանասիրաց քննութիւնք, յորս մանաւանդ նշանաւոր կը հանդիսանան Հ. Ց. Վ. Գաթըրճեան, Մկրտիչ Էմին եւ Ս. Մատաթիա Գարագաշ, կարի հաստատուն ոտնկոխներ ընծայած են մեզ այս ըստ մեծի մասին նախապատմական խուզարկութեանց մէջ. Արիադնէի թելն ընձեռած են մեզ, զոր ի ձեռին ունելով երկիւղ չկայ թէ անել բաւղին մէջ մոլորիմք։ Այս թելն կը դիւրացնէ մեզ լոյս եւս տանել ի խորշս մանուածապատ բաւղին, եւ աչօք բացօք դիտել քննել հետազօտել զանցեալն համակ իւր մերկութեան մէջ։

Թէ բանասիրութիւնն առ յապայս որչափ աւելի լոյս պիտի սփռէ այս գաղտնեաց վրայ, չկարեմք ունել ի հարկէ այդ կանխագիտութիւնն. բայց, ըստ մեր խոնարհագոյն կարծեաց, ինչ որ ունիմք ի ձեռին՝ բաւական է հասու առնել զմեզ բազմաց եւ կարեւորաց. բաւական է տալ մեզ, կարի զգոյշ ոգի պահելով հանդերձ, հաւատ ընծայել ամենայնի զոր պարզեցինք ի վեր անդ, եւ զոր ունիմք պարզել յառաջիկայս։

Գողթան երգոց (*) մեծագոյն հատակոտորն զոր ակնարկեցինք յառաջագոյն՝ է ըստ Խորենացւոյ Վահագնայ նուիրեալ երգոյն մասն, կարեւոր եւ ըստ երկարութեանն եւ ըստ անարատութեան լեզուին։ Զայս միայն արժան կը համարիմք ի մէջ բերել առ ի պէտս քննութեան. զայլս ի հարկին եւ ոչ ամբողջութեամբ։

Երկնէր երկին եւ երկիր,
Երկնէր եւ ծիրանի ծով.
Երկն ի ծովուն ունէր զկարմրիկ եղեգնիկն.
Ընդ եղեգան փող ծուխ ելանէր,
Ընդ եղեգան փող բոց ելանէր,
Եւ ի բոցոյն պատանեկիկ վազէր.

(*) Գողթան երգոց հատակոտորք ուրեք երբեք հրատարակուած են ի գիրս և ծանօթ բանասիրաց. տե՛ս մանաւանդ Ճաշակ Ոսկեղէն դպրութեան, Ա. հատոր, «Պատմ. Հայ լեզուի» խորագրով յօդուածը, հմտալից գործ Ա. Մատաթիայ Գարագաշ։

Նա հուր հեր ունէր.
Ապա թէ բոց ունէր մօրուս,
Եւ աչկունքն էին արեգակունք։

Առընթեր բանաստեղծական վսեմ ոգւոյն որով կը փայլատակէ այդ միաչունչ հատուածն, Հայերէն գեղեցիկ լեզուն, ճշմարտապէս տոհմային, անապակ եւ ըստ յօրինուածոյն եւ ըստ քերականութեան, կուգայ մեզ հիացումն ազդել՝ այն քան եւ աւելի դարուց մթութեան մէջէն ճառագայթելով որպէս ադամանդ, զոր չեն կարցած եղծել խաթարել ժամանակաց կուտակութիւնք եւ պէսպէս փոփոխութիւնք բախտի եւ իրաց։ Մանրախոյզ մանրակրկիտ քերականն ի զո՛ւր պիտի խնդրէ բարբառոց բիծ մը գտնել այդ շողուն գոհարին վրայ, եւ մանրադէտ յաչս պիտի սքանչանայ առարկային անարատ մաքրութեանն ի զնին։ Գեղեցկագէտ բանասէրն պիտի գուրգուրայ տոհմային երգոց այդ նշխարհաց մնացորդաց վրայ՝ ո՛չ միայն իբրեւ ընդ հնութիւն հայելով, այլ եւ զարմանալով ընդ ազնուութիւն ճաշակի եւ ընդ բարձրութիւն ոգւոյ կանխապատմական հայ բանաստեղծին, որ կ'երեւի մեզ սաւառնաթեւ անգիր դպրութեան ժամանակաց խորէն. եւ ո՛րչափ ազնուանայ առ մեօք եւ առ յապայս գեղեցիկ դպրութեան ճաշակն, ճշմարիտ բանասէրն ա՛յնչափ աւելի սքանչանօք պիտի պատկառի բնիկ ազգային հանճարոյ մեծութեանն եւ ազնուութեան առջեւ։ Բանաստեղծութեան արուեստն այդ երգոց, թէ եւ ունի ըստ իմիք նմանութիւն ընդ եբրայականին, չէ երբեք օտարոտի կամ մուրացածոյ. ունի իւրուրոյն յատ-

կութիւն կամ դրոշմ սեպհական՝ որ է միայն տոհմային. եւ լեզուն որ ի նոսա՝ է ամենայնիւ հայեցի, անխառն անապակ յորդութիւն մայրենի փտակին՝ որոյ ակունք չեն մեզ մատչելի, թէ եւ լինին ոչ ամենեւին աղօտ եւ անորոշ։

* * *

Վիպասանական երգոց մէջ բազում ուրեք, բայց ի մասնաւորի՝ Վահագնայ հատակտորոյն մէջ, կը հնչէ Հայ լեզուն քերականութեան օրինաց քաջ համաձայն, լեզու՝ որ ունելով հանդերձ աշխոյժ երիտասարդութեան, ցոյց կուտայ նա եւ պատկառելի աւագոյթ, դարաւոր ժամանակաց մէջ զարգացեալ զօրեղ մարմին եւ հուժկու հասակ, հանգոյն սօսախիտ տերեւալից կաղնւոյ, զոր կը տեսնես կանգնած խորարմատ եւ հաստատուն։ Ի միում վայրկեան ժամանակի՝ սքանչելեօք եւեթ հնար էր ի գոյ ածել այս հաստաբուն կաղնին իւր կանաչագեղ դալարութեամբն. սքանչելի՛ք միայն բաւական էին թերեւս միւոր թուով դարուց մէջ յաճումն ածել հսկայ իրանն առոյգ եւ կայտառ։ Հայրենական այս ծառն ե՞րբ արդեօք արձակած է իւր առաջին տերեւիկն, կամ ցո՞ր վայր կը հասնին արդեօք իւր տարածուն արմատք. — ի՞նքն եւեթ գիտէ, ի՞նքեան է միայն գիտելի իւր էութեան սկիզբն։ Ինչ որ մեզ է գիտելի՝ այս է թէ ոռոգած ուռճացուցած են զայն դարուց հեղեղք, դարաւոր սերնդոց հովանի եղած է այն, եւ մեծաչուք վայելչութիւն բնիկ երկրին։

Քանի դար յառաջ կը տեսնեմք Հայ լեզուն ըստ

էութեանն այնպէս կորովի եւ հոյակապ՝ որպէս է տեսանել ապա ուրեմն ի ժամանակի կատարելութեանն, առ առաջին մատենագիրս բուն գրաւոր դպրութեան։ Քսան դար յառաջ, ի քնար տոհմային երգչաց, կը խօսի մեզ այդ լեզուն այսպէս եռանդնալից կենդանութեամբ՝ Երկնէր երկին եւ երկիր. երկնէր ծիրանի ծով. ընդ եղեգան փող ծուխ ելանէր. ընդ եղեգան փող բոց ելանէր. ի բոցոյն պատանեկիկ վազէր. հուր հեր ունէր. բոց ունէր մօրուս. աչկունքն էին արեգակունք։ Հեծաւ արփայն ի սեաւն գեղեցիկ. հանեալ զոսկեօղ շիկափոկ պարանն. անցեալ որպէս զարծուի սրաթեւ ընդ գետն. ձգեալ զոսկեօղ շիկափոկ պարանն։ Հատուած գնացեալ Վարդգէս մանուկն ի Տուհաց գաւառէն զՔասաղ գետով, եկեալ նստեալ զՇրեշ բլրով, զՔասաղ գետով։ Տեղ ոսկի տեղայր ի փեսայութեանն. տեղայր մարգարիտ ի հարսնութեանն։ Դու յորս հեծցիս. զքեզ կալցին քաջք. անդ կացցես եւ զլոյս մի տեսցես։ Ո՛ տայր ինձ զծուխ ծխանի եւ զառաւօտն նաւասարդի, զվազելն եղանց եւ զվազելն եղջերուաց։

Այս մանր մանր աշխոյժ ասացուածք, տեսլեանց եւ պատկերաց կորովի նկարագիրք, կենդանի երանգք եւ ճշգրիտ նմանութիւնք իրաց, որպէս եւ անսպառ մաքրութիւն լեզուի, ոճ բարեքիկ եւ անսեթեւեթ, ի մի բան՝ իբրեւ բանաստեղծութիւն եւ իբրեւ լեզու այս գեղեցիկ յօրինուածք ո՛չ միայն են նշանակք վաղեմի հայ հանճարոյ բարձրաթռիչ երեւակայութեան, այլ եւ անսուտ հրաշխաւորութիւնք՝ թէ անդր քան զժամանակ քրիստոնէութեան Հայք

ունէին լեզու կատարեալ ըստ դպրութեան, բաւական ի լինել յայտարար խորհրդոց եւ զգածմանց. լեզու՝ որ ունէր անդուստ ի բնէ որոշ կանոններ բարդութեան եւ ածանցման, բայց խոնարհման եւ անուանց հոլովման, խօսից դասաւորութեան, այլովքն հանդերձ. լեզու ինքն ինքեան տէր եւ գիտակից իւրուրոյն հանգամանաց, անկախ, հզօր յամենայնի եւ ընդունակ զարգացման, մեծատուն մեծագանձ՝ սեպհական տարերօք, ծաղկալից՝ անբաւ զարդուք եւ ընդաբոյս գեղով եւ շնորհօք. լեզու՝ որ չէր օտարոտի աւագանւոյն եւ շինականին, որք հաւասարապէս ախորժ կը զգային ի լուր տոհմային նուագաց. զոր դոյզն այլայլութեամբ կը խօսէին աւագին ապարանից մէջ՝ որպէս հողագործին խոնարհ երդոց ներքեւ. որ գիտէր օրհնել եւ անիծել, խնդալ եւ ողբալ, մրմնջել եւ գոռալ, գգուել եւ սպառնալ, աղաչել եւ հրամայել, վիպել եւ պատմել. լեզու առակաց եւ զրուցաց, երգչաց եւ պարուարաց, գուսանաց եւ եղերամարց, որոց սովոր էր ընկերանալ գործիական երաժշտութիւնն, փող եղեգնեայ, եղջերեայ կամ պղնձի, որինգ, քնար, ջնար, տաւիղ, փանդիռն, բամբիռն, վին, ծնծղայ եւ թմբուկ. լեզու՝ որ հնչա կը թուէր լըսելեաց ամէն հանդիսական պարագայից մէջ, թէ պէտ էր կոծ եւ ջայլ ի ժամու մեռելահանութեան, պար եւ կաքաւք ի հանդիսի հարսանեաց կամ ի խրախուսնս կոչնոց, խայտանք եւ ցնծութիւն ի նաւասարդի, շինական կայթք եւ վազք յայգիս եւ ի կալս յաւուրս կթոց եւ հնձոց. եւ հուսկ լեզու՝ որ ապա ուրեմն, յամին 406, շնորհիւ հայերէն ալփա-

բնտաց գիւտին, պիտի լինէր սկիզբն եւ առաջնորդ Հայ մատենագրութեան նշանաւոր շարժման՝ որ նորաքանչ դարագլուխ մը բացաւ տոհմային գրաւոր դպրութեան առջեւ։

Անգիր դպրութեան ժամանակ, ըստ վկայութեան ազգային եւ օտար պատմագրաց, կը յիշատակուին երկու երեք դարու միջոցի մէջ՝ օտարալեզու հայ մատենագիրք ոմանք, որպէս Արտաւազդ, Վրոյր ոմն իշխան, Արտիթէոս քուրմ, Ղերուբնա, Պրոյերեսիոս կամ Պարոյր, հանդերձ այլովք, որոց կ'ընծայեն այլ եւ այլ գործեր պարսիկ կամ յոյն լեզուաւ յօրինուած։ Վկայութեանց արժէքն որչափ եւ կարեւոր դատուի յոմանց, եւ յիշատակեալ մատենագրաց ժամանակն որչափ եւ հաւաստի, մեր դիտման եւ նպատակին չէ ի դէպ խօսել աստ այնպիսի հեղինակաց վրայ՝ որոց գրուածք չեն հայ լեզուաւ, ուստի և չունին կարեւորութիւն մեր այս զուտ տոհմային-մատենագրական պատմութեան համար, որպէս պիտի ըմբռնեն ընթերցօղք։

Բ· ԺԱՄԱՆԱԿ

(ՅԵՏ ԳԻՒՏԻ ԳՐՈՑ)

ՄՈՒՏՔ

Ի սկզբան անդ Ե. դարու ծագեցաւ մեծապայծառ արեւն Հայ մատենագրութեան, յետ բարենշան այգուն որ ընդ երկար նշողած էր ազգային մտաւորական հորիզոնին վրայ։ Տոհմային դպրութեան այն մեծ շարժումն դարաւոր պատրաստութեանց զհետ կուգայր ուր ուրեմն անօրինակ երեւոյթիւ, որ եւ ազգաց մատենագրական պատմութեան մէջ էր արդարեւ նորանշան։ Յիսնամեայ շրջան մը չէր բոլորած, եւ ազգն արդէն տէր էր եղած իւր սեպհական մեծատուն մեծագանձ լեզուին, որ իրաւամբ առարկայ պիտի լինէր ժամանակաց եւ սերնդոց զարմացման։ Եթէ գրոց գիւտն սքանչելիք մը չէր, գիւտն ինքնին սքանչելի էր. այն մինչեւ ցայն վայր ի շրթունս եւ ի քնարս թրթռացող լեզուն՝ հուսկ ուրեմն երկաթի գրչաց ներքեւ կը դրոշմուէր անջինջ եւ անայլայլ։ Անգիր դպրութենէն անցումն ի գրաւոր դպրութիւն՝ տոհմային լեզուի վրայ կը գործէր այնպիսի բարերար ազդեցութիւն, որ ապա յետոյ ունեցաւ մեծ կշիռ յօգուտ նոյն իսկ ազգին կենաց տեւական պահպանութեան։ Հայ լեզուին մշանջենաւորութիւնն ապահովեալ էր այն օրէն իսկ՝ յորում Ս. Մաշթոց, աստուածատուր

ավփարետաց տախտակն ի ձեռին, ողջունեցաւ Ռահ գետոյ ափանց վրայ։ Այն ցնծագին խրախճանութիւնք, որ կատարուեցան այս առթիւ պարթեւազն Հայրապետին եւ աւագանւոյն հանդիսապրութեամբ, նախատօնակն էին մեծ դարագլխին որ ահա կը բացուէր համօրէն Հայ ազգին համար։ Իսկ եւ իսկ կը սկսէր, ի ձեռն անխոնջ մշակաց դպրութեան, այն եռանդուն գործունէութիւնն որ չունի օրինակ համայն տարեգրութեանց մէջ. գլուխ եւ առաջնորդ ունելով իւրեանց զՍահակ եւ զՄեսրոպ՝ ժիրաժիր մանկունք դպրութեան ձեռն ի գործ արկին անհնարին փութակօք, արժանի աստուածապարգեւ շնորհաց՝ զոր Ս. Մեսրոպ բարձած բերած էր առ Հայս ի լուսաւորութիւն աշխարհին։ Նոյն ինքն Մեսրոպ շնորհ մ'էր յաստուածուստ առ Հայ ազգն, լոյս պայծառ յերկնուստ ծագած զմայրենի աշխարհաւ. վերին տեսչութիւնն ամենազօր յարուցած էր զայս հոյակապ անձնաւորութիւնն՝ որպէս զնոր ոմն մարգարէ յառաջնորդութիւն երանեալ տոհմին։ Սահակ եւ Մեսրոպ, հաւատարիմ երկրպագուք Բանին, զգացած էին թէ անհնարին էր Ս. Գրոց քարոզութիւնն ի սփիւռս Հայոց առանց ազգային սեպհական նշանագրաց. քրիստոնէութիւնն, առ ի չգոյէ Աւետարանի ընթերցուածոց, չունէր հաստատ հիմն կամ խոր արմատ ի խաւս ժողովրդեան. բանիւ բերանոյ ուսումն եւ բեմական քարոզութիւնք, որպէս սովոր էին առնել յայնժամ յեկեղեցիս Թարգմանութեամբ յԱստուածաշունչ գրոց, չէին բաւական ցան եւ ցիր բիւրաւոր ժողովրդոց հոգեւոր պէտոյից ի մնունդ. հայ Թարգմանք, տեղեակ յոյն կամ

ասորի դպրութեանց, չէին այնչափ շատ թուով մինչեւ բաւական լինել ամենուրեք Բանին քարոզութեան՝ երկրին այնքան տարանջատ գաւառաց մէջ. հեթանոսական սովորութիւնք եւ աւանդութիւնք մշտնջենական սպառնալիք էին նորադարձ ազգին, որ տակաւին չէր եղած գիտակից քրիստոնէական վարդապետութեան սկզբանց։ Ըստ վկայութեան Բուզանդայ, Հայք ի սկզբանէ անտի իբրեւ մարդկային կրօնք, եւ ոչ ջերմեռանդն հաւատով, յանձն առին զքրիստոնէութիւն, բաց ի սակաւաթիւ անձանց որ տեղեակ էին հելլէն կամ ասորի դպրութեան։ Վասն որոյ քարոզութեան գործն կը մնայր թերի, ցորչափ կենդանի աւանդութիւնք առաւե՛լ ի մօտոյ եւ աւելի ուժգնութեամբ կը խօսէին ի լսելիս ժողովրդեան որ գիտակ էր միայն մայրենի լեզուին։ Փարպեցի կը յաւելու թէ հայազգի մանկունք, առ ի չգոյէ այբուբենից, մեծ դժուարութիւն կը կրէին տարաշխարհական ճանապարհ հատանելով երթալ ասոր անդր յուսումն յոյն կամ ասորի դպրութեան առ ոտս վարդապետաց. վասն որոյ անհնարին դժուարութեանց կը հանդիպէր քրիստոնէական կրօնից քարոզութիւնն։ Արտաքին ազդեցութիւնն եւս, որ այն ժամանակաց մէջ խղճի վրայ իսկ սովոր էր բռնանալ, ոչ նուազ սպառնալից էր նորապատում աստուածպաշտութեան, յորմէ շատ դիւրութեամբ կարէին ուծանել Հայք եւ անկանել միւսանգամ ի պաշտամունս մոռեաց։ Զայս ամենայն առաջի աչաց ունէին Սահակ եւ Մեսրոպ, սիւնք Եկեղեցւոյ, որպէս կ'անուանէ զնոսա Կորիւն, եւ մեծաջան փութով զհետ կը լինէին Հայերէն,

րէն լեզուի սեպհական ալփաբետաց գիւտին, որով պիտի արգասաւորէր մեծապէս Ս. Գրոց աւետարանութիւնն ընդ ամենայն կողմանս աշխարհին։ Սուրբ հարց այս մեծազօր վաստակք չեղան ի զերեւ. միոյ դիտաւորութեան զհետ պնդելով երկու բարիք միանգամայն ընձեռեցին ազգին այն մեծասքանչ գիւտիւ, եկեղեցի եւ լեզու, զոյգ պահապան հրեշտակք Հայ տոհմին։

Ս. ՍԱՀԱԿ ՊԱՐԹԵՒ

Ս. Սահակ պարթեւ, որդի Մեծին Ներսէսի, Ասպուրակէս կաթուղիկոսի յաջորդելով եղաւ յաթոռ Հայրապետութեան Հայոց յամին 399։ Սրբոյն Գրիգորի վերջին արու շառաւիղն էր Սահակ, որ յունարէն լեզուն ուսած էր ի Կ. Պոլիս եւ ապա, յետ իւր հօր վախճանին, դառնալով ի հայրենիս պայազատած էր Հայրապետութիւնն ըստ ցանկութեան ազգին։ Իւր իշխանութիւնն որչափ շնորհաբեր Հայ ժողովրդեան՝ այնչափ տառապալից եղաւ անձին. մեծամեծ ծառայութիւնք զոր մատոյց Հայ եկեղեցւոյ եւ տոհմային դպրութեան իւր սքանչելի աջակցին հետ՝ չստացան արժանաւոր փոխարինութիւն։ Ժամանակակից աւագանւոյն անխորհուրդ եւ անուղղայ ընթացքն ի խոր խոցեց զինքն, եւ անհարին որոգայթութեամբ ականատես եղաւ սուրբն ահաւոր դժբախտութեանց որ եկան զհետ սատունդանութեան աւագորերոյն։ Ի խոր ծերութեան, իբր իննսնամեայ, վախճանեցաւ Ս. Սահակ պարթեւ

ի Բագրեւանդ, Բլրոցաց գիւղին մէջ, յամին 439, յելս կոյս Նաւասարդ ամսոյ, յորում ամեան կը յիշատակուէր եւ իւր ծնունդն։ Մեծաշուք հանդիսիւ կատարուեցաւ սրբոյն յուղարկաւորութիւնն, եւ մարմինն տարուելով ի Տարօն՝ ամփոփուեցաւ Աշտիշատու մարտիրոսական խորանին արկեղ մէջ, որպէս կը պատմէ Կորիւն։ Սրբոյն բոլոր ձեռնասուն աշակերտք, առաջնորդութեամբ Երեմիա սարկաւագապետին եւ Դուստր անուն ուրումն, տիկնոջ Ս. Վարդանայ, եւ անհուն ամբոխ ժողովրդեան կը հետեւէին դագաղին մինչեւ ի գիւղն Աշտիշատ, որ էր ծննդավայր Ս. Հայրապետին։

Ս. Սահակ ունէր մեծ հմտութիւն հելլէն լեզուի եւ քաջ ծանօթութիւն Յոյն եկեղեցւոյ սուրբ հարց գրուածոց։ Հայ եկեղեցին օրհնած է զարուց ի զարս եւ պիտի օրհնէ յաւէտ զյիշատակն այս մեծ Հայրապետին, որոյ բովանդակ կեանքն եկեղեցւոյ եւ ազգի օգտին նուիրեալ՝ ունեցաւ մանաւանդ բարեզարդ ազդեցութիւն տոհմային դպրութեան այն նշանաւոր ժամանակամիջոցին մէջ։ Եկեղեցեաց, վանօրէից եւ դպրոցաց հաստատութիւնք իւր գործքն էին՝ մանաւանդ Ս. Մեսրոպայ գործակցութեամբ. այլ ծառայութիւնն զեր ի վերոյ քան զամենայն զոր մատոյց ի մասնաւորի Հայ դպրութեան՝ էր անշուշտ երկրորդ Թարգմանութիւնն Աստուածաշունչ գրոց, աջակցութեամբ Եզնկայ, յունարէն վաւերական օրինակի մը վրայ զոր աշակերտք ոմանք բերած էին ի Կ. Պոլսոյ. (զի առաջին փութանակի թարգմանութիւնն յասորի լեզուէ՝ չէր ճշդագոյն ըստ վկայութեան Կորեան։) Այս Թարգմանութեան գործն,

զորմէ պէտի խօսիմք ի կարգին, երկնաբերձ կաթողն է Ս. Սահակայ մեծափառ անուան՝ իւր շնորհապարտ որդւոց սրտից վրայ կանգնած։

Ս. ՄԵՍՐՈՊ ՄԱՇՏՈՑ

Տարօն գաւառի Հացեկաց գիւղէն էր Մեսրոպ, Վարդանայ անուն որդի, որ ի մանուկ տիոց քաջ տեղեակ յոյն լեզուի, որպէս յետոյ պարսիկ եւ ասորի լեզուաց, ի սկզբան կարգեցաւ քարտուղար եւ թարգման ի Վաղարշապատ. յետ սակաւ ժամանակի մտաւ յասպարէզ զինուորութեան, եւ հուսկ եղաւ զինուոր Քրիստոսի խաչակիր գնդին, ըստ իւր կոչման, իբրեւ վարդապետ Հայ եկեղեցւոյ։ Մեսրոպ, որ առ Կորեան կը կոչուի միշտ Մաշթոց, Հայ դպրութեան այս հոյակապ աշխատաւորն, իւր եկեղեցական խոնարհ սահմանին մէջ, այնչափ մեծ ծառայութիւն մատոյց Եկեղեցւոյ եւ դպրութեան՝ քան զոր երբեք չէ կարելի տեսնել ազնուագոյնն ի տոհմային պատմութեան։ Ինչ որ եկաւ յարդիւնս ի ձեռն Մեսրոպայ՝ ունեցաւ վճռական ազդեցութիւն ազգին կենաց եւ ճակատագրին վրայ. առանց Մեսրոպայ գիւտին անհնար էր, յետ այնչափ մրրկալից փոթորկայոյզ անցից, Հայ ազգի կենաց տեւականութիւնն. նմա կը պարտի ազգն ո՛չ միայն տոհմային գեղեցիկ մատենագրութեան պահպանութիւնն, այլ իւր գոյութիւնն իսկ գլխովին։ Իբրեւ ուսուցիչ եւ առաջնորդ, իբրեւ վարդապետ եւ առաքեալ՝ Մեսրոպայ ծառայութիւնք եւ մեծամեծ

գործք հնար չէ թէ արժանապէս գրուատուել։ Ի սկզբանէ իւր գործոյն կենաց, զոր շատ կանուխ էր սկսած, մինչեւ ցվախճան իւր շնչոյն՝ ինքն ինքեան չէր երբեք, այլ համակ ազգին, համակ Եկեղեցւոյ եւ դպրութեան նուիրեալ։ Ս. Սահակայ եւ ժամանակի ուսումնասէր իշխանին օժանդակութեամբ, յետ ալփաբետայ գիւտին, բովանդակ երկրին մէջ ինքն էր որ զարթոյց յառաջդիմական ոգին, որ մեծամեծս գործեց ի շինութիւն Եկեղեցւոյ եւ ի պայծառութիւն ազգային դպրութեան. ինքն էր յորդորիչ վանական միաբանութեանց ի շէնս եւ յանշէնս, ուր եւ կը կոչէին զինքն իբրեւ ուսուցիչ եւ վարդապետ. ոչ միայն իւրայնոց էր բանական՝ այլ եւ գրացեաց իսկ բազում իւիք. ինքն էր գտակ կամ յօրինիչ, ըստ Կորեան, Վրաց եւ Աղուանից ալփաբետայ, որով հնար եղաւ Ս. Գրոց թարգմանութիւնն ի նոյն լեզուս։ Եւ երբ Ս. Սահակայ խնդիրքն ընդունելի չեղաւ Անատոլիս սպարապետէն, որ յայնժամ իշխան էր Հայոց երկրին յունական բաժնին, ուր անհրաժեշտ կը դառնայր թարգմանչաց առաքելութիւն մը յղել յուսումն հայերէն ընթերցանութեան եւ ի քարոզութիւն Աւետարանի, Ս. Մեսրոպ հայրապետական հրամանաւ գնաց ի Կ. Պոլիս ի խնդիր արտօնութեան։ Թէոդոս կայսր եւ Ատտիկոս հայրապետ սիրալիր պատուով մեծարեցին զՄեսրոպ, որ ժամանակ մի մայրաքաղաքին մէջ հիւր մնաց ըստ արքունի հրամանին. եւ յետոյ կայսերական սակեր ի ձեռին դարձաւ Մեսրոպ ի յունական բաժինն Հայոց՝ արքունատուր դեսպակօք եւ մեծաշուք ուղեւորութեամբ։ Անատոլիս, ըստ կայսերական ան-

ընդդիմակաց հրամանին զոր ցոյց կուտար նմա Մեսրոպ, խել եւ խել հրամայեց ժողովել բազում հայ մանկտի յուսումն հայ դպրութեան եւ ի լուր վարդապետութեանց Մեսրոպայ։ Ենովք եւ Դանան, ուղեկիցք վարդապետին, կարգեցան տեսուչ նորահաստատ եկեղեցեաց, երբ նա մեկնեցաւ յունական բաժնէն եւ դարձաւ առ Ս. Սահակ, որ անձկանօք կը սպասէր Մեսրոպայ պատգամաւորութեան ելից։

Ս. Մեսրոպ ոչ միայն պատուով եւ փառօք մեծարելի եղաւ յաչս ամենեցուն, եկեղեցական եւ աշխարհական մեծամեծ անձնաւորութեանց, ուր եւ գնաց ուսուցչական եւ վարդապետական կրկին պաշտամամբք, այլ եւ նոյն իսկ արժանի եղաւ տանիլ Եկղեսիաստիկոս (Ἐκκλησιαστικός) պատուանունն Ատտիկոս հայրապետէն եւ Ակումիտ (Ἀκοίμητος) մեծարանաց տիտղոսն ի Թէոդոսէ, որ այս անուամբ պատուեց զՄեսրոպ առ Անատոլիս ուղղեալ հրովարտակաւն։

Յետ վախճանի Ս. Սահակայ, վեց ամիս միայն ապրեցաւ Մեսրոպ. յամին 440, Մեհեկան ամսոյ 13ին, կը վախճանէր սուրբն ի Վաղարշապատ, ուր լսած էր Հայրապետին վախճանն, զոր կ'ողբայր անձկայրեաց տրտմութեամբ եւ ծանրաթախիծ սրգով։ Հայրապետական չքով կատարուեցաւ յուղարկաւորութիւնն՝ առաջնորդութեամբ Վահան Ամատունեայ եւ Հմայեակ Մամիկոնենոյ, եւ մարմինն ամփոփուեցաւ Օշականի վկայարանին մէջ. ուր, յետ երեք ամաց, Վահան Ամատունի կանգնել տուաւ սքանչելի խորան տաշածոյ վիմէ, եւ ի ներքսագոյն խորանին յօրինեց սրբոյն հանգստարանն մեծափայ-

լուն սպասուք, ոսկւով, արծաթով եւ պատուական ակամբք։

Ժամանակաց աւերումն չէ խնայած այն մեծագին սպասուց, յորոց ոչ ինչ մնացած է այժմ. բայց երախտագէտ Հայութեան անթառամ պսակն, դարաւոր սերնդոց օրհնութեամբք սրբագործեալ, պիտի ճառագայթէ յաւէրժ ի շուք անուան Օշականի մեծագործ սրբոյն։

ԳԻՒՏ ՀԱՅ ԱԼՓԱԲԵՏԱՅ

Հայ ալփաբետաց գիւտն, որ եղաւ յամին 406, արդարեւ երկնատուր շնորհ էր Հայ ազգին ի ձեռն Մեսրոպայ. եթէ Եկեղեցին հաստատութիւն գտաւ առ Հայս այն հալածանաց դարուց մէջ, իր մեծագոյն զօրութիւն եղաւ Ս. Գրոց ծանօթութիւնն տոհմային նշանագրօք եւ բուն հայեցի թարգմանութեամբ. հայ դրութեամբ Աստուածաշունչ գրոց տարածումն, բնիկ տոհմային հարազատ լեզուաւ, մեծ ծառայութիւն մատոյց քրիստոնէական կրօնից ծաւալման, եւ Հայ եկեղեցւոյ ամրագոյն հիմն եղաւ յաջորդ ժամանակաց մէջ. ոչ եւս ասորի կամ յոյն լեզուաւ կը լինէին ընթերցմունք Կտակարանաց, որպէս սովոր էր ի հարկէ իմն յառաջ քան զգիւտ նշանագրաց. այլ երկիւղած քրիստոնեայ հայն իւր իսկ լեզուաւ կը լսէր եկեղեցւոյ բեմէն Ս. Գրոց ընթերցումն զոր կ'ըմբռնէր քաջ քաջ. զի Մովսէս եւ Պաւղոս եւ նոյն ինքն Քրիստոս կը խօսէին հայերէն, հասարակաց իմանալի լեզուաւ, հա-

մօրէն ազգին ընդելական բարբառով։ Բայց թէ յառաջ քան զայդ գիւտ սքանչելի՝ ունէի՞ն Հայք որ եւ է նշանագիր կորուսեալ կամ լքեալ, ի պատմութենէ ոչ ինչ գիտեմք ճշգիւ գտակաւ. այսչափ ինչ միայն հնար է հաւանական համարել՝ թէ յառաջ քան զյօրինումն Մեսրոպեան ալփաբետաց կային քանի մի նշանագիրք ո՛չ թէ Հայ լեզուի սեպհական, այլ թերեւս ըստ իմիք յանկուար հայերէն սիւղորայից հեգման, զորս առին Դանիէլ անուն ասորի եպիսկոպոսէն ի պէտս յօրինման հայախօս ընթերցուածոց։ Բայց այս Դանիէլեան նշանագրաց երկամեայ փորձն, զոր ըրին Սահակ եւ Մեսրոպ մեծամեծ ջանիւք, չեղաւ երբեք արդիւնաւոր. թէպէտ, ըստ մեծի հաւանութեան, այս թերակատար նշանագիրք եղան սկիզբն եւ առաջնորդ Մեսրոպեան ալփաբետաց գիւտին։

Երբ Դանիէլեան նշանագրաց փորձն ի զերեւ ելաւ, Մեսրոպ մանկտւոյ դաս մ'առնլով իւր հետ՝ գնաց յԱսորիս, ի տես Դանիէլ եպիսկոպոսի, առ որ անձամբ դիմելով կ'ակնկալէր լնուլ նշանագրաց թերին. բայց ի զո՛ւր։ Աւանդելով զմանկտին յուսումն հելլէն եւ ասորի դպրութեանց յԵդեսիա, ուր կային կրկին դպրոցք նոյն լեզուաց, ինքն իջաւ ի Սամոսատ իւր երկու աշակերտաց, Յովհան Եկեղեցացւոյ եւ Յովսէփ Պաղնացւոյ, ընկերակցութեամբ, առ Հռոփանոս ոմն յոյն դպիր որ համբաւեալ էր յայնժամ լեզուագիտական հմտութեամբ։ Մեսրոպ եւ Հռոփանոս, աշխատակցելով ի միասին, յաջողեցան հուսկ յօրինել հայ այբուբենն, զոր հաւանականաբար գաղափարեցին՝ ըստ մասին Դանիէլ-

եան նշանագրաց եւ ըստ իմիք յունական ալփաբետաց վրայ։ Մեսրոպ իսկոյն կը փորձէր նորահնար այբուբենն՝ թարգմանելով Յովհաննու եւ Յովսեփայ հետ նախ Սողոմոնի առակաց գիրքն յասորի լեզուէ, որպէս ասա, թերեւս յետ դարձին յերկիր, բովանդակ Աստուածաշունչ մատեանն դարձեալ յասորի օրինակէ, առ ի չգոյէ անշուշտ յունարէն ընտիր բնագրի։

Ս. Մեսրոպայ գործն առ Հայս ողջունուեցաւ մեծաշուք հանդիսիւ. ո՛չ ոք ի հայ վարդապետաց արժանի եղած է երբեք այնքան պատուոյ եւ փառաց. տոհմային պատմութեան մէջ նշանաւոր օրն է այն աւագ դարամուտին, յորում Մեսրոպ լի կատարեալ յաջողութեամբ դարձաւ ի Միջագետաց՝ բերելով ընդ իւր Հայ լեզուի նորագիւտ այբուբենն։ Ո՛չ այնչափ Մեծն Մովսէս կը զուարթանայր՝, կ'ըսէ Կորիւն, երբ կ'իջնէր Սինէական լեռնէն, որչափ Ս. Մեսրոպ՝ մինչ կը բերէր ընդ իւր աստուածատուր պարգեւն ի լոյս Հայ ժողովրդեան։

ԵՐԷՑ ԹԱՐԳՄԱՆԻՉՔ

Հայ ալփաբետաց բարենշան գիւտին իսկ եւ իսկ յաջորդեց Ե. դարու առաջին մասին ոսկեղինիկ մատենագրութիւնն՝ ընդհանրապէս յոյն եւ ասորի եկեղեցական հարց նշանաւոր գործոց թարգմանութեամբ։ Սահակայ եւ Մեսրոպայ գլխաւոր գործակիցք ի գործս թարգմանութեանց՝ էին թուով վեց, որ յանուանէ կը յիշատակուին իբրեւ առաջին աշա-

կերպաւք կամ երէց Թարգմանիչք, եւ են՝ Յովհան Եկեղեցացի, Յովսէփ Պաղնացի, Եզնիկ Կողբացի, Ղեւոնդ, Կորիւն եւ Աբձան. որք առ գիւտի նշանագրաց արդէն իսկ չափահաս՝ եղան աջակից իւրեանց ուսեալ վարդապետաց եւ ի բան եւ ի գիր։ Կը յիշատակուին դարձեալ ի կարգի աշակերտաց՝ Յովսէփ Վայոց-ձորացի, Մուշէ Տարօնեցի, Տիրայր Խորձենացի, Յովնաթան, Ենովք եւ Դանան. բայց ոչ յանուն Թարգմանչի։ Այլ թէ երէց Թարգմանիչք վեց էին միայն թուով, չթուի մեզ հաւանելի. նախ՝ վասն զի կարելի չէր, այնչափ սակաւամեայ ժամանակի մէջ, այնքան ստուար գործոց երեւումն, թէ եւ մեծաւ մասամբ լինէին թարգմանութիւն. Մեսրոպեան երկաթի խոշոր նշանագրօք հանել ի հայ աշխարհն Աստուածաշունչ մատեանն եւ այլ բազմահատոր գործեր՝ ի հարկէ չկարէր լինել վեց կամ ութ գրչաց աշխատութիւն, եւ այն ոչ անշուշտ մի կամ երկու օրինակ՝ այլ բազում, ըստ պիտոյից հարիւրաւոր եկեղեցեաց, վանուց եւ դպրոցաց։ Եւ երկրորդ, զի ի պատմութենէ յայտնապէս գիտեմք՝ թէ աշակերտաց բազմաթիւ դասեր ունէր ընդ իւր Մեսրոպ, որոց ոչ թուոյն եւ ոչ անուանց յիշատակութիւնն կ'երեւի ուրեք առ ժամանակակից պատմագիրս։ Ո՞յք ոմանք էին այն բազմաթիւ գունդք վանականաց զոր կը հաստատէին Սահակ եւ Մեսրոպ ի չէն եւ յանչէն տեղիս ի պայծառութիւն Եկեղեցւոյ, եւ որպիսի՞ ինչ էին նոցա գործք եւ պարապմունք վանական խաղաղիկ կենաց մէջ. չէի՞ն ուսանէր, չէի՞ն ուսուցանէր կամ քարոզէր զՍ. Գիրս, եւ չէի՞ն պարապեր ի գրաւոր վաստակս մայրենի

դպրութեան։ Ըստ ամենայն հաւանութեան՝ երէց Թարգմանիչք առաւել էին թուով քան զվեց, եւ եղան վաստակակից ի գործս Թարգմանութեան եւ քարոզութեան, ընդ ձեռամբ աւագ վարդապետացն Սահակայ եւ Մեսրոպայ։

ՈՍԿԵԴԱՐ

(406—450)

Այս իսկ յիսնամեայ ժամանակամիջոցն, զոր ազգային նշանագրաց գիւտն զհետ բերաւ անմիջապէս, հանդիսացաւ մի՛ միայն պայծառ դարագլուխն Հայ մատենագրութեան. այն լեզուն, ճշմարտապէս տոհմային այն սքանչելի բարբառն, զոր ցոյց տուին մեզ հեթանոսական երգոց մնացորդք՝ կանխապատմական հնութեամբ ազնուացեալ, եկաւ ուր ուրեմն թեւեր թռիչներ առնուլ մեր հայկական Թարգմանչաց ձեռամբ եւ ճախրել սլանալ ի բարձրաբերձ բարձունս կատարելութեան. նո՛յն լեզուն էր որով կ'երգէին հայ վիպասանք, նոյն լեզուն՝ որով կը գրէին հայ Թարգմանիչք, ըստ էութեան նոյն եւ մի բարբառն ամենեքին, երկոցուն գրոցին համանման եւ ըստ բնութեան եւ ըստ տոհմային հարազատութեան։ Եւ այլազգ իսկ կարելի չէր. Թարգմանիչք չուսան հայերէն նախ քան զգործ Թարգմանութեան, զի արդէն գիտէին հայերէն, զի Հայ լեզուն կենդանի եւ աշխոյժ սերնդէ ի սերունդ հասած էր իւրեանց. զի աւագանին որպէս շինականն ընդել էին լեզուին, հինաւուրց այլ միշտ կայտառ տոհմային

բարբառոյն ։ Հայ լեզուն կը հնչէր միշտ նոյն լեզուն, թէ գողթնեցի երգիչ ոք լինէր նուագող բամբռամբ Վաղարշապատի հրապարակաց մէջ, թէ՛ հայ վարդապետն՝ որ ուսուցանէր գաւազան ի ձեռին Մայր եկեղեցւոյ բեմէն ։ Ժամանակակից պատմագիրք, մանաւանդ որպէս Կորիւն որ միջամուխ իսկ էր մատենագրական շարժման, չեն յիշատակեր բնաւ՝ թէ հայ թարգմանիչք հայերէն ուսած լինին չեւ ի գործ թարգմանութեան պարապելոյ ։ Սահակ, Մեսրոպ եւ Եզնիկ աշակերտք Հայ լեզուի գտակ կամ յօրինիչ չէին երբեք եւ չկարէին լինել. լեզուն դարաւոր ժամանակաց մէջ կը յօրինուի՝ յաջորդական սերնդոց խօսողութեամբ, աճելով զարգանալով ըստ աճման խօսող ժողովրդոց նիւթական եւ բարոյական պիտոյից, եւ կրելով եւս արտաքին ազդեցութիւն՝ որ անվրէպ է հաղորդակցութեամբ կամ շփմամբ օտարալեզու ազգաց ։ Եթէ քրիստոնէական վարդապետութեան ուսուցումն անհնարին դժուարութեանց կը հանդիպէր առ Հայս, պատճառն հայ ժողովրդեան անգիտութիւնն չէր իւր մայրենի լեզուին, այլ մի՛ միայն հայ գրութեամբ Ս. Գրոց ընթերցանութեան չգոյութիւնն էր առ ի չգոյէ սեպհական այբուբենաց ։ Ի մանաւորի Աստուածաշունչ մատենին թարգմանութեամբ միակ դիտաւորութիւնն այն էր մեր սուրբ նախահարց՝ զի գեղեցուն քրիստոնէութիւնն հաստատութիւն գտնէր հուսկ ի խուռն ժողովրդոց. ո՞րպէս ուրեմն կարելի է խորհիլ՝ թէ մեր թարգմանիչք Հայ ազգին անիմանալի բարբառ մը յերիւրէին, եւ այդ բարբառով կատարէին թարգմանութիւններ ի պէտս եւ յօգուտ ժողովրդեան, ե-

թէ սա ոչ ինչ պիտի իմանայր նորահնար լեզուաւ Ս. Կտակարանաց թարգմանութենէն ։ Անհնարին չկայ տարակոյս թէ Հայք, յաւուրս թարգմանութեան գրենոյն, կ՚իմանային քաջ այն լեզուն որ հասարակաց էր վիպասանաց եւ թարգմանչաց, խրախտ սեպըհին եւ համեստ անդէորդին՝ անհնչան այլայլութեամբ որ բնական էր ի հարկէ միջավայրաց տարբերութեան, որպէս եւ է իսկ զարդիս. բայց նոյն եւ մի էր ոգին ըստ էական հանգամանաց լեզուին, որոյ ժառանգորդք էին եւ թարգմանիչ հարք եւ ժամանակակից հայք, առանց խտրութեան, այն մեծագանձ աւանդին՝ զոր նախնի հայն թողած էր իւր արժանաւոր զաւակաց ի վայելս ։

Բայց մեր հանճարեղ թարգմանիչք չունէի՞ն որ եւ է բաժին կամ դեր Հայ լեզուի այն կատարելագոյն զարգացման մէջ, զոր Ոսկեդարու մեծատուն մատենագրութիւնն կը պարզէ մեր աչաց առջեւ ։ — Առանց երկբայութեան է՝ թէ Յոյն մատենագրական ճարտարիկ արուեստն ազդած է մեծապէս տոհմային լեզուի եւ մատենագրութեան վրայ, եւ այս մանաւանդ այնու զի մեծ կէս մասն գրուածոց է թարգմանութիւն ի յունէ ։ Մեր քաջ մատենագիրք սակայն գիտէին, եւ պարտաւոր իսկ էին, առանց անձնատուութեան, զհետ երթալ հելլէն մատենագրաց արուեստին՝ պահպանելով միանգամայն Հայ լեզուի յատուկ դրոշմն եւ իւրուրոյն անկախութիւնն, զոր չկարէին անտես առնել նիւթական նմանութեամբ յունին կամ ասորւոյն. եթէ ոչ՝ թարգմանութիւնք պիտի լինէին անմատչելի հասարակաց ըմբռնման, եւ աշխատութիւնք պիտի ելնէին ի դե-

բեւս ։ Գիտէին քաջ հայացնել զօտարն եւ զանընդելն՝ առանց մեղանչելու հարազատութեան պայմանաց․ Նոր կտակարանի թարգմանութիւնն ընդհանրապէս պայծառ ընծայութիւն մ'է այն սքանչելի արուեստին՝ զոր կարէին ի գործ արկանել ուր պահանջէր հարազատութիւն․ տէր եւ իշխան լեզուին՝ գիտէին նաեւ լինել հպատակ նմա ։ — Անուանց կամ ձայնից փոխառութիւնն յօտար լեզուէ, երբ չկայ զուտ հայերէնն կամ չէ հնար յօգել ի նորոյ, երբեք չէ խորթութիւն կամ օտարութիւն, բաւ է թէ լեզուի ոգին յամենայնի մնայ կենդանի․ ականջունք՝ զոր բարբառք կ'ուսուցանեն մեզ մեր պանծալի թարգմանիչք բազմաթիւ օրինակօք ։—

Եւ բաց ի հարազատութենէ, զոր մանաւանդ է տեսանել ի թարգմանութեան կանոնական գրոց Աստուածաշունչ մատենի, Երէց թարգմանչաց յատուկ մտայլութեան տարրկայ եղած է պէսպիսութիւն անուանց եւ ասութեանց, որպէս եւ պերճ յորդութիւն եւ անչափ անսպառ առատութիւն զարդուց եւ դարձուածոց, ուր ճոխութիւն ի հանդիսի է, կամ ուր չիք հարկ բան առ բան նմանութեան բնագրին ։ Թարգմանչաց հանճարն՝ մեծատուն մթերօք լեզուին, եւ լեզուին անսպառ մթերք՝ թարգմանչաց հանճարով, ուր եւ գիպի արձակ ոլորտ, կ'առնուն թեւեր սաւառնել սլանալ արծուակերպ յոր վայր չէր մարթ թէ հասանէր բարձրութիւն բնագրին, մինչեւ տալ մեզ արմանալ զարմանալ յապուշ կրթել ընդ հանճար թարգմանչաց եւ ընդ մեծագանձ մթերս լեզուին ։ Հռետորական ծաղկանց մշակութիւնն չէր ինչ անծանօթ մեր դպրութեան մշակաց եւս․ այն-

չափ պերճութիւն բանից եւ այնքան ազնուութիւն ճաշակի՝ էին ապաքէն կիրթ մտաց գործ, ընդարձակ հանճարոյ խայրիք․ մինչ զի Թերեւս բազում ուրեք յօրինիչք բնագրաց ընտրէին Հայ լեզուաւ ճարտասանախօսել քան իւրեանց բնիկ բարբառով ։ Ի՞նչ երկար շունչ պերճախօսութեան, որպիսի՛ խանդ ու կրակ հռետորի, որ ոչ եւս կը ճանաչէ չափ եւ սահման ։ Թերեւս երկայնի գրիչ՝ բայց անշուշտ ոսկի ճաշակ ունէին մեր սքանչելի մատենագիրք, որ մագաղաթեայ քարտիզի վրայ դրոշմեցին ոսկեգիր գըրութիւն ։ Անչափ անսահման զարդուց եւ պերճանաց հետ, որովք լի են ոսկեղէնիկ ժամանակի գըրուածք՝ թարգմանութիւն կամ ինքնագիր, արժան է նաեւ միտ դնել ի մասնաւորի այն ճարտար գրչութեան արուեստին՝ որ գիտէ չզոհել պարզութիւնն արուեստակեալ չափազանցութեան, կանոնաւորութիւնն եւ յստակութիւնն՝ անհեթեթ զարդարանաց, մտադիր լինել մարդկային խօսողութեան բնական օրինաց, եւ զգոյշ լինել յամենայնէ որ կարէ եղծանել որ եւ է գրուածոց համար պահանջեալ երեք գլխաւոր յատկութիւնները, պարզութիւն լեզուի, կանոնաւորութիւն դարձուածոց եւ յստակութիւն մտաց ։ Ըստ վկայութեան հմտագունից, Երէց թարգմանչաց գրչութեամբ՝ Հայ լեզուն ոչ միայն չէ յետնեալ ի ժամանակակից յոյն եւ լատին լեզուաց ի մասին դասական կանոնաւորութեան, այլ եւ բազում ուրեք կը գլէ զայնս պանծալի մրցութեամբ հայ գրչաց, որ գիտէին քաջ ի հանդէս ածել զառաւելութիւնս Հայ լեզուին ։

ԳՈՐԾՔ

ԵՐԷՑ ԹԱՐԳՄԱՆՉԱՑ

Ա. — ԱՍՏՈՒԱԾԱՇՈՒՆՉ ՄԱՏԵԱՆ։ *Հայ ազգին անկապտելի պարծանքն է, համօրէն աշխարհի առջեւ, Ս. Կտակարանաց Թարգմանութիւնն, զոր իրաւամբ կոչած են օտարազգի հայերէնագէտք* ԹԱԳՈՒՀԻ ԹԱՐԳՄԱՆՈՒԹԵԱՆՑ, *եւ զոր մերային ոմն ճարտար անուանած է «Գլուխ եւ պսակ Հայ դպրութեան։» Ոսկեղէն դարու բովանդակ գործոց մէջ բարձր ի գլուխ կ'ամբառնայ ի վեր Ս. Սահակայ այս մշանջենական կոթողն, եւ լուսեղէն որձանագրութեամբ կուտայ յաւէրժութիւն մեծափառ անուան Հօրն դպրութեան։ Ամենայն ազգք գրուածոց ունին անդ օրինակ անաղխտ, մինչեւ մեծագանձ մթերօք՝ մինչեւ գրեթէ չմնալ մեզ կարօտ այլում մատենի, եթէ նոյն իսկ չհասնէին առ մեզ Ոսկեդարու մնացեալ բոլոր մատենագրութիւնք։ Անդ է պատմագիրն քաղցրախօս ճշգրտապատում, անդ բանաստեղծն բարձրաթռիչ, անդ ճարտարախօսն բոցալեզու, աղօթկարն սրտաբեկ, խրատտուն զգօնամիտ, մարգարէն խորհրդազգած, իշխանն մեծազօր, նահատակն հաւատաւոր, վարդապետն աստուածամերձ, առաքեալն երկնախառն, հայրն ծնելաւէր. անդ մրմունջք եւ ալէլուք, երգք եւ օրհնութիւնք, քաղցրախօսութիւն եւ սաստք սպառնալեաց, օրէնք եւ հրամանք, պատուէրք եւ ուսուցմունք. անդ արուեստագէտն եւ հողագործ, իմաստունն եւ ռամիկ, երկնայինն եւ երկրային, մեծա-*

տունն եւ աղքատ, իշխանն եւ հպատակ. ի մի բան՝ անսպառ առատութիւն մարդկային ամենազգի խօսուածոց, հանդերձ տոհմային բարբառոյ անբիծ հարազատութեամբ։ Այս է գործ Ս. Սահակայ, գործակցութեամբ քաջին Եզնկայ, գլխաւոր աշակերտին Վարդապետացն դպրութեան։

Հայ լեզուին համար մեծ բարեզիպութիւն էր Ս. Գրոց Թարգմանութիւնն յՈսկեդարու· լեզուն, այդ ստուար մատենին Թարգմանութեամբ, եկաւ հասաւ մեզ իւր անխառն անաղարտ մթերօքն եւ աշխոյժ կենդանութեամբ։ Յաջորդ դարուց մէջ, երբ լեզուն ոչ եւս էր յաղթող եւ յուժի, Աստուածաշունչ մատեանն եւս չպիտի գտնէր իւր արժանաւոր բարբառն։ Յայնժամ ո՛չ իսկ նաժիշտ, թող թէ դշխոյ, պիտի համարուէր Թարգմանութիւնն։

Երբ Երէց Թարգմանիչք դարձան ի Կ. Պոլսոյ, բերին ի միասին ստոյգ եւ հաստատուն օրինակ մի Ս. Գրոց, զոր տուաւ նոցա Մաքսիմիանոս պատրիարքն ըստ խնդրոյ Ս. Սահակայ։ Յայնժամ, յամին 426—27, *Սահակ եւ Եզնիկ ձեռնարկեցին միւսանգամ ի թարգմանութիւն Աստուածաշունչ մատենին ծայրէ ի ծայր, ճշգելով նախկին անկատար եւ անճիշդ թարգմանութիւնն յունական ստուգագոյն օրինակին վրայ, որով եղաւ լրումն եւ կատարած Ս. Գրոց Թարգմանութեան ի Հայ լեզու, զոր եւ ունիմք այսօր ի ձեռին։ Աշտիշատու խաղաղիկ մենաստանին մէջ, ուր թուի թէ կատարուած է Թարգմանութիւնն, քանի՜ սրտայոյզ է երեւակայել զալեւորն Սահակ, առընթեր իւր ունելով զքաջն Եզնիկ, ձեռն ի վաստակ մեծաջան, վառեալ ի սէր Եկեղեցւոյ եւ*

ի խնամս իւր բազմակարօտ հօտին։ Ութսնամեայ Հայրապետին քրտունք չիթ չիթ հեղլով մագաղաթին վրայ՝ մարգարտի հատեր կը յեռուն ընդ բնաւ։ Անդ է միշտ Եզնիկ, առ ոտս իւր վարդապետին, որում պատկառ կայ որպէս հօր առաջնորդի, թէպէտ ինքն եւս ճարտար եւ լի հմտութեամբ։ Հուսկ՝ բազմաչխատ գործն կ'ելնէ ի գլուխ, եւ արդարեւ կը լինի գլուխ եւ պսակ Հայ դպրութեան, որպէս եւ մեծաշուք մահարձան Ս. Սահակայ անշուք շիրմին ի մատրան անդ Աշտիշատու։

Ս. Գիրք կը բաժնուի կրկին մասանց, Հին և Նոր կտակարան, առաջինն իբր երեքպատիկ ընդարձակ քան զերկրորդն։ Հին կտակարանի գլխաւոր մասունք են՝ Հնգամատեանն Մովսէսի. գիրք Յեսուայ, Դատաւորաց, չորից Թագաւորութեանց, երկուց Մնացորդաց, Եզրի, Յուդթայ, Տուբիթայ եայլն. Գիրք Մակաբայեցւոց, Սաղմոսաց, Առակաց, Ժողովողի, Երգոյն երգոց, Իմաստութեան, Յոբայ, մարգարէիցն Եսայեայ, Երեմիայ, Դանիելի, Եզեկիելի, այլովքն հանդերձ։ Նոր կտակարանի գլխաւոր մասունք են՝ Աւետարանք Մատթէի, Մարկոսի, Ղուկասու և Յովհաննու. Գործք Առաքելոց, Թուղթք Առաքելոցն Պետրոսի, Յովհաննու եայլն, և չորեքտասան Թուղթք Պաւղոսի առ Կորնթացիս, առ Եփեսացիս, առ Տիմոթէոս, այլովքն հանդերձ։

Բաց ի Սիրաքայ երկրորդ Թարգմանութենէն և ի Յայտնութենէն Յովհաննու, որք Թարգմանուած են յԸ. դարու, բովանդակ Աստուածաշունչ մատեանն է Ոսկեդարեան ընտիր Թարգմանութիւն։

Բ. — ԵԶՆԻԿ, Կողբացի, Եպիսկոպոս Բագրեւանդայ, Գիրք ընդդէմ աղանդոց։ Երէց Թարգմանչաց մէջ նշանաւոր իւր գործովք, որպէս եւ հմտութեամբ հելլէն, ասորի եւ պարսիկ լեզուաց եւ տեղեակ ինչ ինչ գիտութեանց։ Իւր գիրքն, որ հետեւողութիւն է յոյն եւ պարսիկ աղբերց, կը բաժնուի չորս մասանց. Ա. Ընդդէմ աղանդոց հեթանոսաց. — Բ. Ընդդէմ քէշին Պարսից. — Գ. Ընդդէմ կրօնից Յունաց իմաստնոց, եւ Դ. Ընդդէմ աղանդոյն Մարկիոնի։ Իսկ Եզնկայ գրոց կցեալ խրատական բանք չունին իւր ոճոյ դրոշմն, որպէս ցոյց կուտան ոչ սակաւ բառք եւ ասացուածք։

Եզնկայ փոքրիկ մատեանն ոսկեղէն գանձարան է Հայ լեզուի, եւ օրինակ սքանչելի հայկաբանութեան, կիրթ ճաշակի եւ խօսից կանոնաւոր դասաւորութեան։

Գ. — ԿՈՐԻՒՆ, Եպիսկոպոս Վրաց, Վարք Ս. Մեսրոպայ, զոր գրած է ըստ հրամանի Յովսէփ Կաթողիկոսի Վայոց-Ձորացւոյ։ Կարեւոր այս գործն, իբրեւ ժամանակակից եւ միջամուխ վկայի Ս. Մեսրոպայ վարուց եւ գործոց, ունի մեծ կարեւորութիւն ըստ պատմութեան նշանաւոր անցից ժամանակին։ Թէպէտ լեզուն է ամենայնիւ հայեցի, ըստ էական հանգամանաց նոյն եւ նման Ոսկեդարու ազնիւ լեզուին, այլ ի մասին յստակութեան եւ բարեքիլ ոճոյ՝ չէ զատելի ի չորս Եզնկայ եւ նմանեաց։ Կայ եւ բազում ուրեք մթութիւն իմաստից եւ կիսկատար ասացուածք, զորս մարթ է վերագրել գրչագրի աղաւաղմանց՝ քան նոյն ինքն յօրինչին, գէթ բազում մասամբ։

Դ. — ՈՍԿԵԲԵՐԱՆ. *Յոյն եկեղեցւոյ մեծանուն Հայրապետին այլ եւ այլ մեկնութիւնք եւ ճառք, սքանչելի թարգմանութեամբ Երէց աշակերտաց. գործ ստուար եւ բազմաման որ հասած է առ մեզ, թէ եւ ոչ ամբողջութեամբ։ 1. Մեկնութիւն Մատթէի աւետարանին բաժանեալ ի չորս գիրս, Ծննդոց, Կափառնաում, Կեսարացւոյ կամ Փարիսեցւոյ (հատակոտորք ;) եւ Յաշկութեան (բոլորովին կորուսեալ :)*

2. *Մեկնութիւն Թղթոյն Պաւղոսի, հատակոտոր հասած առ մեզ։*

3. *Մեկնութիւն Եսայեայ մարգարէի։*

4. *Մեկնութիւն Յովհաննու աւետարանին, որոյ առաջին երեքտասան ճառից թարգմանութիւնն է ընտիր, գործ Ոսկեդարու. իսկ միւս քառասուներկու ճառից թարգմանութիւնն եղած է ի ԺԱ. դարու, ի ձեռն Կիրակոս պատմչի, աշակերտին Գ. Վկայասէրի. եւ*

5. *Այլ եւ ճառք եւ հատուածք Ոսկեբերանի, նոյնպէս ընտիր թարգմանութեամբ։*

Ե. — ԿՈՉՈՒՄՆ ԸՆԾԱՅՈՒԹԵԱՆ. *Կիւրղի Երուսաղեմացւոյ հայրապետի ճառք ութեւտասն, թարգմանեալ ի յունէ։*

Զ. — ՄԵԿՆՈՒԹԻՒՆ Ս. ԳՐՈՑ. *Կիւրղի Աղեքսանդրացւոյ հայրապետի Մեկնութիւն Հնգամատենին, Թագաւորութեանց եւ Մնացորդաց, թարգմանեալ ի յունէ։*

Է. ՎԵՑՕՐԵԱՅՔ. *Բարսղի Կեսարացւոյ Հայրապետի Ճառք Վեցօրեայ արարչութեան, թարգմանեալ ի յունէ։*

Ը. — ՍԵԲԵՐԻԱՆՈՍ. *Վարդապետական Ճառք Սեբերիանու Եմեսացւոյ, որ էր եպիսկոպոս ժամանակակից եւ գործակից Ոսկեբերանի, թարգմանեալ ի յունէ։*

Թ. — ԵՒԱԳՐ, *Պոնտացի, աշակերտ Ս. Բարսղի. խրատք եւ ճառք, թարգմանութիւն ի յունէ։*

Ժ. — ԱԳԱԹԱՆԳԵՂՈՍ. *Պատմութիւն, որոյ բովանդակութիւնն է դարձն Հայոց ի քրիստոնէութիւն, վարք Ս. Լուսաւորչի, նահատակութիւն Ս. Հռիփսիմեանց եւ վարդապետութիւն սորին, մեծ հաւանութեամբ՝ թարգմանեալ ի յունէ ի ձեռն Երէց աշակերտաց։*

ԺԱ. — ՓԱՒՍՏՈՍ ԲՈՒԶԱՆԴ. *Պատմութիւն տոհմային, վեց դպրութեամբ կամ գլխով, որոց երկուքն չեն ի միջի. ընդ ամենայն՝ իբր քառասուն եւ ինն ամաց պատմութիւն, սկսեալ Քրիստոսի* 343 *թուականէն մինչեւ ցկաթուղիկոսութիւն Ասպուրակիսի։ Բուզանդ, ճոխ գանձարան ժողովրդական ասացուածոց եւ շտեմարան հնագոյն բառից, ըստ մեծի հաւանութեան է թարգմանութիւն ի յունէ։*

ԺԲ. — ԵՒՍԵԲԻՈՍ. *Քրոնիկոն, որ է ժամանակական կանոնք, եւ Եկեղեցական պատմութիւն, թէ եւ այս վերջինս բազում ուրեք թերի, թարգմանեալ ի յունէ ըստ հրամանի Ս. Մեսրոպայ, որպէս կը վկայէ Մով. Խորենացի։*

ԺԳ. — ԶԳՕՆ. *Վարդապետական ճառք այս անուամբ յորջորջեալ, թարգմանութիւն յԱսորի լեզուէ։*

ԺԴ. — ԵՓՐԵՄ, *Խուրին, Մեկնութիւն Աստուածաշունչ գրոց, թարգմանեալ նոյնպէս յԱսորի լեզուէ ի ձեռն Երէց Թարգմանչաց։*

Բաց յայսմանէ՝ կան նաեւ Ճառընտրաց, Հարանց վարուց եւ Կանոնագրաց մէջ ուրեք ուրեք ընտիր հատուածք, նոյն ազնիւ թարգմանութեամբ, զորս կարելի է որոշել լեզուին ոճէն եւ կերպէն։ —

Այսոքիկ են ահաւասիկ այն պատուական եւ անգին մնացորդք՝ յորս խնայած է ամենածախ ժամանակն. այսոքիկ ակնեղէն աւանդք մեր բազմաչխատ մատենագիր հարց, յետ հնգետասան դարուց եկած հասած առ մեզ՝ այն հինաւուրց ծաղկաւէտ ժամանակին ի հանդէս, եւ յօրինակ առհմային հարազատ լեզուի եւ գեղեցիկ դպրութեան։ Բայց չէ երբեք ասել՝ թէ այսչափ ինչ էին միայն գործք եւ վաստակք Երէց Թարգմանչաց. զի պատմագրաց վկայութիւնք, ի մասնաւորի Կորեան վկայութիւնն, բաւական երաշխիք են միւս եւս գործոց գոյութեան, որոց փճացման վրայ կ'ողբամք այնչափ դառնութեամբ՝ որչափ արժան է բերկրիլ առձեռնպատրաստ գանձուց վրայ, որք հասարակաց են համօրէն Հայ ազգին, իբրեւ միակ անեղծ առարկայ պարծանաց առաջի աշխարհի։

Որպէս զի ցոյց տամք, իբր ի պատկերի, չքնաղ գեղեցկութիւնն Ոսկեղարեան գրուածոց, զորս ապա ունիմք համեմատել յաջորդ դարուց յօրինուածոց հետ, հարկ կը համարիմք ի մէջ բերել աստ քանի մի հատուած ի Ս. Գրոց եւ յայլ մատենագրաց նոյն ոսկեղինիկ ժամանակին։

Ի Ս. ԳՐՈՑ

«Հրաման ետ Յովսէփ հազարապետին իւրում եւ ասէ. Լցէք զամանս արանցն կերակրով որչափ եւ կարիցեն բառնալ, եւ դիք զարծաթն իւրաքանչիւր ի բերան ամանոյ իւրոյ։ Եւ զսկիհն իմ արծաթի դիջիք յաման կրտսերոյն, եւ զգինս ցորենոյ նորա։ Եւ եղեւ ըստ բանին Յովսեփայ որպէս ասաց։

Եւ իբրեւ առաւօտ եղեւ, արձակեցան արքն, ինքեանք եւ էշք իւրեանց։ Եւ իբրեւ ելին ըստ քաղաքն, եւ չէին մեկնեալ ի բաց, ասէ Յովսէփ ցհազարապետն իւր. Արի՛, պնդեաց զհետ արանցն, եւ հասցես նոցա, եւ ասասցես ցնոսա. Զի՞ է զի հատուցէք չար փոխանակ բարեաց։ Ընդէ՞ր գողացայք զսկիհն արծաթի. ո՞չ այն էր որով ըմպէր տէրն իմ։ Եւ իբրեւ եգիտ զնոսա, ասէ ըստ բանիցս այսոցիկ։ Եւ նոքա ասեն ցնա. Ընդէ՞ր խօսիցի տէր այդպիսի բանս. քա՛ւ լիցի ծառայից քոց առնել ըստ բանիդ այդմիկ։ Զի եթէ զարծաթն զոր գտաք յամանս ձեր՝ դարձուցաք առ ձեզ յերկրէն Քանանացւոց, զիա՞րդ գողանայաք ի տանէ տեառն քո արծաթ կամ ոսկի։ Եւ փութացան իջուցին զբեռն իւրաքանչիւր ի գետին, եւ բացին իւրաքանչիւր զաման իւր։ Եւ յուզեաց՝ սկսեալ յերիցուէն մինչեւ եկն կատարեաց ի կրտսերն, եւ եգիտ զսկիհն յաման Բենիամինի։ Եւ պատառեցին զհանդերձս իւրեանց, եւ եղին իւրաքանչիւր զբեռն իւր ի վերայ իշոյ իւրոյ, եւ դարձան ի քաղաքն։»

(Գր. ԾՆ. Գլ. ԽԴ.)

* * *

«Անիծեալ լիջիր դու ի քաղաքի եւ անիծեալ յանդի. անիծեալ շտեմարանք քո եւ համբարք քո. անիծեալ ծնունդք որովայնի քո եւ արդիւնք երկրի քո, եւ անդեայք արջառոց քոց եւ հօտք ոչխարաց քոց: Առաքեսցէ քեզ Տէր զնուաղութիւն եւ զկարօտութիւն եւ ծախու՝ ի վերայ ամենայնի յոր մխեսցես զձեռն քո: Առնուցուս կին, եւ այլ այր հանիցէ զնա ի քէն. շինեսցես տուն, եւ մի բնակեսցես ի նմա. անկեսցես այգի, եւ մի կթեսցես զնա: Ուստերք քո եւ դստերք քո մատնեալք ազգի օտարի, եւ աչք քո կկոցեալ հայեցին ի նոսա, եւ ոչ հասանիցէ ձեռն քո: Հարցէ զքեզ Տէր չարաչար կեղով ի ծունկս եւ ի սրունս, եւ ոչ կարասցես բժշկել ի թաթից ոտից քոց մինչեւ ցգլուխ քո: Եւ եղիցես յառակ եւ ի յոյց եւ ի զրոյց ի մէջ ամենայն ազգաց յոր տանիցի զքեզ Տէր: Սերմն բազում հանցես յանդի, եւ սակաւ ժողովեսցես. զի կերիցէ զայն մարախ: Այգիս անկեսցես եւ գործեսցես, եւ գինի ոչ արբցես. զի կերիցէ զայն որդն: Եւ եղիցին ձիթենիք յամենայն սահմանս քո, եւ իւղով ոչ օծցիս. զի թափեսցին ձիթենիքն քո: Ուստերս եւ դստերս ծնցիս, եւ ոչ լինիցին քո. քանզի երթիցեն ի գերութիւն: Զամենայն ծառատունկ քո եւ զարդիւնս երկրի քո հարցէ թրթուր: Եկն որ ի քեզ իցէ՝ ելցէ քան զքեզ վեր ի վեր, եւ դու իջցես վայր ի վայր: Նա տացէ քեզ փոխ, եւ դու ոչ տացես նմա փոխ. նա եղիցի գլուխ, եւ դու եղիցիս վերջ: Զի ոչ լուար ձայնի Տեառն Աստուծոյ քո, պահել զպատուիրանս նորա եւ զիրաւունս նորա զոր պատուիրեաց քեզ:»

(Գր. Երկ. Օր. Գլ. ԻԸ.)

* * *

«Ո՛ արք, ո՞չ ապաքէն զօրացեալ են մարդիկ որ ունին զծով եւ զցամաք, եւ զամենայն որ ինչ ի նոսա: Իսկ թագաւոր զօրացեալ տիրէ ամենայն երկրի եւ մարդկան, եւ զոր ինչ ասէ եւ հրամայէ՝ վաղվաղակի առնեն. եթէ հրամայէ պատերազմել ընկեր ընդ ընկերի իւրում, ոչ իշխեն անցանել զբանիւ. եւ եթէ առաքէ զնոսա ի պատերազմ ընդ թշնամիս, երթեալ վաղվաղակի գործեն մենքենայս եւ լերինս եւ պարիսպս եւ աշտարակս, սպանանեն եւ մեռանին, եւ զհրամանաւ թագաւորին ոչ կարեն անցանել. եւ եթէ յաղթեսցեն, զամենայն բարութիւնս բերեն թագաւորին: Եւ ոչ միայն զօրական պատերազմօղք, այլ եւ մշակք որ գործեն զերկիր՝ յորժամ սերմանեն եւ հնձեն, զարդիւնս իւրեանց բերեն թագաւորին. եւ հարկահանք դարձեալ բռնադատեալ զաշխարհ՝ հանեն հարկս թագաւորի: Եւ թագաւոր միայն զօրացեալ իշխան է ի վերայ ամենայնի. եւ եթէ հրամայէ սպանանել, սպանանեն, եւ եթէ կեցուցանել՝ կեցուցանեն, եւ եթէ շինել՝ շինեն, եւ եթէ քակել՝ քակեն, եւ եթէ անկել՝ անկեն. եւ ամենայն աշխարհ թագաւորի զօրութեան եւ հրամանի լսեն. եւ ինքն արքայ զինչ եւ կամի՝ գործէ. եւ այլք ամենեքեան շուրջ պահեն զնա, եւ հրամանի նորա անսան, եւ ոչ իշխեն ըստ կամս իւրեանց երթալ ուրեք եւ կամ գործել, եւ ոչ իշխեն անցանել զհրամանաւ թագաւորի: Արդ, ո՛ արք, զիա՞րդ ոչ զօրաւոր է թագաւոր, որոյ բան հրամանի իւրոյ այսչափ զօրացեալ իշխէ ի վերայ ամենեցունց»:

(Գր. Ա. Եզր. Գլ. Գ.)

* *

«Յետ սակաւ ժամանակաց, հազարապետն արքայի Լիւսիաս, իբրեւ լուաւ, մեծաւ բարկութեամբ, լի նախանձու ծանրացեալ տրտմէր ի վերայ գործոցն եղելոց։ Զօրաժողով լինէր, կուտէր ութսուն հազար, եւ զամենայն զօրսն հեծելազօր՝ ութ բիւրուն հանդերձ ընդ իւր առնոյր, ընդ իւր առեալ խաղայր ի վերայ Եբրայեցւոցն, ի մտի եդեալ զքաղաքն զըն-խտւոր՝ բնակութիւն առնել հեթանոսաց, եւ զտաճարն սրբութեան դրամաժողով ի վարձու կացուցանել իբրեւ զայլ մեհեանս, եւ զքահանայապետութիւնն ի տարւոջն վարձկան գանձուն կացուցանել ամյամէ։ Այլ իբրեւ ի Հրէաստան մխեցաւ, եւ մերձ եղեւ յամուրսն Բեթսուրայ որ մերձ է յԵրուսաղէմ իբրեւ ասպարիսօք հինգ, պատէր բիւրուքն, եւ ի նեղ մեծ զամուրսն հասուցանէր։ Իբրեւ ազդ եղեւ Մակաբայեցւոցն պաշարումն ամրոցն իւրեանց, ողբովք եւ արտասուօք անկեալ ժողովրդովքն հանդերձ աղաչէին զԱստուած, հրեշտակ բարութեան տալ ի փրկութիւն Իսրայելացւոց։ Այն ինչ լինէր նոցա մերձ ի կողմն քաղաքին Երուսաղեմացւոց հասանել, եկն էջ առաջի նոցա այր մի սպիտակաձի յոսկիազէն վառեալ, ճօճէր զնիզակն եւ պատրաստէր յարձակել։ Եւ այնպէս վարազախառն առիւծաբար յարձակեցան ի վերայ զնդին թշնամեաց. եւ անդէն ի նմին տեղւոջ հարին տապաստ արկին մետասան հազար զինուոր զօր. եւ բազումք ի նոցանէ խոց վիրաւորք եւ ապիկար մերկանդամք փախստեայք ապրեցան։»

(Գր. Բ. Մակ. Գլ. ԺԱ.)

*
* *

«Որ սիրէ զխրատ՝ սիրէ զիմաստութիւն. իսկ որ ատեայ զյանդիմանութիւն՝ անմիտ է։ Լաւ է որ գտանէ շնորհս ի Տեառնէ. իսկ այր անօրէն կարկեսցի։ Ոչ յաջողեսցի մարդոյ յանօրէնութենէ. արմատք արդարոց ոչ հատցին։ Կին ժրագլուխ՝ պսակ է առն իւրոյ. որպէս որդն՝ փայտի վնասակար է, նոյնպէս կորուսանէ զայր կին չարագործ։ Յոր կողմ եւ դարձցի ամպարշտին՝ եղծանի։ Բերան իմաստնոյ գովլի ի մարդկանէ. իսկ խօթամտին արհամարհեսցի։ Լաւ է մարդոյ խոնարհութեամբ ծառայել անձին, քան անձին շուք եդեալ՝ եւ հաց մուրանայցէ։ Արդար ողորմի անասնոց իւրում. այլք ամպարշտաց անողորմ են։ Որ գործէ զերկիր իւր՝ յագեսցի հացիւ. իսկ որ զհետ երթան զնանրութեան՝ պակասամիտք են։ Որ ախորժէ զգինեաց գեղերանս՝ թողցէ ի բնակութիւն իւր զանարգանս։ Ունկնդիր լինի խրատու իմաստունն. իսկ անմիտն առ օրին յայտնէ զբարկութիւն իւր։ Են՝ որ բանիւք իւրեանց խոցեն որպէս սրով. բայց լեզուք իմաստնոց բժշկեն։ Շրթունք ճշմարիտք հաստատեն զվկայութիւն. վկայ վաղվաղուկ ունի լեզու անիրաւ։ Այր իմաստուն՝ աթոռ հանճարոյ. սիրտ անզգամաց պատահեսցէ նզովից։ Ձեռն ընտրելոց դիւրաւ յաղթեսցէ. նենգաւորք մատնեսցին ի յափշտակութիւն։ Զմեղաւորս հալածեն չարիք. արդարոց հասցեն բարութիւնք։ Ի ճանապարհս արդարութեան կեանք. ճանապարհք ոխակալաց մահ։»

(Գր. Առակ. Գլ. ԺԲ.)

*
* *

«Լո՛ւր, երկին, եւ ունկն դիր, երկիր, զի Տէր խօսեցաւ: Որդիս ծնայ եւ բարձրացուցի, եւ նոքա զիս անարգեցին: Ծանեաւ եզն զստացիչ իւր, եւ էշ զմսուր տեառն իւրոյ. եւ Իսրայէլ զիս ոչ ծանեաւ, եւ ժողովուրդ իմ զիս ի միտ ոչ առ: Երկիր ձեր՝ աւերակ, քաղաքք ձեր՝ հրձիգք, զաշխարհն ձեր առաջի ձեր օտարք կերիցեն: Լքեալ թողցի դուստր Սիովնի իբրեւ տաղաւար յայգւոջ, եւ իբրեւ գնոմնի մրգապահաց ի մէջ սեխենեաց, եւ իբրեւ գքաղաք պաշարեալ: Լուարուք զբանն Տեառն, իշխանք Սոդոմայեցւոց. ունկն դիք օրինաց Աստուծոյ, ժողովուրդք Գոմորայեցւոց: Զի՞ կայ իմ եւ յաճախելոյ զոհիցդ, ասէ Տէր. յագեալ եմ ողջակիզօք խոյոց ձերոց, եւ զճարպս գառանց եւ զարիւն ցլուց եւ նոխազաց ոչ կամիմ, եւ ո՛չ թէ գայցէք յանդիման լինել ինձ: Եթէ մատուցանիցէք ինձ նաշիհ, զո՛ւր է. եւ խունկք ձեր պիղծ են ինձ: Յագեալ եմ ձեօք, ոչ եւս ներեցից մեղաց ձերոց. յորժամ համբառնայցէք զձեռս ձեր, դարձուցից զերեսս իմ ի ձէնջ. եւ եթէ յաճախիցէք յաղօթս, ոչ լուայց ձեզ. զի ձեռք ձեր լի են արեամբ: Դատ արարէք որբոյն, եւ տուք իրաւունս այրւոյն: Եթէ իցեն մեղք ձեր իբրեւ զձանձախարիթ, իբրեւ զձիւն սպիտակ արարից. եւ եթէ իցեն իբրեւ զորդան կարմիր, իբրեւ զասր սուրբ արարից: Եւ եթէ ախորժեսջիք եւ լուիջիք ինձ, զբարութիւնս երկրի կերիջիք. ապա թէ ոչ կամիցիք լսել ինձ, սուր կերիցէ զձեզ:»

(Գր. Ես. Գլ. Ա.)

*
* *

«Մինչդեռ անցանէր, ետես այր մի կոյր ի ծնէ. եւ հարցին ցնա աշակերտքն նորա եւ ասեն. Ռաբբի, ո՞յր մեղաւ է, սորա՞ թէ հօր եւ մօր իւրոյ՝ զի կոյր ծնաւ: Պատասխանի ետ Յիսուս. Ո՛չ դորա մեղաւ է եւ ո՛չ հօր եւ մօր իւրոյ. այլ զի յայտնի լիցին գործքն Աստուծոյ ի դմա: Զայս իբրեւ ասաց, եթուք ի գետին եւ արար կաւ ի թքոյն, եւ ծեփեաց զկաւն ի վերայ աչաց կուրին, եւ ասէ ցնա. Ե՛րթ լուա յաւազանին Սելովմայ: Չոգաւ լուացաւ, եկն եւ տեսանէր: Իսկ դրացիքն եւ որոց տեսեալն էր զնա յառաջագոյն՝ թէ մուրացիկ էր, ասէին. Ո՞չ սա էր որ նստէրն եւ մուրանայր: Կէսքն ասէին. Նա է. այլքն ասէին՝ Ո՛չ, այլ նման է նմա. եւ ինքն ասէր թէ Ես եմ: Ասեն ցնա. Իսկ զիա՞րդ բացան աչք քո: Նա ետ պատասխանի. Այր մի որում Յիսուսն ասեն՝ կաւ արար եւ ծեփեաց զաչս իմ, եւ ասէ ցիս. Երթ ի Սելովամ եւ լուա. չոգայ լուացայ, եւ տեսանեմ: Ասեն ցնա. Ո՞ւր է նա. ասէ ցնոսա. Ոչ գիտեմ: Ածեն առ փարիսեցիսն զնա որ երբեմն կոյրն էր. եւ էր շաբաթ՝ յորժամ զկաւն արար Յիսուս եւ եբաց զաչս կուրին: Դարձեալ հարցանէին զնա եւ փարիսեցիքն՝ թէ Զիա՞րդ տեսանես. եւ նա ասէ ցնոսա. Կաւ եդ ի վերայ աչաց իմոց, եւ լուացայ եւ տեսանեմ: Դարձեալ կրկին անգամ կոչեցին զայրն որ կոյրն էր, եւ ասեն ցնա. Տուր փառս Աստուծոյ. մեք գիտեմք զի այրն այն մեղաւոր է: Եւ նա ասէ. Թէ մեղաւոր իցէ, ես ոչ գիտեմ. բայց զայս գիտեմ՝ զի կոյր էի, եւ արդ տեսանեմ:»

(Աւետ. Յով. Գլ. Թ.)

*
* *

«Որդիք, հնազանդ լերուք ծնողաց ձերոց ի Տէր, զի այն է արժան։ Պատուեա զհայր քո եւ զմայր, որ է առաջին պատուիրան յաւխտեան. զի քեզ բարի եղիցի, եւ երկայնակեաց լինիցիս ի վերայ երկրի։ Հարք, մի զայրացուցանէք զորդիս ձեր, այլ սնուցանիջիք զնոսա խրատու եւ ուսմամբ Տեառն։ Ծառայք, հնազանդ լերուք տերանց ձերոց մարմնաւորաց։ Մի առ ականէ ծառայել իբրեւ մարդահաճոյք. այլ իբրեւ ծառայք Քրիստոսի առնել զկամս Աստուծոյ։ Գիտասջիք թէ իւրաքանչիւր ոք՝ որ զինչ առնէ զբարին, զնոյն ընդունի ի Տեառնէ, եթէ ծառայ եւ եթէ ազատ։ Եւ դուք, տեարք, զնոյն առնիջիք առ նոսա, ներելով առնել զսպառնահան. գիտասջիք թէ եւ նոցա եւ ձեր Տէր գոյ յերկինս, եւ ակնառութիւն ոչ գոյ առաջի նորա։ Այսուհետեւ զօրացարուք Տերամբ, եւ կարողութեամբ զօրութեան նորա, եւ զգեցարուք զսպառազինութիւն Աստուծոյ. զի կարող լինիցիք ի դիմի հարկանել չարին յաւուրն չարութեան։ Եւ իբրեւ զամենայն ինչ կատարիցէք, հաստատուն կայցէք. զօտեալ կալջիք պնդեալ զմէջս ձեր ճշմարտութեամբ եւ զգեցեալ զզրահն արդարութեան։ Եւ ի վերայ ամենայնի առէք զվահանն հաւատոյ, որով կարող լինիջիք զամենայն նետս մուխս չարին շիջուցանել. եւ առէք զսաղաւարտն փրկութեան, եւ զսուսեր հոգւոյն՝ որ է բանն Աստուծոյ։

Շնորհք ընդ ամենեսին՝ որք սիրեն զՏէր մեր։

(Թուղթ. Պաւ. առ Եփ. Գլ. Զ.)

ՅԵԶՆԿԱՅ

Քանզի ոչ եթէ կարօտ ինչ ոք իւիք էր, եթէ վասն այնորիկ խնայիցէ՝ իւր միայնոյ սեպհականեալ զկենդանութիւնն. եւ անզօր եւ տկար, եթէ անձին եւեթ խորհիցէ զզօրութիւնն. եւ ոչ նուազ ի գիտութենէ, եթէ ինքեան եւեթ պահիցէ զգիտութիւնն. եւ ոչ կարօտ յիմաստութենէ, եթէ յորժամ այլոց բաշխիցէ զիմաստութիւն իւր, կարծիք ինչ կարօտութեան ի ներքս մտանիցեն։ Այլ կենդանի է եւ աղբիւր կենդանութեան, տայ ամենայնի կենդանութիւն, եւ ինքն կայ լի եւ յանսպառ կենդանութեան. եւ զօրացուցանէ զանզօրս մեծազօր զօրութեամբ, եւ ինքն ոչ թերանայ ի զօրացուցիչ զօրութենէն. եւ պարգեւէ գիտութիւն ամենայն անգիտաց, եւ ինքն բաւանդակ ունի յինքեան զամենագէտ գիտութիւնն, եւ բղխէ յամենեսին զանպակաս իմաստութիւնն, եւ ինքն մնայ անխախուտ յամենահնար իմաստութեանն։

Եթէ աղբերք մշտաբուղխք, որք ի նորա հրամանէ կարգեցան, հանապազ բղխեն եւ ոչ պակասեն, որոց բղխմունքն զայլոց կարօտութիւնս լնուն, եւ ինքեանք ի նմին յորդութեան կան մշտնջենաւորք, ո՞րչափ եւս առաւել այն՝ որ նոցա զյորդութիւն բղխմանցն յօրինեաց, որ աղբիւրն է բարութեան. որ զամենայն զոր արար՝ գեղեցիկս արար, այսինքն զբանաւորս եւ զանբանաւորս, զմտաւորս եւ զանմտաւորս, զխօսունս եւ զանխօսունս, զասունս եւ զանասունս։

(Գիրք Ա.)

Ի ԳՐՈՑ ԿՈՐԵԱՆ

Ի Մովսիսական պատմութեան յայտնի է երանելեաց արանցն ազնուականութիւն, ճշմարտութեան հաւատոցն հաստատութիւն, աստուածամերձ աստուածամուխ կենացն վայելչութիւն, սքանչելական կենացն պայծառութիւն։ Զի ոմն ընդունելի պատարագաւ արդար կոչեցեալ. եւ այլ ոմն հաճոյական տուեալ ի վերայ ամենակուլ մահուանն կենօք երեւեալ. եւ միւս ոմն բովանդակ արդարութեամբ ի վերայ համատարած լեռնացելոյ աստուածապատիժ ծովուն, հանդերձ ամենայն շնչականօք, տարեւոր ժամանակօք նաւակաց պահեալ. եւ միւսոյն յանկարծագիւտ հաւատովք արդարացեալ, աստուածամերձ աստուածախօս դաշնաւոր կատարեալ, եւ զաւակս հանդերձելոց բարեացն ժառանգեալ։

(էջ 2)

* * *

Յետ այնորիկ ուշ եդեալ երկոցունց երանելեացն՝ զիւրեանց ազգին զդպրութիւն առնել յօրդել եւ դիւրացուցանել, ձեռն ի գործ արկանէր ի թարգմանել մեծն Իսահակ, ըստ յառաջագոյն սովորութեանն։ Որոց դարձեալ դէպ լինէր եղբարս երկուս յաշակերտացն յուղարկել ի կողմանս Ասորւոց, ի քաղաքն Եդեսացւոց, զՅովսէփ, զոր ի վերոյն յիշեցաք, եւ երկրորդն Եզնիկ անուն, յԱյրարատեան գաւառէն, ի Կողբ գեղջէ. զի յասորական բարբառոյն զնոցին հարցն սրբոց զաւանդութիւնս՝ հայերէն գրեալս դարձուսցեն։

Իսկ թարգմանչացն հասեալ ուր առաքեցանն, եւ

կատարեալ զհրամանն եւ առ պատուական հարսն առաքեալ՝ անցեալ գնային ի կողմանս Յունաց. ուր եւ ուսեալք եւ տեղեկացեալք՝ թարգմանիչս կարգէին ըստ հելլենական լեզուին։

(էջ 20—21)

Ի ԳՐՈՑ ՈՍԿԵԲԵՐԱՆԻ

Հաւատացելոյն պարտ է պայծառանալ, եւ անոյն ուստեք ծանօթաւոր լինել, եւ ի գնացից եւ ի հայեցուածոց եւ ի կերպարանաց եւ ի բարբառոյ։ Այլ զքեզ ուստի՞ կարիցեմ ճանաչել՝ եթէ հաւատացեալ ես։ Եթէ ի տեղեացն կամիցեմ զքեզ ճըշգըրտել, ի ձիոցն ասպարէզս եւ ի թատերս տեսանեմ ցանկորդեալ. եթէ ի կերպարանաց, երեսս լկտիս եւ միշտ յայրատս տեսանեմ. եթէ ի հանդերձից, քան զզուսանացն ոչ ինչ լաւագոյն. եթէ ի սպասաւորաց, հագկատակս եւ սատակապասս շրջեցուցանես։ Եւ զի՞նչ ասեմ եթէ հաւատացեալ, նա՛ բնաւ թէ եւ մարդ իսկ իցես՝ չկարեմ ստոյգ իմանալ։ Յորժամ կցածիցես իբրեւ զէշ, եւ եղջիւր ածիցես իբրեւ զցուլ, եւ վրնջիցես իբրեւ զձիս, եւ շուայտիցես իբրեւ զարջ, եւ պարարիցես զմարմինդ իբրեւ զջորի, եւ ոխս մթերեալ պահիցես իբրեւ զուղտ, եւ յափշտակիցես իբրեւ զգայլ, եւ ցասմամբ վառիցիս իբրեւ զօձ, եւ խայթիցես իբրեւ զկարիճ, եւ աղու լինիցիս իբրեւ զիժ, եւ զթոյնս պահիցես իբրեւ զքարբ, եւ կռուիցես ընդ եղբարս իբրեւ զդեւ չար, զիա՞րդ կարացից զքեզ ընդ մարդկան հաշուել։ (Մեկ. Մատթէի)

* * *

Եթէ ոք զՊաւղոս արտաքուստ եւ յօդուածն հանելով ցուցանէր, չէր քան զնա գեղեցիկ տեսանել բիւրուց բիւրս կաքաւչաց զուարճալից պսակեալս։ Նա՛ զի՞նչ ասեմ. եթէ ոք ի թատերացն եւ ի կրպակաց յանկարծ յափշտակէր զոք երիտասարդ ի զեղխելոցն, մոլեգնեալ կողեալ ի մարմնոյ ցանկութիւնս, եւ ածէր կացուցանէր աղջիկ մի կոյս նմին համեմատ, ի նոյն տիս, ի նմին հասակի, նա՛ որ անցուցանէր զանցուցանէր եւս զնովաւ գեղով եւ հասակաւ. աչս ծաւիս, յօնս միակիցս, բիբս խարտեաշս, մեղմս, քաղցրահայեացս, ցածունս, հանդարտագոյնս. ի նստել ցածուն, յառնել զգաստացեալ, համեմատագոյն, լի ամենայն շնորհօք. արտեւանունս թոյրաթուխս, ներքոյ եւ արտաքոյ անտառախիտս մացառաձեւս զբբօքն պսակեալ, որպէս թէ չունիչ ինչ եւ հողի ի բիբսն կայցէ. ճակատն պաղպաջուն, այտքն ի ներքոյ միահարթք, երկայնածնօտք, յղկեալք մարմարաձեւք. կլափն բոլոր, ունչք պարզք, շրթունք հասարակ, ատամունք սպիտակք, ամենեւին գեղեցիկ, ամենեւին վայելուչ։ Ապա եւ զՊաւղոս ոք ածէր արտաքուստ հանդէպ նմին կացուցանէր, թուի ինձ թէ եւ կարի ոք պակչոտեալ երիտասարդն էր՝ թողոյր զայնչափ գեղեցիկ երեսն, եւ ի սա դառնայր։ Այն գեղ զերիտասարդաց միտս շրջէ եւ պատրէ եւ այրէ իբրեւ ի կրակի. եւ սա նմին հակառակ ցածուցանէ եւ զովացուցանէ։

(Մեկ. Պաւղոսի)

*
* *

Զոր օրինակ բժիշկ մի իմաստուն, նոյնպէս եւ մարգարէս նախ քան զցաւսն՝ զպատճառսն ուստի ախտն բխելոց իցէ, ասէ. քանզի պատուհասելոց էր զամպարշտութիւն նոցա, յառաջագոյն զպատճառս ախտին յայտ առնէ, զարծաթսիրութիւնն, զամբարտաւանութիւնն, եթէ յայսպիսի իրաց առ սակաւ սակաւ կործանեցան անկան ի խորխորատ կորստեան, զի եւ կռոց երկիր պագին։ Եւ արդ զի հեգնիցէ յերգ արկեալ զպաշտօն նոցա, ածէ զնովիմբ՝ թէ Գործոց ձեռաց իւրեանց։ Զի՞նչ ինչ քան զայն ծաղր կայցէ, յորժամ մարդ արարիչ աստուածոց լինիցի. իսկ զարշելիս Գիրք սովոր են զկուռսն կոչել, ուստի եւ պղծութիւն աւերածոյ կոչի պատկերն որ կանգնեցաւ ի տաճարին Աստուծոյ։ Վասն որոյ եւ հրաման ետ վճիռ արար յանապատին՝ եթէ ամենայն պատկերի երկիր մի՛ պագանիցէք, զորս պիղծս եւ զարշելիս իսկ կոչեաց, զի հեռացեալ կարճեցուսցէ զնոսա յամպարշտութենէն. զի զարշելի այն կոչի՝ որ կարի աղտեղին իցէ, պիղծ ինչ, նողկ, անսուրբ։ Եւ արդ զարշելի զայն ինչ որ ատելի իցէ եւ զերեսս դարձուցանելի՝ կոչեն Գիրք. ամենայն կուռք այսպիսի ինչ են։

(Մեկ. Եսայեայ)

*
* *

Մի՛ զդրունս փակեսցուք ընդդէմ լուսոյն, զի բազմապատիկ վայելել մարթասցուք ի փափկութեան նորա. զի եկեալ հասեալ է ուղիղ լոյսն. խնդրեա մտանել ո՛չ միայն ի ձեռն հաւատոց, այլ եւ ի ձեռն սրբութեան կենաց գնացից։ Զի որ սիրէ զիս, ասէ, զպատուիրանս իմ պահեսցէ, եւ եկեսցուք ես

եւ հայր իմ, [եւ օթեվանս առ նմա կալցուք: Զոր օրինակ ի նշոյլս ճառագայթից արեգականն չէ հնար վայելել՝ թէ ոչ ոք զաչս իւր բանայցէ, այնպէս եւ ի լուսաւորութեան սորա յայսմիկ վայելել ոք ոչ կարասցէ՝ թէ ո՛չ համարձակապէս զաչս ոգւոյ իւրոց բանալ մարթասցէ, եւ կորովութեան բբօքն որոշեալ եւ մեկնեալ՝ զլոյսն նկատել կարասցէ: Զի ամենայն որ զչար գործէ, ատէ, ատէ նա զլոյս, եւ ոչ գայ ի լոյս: Այլ այն որ գաղտնի ինչ գործ գործէ ի նոսա՝ զայն ասել իսկ աղտեղի է: Արդ զոր օրինակ ի խաւարի՛ ո՛չ զբարեկամ, ո՛չ զթշնամի ոք ճանաչել գիտէ, սոյնպէս եւ վասն մեղաց: Քանզի որ ագահեացն կամի՝ ոչ ինչ ընտրէ զբարեկամն եւ զթըշնամին, եւ որ նախանձոտն է եւ ընդ կարի ընտանացեալսն իբրեւ ընդ թշնամիս հայի՝ ոչ ինչ այլ իմիք նման է, բայց բնաւ իսկ անզգայ մոլեգին այսահարեալ դիւամոլացն:

Զոր օրինակ ի խաւարին գիշերի՝ փայտն եւ քարն, եւ երկաթն եւ կապարն, եւ անագն եւ արծաթն, եւ ոսկին եւ ականք պատուականք՝ առ հասարակ մի ինչ օրինակ թուին. սոյն օրինակ եւ զգնացս պղծութեան որ յանձին իւրում կրէ՝ ոչ գիտէ ճանաչել զզգաստութիւն քաջութեան, եւ ոչ զհամբերութիւն եւ զիմաստութիւն եւ զգեղեցկութիւն:

(Մեկ. Յովհաննու)

* *

Մի՛ այսուհետեւ դանդաղեալք արբեցութեամբ մտցուք ի պահս, եւ մի՛ ի պահոց յարբեցութիւն ընկղմեսցուք. որպէս թէ ոք հիւանդացեալ իցէ եւ տկարացեալ մարմնով, եւ ապա ապաքինեալ փոքր

մի եւ կազդուրեալ, եւ հարկանիցի յումեքէ եւ անդէն միւսանգամ գլորեալ վիրաւորեսցի. որպէս մերոց անձանցս լինիցի յերկոցունց կողմանց, ի սկզբանն եւ ի կատարմանն, զոր պահօք արժան է մեզ զգուշանալ եւ պատրաստել: Որպէս եւ ի գազանաց ապանողաց բազում զինուք զգուշանալ եւ ծածկել զկարեւոր մարմինս մեր որ ընդդէմ նոցա պատրաստեալ է նահատակել, սոյնպէս եւ այժմ բազումք ի մարդկանէ ի պահս իբրեւ ի գազանամարտիկ ինչ կազմեալ են, եւ լնուն խճողեն զպորտ եւ զորովայն իւրեանց, եւ երգիծուցանեն եւ աղջամղջեալ թմբրեցուցանեն բազում անմտութեամբ զանձինս իւրեանց, եւ ընդդէմ պատահին համբուրական եւ ընտանեկան գեղեցիկ տեսլեան պահոցն: Զի թէ զոք հարցանիցես՝ եթէ ընդէ՞ր ի բաղանիս փութաս երթալ այսօր, պատասխանի տայ եւ ասէ՝ թէ Վասն զի ի պահս կամիմ մտանել: Եւ արդ զիա՞րդ արդեօք իցէ այս պարտ եւ պատշաճ՝ եթէ զմարմին արբեցցես եւ զհոգին աղտեղացուցանես:

Էր ինչ արդեօք հնար աւելի քան զայս ասել. այլ իմաստնոցն եւ նուազքն բաւական են յուղղութիւն:

(Ճառ. վասն Պահոց)

Ի ԳՐՈՑ

ԿԻՒՐՂԻ ԵՐՈՒՍԱՂԷՄԱՑՒՈՑ

Ձմեռն է ժամանակս, որպէս եւ տեսանես, եւ կան ծառքդ իբրեւ զմեռեալ. զի ո՞ւր է տերեւն թզե-

նւոյ, ո՞ւր է ողկոյզն այգւոյ. ի ժամանակս ձմերայնւոյ այն մեռեալ է, եւ յաւուրս գարնայնւոյ կանանչանայ. եւ իբրեւ ժամանակն հասանէ, յայնժամ իբրեւ ի մեռելութենէ զկենդանութիւն զգենու։

Գիտէր Աստուած զմարդկան թերահաւատութիւն, եւ նմին իրի արար հաւ մի արմաւ անուն։ Զայսմանէ որպէս յուցանեն բազումք, մի է, միածին է, յերկրին Եգիպտացւոց է։ Ի հինգհարիւր ամի դառնայ ի բոյն իւր, եւ ցուցանէ զյարութիւն։ Եւ ոչ եթէ յանապատ ուրեք վայրի է, զի մի յերկուացի խորհուրդն. այլ յերեւելի քաղաքի է, զի յայտնապէս երեւեսցի մարդկան։ Զի բոյն չինէ իւր ի լիբան փայտէ, եւ ի զմուռս փայտէ, եւ յամենայն խնկոց։ Եւ ի կատարել ժամանակացն գայ մտանէ ի բոյնն, եւ անդէն մեռանի եւ նեխի, եւ ապա ի մեռեալ եւ ի նեխեալ մարմնոյ մեռելոյն որդն ծնանի, եւ որդն աճեցեալ թռչուն կերպարանի։ Ապա թեւակից եղեալ արմաւն վերանայ յերկինս, որպէս եկն մեռաւ։ Եւ դու մի թերահաւատեր ի բանից այտի. քանզի եւ աստէն առաջի աչաց տեսանես զազգս մեղուաց՝ զիա՞րդ յորդանէ թռչուն կերպարանի. եւ ի գիջագործ ձուոց տեսանես թռչուն՝ որոյ թեւք եւ ոսկերք եւ ջիղք եղեալ են։

Բայց որովհետեւ հեռի է հաւն արմաւ, եւ չքնաղ է նշանն, թերահաւատ լինին բազումք. եկայք աստէն յանդիմանութիւն ի միջի մեր տեսցուք։ Մեք իսկ ամենեքեան մեզէն որ խօսիմքս եւ լսեմքս՝ յառաջ քան զհարիւր ամ կամ զերկերիւր ո՞ւր էաք։ Զիա՞րդ ոչ գիտես դու յորպիսի՞ չնչին եւ յանկերպարան միագոյն իրացն ծնանիմք. եւ ի չնչէն եւ ի

միագոյն իրացն եւ ի տկարէ մարմին զգեցեալ՝ ի ջլաց հաստատութիւն կերպարանի, եւ յաչաց լուսաւորութիւն, եւ յընչաց հոտոտելիս, եւ յականջաց լսելիս, եւ ի լեզու խօսուն, եւ ի թնդիւն սրտի, եւ ի գործս ձեռաց, եւ յընթացս ոտից, եւ ի բիւրազգի տեսիլս մարմնոց։ Եւ ի չնչէն տկարն այն գայ լինի նաւագործ, եւ շինօղ եւ ճարտարապետ, եւ բիւրազգի արուեստից իմն գործիչ, եւ զինուորանայ, եւ իշխանանայ, եւ թագաւորէ, եւ օրինադիր լինի։ Իսկ արդ, որ ի չնչէն եւ ի տկար իրաց անտի զմեզ այսպէս արար Աստուած՝ արդ զանկեալսն յարուցանել ո՞չ կարասցէ Աստուած. որ զոչինչն այսպէս մարմնով զգեցոյց՝ զանկեալ մարմինն միւսանգամ յարուցանել ո՞չ մարթասցէ։

(Կոչ. Ընծ. Ճառ. ԺԸ.)

Ի ԳՐՈՑ

ԿԻՒՐՂԻ ԱՂԵՔՍԱՆԴՐԱՑՒՈՑ

Խնդրելի է. բնակա՞ն իմն իցէ ծիածանն զոր տեսանեմք, եթէ յայնժամ եղեւ յորժամ Աստուած ուխտն եդ Նոյի՝ մի եւս ածել ջրհեղեղ յերկիր։ Ոմանց թուեցաւ թէ յայնժամ եղեւ՝ յորժամ Աստուածն զայն ասաց։ Թէ էր, ասեն, ծիածանն յառաջ քան զջրհեղեղն, ապա ոչ նշան կոչէր. զի Գիրք նշան զչքնաղ իմն իրս սովոր են միշտ նշանակել։ Այլ մեք զծիածանն գիտեմք զի յանձրեւաց ցածնուլ լինի, յորժամ արեգակն զճառագայթս ընդդէմ անձրեւաբեր ամպոյն արկանիցէ։ Արդ ասէ

Աստուած, այս է նշան՝ համօրէն չլինելոյ Ջրհեղեղի, այսինքն ընդ ամենայն երկիր. զի ոչ այնչափ ընդ ամենայն տեղիս լինիցի անձրեւ՝ մինչ չգտանել տ՚եղի ճառագայթիցն արձակելոյ։ Ա՛յլ ինչ ասէ. ոչ եղիցի այգու նշան եթէ փարատումն անձրեւի ծիածանաւ լինիցի։ Նա եւ ոչ ուխտն այն այնպէս հաստատուն կայցէ. քանզի եւ զքսան որ բազում անգամ չերեւի ծիածանն՝ վասն անձրեւին յաճախութեան։ Ապա զայս ինչ յայտ առնէ որ ասէն՝ թէ ո՛ւր ուրեք երեւեսցի ծիածանն, ի ցածնուլ անձրեւաց երեւեսցի։ Ապա թէ ուր անձրեւ իցէ եւ զծիածանն պահանջիցես, եւ ոչ զԱստուծոյ իսկ խոստումն այնպէս հաստատուն գտանիցես։ Բայց սակայն գտանեմք ի Գիրս՝ զի անուանեցաւ ինչ նշան որ չէր օտար. որպէս յԵլսն ասէ Աստուած զՄովսէս. Եւ այս քեզ եղիցի նշան, զի եղէց ընդ քեզ. զի Աստուծոյ լինել ընդ մարդկան եւ ընդ Մովսէսի՝ չէր ինչ օտար։

*
* *

Խնդիր է. յառաջ քան զՋրհեղեղն է՞ր արդեւք որթ, թէ Նոյ եգիտ։ Ոմանք ասեն թէ տունկն էր, բայց զգինւոյն հանդամանսն եգիտ. քանզի ի խամուց արբեալ՝ արբեցաւ. եւ ոմանք ասեն՝ թէ եւ որթն էր եւ գինին։ Եւ ընդէ՞ր չիցէ գրեալ թէ յառաջ քան զՋրհեղեղն գինի ոք արբ։ Դարձեալ եւ արդարոյն ամբաստանութիւն է՝ թէ գիտէր զգինւոյ բնութիւնն եւ զեղծեցաւ։ Իսկ եթէ ասիցէ ոք՝ եւ Ղովտ գիտէր զզօրութիւն գինւոյն եւ արբեցաւ, լուիցէ՝ թէ Ղովտ ետ իսկ զանձն գինւոյն, զի ըմ-

բեղումն յերկեղէն յապահով լինիցի, իսկ Նոյ յետ տնկելոյն եւ պտուղ տալոյ որթոյն՝ զմիջին ժամանակն յերկեղէ ապահով էր։ Եւ արդ սա՝ որ ի բուն. իսկ երկեղէն չարբ, զիա՞րդ յետ երկեղին ըմպէր։

(Մեկ. Ս. Գրոց)

Ի ԳՐՈՑ

ԲԱՐՍՂԻ ԿԵՍԱՐԱՑԻՈՅ

Մի՛ խաբեսցէ զքեզ սակաւ տեսիլն արեգական, եւ մի՛, վասն զի ի չափ կանգնոյ միոյ երեւի չրջան նորա, կարծեսցուք թէ այնչափ միայն իցէ։ Զի մեծամեծ իրք ի բացուստ փոքր երեւին. քանզի չէ հնար մարդոյ ի հեռի վայրաց ճշմարտիւ զիրսն նշմարել։ Զիցէ՞ արդեւք տեսեալ քո ի բարձրաւանդակաց զդաշտ ընդարձակ եւ մեծանիստ, յորում վարիցին հարկիք եզանց ի բացավայրի ուրեք. զիա՞րդ թուիցին քեզ եզինքն եւ որ վարիցենն զնոսա. թերեւս իբրեւ զմրջիւնս գետնագնացս։ Եւ կամ չիցէ՞ տեսեալ քո ի գլխոյ բարձրաբերձ լերանց զծով մեծ իւրով մեծանիստ լայնութեամբն, եւ հայեցեալ պշուցեալ ընդ նա եւ ընդ կղզիսն որ իցեն ի միջի նորա. ո՛րչափ ինչ փոքր երեւեսցին քեզ մեծութիւն նոցա, եւ կամ յո՛րչափ սակաւութիւն իջեալ տեսանիցես զմեծութիւն նաւու, որ բարձրեալ բերիցէ ալխաղխեալ ուղերձեալ զբազմաչահ վաճառսն, հանդերձ սպիտակ առագաստիւն, որոյ խորշ առեալ գոգ գործեալ տանի զնա յարշաւանի՝ ճեմեալ ճօճեալ ի վերայ վայելուչ ջուրցն մկանանց. Թերեւս իբրեւ զձագ մի աղաւնւոյ տեսանիցես զնաւն ակաղձուն։

Եւ զլերինս բարձունս եւ զմեծամեծս որ զատեալ եւ մեկնեալ են ի միմեանց խորաձորովք՝ ոչ կարէ ճշգրտել նշմարել ակն. եւ աշտարակք չորեքկուսիք՝ բոլորակք երեւին ի հեռաստանէ։ Եւ զի բիւրապատիկ մեծ է արեգակն քան զայն որչափ երեւի, անտի յայտ է՝ զի մինչեւ երեւեալ եւ ընդ երկիր ծագեալ իցէ քաղցրահայեաց ճառագայթիւքն, ցրուէ մաշէ զխաւարն, հեռակորոյս առնէ զաղջամուղջն, բառնայ զախուրն տրտմութիւն, զթանձրամած օդոյն զստուերն մերկանայ յերեսաց երկրէ, եւ զխաւարն մթապատ հալածական առնէ ի տիեզերաց։

(Ճառք Վեցօր. արարչութեան)

Ի ԳՐՈՑ

ՍԵԲԵՐԻԱՆՈՒ

Անճառ է Աստուած եւ անպատում, որում ոչ միտք հասանեն եւ ոչ խորհուրդք բաւեն, ոչ լեզուաւ պատմի, եւ ոչ բերանով ճառի։ Ոչ միայն ըստ մարդկան գիտութիւն անցանէ, այլ եւ ոչ երկինք բաւեն, որ լուսով վառեալ՝ եւ զԱստուած գուշակեն. եւ ոչ ամենայն արարածք, որ ի միասին օրհնեն՝ եւ միանգամայն վրիպեալ գտանին։ Ոչ արեգակն ծագեալ, եւ ոչ լուսին փոփոխեալ՝ եւ զանփոփոխն քարոզեալ. եւ ոչ պարքն աստեղացն յօրինական կայանիւքն՝ զյօրինիչն։ Ոչ տիւ ընդ գիշեր փոխանակեալ, եւ ոչ ծով ընդ ցամաք չմարտուցեալ, որ եւ մարտուցեալ՝ նահանջի։ Ոչ երկրաւոր կենդանիքս՝ զկենդանին, եւ ոչ ծովական

կայտառք զպարգեւիչն, եւ ոչ թեւականք՝ օդոյս կոտորիչք։ Եւ զի՞ եւս յաճախեցից զերեւելեացս ճառել, ուր ոչ հրեշտակք եւ ոչ հրեշտակապետք կարեն տալ զԱստուծոյ զհանգամանս։

Սկիզբն ամենայնի Աստուած է, եւ ինքն եւ ոչ ի միջէ սկզբանէ եղեալ։ Ոչ կարօտ սպասաւորօք, քանզի ոչ ի նորա պէտս են պաշտօնեայքն, այլ ամենեցուն օգնէ եւ ամենեցուն բաւական է. եւ զնա՝ ինչ ոչ տանի, քանզի ինքն անբաւ բնութիւն է, անփոփոխական հաստատութիւն, անայլայլական պատիւ. ոչ ի խոնարհ նուազեալ գտանի, եւ ոչ ի վեր զարգացեալ եւ աճեցեալ. քանզի կատարելոյ եւ աճելն նուազութիւն է։

Մի է, յիւրմէ ինքնակաց, եւ ոչ ինչ յումեքէ ընկալեալ։ Ոչ ընդ ծրով անկանի, կամ փակեալ եւ սահմանեալ. ոչ փոխառեալ յումեքէ՝ թէ հատուցանիցէ. ոչ այլովք եւ այլովք ի մի ինչ կատարեալ, եւ ոչ ի բազում իրաց ի մի ինչ բովանդակեալ. քանզի եւ ոչ ինչ յառաջ քան զնա։ Օրհնեսցուք որչափ եւ կարող իցեմք, եւ ճառեսցուք չափով զանճառէն, եւ պատմեսցուք կշռով զանպատում զօրութենէն. զի հասանել կարասցուք թէ անհասական է։

(Ճառ. Ա.)

ՅԵՒԱԳՐԷ ՊՈՆՏԱՑԻՈՅ

Ցառաջագոյն յղեցեր դու առ իս, Անատոլ սիրելի եղբայր, մինչդեռ իսկ ի Քամնորին լերին անդ նստէի, եւ խնդրեցեր յայտնի առնել քեզ զնշանաւոր հանդերձն, որ յԵգիպտոս միայնակեացքն են՝ ցուցանել քեզ աղաչեցեր զիս։ Զի ոչ եթէ տարապար-

տուց ինչ ածեալ զմտաւ՝ եթէ այլ ազգ իմն հանդերձին նոքա քան զայլ հանդերձս մարդկան. արդ եկ որ ինչ միանգամ ի հարցն սրբոց, որ վասն նոցա հաստատեցաք, պատմեսցուք:

Այն քուսիթայն զոր ունին՝ նշանակ է շնորհաց Փրկչին մերոյ Աստուծոյ, ծածկոյթ լինել գլխաւորին անդամոց. եւ շուրջ՝ իբրեւ ի սնուցանել, որ ի Քրիստոս տղայութիւնն է, վասն այնոցիկ որ ի խեթկելն եւ խոցոտելն մտաբերեն: Արդ որ միանգամ զայն որ ի վերայ գլխոյն ունի, միշտ զօրութեամբ երգեն զերգս օրհնութեան. որպէս եւ ասէ. Եթէ ոչ Տէր շինէ զտուն եւ պահէ զքաղաք, զուր վաստակեն շինողք նորա եւ պահեն պահապանք նորա: Իսկ այսպիսի բարբառք խոնարհութիւն տնկեն, եւ յարմատոյ խլեն զամբարտաւանութիւն, զայն զառաջին չարն՝ որ յերկնից յերկիր կործանեաց զգիշերավարն որ ընդ առաւօտս ծագէր: Այլ մերկ զբազուկն ունել՝ զառանց խարդախութեան վարս յանձին կրել ցուցանէ: Զի չար է ամբարհաւաճութիւն խորհել եւ ծածկել զքաջութիւնս, եւ միշտ յամենայն ժամանակի մարդկութեան փառաց զկնի ելանել, որ մանաւանդ զհաւատն հալածէ, զի ասէ բայ՝ Զիարդ կարէք հաւատալ, զի փառս ի մարդկանէ խնդրէք առնուլ, եւ զփառսն որ նա միայն է Աստուած՝ ոչ խնդրէք. զի պարտ եւ պատշաճ է զբարին ոչ վասն այլոց, այլ վասն անձին իւրոյ առնել խնդրել: Զի եթէ այս տայցի, յայտնի լինի որ ստիպէն զարթուցանել զմեզ ի գործս բարեաց. զի առնել եւս լաւագոյն իցէ քան զայն որ լինելոցն իցէ. զի այս անկարգ իսկ է՝ եթէ քան զԱստուած ոք ինչ լաւ կամ իմանալ կամ ասել:

(ճառ Ա.)

ՅԱԳԱԹԱՆԳԵՂԵԱՅ

Ընդ ժամանակն ընդ այնոսիկ խնդրեաց իւր կին կայսրն Դիոկղետիանոս: Ընդ ամենայն կողմանս տէրութեան նորա արձակեալ շրջէին պատկերագործք նմանահանք, որ զգեղ երեսաց եւ զմրազարդ յօնից ի տախտակս հանեն դեղովք պաճուճանաց: Եկեալ գտանէին ի քաղաքին Հռովմայեցւոց, յարգելավանս մի կուսանաց, սրբամատոյց կանայս, որոց գլխաւորին անուն Գայիանէ, եւ սան նորին կոչէր Հռիփսիմէ, յաստուածապաշտ եւ ի թագակալ տոհմէ: Բռնութեամբ մտին պատկերահանքն ի կայանս առաքինեացն, եւ տեսեալ զպարկեշտագեղն Հռիփսիմէ, սիրացեալ ընդ տեսիլ նորա՝ ի նկարապաճոյճ տախտակին յօրինէին, եւ առ թագաւորն հասուցանէին: Իբրեւ ետես թագաւորն զգեղապանծ վայելչութիւնն Հռիփսիմեայ, տագնապաւ ճեպէր ուրախութիւնս հարսանեաց կատարել: Տագնապափոյթ սուրհանդակս արձակէր, պատուիրակս հանէր ընդ աշխարհ, զի ամենեքեան օժտաբեր ընծայատար լիցին մեծի հարսանեացն:

Իբրեւ տեսին առաքինիքն Գայիանէ եւ Հռիփսիմէ զգաղտաձիգ նետս թշնամւոյն, պարկեշտաժողով ընկերօքն հանդերձ դէմ եդեալ տարադէմ փախստեայ լինէին, զի զանձինս իւրեանց պահեսցեն ի հողաթաւալ, տղմաթաթաւ, յանօրէն դիւական մարդկանէ: Գային հասանէին ի Վաղարշապատ, զոր եւ Նոր քաղաքն կոչեն: Մտանէին ի հնձանայարկս այգեստանւոյն որ կան շինեալ յարեւելից կուսէ, եւ կերակրէին ընչիւք իւրեանց ի վաճառաց քաղաքին:

Ոչ գոյր թոշակ ընդ նոսա. բայց մի ոմն ի նոցանէ ունէր արուեստ ապակագործութեան, առնէր ուլունս ապակեղէնս, եւ տայր գինս կերակրոյ աւուրն։

Ի ԲՈՒԶԱՆԴԱՅ

Յոհան եպիսկոպոս անցանէր առ այգեօք ուրումն. եւ էր ժամանակ զայգիսն յատելոյ։ Աղաղակէր առ նա այր մի յայգւոյն եւ ասէր. Օրհնեա, տէր եպիսկոպոս, զմեզ եւ զայգիսս։ Ասէ Յոհան. Փուշ եւ տատասկ բուսցի։ Ասէ այրն. ի մարմինդ քո բուսցի փուշ եւ տատասկ, փոխանակ զի տարապարտուց անիծանես զմեզ։ Եւ եղեն նշանք յԱստուծոյ. զի իբրեւ չոգաւ եպիսկոպոսն ի վանս իւր, հասին հարուածք ի վերայ նորա. սկսաւ ընդ ամենայն անդամս մարմնոյ նորա որպէս զփուշ հարկանել։ Եւ մեծապէս չտապեալ անկեալ ի տանջանս չարաչարս՝ ի մեծ տագնապի կայր աւուրս բազումս։ Ապա յղեաց կոչեաց առ ինքն զայգործն. աղաչեաց զնա առնել ի վերայ նորա աղօթս, զի փրկեսցի նա ի ցաւոցն։ Այգործն ասէր. Իսկ ես ո՞վ եմ զի կարեմ զոք օրհնել կամ անիծանել, թո՛ղ թէ զայր եպիսկոպոս։ Իսկ նա բռնադատէր զնա, մինչեւ յառնէր այգործն կայր յաղօթս. եւ անդէն բժշկեցաւ եպիսկոպոսն, եւ սկսաւ յամենայն մարմնոյն փուշն ի բաց թափել։

(Դպրութիւն Զ.)

* * *

Եւ էր Գինդս այս ի Տարօն գաւառէ, եւ լեալ սա աշակերտ մեծին Դանիէլի, եւ յետ նորա էր գլուխ աբեղայից, եւ վարդապետ միանձանց, եւ առաջնորդ մենակեցաց, եւ վերակացու վաներայից, եւ ուսուցիչ ամենայն անապատաւորաց, եւ տեսուչ ամենեցուն՝ որք միանգամ վասն սիրոյն Աստուծոյ յաշխարհէ էին մեկնեալ, ի յանապատս բնակեալ, ի քարանձաւս ամրացեալք, յայրս եւ ի քարածերպս երկրի, եւ միահանդերձք բոկագնացք զգաստացեալք, խոտաճարակք ընդաբուտք արմատակերք, զորէն գազանաց ի լերինս շրջէին՝ լեշկամաշկօք եւ մորթօք այծենեօք, նեղեալք տառապեալք եւ տարակուսեալք, յանապատի մոլորեալք, ի ցուրտ եւ ի տօթ, ի քաղց եւ ի ծարաւ վասն սիրոյն Աստուծոյ։

Զայսպիսի ինչ համբերութիւն առեալ կրէին յանձինս իւրեանց զամենայն աւուրս կենաց իւրեանց, զի ոչ արժէ աշխարհս բնաւ զնոսա, որպէս եւ գրեալ է. զորէնս երամոց թռչնոց բնակեալ էին նոքա ի ծագս վիմաց, ի սորս քարանձաւաց, անինչք անստացուածք անխնամք, առանց դարմանոց՝ ամենեւին չառնել մարմնոյ։ Եւ էր նոցա բուն գլխաւոր սուրբն Գինդ, զի առ հասարակ ամենայն մարդիկ երկրին Հայոց անուանեալ կոչէին սմա վարդապետ։ Բայց էին եւ ի նոցունց այլք աշակերտք, որք նմանէին իւրեանց վարդապետին եւ նորա ձեւքին, որոց անուանք այս են. Վաչակ, Արտոյտ, Մարախ, եւ Տրդատ լեալ էր սոցա ընկեր։ Իսկ որ առ մեծին քահանայապետին Ներսիսի էր լեալ սարկաւագապետ, եւ յետ մահուն Ներսիսի ի նոյն յա-

առաջին վարդապետսն յանապատաւորաց դասս թեւակոխեաց ։ Անոյր սուրբն Գինդ եւ զՄուշէ մանուկ ձեռասուն, հաղորդէր վարուցն մեծին Գնդայ. եւ այլք բազումք էին նոցա աշակերտք հրեշտակակրօնք, զորոց զվարս ոք պատմել ոչ բաւեսցէ ։

(Անդ)

Ի ԳՐՈՑ

ԵՒՍԵԲԵԱՅ ԿԵՍԱՐԱՑՒՈՑ

Զգաստ լինէր յետ բազում ժամանակաց Նաբուկոդոնոսորայ զհօրն վախճանէ. կարգէր յարդարէր զիրս երկրին Եգիպտացւոց եւ զայլոցն աշխարհաց, եւ զգերին Հրէից եւ զՓիւնիկեցւոց եւ զԱսորւոց եւ զԵգիպտացւոց ազգացն՝ հրաման տայր ումանց ի բարեկամացն հարստաբուռն զօրօք եւ զայլ եւս զառ եւ զկահ եւ զկազմած խաղացուցանել ի Բաբելոն ։ Երթեալ հասեալ՝ գտանէր նուաճեալ զիրս ամենայն ի Քաղդէացւոց, եւ պահեալ նմա զթագաւորութիւն՝ ուրումն ազնուականի ի նոցանէ ։ Տիրէր բովանդակ հայրենի իշխանութեան. եւ զգերւոյն հրաման տայր՝ յազնիւ տեղիս Բաբելացւոց աշխարհին բնակեցուցանել ։ Եւ ինքն յառէ եւ յաւարէ պատերազմին՝ զմեհեանն Բելայ եւ զայլն ամենայն առատութեամբ զարդարէր, եւ ի բուն քաղաքն եւ այլ եւս արտաքուստ ի ներքս յաւել ջուր. եւ պնդէր զտեղին, զի մի եւս լինիցի հնար պաշարողաց՝ զգետն ի քաղաքն դարձուցանել ։ Եւ յաւելոյր երիս պարիսպս ներքնոյ քաղաքին եւ երիս արտաքնումն.

եւ զկէս պարսպացն ի նիւթծուն աղիւսոյ եւ ի նաւթէ շինէր, եւ զկէսն ի լոկ աղիւսոյ. եւ պատէր ազնուագոյնս զքաղաքն պարսպօք, եւ զդրունսն զարդարէր զիւցազունս ։ Եւ այլ արքունիս մօտ ի հայրենի արքունիսն շինեալ յաւելոյր. զորոց զչափ եւ զգեղ եւ զազգի ազգի յօրինուածս հազիւ ոք ուրեք եթէ պատմել կարասցէ. բայց այնչափ միայն՝ թէ կարի նորակերտ նորանշան մեծապայծառ եւ չնաշխարհիկ գործ էր, եւ կատարեցաւ համօրէն ի հնգետասան աւուր ։

* * *

Անտիոքոս զկրօնս Հրէից եղծանէր, եւ նախ նա բռնադատէր ազգին կռապաշտել, անհնարին չարչարանօք յակամայ կամս նոցա, եւ վիշտս ի վերայ հասուցեալ. ապա երթեալ յԵրուսաղէմ, զտաճարն եւ որ ի նմա նուէրքն Աստուծոյ էին՝ կողոպտէր, եւ ի տաճարին զԱրամազդայ ողոմպիական պատկերն կանգնէր ։ Իսկ ի Շամրին ի Գարիզին լերին՝ Արամազդայ օտարականին մեհեան շինէր. եւ զայն ի Շամրացւոց առէպ զնա աղաչելոյ ։ Առ այնու ժամանակաւ Մատաթիաս ոմն ի քահանայիցն, որդի Ասամոնեայ, ի Մովդիիմ գեղջէ, դիմէր ի վերայ զօրավարացն Անտիոքայ, որդւովքն հանդերձ, հայրենի օրինացն վերակացու լինել ի ՃԾԳ. ողոմպիադին ։

* * *

Յետ Մենեղեայ քահանայապետի Հրէից սպանման ի մանկանէ Անտիոքայ, որ զազգն մաննեաց Անտիոքայ Երեւելւոյ, Ակկիմոս որ չէր յազգէ քահանայապետութեանն՝ ի չուրջանակի պատապարութենէ յաջորդէր զքահանայապետութիւնն։ Վասն որոյ Ոնիայ քահանայապետի որդի երթեալ յԵգիպտոս՝ յԱրեգ քաղաքի զՈմոպոլիս շինէր, որ եւ Ոնիայն իսկ կոչէր, յորում եւ տաճար նման Երուսաղեմի շինէր։ Իսկ Ակկիմոս ընդ Յուդայի Մակաբեայ գրգռեալ՝ յետ ոչ բազում ժամանակաց Աստուծոյ հարուածովք անկեալ սատակէր. եւ ամենայն ժողովուրդն Հրէից՝ Յուդայի Մակաբեայ զքահանայապետութիւնն տային։ Իսկ նորա առեալ զպատիւն՝ առ Հռոմայեցիս հրեշտակագնաց լինել խօսէր. եւ վճիռ հրամանաց ի սինկղիտոսացն ելանէր՝ բարեկամս եւ զօրաւիգն Հռոմայեցւոց համարել զՀրեայս։

(Բռնիկոն Ա.)

*
* *

Իբրեւ եկաց Թէոդոս յեկեղեցւոջ անդ Հռոմ քաղաքի զմետասան ամ, կալաւ զկնի նորա Դիոնեսոս, անուանակից Դիոնեսեայ Աղեքսանդրացւոյ։ Եւ յայսմ ժամանակի, զկնի Դեմետրիանոսի ելանելոյն յաշխարհէ, այն որ էրն յԱնտիոք քաղաքի, կալաւ զեպիսկոպոսութիւն նոցա Պաւղէ, այն որ էր ի Շմշատ քաղաքի։ Բայց սա արտաքոյ խոստովանութեան եկեղեցւոյ խորհեցաւ ի վերայ Քրիստոսի խորհուրդ տկարութեան եւ աղքատութեան, իբրեւ

ի վերայ դուզնաքեայ մարդոյ։ Աղաչեցին զԴիոնեսոս՝ գալ նմա ի ժողովն որ եղեւ վասն նորա։ Եւ նա հրաժարեաց վասն ծերութեան եւ տկարութեան մարմնոյ իւրոյ. եւ գրեաց եւ եդ ի թղթի եւ եցոյց զմիտս եւ զխորհուրդս զոր ունէր նա վասն այսր խնդրոյ։

*
* *

Հովիւքն որ էին յայլ եկեղեցիս՝ ժողովեցան յամենայն տեղեաց վասն այնր որ եղեալ էր ապականիչ հօտին Քրիստոսի, եւ ամենեքին փոյթ յանձին կալան ժողովեցան եւ եկին յԱնտիոք քաղաք։ Բայց ի սոսին իսկ յայսոսիկ սքանչելի էին Պարմեղիոս եպիսկոպոս Կեսարու Կապադովկացւոց, եւ Գրիգորիս եւ Աթենադորոս, որ էին եղբարք եւ հովիւք եկեղեցեացն Պոնտացւոց, եւ Մաքսիմոս՝ որ սքանչելապէս առաջնորդէր եղբարցն որ էին ի Բոստր քաղաքի, եւ այլք բազումք՝ զորս ոչ բաւական լինի մարդ համարել զնոսա, հանդերձ երիցամբք եւ սարկաւագօք, որ ժողովեցան ի քաղաքն յայն զոր ասացաք՝ վասն նորա յաղագս այսր պատճառանաց։

*
* *

Յայնմ ժամանակի եւ Մանի, որ ըստ անուան իւրում մոլեգնեցաւ ըստ մտաց իւրոց յաղանդն դիւահար, վարեցաւ ապականել զուղիղ խորհուրդս. յարոյց զնա սատանայ թշնամի Աստուծոյ ի կորուստ բազմաց։ Բայց էր բարբարոս գործով եւ բանիւ եւ

կերպարանօք, եւ բնութեամբ իւրով դիւահարէր եւ մոլէր. եւ ետ զանձն իւր այնպիսեաց որ նման էին նոցին։ Զի կամեցաւ նա առնուլ իւր զնմանութիւն կերպարանաց Քրիստոսի, եւ քարոզէր զանձն իւր եւ կոչէր՝ թէ նա Հոգի սուրբ եւ բարեխօս, եւ հպարտացեալ ամբարտաւանէր ի մոլեգնութեան անդ իւրում։ Եւ ընտրեաց նա իւր աշակերտս երկոտասան ըստ նմանութեան Քրիստոսի։ Եւ ուսումն սուտ ամբարշտութեան յամբարիշտ աղանդոց որ ի վաղուց եւս չիջեալ էին՝ եգիտ արծարծեաց, եւ իբրեւ զլեղի մահու տարածեցաւ յերկիրս յայս, յորում մեք եմք ի կողմանցն արեւելից։ Եւ անուն Մանինացւոց տարածեցաւ առ բազումս։ Եւ այսպէս էին ճառք այսր սուտ գիտութեան որ բուսաւ ընդ այն ժամանակս։

(Եկեղ. պատմ.)

Ի ՁԳՕՆԷ

Էն ոմանք յայսմ ժամանակի որ վարէին բուռն ապիրատութեամբ զաղքատս, թիւրէին զիրաւունս արդարութեան, եւ աչառէին կեղծաւորութեամբ։ Արդարացուցանէին զպարտաւորս ապիրատս, եւ պարտաւորեն զարդարս իրաւագէտս։ Սիրէին զմեծատունս գերփիչս, եւ ատէին զաղքատս տառապեալս։ Արածէին զանձինս իւրեանց, եւ ցրուէին եւ վատնէին զխաշինս։ Շլացոյց կուրացոյց զնոսա աշխարհս. գրգեցին գգուեցին զկաշառս իրաւասոյզս, հալածեցին զճշմարտութիւն բացէ ի բաց, խեթիւ

հայեցան ընդ յանդիմանութիւն։ Անագորոյնք եղեն առ խոնարհս եւ միամիտս, սիրունք եւ հանդարտք առ պերճս եւ ամբարհաւաճս հպարտացեալս։ Խաւարեցաւ լոյս յաւուրս նոցա, անհամացաւ աղն ճշմարտութեան, խոպանացաւ այգին պտղաբեր ողկուզալից՝ ճարտար եւ արդիւանդ ուռօքն եւ բարունակօք, բուսան եւ երեւեցան փուշք եւ տատասկք։ Ընկղմեցան ի խոր քուն նաւապետք, եւ ընկլուզան նաւք հանդերձ նոքօք։ Իշխանն խնդրէ զտուրս իւր, եւ դատաւորն ասէ՝ Բեր ինձ կաշառ։ Խայթեն եւ խածանեն ատամամբք իւրեանց, եւ քարոզեն զխաղաղութիւն չինութեան։ Լիք են ցասմամբ սրտմտութեան, ուռուցեալք եւ այտուցեալք ոխութեամբ։ Սիրեն զայպն կատականաց, քաղցր եւ չահեկան են նոցա խօսք բամբասանաց զմիմեանց։ Զայսոսիկ գործեցաք մեք, եւ առեցաք յաչս ամենեցուն. վասն զի հպարտացաք, նկուն եղաք եւ անկաք ի վատթարութիւն։ Զագէտս կացուցաք մեզ դատաւոր, եւ տկարին ոչ խնայեցաք։ Իսկ Մովսէս ասէ ցԻսրայէլ. Դպիրս եւ դատաւորս կացուսջիր յամենայն ազգս քո, եւ դատեսցին զժողովուրդն ըստ իրաւանց արդարութեան. եւ մի առնուցուս կաշառս, եւ մի աչառեսցես մարդոյ, այլ կրտսերին իբրեւ ճոխի արասցես իրաւունս։ Եւ ցՅովնան ասէ, իբրեւ խնայեաց նա ի չորանալ ցամաքել դդմենւոյն. Դու խնայեցեր ի ջով այդր դդմենւոյդ որ առաւօտու բուսաւ եւ ի միւս առաւօտու չորացաւ, ես զիա՞րդ ոչ խնայեցից ի քաղաքն մեծ ի Նինուէ, յորում են աւելի քան զհարեւր քսան հազար ազգս եւ տղայ մանկտի։ Եւ իբրեւ

կամեցաւ զայգին դաշտաձեւ յատակել, վասն զի երբեր նա փուշ եւ տատասկ ընդ խաղողոյ, առ նստոյց դատաւոր զարս Յուդայ եւ բնակիչս Երուսաղեմի եւ ասէ ցնոսա. Դատ արարէք ընդ իս եւ ընդ այգի իմ։

(Ճառ. Ա.)

ՅԵՓՐԵՄԱՅ

Եթէ, ասեն, Աստուած եւ օձին բան, եւ սատանայ խօսեցաւ նովաւ, վասն էր բարձ ի նմանէ Աստուած զոտս նորա, կամ ընդէ՞ր եւ նմա հող կերակուր, զի ոչ եթէ նա դարձոյց զԱդամ ի հող։ Եւ արդ դու եկեալ զվրէ՞ժ օձին պահանջես՝ եթէ ընդէ՛ր ընկալաւ պատիժս։ Ասա մեզ, ընդէ՞ր քարկոծ լինէր անասունն յոր մարդերիկ լինէր մարդ. եւ ընդէ՞ր սատակեցան գազանք եւ թռչունք ի ջրհեղեղէ անտի. եւ զի՞ մեղան ոչխարք եւ եզինք եւ թռչունք՝ զի տուեալ են հանապազօր ի զենումն. զի՞ մեղան հօտքն Յոբայ՝ զի տուան ի կիզումն հրոյ, եւ հազարքն ի խոզից՝ զի շնորհեցան լեգէոնի. կամ վասն էր մեռանէր զուարակն սուրբ փոխանակ յանցաւոր քահանային. եւ զի՞ մեղան աղաւնիքն եւ տատրակքն որ մատչէին փոխանակ տղայոցն, եւ կամ զի՞ մեղաւ գառնն որ զենեալ լինէր փոխանակ փրկութեան ժողովրդեանն, կամ քօշն՝ որ պատարագեալ լինէր վասն յանցանաց ժողովրդեանն։ Զոր օրինակ եղեն անասունքն փոխանակ փրկութեան ժողովրդեանն եւ վասն քաւութեան նորին, եւ ի

ապաս պաշտաման եւ ի կերակուր ազգաց, սոյնպէս օձն ընկալաւ զպատիժս պատուհասից վասն պատուոյ փառացն Ադամայ։ Դարձեալ զի՞նչ մեղաւ Մովսէս՝ զի անարգեցաւ ի ժողովրդենէ անտի, եւ Եղիա՝ զի հալածեցաւ յԵզաբելայ, եւ Երեմիա՝ զի ընկղմեցաւ ի գուբ տղմոյն, եւ Եզեկիէլ՝ զի կապեցաւ շղթայիւք։ Եթէ մարգարէքն թշնամանեցան եւ անարգեցան վասն ժողովրդեանն, եւ Տէր մեր եկն ել ի խաչ վասն կենաց մերոց, ո՞վ իցէ որ տրտնջիցէ եւ ցասուցու վասն փոքր մի պատժոյ զոր ընկալաւ օձն։ Կամ թէ կամէի՞ր դու զի Ադամ ընկալցի անէծս, եւ օձն ազատեսցի՞ ի պատուհասից. Ադամ կորուսցէ զփառս իւր, եւ օձն եւ ոչ զո՞տս իւր։

(Մեկ. Ս. Գրոց)

Ի ՇԱՐԱՆՑ ՎԱՐՈՒՑ

Ասէին վասն հօրն Եսայեայ՝ եթէ առեալ երբեմն զզամբիւղ իւր գնաց առ երկրագործ ոմն եւ ասէ ցնա. Տուր ինձ ցորեան։ Ասէ ցնա երկրագործն. Եւ դու եւս ի հնձողաց իմոց լիցես։ Ասէ ցնա ծերն՝ թէ Ոչ եմ։ Ասէ ցնա մշակն. Եւ ո՞րպէս կամիցիս առնուլ ցորեան, զի ոչ աշխատ եղեր ի հնձելն։ Ասէ ցնա ծերն. Եւ ո՞չ երբեք առնուցուն ցորեան որք ոչն հնձիցեն։ Ասէ ցնա մշակն՝ Ոչ. եւ այսպէս մեկնեցաւ անտի։ Իսկ եղբարքն որ էին ընդ նմա՝ անկան առաջի նորա եւ ասեն. Զի՞նչ գործեցեր,

հայր։ Ասէ ցնոսա. Օրինակ ձեզ արարի, եղբարք. զի ամենայն որ ոչ աշխատ լինի ի գործս՝ ոչ ինչ վարձս առցէ յԱստուծոյ։

(Հատոր Ա.)

*
* *

Գնացեալ երբեմն հայրն Մակար ի կողմանս Եգիպտոսի ընդ եղբարս ոմանս՝ լուաւ զձայն մանկան ուրուք ինչ որ կոչէր զմայր իւր եւ ասէր. Մայր, մեծատուն ոք սիրէ զիս, եւ ես ատեամ զնա. եւ աղքատ ոք ատեայ զիս, եւ ես սիրեմ զնա։ Իբրեւ լուաւ զայս հայրն Մակար, զարմացաւ յոյժ։ Եւ ասեն ցնա. Ընդէ՞ր զարմանայցես ընդ այս, հայր։ Ասէ ցնոսա ծերն. Առակ են բանք մանկանդ. եւ մեք մանուկ եմք մտօք. իսկ մեծատունն զորմէ ասէ մանուկն՝ է ճշմարիտ Աստուածն մեր, զի սիրէ զմեզ, եւ ոչ պահեմք զբանս նորա եւ ատեմք զնա. եւ աղքատ է թշնամին մեր դեւն, եւ ատեայ զմեզ. եւ մեք սիրեմք զաղտեղութիւն նորա։

(Հատոր Բ.)

Ի ԳՐՈՑ ԿԱՆՈՆԱՑ

Կարգեցին առաքեալքն եւ եդին հաստատութեամբ՝ թէ յորժամ յաղօթս կան եւ երկիր պագանեն աստուածութեանն, ընդ արեւելս կացցեն. ըստ այնմ զոր ասաց փրկիչն՝ թէ զոր օրինակ փայլակն փայլատակեալ յարեւելից երեւի մինչեւ յա-

րեւմուտս, նոյնպէս եղիցի գալուստ որդւոյ մարդոյ։ Զի արեգակն արդարութեան, Քրիստոս որդի Աստուծոյ, յարեւելից ծագեսցէ եւ արասցէ փրկութիւն ի մէջ երկրի. եւ այսու գիտասցուք՝ եթէ յարեւելս կոյս արժան է յաղօթս կալ, եւ երկիր պագանել արքային անմահի յաւիտենից։

Կարգեցին առաքեալքն եւ եդին հաստատութեամբ՝ եթէ յաւուր միաշաբաթւոջ, յամենայն կիւրակէի, եղիցի տօն եւ պաշտօն եւ խորհուրդ տէրունական մարմնոյ եւ արեանն Տեառն, զոր պատուիրեաց մեզ կենարարն, եւ հաց պատարագին ի նմին աւուր ջերմ եփեալ ելցէ ի սուրբ սեղան Տեառն. եւ արժանաւորքն հաղորդեսցին, մի՛ արհամարհանօք՝ այլ մեծաւ երկիւղիւ. եւ զատարկացեալ եւ փափկացեալ եղիցի միաշաբաթին, որպէս պատուիրեաց Աստուած Նոյի, Աբրահամու եւ Մովսիսի. զի եւ մեզ հանգիստ լիցի յերկրաւոր աշխատութենէս։ Եւ յամենայն միաշաբաթւոջ ընթերցցին գիրք սուրբք մարգարէականք եւ առաքելականք, եւ գլուխ ամենեցուն՝ կարդասցի աւետարանն, եւ մատուսցի պատարագ։ Վասն զի յաւուր միաշաբաթւոջ եղեւ լինելութիւն արարածոց, եւ յաւուր միաշաբաթւոջ յարեաւ Քրիստոս ի մեռելոց, եւ յաւուր միաշաբաթւոջ ծագեցաւ յաշխարհի։

(Գլուխ Ա.)

Կան, որպէս լսինք, եւ ճառընտրաց մէջ ուրեք ուրեք ընտիր ճառուածք, խնամով որոշելի ըստ ոճոյ եւ քերականական կանոնաց։

ՀԱՆԳԱՄԱՆՔ

ԼԵԶՈՒԻՆ ՈՍԿԵԴԱՐՈՒ

Աւասիկ, որպէս ի նկարու, Հայերէն լեզուի ազնուագոյն հանգամանքն յոսկեղինիկ ժամանակի անդ. բայց ճաշակ մը միայն, մանրանկար եւ եթ չքնաղ գեղոյ եւ պէսպէս շնորհաց, որ ծնունդ են տոհմային հանճարոյ եւ քաջարուեստ յօրինուածք մեր պանծալի հարց մատենագրաց։ Այս գեղեցիկ եւ ազնիւ լեզուն ոչ միայն կը զօդէ զմեզ երանաւէտ աւուրց հետ յորս ապրեցան Թարգմանիչ հարք, այլ մանաւանդ միջին զօղն է որ կը կցէ արդի Հայութիւնն անգիր դպրութեան նախապատմական ժամանակաց Հայութեան, որ կը լինի ընդ մեզ միաշուրթն համալեզու. այն բացարձակ հնագոյն անցեալն կը միանայ այս նորագոյն ներկային հետ անկեղէն շղթայիւ. Թուի մեզ լսել Գողթնացւոյն քնարն որ կը թրթռայ Երասխայ ափանց վրայ, սէգ աւագանին՝ որ կը հրամայէ եւ կը սաստէ ի դղեկի կամ ի դաշտի, եւ վարդապետն առաքելաշնորհ՝ Ս. Գրոց հոգելից ընթերցմամբ յափշտակեալ, կամ հաւատացելոց համախմբութիւնն՝ որ խորին երկիւղածութեամբ ի ծունր իջած սուրբ սեղանոյ առջեւ նոյն եւ մի լեզուաւ կ'երգէ սաղմոս եւ ալէլու, կամ քաջալանջ երիտասարդն՝ երբ կը դնէ մեծարանս հաւուն եւ հանւոյն, յորոց կ'առնու օրհնութիւն սըրտաբուղխ, կամ մայրն գորովալից՝ որ կը փայփայէ իւր մատաղ մանկտին, կամ շինականն արդիւնարար՝ որ կը հայցէ կրօնաւորէն օրհնել իւր արտն ու այգին։ Եւ ոչ թէ լոկ տոհմասիրական զգածումն է՝

որ կուտայ մեզ պատկառ կալ այս մեր հայրենի չնաշխարհիկ յիշատակարանին, յորում դրոշմուած է, որպէս յարձանագրի, բովանդակ ազգային կեանքն յառոյգ տիոց անտի մինչեւ յաւագոյթ, այլ մանաւանդ գեղեցկի ճաշակն իսկ, այն ազնիւ բանն՝ զոր կը զգամք եւ զոր սակայն չկարեմք նկարել իւր իսկական երանգօք, գեղեցկի ճաշակն՝ որ կը սքանչացնէ զմեզ մեր մատենագրաց արդարեւ աննման արուեստին ի տես. փառաւոր հնութեան մը հրապոյրն զիրկընդխառն կը ներկայանայ գեղեցիկ դըպրութեան մը հետ, եւ սիրելի կ'ընծայէ մեզ մեր հարց ազնիւ լեզուն, ընդ որ անհնար է թէ չսքանչանայ կիրթ ճաշակն։

Եւ այս լեզուն, որ ի սկզբանէ անգիր դպրութեան մինչեւ ցվերջ առաջին կիսոյ Ե. դարու մատենագրութեան նոյն եւ մի էր ըստ էութեանն, որ եւ ապա բազմադարեան ժամանակօք սպաս մատուցած է ազգին հոգեկան եւ մտաւոր պիտոյից, եւ որ բաւական եղած է, որպէս եւ է իսկ զարդիս, մարդկային խորհրդոց եւ զգածմանց ամենազդի բացատրութեան, այս լեզուն իսկ է՝ որ Ոսկեդարու մատենագրաց ընտիր ընտիր յօրինուածոց շնորհիւ կը պարզէ այսօր մեր աչաց առջեւ անսպառ գանձեր, եւ այնպիսի արուեստ գրչութեան՝ որ ի մասին քերականական կանոնաց եւ մատենագրական ոճոյ կարէ մրցիլ եւրոպական կենդանի լեզուաց ազնուագունին հետ իսկ։ Անձուկ մտաց գործ չէ անշուշտ խելամուտ լինել մանաւանդ այն թաքուն առաւելութեանց՝ զոր հետազօտ ուսումնասիրութեան ոգին կը բերէ ի հանդէս այն «անհնանալի հնու-

թեանց» խուզարկութեամբ. Հայ մատենագրութեան մեծատուն բովուց մէջ ոսկւոյ երակն՝ ակնախտիղ ծիածանի նման կը ձգուի ժամանակաց բացաձիգ անջրպետի մը վրայ ակնահաճոյ պայծառութեամբ։ Դեռ եւս հարիւրաւոր սերնդոց բաւական է մատակարարել այս լեզուն առատ մթեր եւ պաշար ի պէտս բազմապահանջ բանասիրութեան. հանքն անսպառ է, եւ հանածոյից որքանութիւնն համեմատական՝ աշխատաւորաց յարատեւ ջանից։ Ոչ կանխակալ մտահաճութիւն եւ ոչ անհանճար անխորհուրդ բաղձանք համարելի է, որպէս յաչս ոմանց, այն համոզումն թէ հին հարազատ լեզուն պիտի լինի միշտ տէր եւ առաջնորդ նոր լեզուին, որ, ինքնին մերկ եւ թափուր յամենայնէ, անտի առած է բազում ինչ եւ պիտի առնու լրումն եւ կատարելութիւն առ յապայս։ Ապա ուրեմն այս գեղեցիկ աւանդն ոչ թէ լոկ պերճանք է, այլ եւ պէտք. ոչ միայն մեծագին մնացորդ է հնութեան ի զարդ միւսէոնաց, այլ մանաւանդ պիտանացու տարր ի պէտս շինութեան նորայունին։ Յիսնամեայ գործունէութիւն մը հազարամեայ ժամանակաց համար ապահոված էր Հայ լեզուի տեւականութիւնն, առանց որոյ չգիտեմք թէ ինչ պիտի կոչուէր մեր ազգն, երբ գիտեմք թէ ազգութեան մը յայտարար նշանն է իւր լեզուն։

Այսոքիկ եւ այլ ոչ սակաւ կարեւոր նկատմունք, զոր ունիմք պարզել հետզհետէ յընթացս գործոյս, բաւական լինին թերեւս առաջի առնել առհմայն հարազատ լեզուին բացարձակ պիտանութիւնն, այն լեզուին՝ զոր Ոսկեդարու մատենագրութիւնն հա-

սուցած է առ մեզ, աւանդ պատուական՝ զոր այդ դարն է ժառանգած եւ մեզ ժառանգեցուցած, յետ այնքան բազմապիսի անցից եւ փոփոխութեանց՝ ընդ որս անցած է Հայութիւնն 406—450ի նշանաւոր ժամանակամիջոցէն ի վեր։

ԼԵԶՈՒՆ ԱՌ ԵԿԵՂԵՑԻՆ

ԵՒ

ԵԿԵՂԵՑԻՆ ԱՌ ԼԵԶՈՒՆ

Հարեւանցի յիշատակեցինք ի վեր անդ՝ թէ լեզուն, յետ գիւտի նշանագրաց եւ թարգմանութեան Գրոյն, մեծ նպաստ մատոյց քրիստոնէական կրօնից հաստատման առ Հայս։ Պատմական ստուգութիւն է այս արժանի մտադրութեան։ Թարգմանիչ հարց դիտաւորութիւնն էր ի մասնաւորի՝ քրիստոնէութեան տարածումն ի սփիւռս ժողովրդեան, եւ այս նպատակաւ իսկ կարի նախանձայոյզ եղան սպառըպուռ բառնալ ի միջոյ հեթանոսական ժամանակի ամէն աւանդութիւն, յորոց համարի էին մանաւանդ առասպելական երգք Գողթնացւոց։ Հայ ալփաբետաց ուսումն, որ իսկ եւ իսկ դիւրացոյց եւ ընդարձակեց կրօնական գրենոյ ծանօթութիւնն առ Հայս, սքանչելի միջոցն եղաւ թարգմանչաց նպատակին յաջողութեան։ Այս տեսութեամբ՝ Հայ լեզուի ծառայութիւնն առ Հայ եկեղեցին է ակներեւ իրողութիւն։ Եթէ ազգոյ է դառնութիւնն զոր կը զգամք մեր հնագոյն դպրութեան փճացման վրայ

ի ձեռն Թարգմանչաց, անհամեմատ է սակայն մխիթարութիւնն զոր ունիմք ազնիւ մատենագրութեան մը ժառանգութեամբ, տոհմային պատուական ստացուածոց, որ նոյն Թարգմանչաց ձեռօք թողուած են մեզ որպէս աւանդ անեղծ անվթար։ Պատմական ճշմարտութիւն է զհետ բերել՝ թէ Հայ եկեղեցւոյ ամրաբերձ հաստատութիւնն եղաւ սիւնն հաստաբեստ, զորով փարեցաւ Հայ ազգի կեանքն յաջորդող դարուց կրօնական պատահարաց մէջ։ Ազգային կենաց պահպանութիւնն, նա եւ ի վտարանդութեան, եկեղեցւոյ հաստատութեան կը պարտէր, եւ եկեղեցւոյ հաստատութիւնն առ լեզուն էր պարտական դոյզն չափ։ Զայս կը հաստատէ տոհմային եւ եկեղեցական պատմութեան ուսումնասիրութիւնն, ո՛րչափ եւ իսկ վարկպարազի լինի քննութիւնն։

Եկաւ ժամանակ, ոչ յետ բազում դարուց, երբ այլ եւս ի դէպ էր եկեղեցւոյ մատուցանել ինչ որ կը պարտէր առ լեզուն։ Ազգային տարեգրութեանց մէջ շատ նշանաւոր է այս պարտուց հատուցման յուզիչ հանդիսաւորութիւնն. երախտաւորեալ եկեղեցին էր՝ որ անքոյթ ապաստան ցոյց կուտար իւր խաղաղիկ ծոցոյն մէջ երախտաւոր լեզուին։ Ո՞ւր աւելի քան թէ այն սուրբ օթեւանին մէջ՝ պիտի գտնէր լեզուն տեւական պատսպարութիւն ցայսօր ժամանակի։ Եկեղեցւոյ հովանւոյն ներքեւ յամենայն դէպս անեղծ կը մնայր Մեսրոպեան բարբառն իւր նախատիպ հարազատութեամբ, եւ վայրավատին ժողովուրդն ոչ երբեք կը վտարէր նուիրական լեզուն իւր Աստուծոյ տաճարէն, թէ եւ հեռի էր

ի խանձարրոց, եւ Երասխայ ալեաց մրմունջք ոչ եւս կը հանէին յունկն իւր։ Օտարութեան մէջ երբեք չօտարացաւ լեզուն, ցորչափ վտարանդի հայն, աւանդապահ Հայ եկեղեցւոյ, կը հաւատայր թէ իւր ինքնութեան պահպանութիւնն յեկեղեցին էր ապաստան։ Եկեղեցւոյ ուծացումն ուրեք ուրեք զհետ բերաւ ուծացումն եւ ի մայրենի լեզուէ, եւ վախճանն եղաւ աղետաբեր բիւրաւոր ազնիւ սերնդոց, որ ամենակուլ օտարութեան մէջ անպատսպար կորեան գրեթէ անհետ աննշան, որպէս ի Լեհս եւ այլուր։

Ցի՛ր վայր եւ մղեց բախտի բերումն զՀայս, տեղական տիրող լեզուի տարերք ազդեցին չարաչար բնիկ մայրենի բարբառոյ հարազատութեան վրայ, որ գնաց եւ խորթացաւ այլազան տարերօք նոյն իսկ գրաւոր լեզուի մէջ, մինչեւ պէսպէս օտարախառն բարբառք ելան կանգնեցան միմեանց դէմ, անծանօթ իրերաց եւ անհարազատ ծնունդ մայր լեզուի։ Ի մէջ այլոց՝ մեծ եղաւ ազդեցութիւնն Թուրք, պարսիկ, վրացի, լատին եւ լեհ լեզուաց, որոց տարերք այնպէս իմն խառնեցան ընդ հայերէնին, մինչեւ մերկանալ սմա ի բնիկ շնորհաց եւ տոհմային իսկութենէ։ Ազգին այն տարանջատ հատուածոց ժողովրդական բարբառք, որոց իւրաքանչիւրին վերջնական կազմաւորութիւնն ի հարկէ պիտի լինէր հայերէնէ տարբեր բան, յառաջ բերին անհնարին խառնաշփոթութիւն, յորում ոչ եւս կարելի էր որոշել մայրենի լեզուն՝ թէ ո՛ւր եւ ուր կը խօսուէր գէթ մերձաւոր հարազատութեամբ։ Հայք ոչ եւս կը ճանաչէին զիրեար ըստ լեզուի, եւ իւրաքան-

չիւր ցիր ցան մասանց ի սպառ օտարացումն ի միմեանց ժամանակի խնդիր էր լոկ, եթէ Եկեղեցւոյ խաղաղիկ ապաստանին մէջ կենդանի չմնայր հինաւուրց մայրենի լեզուն, զերծ այն ընդհանուր խառնակութենէն՝ որ մեծապէս կը սպառնայր ազգին գոյութեան իսկ։ Դարուց ողողիչ կործանարար հեղեղք սահեցան անցան առ ոտամբ Եկեղեցւոյ ամբարտակին, որ հաւատոյ հաստատուն պատուարայ ներքեւ ամրացեալ՝ անեղծ անվթար կը պահպանէր մեծագին աւանդն յընթացս ալէկոծ ժամանակաց։ Իւր Եկեղեցւոյ ծոցոյն մէջ ապաւինեալ հայն, ուր եւ գնացած էր վտարանդի, չմոռացաւ երբեք այն լեզուն որով կ'աղօթէր Աստուծոյ տաճարին մէջ, եւ ականջալուր կը լինէր Ս. Գրոց ընթերցման եւ եկեղեցական պաշտամանց՝ նոյն եւ մի լեզուաւ, միշտ եւ ամենուրեք։ Արտաքոյ եկեղեցւոյ Հայք, այլ եւ այլ գաղթականութեանց մէջ, կը խօսէին տարբեր բարբառ օտարոտի տարերօք աղաւաղեալ, երբ վաղ իսկ լռած էր բնիկ տոհմային մատենագրութիւնն, եւ միայն Եկեղեցին էր մնացած որպէս զօդ միութեան տարաբնակ մասանց ազգին. իսկ եկեղեցւոյ մէջ համալեզու էր հայն ամենուրեք ուր եւ հաստատուած էր ըստ բերման բախտի. ոչ մի ժամանակի հայութիւնն եղաւ անհաւատարիմ իւր նախորդին սկզբանց, եւ մնաց միշտ աւանդապահ իւր հարց սրբազան աւանդին։

Այսպէս ուրեմն հինօրեայ տոհմային լեզուն, զոր սրբագործած էին հարիւրաւոր սերունդք, տեւեց բաւեց կենդանութեամբ ի ծոց Եկեղեցւոյ, եւ եկաւ հասաւ մինչեւ առ մեզ իւր բնիկ հարազատութեամբ։

ՓԱԿՈՒՄՆ

ՈՍԿԵԴԱՐՈՒ

Ազգային մատենագրութեան պայծառ տիւն, յետ բազմաբեղուն արգասաւորութեան, ուր ուրեմն ի մուտս կը խոնարհէր զհասարակածաւ Ե. դարու. իւր մեծաշուք շքեղութիւնն ոչ իսկ յիսնամեայ ժամանակ կարաց նշողել Հայ ազգի մտաւոր հորիզոնին վրայ, զոր մրրկալից ամպրոպք չյամեցին յուզել պղտորել, պատել թանձրամած մառախղով։ Ե. դարու նորածագ արեւն, որ լուսատու եղած էր տոհմային ազնիւ դպրութեան խանձարրոց, եւ տեսած էր զնա հուժկու համակաւ եւ ջլապինդ առուգութեամբ աճել զարգանալ օր ըստ օրէ, եղաւ նաեւ տխուր հանդիսատես նորա ծերութեանն եւ անկման։ Կէս դար հազիւ ծաղկած շիջաւ նսեմացաւ Մեսրոպեան մատենագրութիւնն. առաջին մատենագիր հարց շնչոյն հետ՝ սպառեցաւ շունչն այն ոգւոյն որ նորոգ կենդանութիւն բերած էր մայրենի լեզուին, նոր թռիչներ վաղեմի արծուոյն՝ որ երկնաբերձ բարձրութեան մէջ կը շողայր իբր յիսնամեայ ժամանակ։ Յետին դարուց անկածութիւնն քաջ իսկ խելամուտ կ'ընէ զմեզ այն բարձրութեան՝ յոր հասած էր Հայ լեզուն Ոսկեդարու երանաւէտ աւուրց մէջ։

Հայ լեզուի այս վաղահաս անկածութեան պատճառք կրկին են ըստ պատմական հետազօտութեանց. մին եւ գլխաւորն էր երկրին բնիկ վարչութեան քայ-

քայլումն, որ եւ ի հարկէ խախուն պիտի լինէր առաջին մատենագրական շարժման, այնքան չքեղ սկզբնաւորութեամբ ծագեալ դարագլխին տեւականութեան, երբ կարեւորն հարկաւ տեղի պիտի տայր կարեւորագունին, գրեթէ տոհմային կենաց պահպանութեան սուրբ գործոյն՝ ընդդէմ այնչափ ահաւոր սպառնալեաց։ Մինչ Եկեղեցին էր ի վտանգի, մատենագրութիւնն անտես պիտի լինէր ի հարկէ, այն որ խաղաղիկ մթնոլորտի մէջ միայն կարէ աճել զարգանալ, եւ մտաւոր մշակք պիտի նստէին յանգործութեան սպասելով հանդարտիկ ժամանակաց։ Երկրորդ, այլ ոչ նուազ ազդեցիկ, պատճառ լեզուին անկածութեան էր ապաքէն այն մեծ փոփոխութիւնն՝ որով վեր ի վայր շրջեցաւ տոհմային հարազատ մատենագրութիւնն. մատենագրաց ոմանց, որոց թուէր թէ մտաւոր սնունդն յօտար անդոյ էր քաղուած, լեզուական քմածին այլայլութիւնք նորանշան մատենագրութիւն մը ծնուցին յանկարծ, մինչեւ ցայն վայր անծանօթ հայ լսելեաց եւ ամենեւին խորթ տոհմային գեղեցիկ ճաշակի։ Յունական գրականութեամբ եւ արտաքին գիտութեամբք սնեալ մատենագիրք ոմանք, յանուն եւ ի նպաստ ճշգութեան, նիւթական նմանութիւն մը բերին յանկարծ մուծանել Հայ լեզուի մէջ, որ, ըստ ինքեան անկախ ինքնօրէն ի վաղ ժամանակաց հետէ, չկարէր պահել իւր բնիկ հարազատութիւնն, իւր ինքնազարդ գեղն եւ վայելչութիւնն՝ այն չարաչար կերպարանափոխութեան մէջ։ Հելլենաբանք, առաւել կամ նուազ չափով, խաթարեցին Հայ լեզուի շնորհն՝ Յոյն լեզուի ստրկաբար նմանութեամբ.

կարծելով ճոխացնել տոհմային բարբառն՝ աղաւաղեցին զայն օտարոտի տարերօք եւ այլազան այլապիսութեամբք անուանց եւ խօսից որ ցայնժամ անընդել էին ազգային մատենագրական բնիկ լեզուին եւ ոճոյն։ Այս նորանշան փոփոխութիւնն խոր վիհ մը բացաւ երկուց բարբառոց մէջ, եւ Մեսրոպեան բարբառն ահաւոր անջրպետութեամբ մեկուսացաւ յետին դարուց խառնափնդոր բարբառէն, որ ամէն դունոց խառնուրդ մ'էր անարդ անկերպարան՝ առանց որոշ գոյն ցոլացնելու իսկական հանգամանօք հարազատ լեզուի։ Անկածութիւնն որ զհետ եկաւ այս հիմնական յեղաշրջութեան՝ եղաւ այնչափ աղետաբեր ե՛ւ լեզուին ե՛ւ մատենագրութեան, մինչ զի յետ Ոսկեդարու ամէն ժամանակաց գրական յօրինուածք, գոյզն ինչ տարբերութեամբ, մնացին մերկ եւ թափուր ի բնիկ գեղոյ եւ շնորհաց տոհմային վաղեմի լեզուին, եւ չեղաւ երբեք ժամանակ յորում այնպէս յաջողութեամբ գրուէր Հայ լեզուն՝ որչափ Մեսրոպեան դարուն մէջ, այնչափ պերճութեամբ յօրինուէր չնաշխարհիկ Հայ բարբառն որչափ Երէց թարգմանչաց ոսկեգիր գըրութեամբ եւ ամենարուեստ գրչութեամբ։ Այս կըրկին պատճառք ահաւասիկ ի մէջ բերին անկածութեան վիճակն, որ Ե. դարու հասարակածէն սկսեալ տեւեց բուեց մինչեւ այսր ուրեմն ի մէջ կոյս ԺԹ. դարու։ Զորեքտասան դարուց այս երկարաձիգ ժամանակամիջոցին, որպէս կը տեսնուի յայտնապէս, է՛ զի հիմաւուրց ազնուագոյն գրչութեան հազիւ շողացած է աղօտ նշոյլն Հայ մատենագրութեան հորիզոնին վրայ, եւ է՛ զի խանգարմունք եւ աղա-

ւաղութիւնք տիրապետած են ազատ համարձակ ։

Դարուց հեռաւոր բացաձիգ անջրպետին մէջ բընական փոփոխութիւնն չէ՛ր որ տակաւ, ըստ զարգանալ կիրթ մտաց եւ բարուք ճաշակի, չըջած լինէր գլեզուն ի լաւ անդր, այլ աղաւաղումն էր բնիկ հարազատութեան, խաթարումն բնածին պարզութեան, խառնակումն ամէն ժամանակաց այլազան օտարութեամբք, միով բանիւ՝ անկումն ի գեղոյ եւ վայելչութենէ, որք վայր ի վեր չըջելով խաթարեցին Մեսրոպեան բարբարոյ գեղն ու շնորհն դարէ ի դար, սերնդէ ի սերունդ, մինչեւ իսկ մատենագրէ ի մատենագիր ։ Աղաւաղումն չէ երբեք ի համարի բարեշրջութեան, որոյ օրէնք ինքնին կը յայտնեն փոփոխութիւն ի լաւ անդր, եւ ոչ շրջումն ի յոռին. այս է բարեշրջութիւնն ի մասին լեզուի եւ մատենագրութեան. դիւրին է գտեալ բերել՝ թէ ինչ է խանգարումն կամ յառաջդիմութիւնն ըստ լեզուի կամ գրչութեան. զորոց պատեհութիւն պիտի լինի մեզ խօսել ի կարգին եւ ի տեղւոջ ։

Այսպէս փակուած է տոհմային լեզուի Ոսկեդարն, եւ իւր սակաւօրեայ վաղանցիկ պերճութեան յիշատակարան մնացած են առ մեզ առաջին հարց մեծապանծ հրաշակերտք ։

Գ. ԺԱՄԱՆԱԿ

Ա. ՅԵՂԱՇՐՋՈՒԹԻՒՆ

ԿԱՄ

ՅՈՒՆԱԲԱՆՈՒԹԻՒՆ

(450 – 699)

ԿՐՏՍԵՐ ԹԱՐԳՄԱՆԻՉՔ

Երկրորդ աշակերտք կամ Կրտսեր Թարգմանիչք կը վերաբերին այս Ա. Յեղաշրջութեան դարուն, եբր երկերիւր եւ յիսնամեայ ժամանակամիջոց ։ Կարելի չէ ճշգիւ նշանակել իւրաքանչիւր մատենագրի թուականն. այլ ըստ նորագոյն քննութեանց՝ ստոյգ կը թուի լինել՝ թէ երեք գլխաւոր մատենագիրք, զորս անմիջական յաջորդ սովոր էր համարել Սահակայ եւ Մեսրոպայ առաջին աշակերտաց, այն է՝ Մովսէս Խորենացի, Դաւիթ Անյաղթ եւ Մամբրէ Վերծանող, չեն կանխագոյն ժամանակաւ քան զէ. դար ։ Բայց զայս ժամանակական յետնութիւն կարելի չէ ընծայել միւս երեք գլխաւոր մատենագրաց եւս, Եղիշեայ, Փարպեցւոյ եւ Մանդակունւոյ, որք առանց երկբայութեան եղած են անմիջական յաջորդք Երէց Թարգմանչաց, իսկ եւ իսկ յետ Ոսկեդարու, որոյ վերջին մատենագիրն էր եղած Կորիւն, պատմագիր վարուց եւ գործոց Ս. Մաշթոցի։

Այս Ս. Ցեղաշրջութեան դարուն գլխաւոր մատենագիրք, բաց ի յիշեալ վեցից, են ժամանակի կարգաւ՝ Աբրահամ Մամիկոնեան, Պետրոս եպս. Սիւնեաց, Մովսէս Կաթ. Եղիվարդացի, Կոմիտաս Կաթուղիկոս, Յովհան Մամիկոնեան, Սեբէոս եպիսկոպոս, Մովսէս Կաղանկատուացի, Անանիա Շիրակացի, Թէոդորոս Քռթենաւոր եւ Սահակ Կաթուղիկոս։

Մեսրոպեան ժամանակին անմիջական յաջորդ երեք մատենագիրք, Եղիշէ, Ղազար Փարպեցի եւ Յովհան Մանդակունի, ըստ հանգամանաց բարբառոյ, միջին աստիճանն ունին Ոսկեդարու եւ Ս. Ցեղաշրջութեան լեզուաց մէջ, որպէս պիտի տեսնեմք զկնի։ Զուրկ թէպէտ առաջին մատենագիր հարց լեզուին հոյակապ բարձրութենէն՝ զերծ են սակայն բազում իւիք միւս յետնոց յունաբան օտարութենէն եւ անհարազատ դրչութենէն, որովք լի են մանաւանդ Դաւթի եւ այլոց թարգմանութիւնք գրեթէ առ հասարակ։

Հետագայ հատուածք, քաղեալ ի գլխաւոր գրչաց Ս. Ցեղաշրջութեան, որպէս ի նկարու ցոյց կուտան մեզ նոյն ժամանակի լեզուական այլակերպութիւնն ի հարազատ բարբառոյ, ըստ պէսպէս յօրինուածոց իւրաքանչիւր մատենագրի։

ՊԱՏԿԵՐ
ԼԵԶՈՒԻ Ս. ՑԵՂԱՇՐՋՈՒԹԵԱՆ

Ի ԳՐՈՑ
ԵՂԻՇԵԱՅ ՎԱՐԴԱՊԵՏԻ

Մարդիկ, որ են ի մարմնի եւ կամօք ետուն զանձինս իւրեանց յաստուածպաշտութիւն, անդըստին ի տղայութենէ խոկան կրթին ի վշտամբերութիւն. հեռանան ի հայրենի բնակութենէն, եւ վարին յանապատ յանշէն երկիր. ոչ իբրեւ չարակնելով նախանձոտք փախուցեալք ի բազմամարդոյ աղքատաց, այլ զի տեսանեն զաշխարհս լի ամենայն չարեօք, խոյս տան ի խորշս եւ ի ստորոտս անապատ վայրաց։

Զոր տեսանեմք իսկ յաճախ ի կողմանս հարաւոյ բազմութիւն արանց, առանց կանանց միաբանութեան, յազգաց եւ ի լեզուաց զմիով վայրօք հասեալք, ժողովեալք իբրեւ ի հայրենի գաւառ՝ առնեն զընակութիւնս երկու ընդ երկուս, եւ կամ երեք ընդ երիս, եւ կամ եւս բազումս քան զայն։ Եւ շինեն իւրաքանչիւր խցկունս զատուցեալս ի միմեանց. որմք զուգնաքեայ առ ցրտոյն պահպանութիւն, եւ զոյգ նմին ձեղուն՝ առ արեգական պահպանել. յատակք անպաճոյճք՝ շատացեալք խոտեղէն անկողնօք։ Եւ քանզի բնութիւնս մեր զողակ է, սիրէ ծածկել զմերկութիւն, առնեն եւ նոքա հանդերձս անպաճոյճս եւ յոյժ գծուծս, կողոպս ամարանի եւ թզենաւորս ձմերանի, արկանեն եւ աղաբողոնս մեկնաւորս։

Մանաւանդ ի պարս շրջագայ անդադար պաշտամանն՝ երգս հոգեւորս հօրն բոլորեցուն մատուցանեն զուարթ հոգւով ։ Կան ընդդէմ միմեանց զաչս ի վայր արկեալ՝ զծայրս ոտից մատանցն նկատելով, իբր թէ մի կէտ տեսակի ամենեքեան հայեցելն․ զաջ ձեռն ի վերայ ծնօտին եդեալ եւ զահեակն ի վերայ կրծիցն, որպէս կարծեմ ուսեալ ի բնական հարցն ։

Երկու են պատուականագոյնք ի մարմնի, կենդանական եւ խոհական, երկոքումբք երկոցունց սպասաւորեալ․ կենդանականին՝ սրտմտականն է հակառակ, իսկ խոհականին՝ արտաբերական բանն՝ Արդ ձախուն զերասանակ ի ձեռն առեալ՝ զսրտմտականն սանձակոծիցէ, եւ զաջ ձեռն ի վերայ աջոյ ծնօտին եդեալ՝ խոհականին սպաս ունի առ դրան բերման բանին, զի մի՛ այլակութիւն յուղիղ փառաբանութիւնն խառնեսցի։ Եւ ընդ այսու երկու մասամբքս նահանջին ամենայն զգայութիւնքս․ աչք յուղիղ տեսութիւն եւ ականջք ի զգաստ լսողութիւն, միտք ի սուրբ իմաստութիւն եւ այլն ըստ իւրաքանչիւր մասին ։

(Խրատ միաբանից)

Ի ԳՐՈՑ

ՂԱԶԱՐԱՅ ՓԱՐՊԵՑԻՈՅ

Յառաջ քան զամս բազումս խորհուրդք անմխիթարք նեղէին զիս, անդադար զմտաւ ածելով եւ աղաչելով զԲարձրեալն՝ չնորհել ինձ արու որդի որպէս եւ նախնեացն իմոց, որք յառաջ քան զիս էին ամուսնացեալք՝ յաղագս որդեծնութեան ։ Եւ արդ, վասն զի մատակարարումն հզօրին առ իւրաքանչիւր

ոք արդար է, եւ ճանաչօղ առաւել քան եթէ զոր մեքն իմանամք եւ խորհիմք, եւ էի ես ի մեծի հինգշաբաթօջն ի զատկի աղուհացիցն ի հսկման, հաղորդեալ ի ժամ երեկոյին պաշտաման՝ սրբոյ եւ մեղսաքաւիչ խորհրդոյ կենարարին, ճաշակել այլ բնաւ աւելի ինչ ոչ՝ բայց հաց եւ ջուր եւ աղ, ըստ կանոնելոյ մեծի եւ սուրբ ժողովոյն երեք հարիւր ութ եւ տասանցն, որք ի Նիկիացւոց քաղաքին այսպէս կանոնադրեալ հաստատեցին, զորոց կանոնադրութիւն կնքեալ սուրբ Հոգին սահմանեաց․ եւ կատարեալ կանոն յերկարման առաջին գուբուղայիցն, եւ զաւք պաշտօնէիցն ընդ նստելն ծանր նիրհմամբ ի սաստկութենէ բազմօրեայ աքնութեանցըն որպէս կիսամեռք եղեն․ որոց զաւուրս քառասնորդացն ուժգին պահօք եւ անդադար աղօթիւք զցայգ եւ զցերեկ հանեալ էր․ եւ մանաւանդ ի մեծի շաբաթուն առաւել եւս յաւելուածով զնոյնս աճեցուցանել փութային, ուշադրեալք ուրախալից վաստակով՝ հասանել վարձուցն հատուցման ։ Եւ լոյս ճրագացն եւ կանթեղացն բորբոքեալ տաչորէր․ եւ ընթերցողն կամաւ յերկարէր զկարգացմունսն՝ յաղագս սակաւ մի առնլոյ ոգի եւ բաւելոյ պաշտօնէիցն առաջարկութեան կանոնին․ միայն եւ ժողովրդոցն բազմութեան ժողովելոյ ըստ սովորութեանն՝ ի պաշտօն գիշերոյն․ քանզի յորդոր կամաւորութեամբն փափաքէր իւրաքանչիւր ոք, այր եւ կին առհասարակ, ժամանել արթնութեամբ անձին փրկութեան ։ Եւ ես նստէի մերձ առ սեղանն Աստուծոյ ի սուրբ եկեղեցւոջն Վաղարշապատ քաղաքի՝

(Հատուած ժէ․)

Ի ԳՐՈՑ

ՅՈՎՀԱՆՆՈՒ ՍԱՆԴԱԿՈՒՆԻՈՅ

Առնո՜յր առնէր ոք զգլուխ իմ շտեմարանս ջուրց բազմաց, և զաչս իմ յորդ աղբերս արտասուաց, և լայի զառնապէս ի տուէ և ի գիշերի, զի լցաւ աշխարհ մեր հմայիւք իբրև զառաջինն։ Լեզուաւ կոչես զԱստուած արարիչ, տուիչ և կեցուցիչ, իշխան մահու և կենաց, և սրտիւդ և անձամբդ առ դիւթս և առ թովիչս և առ հարցուկս և առ յուռութս և առ խարիս և առ հմայս գեղերիս. զի՞ ոք իշխէր մերձենալ առ հարցուկ, որ և անձին ոչ կարէ առողջութիւն և անմահութիւն շնորհել, եթէ ճշմարտիւ հաւատայր թէ Աստուած է արարիչ ամենայնի։ Աղէ ցոյց ոք ի կախարդաց որ անցաւ և անմահ իցէ։ Իսկ եթէ ասիցես՝ Բժիշկ է և առ բժիշկ երթամ, գործ բժշկի այս է՝ խարել, կտրել և արիւն թափել և դարմանս ըստ ցաւոցն մատուցանել, ոչ եթէ յուռութս յուռթել, և զսատանայական բարբանջս բարբանջել, կամ աղ և ածուխ կամ աղանի առնուլ կարմիր, և երկաթ և ջուր և ուլունս կամ գիր պահարան ընդ անձն արկանել, և կամ զոսկերս ձկանց և զսողնոց, զծրարս բժժանաց ի ձեռին և յական և ի պարանոցի կապել։ Աղէ, տես զինչ գործէ չարադիւթն. ի մէջ գետին անցեալ յուռթէ, և ընդ յուռթելն յորանջէ, ի ձախ դիւթէ և ի յաջ թքթքէ։

Զի՞նչ հրամայեն մեզ պատուիրանք Աստուծոյ. հիւանդաց աղօթս և օծումն իւղոյ, պահս. և որ

զայս խոտիցէ, զրովք և յուռթիւք վարիցի, և կանայս ձեռնածուս ի տունս մուծանիցէ, արտաքոյ է պատուիրանաց և քրիստոնէութեան և ընդ նզովիւք առաքելոցն։

(Ճառ յաղագս կախարդութեան)

Ի ԳՐՈՑ

ԽՈՐԵՆԱՑԻՈՅ

Զկնի այսորիկ ինքնին Մեսրոպ իջեալ ի Միջագետս՝ համգերձ աշակերտօք առ նոյն Դանիէլ, և ոչ աւելի ինչ գտեալ քան զառաջինն, անցանէ և յԵդեսիա առ Պղատոն ոմն ճարտարասան հեթանոս, իշխան դիւանին։ Եւ նորա խնդութեամբ ընկալեալ, և զոր ինչ միանգամ ի միտ առնոյր բան հայերէն ինքն առեալ, և շատ ջանացեալ և ոչ օգտեալ, զտգիտութիւն խոստովանեաց հռետորն։ Եւ զայլ ոմն ասելով յոյժ հասու, վարդապետ իւր եղեալ յառաջագոյն, և ապա առեալ զճարտարացն գրեան ի նոյն դիւանէն Եդեսիայ, և գնացեալ քրիստոնէութեան հաւատոց, որոյ անուն Եպիփանոս, զոր խնդրեալ գտցես լցուցանել զփափաքդ քո։

Յայնժամ Մեսրոպայ օգնականութիւն ի Բաբիլոնէ գտեալ, և անցեալ ընդ Փիւնիկէ ի Սամոս դիմէ. քանզի Եպիփանու վճարելով զկենցաղս՝ թողեալ լինի աշակերտ մի անուանեալ Հռոփանոս, հրաշալի արուեստիւ հելլէն դպրութեան, որ ի Սամոս էր միայնացեալ։

(Գիրք Գ.)

* * *

Յարահոսեսղք իմաստասիրացն եւ վերահայեցողք չափաբերապէս մակադրութեանց՝ զաստեղս ի լուսնոյ առեն ընձուիլ, եւ զլուսինն արեգակամբ ուռճացեալ, եւ զբոլոր արեգակնն յարփայինն երկնէ. հիկէն արփւոյ հեղեալ զծագումն յերկաքանչիւր գօտիսն, եւ զանցնիւր գօտիքն ի ձեռն արեգականն ընձուլին՝ ըստ դասի, ըստ բերման, ըստ ժամանակի։ Օրինակ իմն, այսպէս մեք յաւէտաբաղաց շնորհիւ ցոլացեալ յիմանալի ճառագայթից հոգեւոր հարցն, ըստ հարաւային մասանցն պարայածեալք, յեգիպտացւոցն հասանէաք քաղաք. թեթեւակի ընդ խորս գլխանին նաւեալ՝ անցաք ի սուրբ տեղին երկրպագել, եւ մնալ վայրկեան ի Պաղխոմեանցւոց հրահանգս։

Եւ այնպիսով սաղապաճեմիւ մաք յեգիպտոս, յաշխարհն համբաւաւորն, յանչափից հրաժարեալ ի ցրտոյ եւ ի տօթոյ, ի հեղեղաց եւ յերաշտից, ի գեղեցկութեան մասին երկրի զգիրն ունելով, ամենազան պտղովք առլցեալ, եւ անձեռագործ պարսպեալ Նեղոսիւ։ Որ ոչ պահպանութիւն միայն, այլ եւ կերակուր նմա բաւական մատուցանել բնակչաց, եւ յինքենէ առոգմամբ տէր գոլ՝ պատահել չորութեան եւ խոնաւոյ, առ երկրին գործաւորութիւն. եւ զանեղան ի նմա գիւրածել ի գետոյն բերիւք, հանդիսակ կղզւոյ առատագիւտս առնէ, շուրջ պարունակելով եւ ընդ ամենայն հոսելով, տրոհմամբ երկոտասանից վտակաց։ Յորում բարեյարմար Մեծն Աղեքսանդրիայ է շինեալ քաղաք բարէժամանակ ի մէջ ծովուն եւ ձեռագործ լճի կառուցեալ. յորոց օդոցն քաղցրախառնութիւն փչեցեալ, որ ի լճէ

բերանք արձակին ի ծովն, եւ որք ի ծովէքն մօտելոյ՝ որ ելանեն ստէպ ստէպ աղուխք օդոյ՝ անօսրանք այն որ ի ծովէն, եւ թանձունք որ ի լճէն. որոց խառնուածն առողջագոյն զհաստատութիւն կենաց գործէ։

(Անդ)

Ի ԳՐՈՑ

ԴԱՒԹԻ ԱՆՅԱՂԹԻ

Բարձրացուցէք զՏէր Աստուած մեր, մարգարէն ձայնէ, երկրպագեցէք պատուանդանի ոտից նորա։ Եւ ես զնոյն ձայնեմ ըստ Հոգւոյն նախագիտութեան առբերելով զբանս հրատարակեմ։ Զի թէ առ օրինակն ճշմարտութեան՝ այսինքն առ Սիոն լեառն, կամ մանաւանդ զառ ի յապա խոկ անդ լինելոյ այսց շնորհաց՝ յառաջագոյն տեսեալ զյարակայութիւն, պատուանդանի նմանեցուցանելով ոտից Աստուծոյ, սուրբն այն եւ պատուական այր յերկրպագութիւն անդ զանուանեալն Իսրայէլեան ազն յորդորելով, զնոյն ինքն զԱստուած առնի բարձրացուցանել. ապա եւ ինձ յոյժ տարարժանիս՝ ոչինչ կարի հասցէ զատապարտութիւն առ ի սուտութեան հետս հետեւեցելոյ բանիւս այժմիկ։

(Ճառ Խաչի)

*
* *

Որք միանգամ իմաստասիրութեան տենչան բանից, եւ առ ի նմանէ հեշտութեանց ծայրիւ միայն մասին հանդիպլին ճաշակեալք, ամենայն կենցաղական

հոգոց բարեաւ մնալ ասացեալք, ողջախոհ իմն մոլութեամբ առ այսոսիկ վարեալք բերին։ Եւ անդուստ իսկ ապա էակացն մակացութեամբ՝ փութապէս զնոցին իսկ յինքեանս փոխեն զտենչանս։ Իսկ մակացութիւն էակացն որպէս հանդերձեալ եմք ուսանել՝ իմաստասիրութիւն է։

Եւ արդ վասն զի բազում յօժարութիւն եւ ողջախոհ զբաղումն եւ իմաստուն տենչումն յայսոսիկ վարեաց զմեզ ի հանդէս, բե՛ր զաստուածայինն հանդէս իմաստասիրութեան զգեցցուք։ Մի՛ զառաջիկայսդ դժուարաձեռն համարելով, այլ առ եզր աստուածային խոստմանց զօրա բացահայելով, զամենայն աշխատութիւն նուաստ եւ երկրորդ նորին գոլ վարկցուք։

(Սահմանք Փիլիսոփայութեան)

*
* *

Նախ արժան է գնել՝ զինչ է անուն եւ զինչ է բայ. ապա զինչ է բացասութիւն, եւ ստորասութիւն, եւ բացերեւութիւն, եւ բան։

Արդ են ներ ձայնոջքն ներ անձինցն ախտիցն նշանակք, եւ գրեցեալքն՝ ներ ձայնոջացն. եւ որպէս գիրքն ոչ ամենեցուն նոյնք, եւ ոչ ձայնքն նոյնք։ Բայց որոց այսոքիկ նշանակք առաջնոցն՝ սոքին ամենեցուն նոյն կիրք անձինն. եւ որոց այսոքիկ նմանութիւնք՝ իրք ահա սոքա. արդ յաղագս այսոցիկ ասացեալ է ներ յաղագս ոգւոյն, քանզի այլոյ իրի է։

Եւ է որպէս ն՚անձինն իմացուածս առանց ճշմարտել կամ ստել, եւ է որոց հարկաւոր է սոցա գոլ միումն. այսպէս եւ ներ ձայնոջն. քանզի ի շարադրութեան եւ ի տրոհութեան է ճշմարիտն եւ սուտն։

(Մեկ. Արիստոտելի)

Ի ԳՐՈՑ

ՄԱՄԲՐԷԻ ՎԵՐԾԱՆՈՂԻ

Ամենայն աստուածային նշանք Տեառն մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի՝ են որք կարեւորք են, եւ են որ եւս կարեւորք, որք մանաւոր ունին զերկնային յուսոյն զմխիթարութիւնն։ Այլ յորժամ զյարութիւնն տեսանես, ի ձեռն մանաւոր յարութեանն հաւատասջիր զբոլոր մասունս առ ի յԱդամայ մինչեւ ցգալուստն երկրորդ։

Է ինչ որ ըստ բնութեան լինելութեանս վարեցաւ Տէրն մեր, եւ է ինչ որ ըստ տեսական արուեստից բնութեանս մերոյ. զի սկիզբն ի գլխոյ անտի առնու լինել մարդ։ Իսկ ստուերագիր նկարիչքն զպատկերս թագաւորաց նախ յոտիցն ձեռնարկանեն, եւ զբոլոր անդամս մարմնոյն ներքուստ ի վեր ձեւացուցանեն, եւ ապա ի ձեռն գլխոյն ճանաչի թէ ո՛վ իցէ։ Ըստ այսմ օրինակի եւ Տէր մեր ի սկզբանն արար ի ջրոյ գինի, եւ ապա զամենայն խեղութիւնս անդամոց ած յառողջութիւն, ուր ոտիւք, ուր ձեռօք, ուր ականջօք եւ զայլն ամենայն. եւ զդեւսն ընդ նմին հալածականս արար ի մարդկանէ։

(Ճառ. ի Ղազարոս)

*
* *

Նախախնամօղ եւ մշտնջենաւոր աստուածային գթութեամբն հասեալ ժամանեցաք յօրհնաբանութեան օրս, յորում զերկնագոչ բարբառութիւնն ընդ տիեզերական հաւատացելոց համախմբեալ յիշատակեմք, եւ զաստուածաբանութիւն տղայոցն վերաձայնաբար ճառեմք, եւ զտիեզերական անուամբ եկաւորութիւնն՝ բարբառնապէս Դաւթայ խոստովանիմք զարմ։ Իսկ մերակերպ բնութեանս ընդ արարչութեան միաւորութիւն երեւելապէս հանդիպեցաք տեսակի. եւ զերկակի եկաւորութիւնն գոչելով, զեկեալն եւ զգալոցն՝ արարչական խոստովանիմք բացայայտութիւն. զոր եւ երանելի աւետարանիչքն աստուածաբանութեամբ են հրաշալի եւ ողձալի ընձեռեցին եկեղեցւոյ գիտ։

(Ճառ ի գալուստն Յիսուսի յԵրուսաղէմ)

Ի ԹԱՐԳՄԱՆՈՒԹԵՆԷ

ԳՐՈՑ ՓԻԼՈՆԻ

Ստեղծեալն՝ զգալի մարդ է, եւ նմանութիւն իմանալւոյ օրինակին։ Իսկ ըստ տեսլեանն՝ իմանալի եւ անմարմին, սկզբնատպին նմանութիւն է առ տեսանելին. եւ կերպարան է սա սկզբնաւորի կնքոյն։ Եւ է սա Բան Աստուծոյ, առաջին սկիզբն, նախագաղափար տեսակ, յառաջաչափն ամենեցուն։ Վասն այսորիկ ստեղծանելին, որպէս ի բրտէ՝ ի փոշւոյ եւ յերկրէ կերպարանեցաւ ըստ մարմնոյ, եւ հոգւոյ հասաւ փչեցեալ Աստուծոյ ի դէմսն զկեանս. եւ խառն էր խառնուած բնութեանն՝ ապականա-

ցուի եւ անապականի։ Իսկ այն որ ըստ կերպարանին է՝ անապակ եւ անխառն, յանտեսանելի բնութենէն, ի պարզէն, եւ ի լուսաւորէն։

(Բան Ա.)

* *
*

Ամենաբարեոք առակեաց զկերակրոյն ամանս՝ ներքնատուն առնլով, վասն զի ապականացու է կերակուր. իսկ ապականացուն ներքին մարմին է, վասն զի ի վայր բերեալ լինի. քանզի դոյզն ինչ ի կերակրոց եւ ըմպելեաց ի վեր տուեալ լինի՝ որովք կերակրիմքն. բայց բազում մասն որոշեալ ի բաց՝ ի դուրս հանեալ լինի ի յաղբ։ Իսկ եռայարկքն եւ կրկնայարկք փորաւք՝ եղեն նախախնամութեամբ կենդանաստեղծին, առ ի տեւումն հաստատելոյ այնորիկ որ եղեւն։ Քանզի թէ ուղղորդ զամանն գործեցեալ էր կերակրոյն՝ յախոնդանացն մինչեւ յերաստանն, դէպ լինէր զմնդակագոյն ինչ լինել։

(Բան Բ.)

Ի ԳՐՈՑ

ՅՈՎՀԱՆՆՈՒ ՄԱՄԻԿՈՆԵՆԻ

Տէր Աստուած զօրութեանց եւ արարիչ յաւիտենից, որ ստեղծեր զմարդն ի պատկեր քո բարերարութեանդ, եւ կացուցեր զնա իշխան ի վերայ երկրի, եւ ետուր նմա զփառս եւ զպատիւ յաւիտենական անմահ։ Ուստի նախանձեալ բանսարկուին՝ մտին մեղք յաշխարհս, եւ ի մեղաց անտի մոռացումն, եւ ի մոռացմանէն կորուստ յաւիտենական.

ուստի զորդեգրութիւնն որ յԱստուծոյ էր՝ ջնջեցաք մեղացն ապականութեամբ. ուստի փրկութեան ճանապարհն բարձեալ էր, եւ մահ թագաւորեալ։ Այլ դու, Տէր, գթացար ի ստեղծուածս քո աստուածային ձեռացդ. առաքեցեր զմիածին Որդիդ քո ի փրկութիւն աշխարհի, որ եկն եւ եղեւ մարդ ի կնոջէ ի մեր նմանութիւնս, եւ էառ զմեր պատժապարտութիւնս, դատապարտեաց զմեղս մարմնով իւրով, ելոյծ զանէծս նախաստեղծին Ադամայ։ Եբարձ զապականութիւն մարմնոյն ի գերեզմանի, եւ իշխան գոլով ի վերայ մահու՝ զմահ գերեաց, եւ զդժոխս աւերեաց. զարգելեալսն ազատեաց, եւ ճանապարհս յերկինս ուղղեաց, առաջնորդելով ամենեցուն յառաջին յանմահական տեղին։

Զայս ամենայն արարեալ՝ եւ զմարմին իւր ետ հաւատացելոց ի կերակուր, եւ զարիւն իւր ըմպելի, եւ զմահ նորա պատմել ամենայն հաւատացելոց։ Եւ վասն անուան նորա զմահ առ ոչինչ համարելով զանձինս իւրեանց մատնեցին տանջանաց եւ մահու, փոխարինի ակն ունելով ի միածնէ Որդւոյ քոյ, փառաւորելով զամենեցունց Հայր սուրբ։

(Գլուխ Բ.)

Ի ԳՐՈՑ

ՍԵԲԷՈՍԻ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍԻ

Զի անմարմին եւ անմահ է աստուածութիւնն՝ ամենեցուն յայտնի է. բայց այն առաւել զարմացմամբ եւ բարերարութեամբ լի, սքանչելիք եւ յոյժ մարդասիրութեան նշանակ։

Զի անմարմինն մարմնանայր, եւ անտեսանելին տեսանիւր, անշօշափելին շօշափիւր, անժամանակն սկսանիւր, որդին Աստուծոյ որդի մարդոյ լինէր, եւ զմարդկութիւն իւր խառնէր ի թիւ աստուածութեանն իւրում։

Արդ, զխոնարհելն մահու չափ եւ մահու խաչի առաքեալն Աստուծոյ ասէ՝ եթէ Մինչ թշնամիքն էաք, հաշտեցաք ընդ Աստուծոյ մահուամբ որդւոյ նորա։

Եւ դարձեալ ասէ. Որ յիւր որդին ոչ խնայեաց, այլ վասն մեր ամենեցուն մատնեաց զնա։ Եւ դարձեալ. Եթէ էր ծանուցեալ, ոչ արդեօք զՏէրն փառաց՝ ի խաչ հանէին։

Եւ դարձեալ՝ եթէ Աստուած զորդին իւր առաքեաց ի նմանութիւն մարմնոյ մեղաց եւ վասն մեղաց (աշխարհի,) եւ դատապարտեաց զմեղս ի մարմնի անդ։ Զինչ իցէ դատապարտեացն. այն է զի խափանեաց զայն որ զիշխանութիւն մահուն ունէր, այսինքն զսատանայ։

Արդ, ոչ միայն բանն է որդի Աստուծոյ, այլ եւ բանն է մարմինն, եւ մարմին բանին ի միասին. զի թէպէտ եւ մարդ է մարմինն, այլ եւ Աստուած է։ Արդ, որք ի սկզբանէ ականատեսք եւ սպասաւորք եղեն բանին՝ աշակերտաց իւրեանց յայտնապէս ուսուցին։ Եւ նոքա դարձեալ իւրեանց աշակերտաց զնոյն աւանդեցին. եւ դարձեալ զնոյն աւանդութիւն գրով հաստատեցին։ (Գլուխ ԼԳ.)

Ի ԳՐՈՑ

ՄՈՎՍԻՍԻ ԿԱՂԱՆԿԱՏՈՒԱՑԻՈՅ

Քանզի բազում եւ ազգի ազգի չարութեամբ, որպէս սովոր է յամենայն ժամ բարեատեաց թըշնամին մեր եւ հասարակաց փրկութեան հակառակորդն սատանայ, որսալ զպարզամիտս ի մարդկանէ, եւ ընդդէմ մրցել մանկանց եկեղեցւոյ, ըստ իւրում բնածին բարուց հնարել եւ յընտրեալն կամեցեալ ըստ բանին՝ եթէ ոսոխն մեր սատանայ իբրեւ զառիւծ գոչէ եթէ զո կլանիցէ։ Քանզի ի նախաստեղծ լինելութեան նախահօրն մեր նոյն չարութիւն ապըստամբ զօրականին արտասահմանեաց զմեզ ի կենաց փայտէն եւ յանուշակ եւ ի հեշտալի փափկութեան դրախտէն. եւ սատանայ ի սկզբանէ մեղանչէ մանաւանդ ի թոյլ եւ յողդողդ խորհուրդ դիւամոլար անմիտ մարդկանց, որոց կուրացեալ են միտք ըստ ժամանակաց չարութեամբ գնացելոց, զի մի՛ ծագեսցէ առ նոսա լոյս փառացն Քրիստոսի. զի որովք զրկեցան բանսարկուն սկզբնատիպ չարութեամբն ի մոլար խաբէութենէ կռոցն երկրպագութեան, չահիլ կամեցաւ այժմ զնոյն ի ձեռն անիմաստ մարդոց պառակտողաց զեկեղեցի Աստուծոյ, նորաձայնութեամբ եւ ձեւով անսրբով զչահս եւ զգլուխս. սակս որոյ եւ ի միջի մերում երեւեալ այժմ չարարմատ դառնութեան աղանդոյն Նեստորի եւ Մաքսիմոսի ի ձեռն Ներսիսի ամբարշտեցելոյ, որ ներողութեամբ Հոգւոյն սրբոյ կարգեցաւ յառաջնորդութիւն տանս Աղուանից, եւ խորամանկութեամբն եղեւ հաւատակորոյս եւ մոլորեցուցիչ հոգւոց մերոց։

վասն զի զփրկական աւանդութիւն առաքելաքարոզ հարցն մերոց, որ անարատ ձեռօք ի բաց կործանեաց, զբարենախանձ եպիսկոպոսունս ուղղափառութեան հաւատոյն եւ զաւանդապահն քայքայեաց. զոմանս բամբասանօք հալածեաց յօտար երկիր, զոմանս տրտմութեամբ լցեալ վտանգեաց, զպատուական աթոռն քակտեաց, եւ զբանակս ճգնաւորական կրօնաւորացն այլ եւ այլ չփոթեաց։

(Պատմութիւն Աղուանից, Գիրք Գ. Հատած Ը.)

Ի ԳՐՈՑ

ԹԷՈԴՈՐՈՍԻ ՔՌԹԵՆԱՒՈՐԻ

Զահաւոր եւ զանքննելի խորհուրդ անհասութեան արփիահրաշ աստուածային սուրբ նշանիս, ո՜վ աստուածասէրք, դուն ինչ սղական բանիւք արտայայտեալ ներբողական եւ պանծալի ճահողաաց խորհրդով, հոգեպարգեւ աստուածիմաստ շնորհօք կենդանագրելով, համառօտաբար հրատարակեցից յօքնօրինական յուսով ենթադրութեամբ ի Քրիստոս։ Եկայք ամենեքեան ուղղափառ հաւատով եւ ուռթիւ ստորասացութեամբ երկիր պագցուք գերահրաշ աստուածային սուրբ խաչիս, ի սմա բեւեռեցելոյն բազկատարած չարամերձութեամբ եւ անսակի անտեսութեան էական բնութեան Բանին Աստուծոյ։

Որ զնախադասական ապացուցութեանցն զմակերեւութիւն բաղադրեալ հոգիանորկ եւ մարմնաքնար երգողին, ի վաղնջուց հետէ հաւեալ ձայնէր՝ զսերկածին էակն զ՚ի վերայ փայտին բաղադրական գերածութեամբն արտաշնչացեալ անտղելի ինքնակայու-

թեամբն, ձիրելով ի վերայ հեթանոսաց նշան եւ լոյս երեսաց, անստուերական իրակեալ ներգործիչ Աստուած ելով Բանն։ Ոչ երբ որումն պատուական գոյից նիւթից երկնայնոցն առեալ՝ առ մեզ ժամանեաց զհաւաստութեան զենթադրութիւն զենանիլ ի վերայ մահաբեր փայտին՝ աղթելով զնոյն փրկութեան օճան, զնիչ գերապանծ փայտին գիտութեան, որցեալ յանապակ եւ յանուշակ մշտնջենաւոր եւ յանվախճան ուրախութիւնսն երկնաթռիչ հաւատով ի Քրիստոս, այլ ի վեր քան զսեռական էիցն գերազանցեալ վսամական վեհագունիցն իմանալի մակացութեանց իմաստիցն՝ յանպարագրելի եւ յանպարփմանալի աստուածային խորոցն ելով զաշնաւորութեան ընդ փայտին սեւեռմամբ, զթշնամիսս իւր զմեզ՝ համայն իսկ եւ զամենայն աշխարհ յինքեան բաղարկեալ, արգահատութեամբն տեառնական տառիւքն առաւեալ զնոյն, անանջատելի միաւորութեամբն առկայցոյց առաջի Հօր։

Եւ զարտամերկացեալն ի լուսաւոր Աստուծոյ ձեռացն ստեղծեցելումն աներկիւղական բնութեամբ եւ անձնիշխանական կամօքն՝ աստուածական անուամբն պատրեալ բարիատեաց եւ ռեմակոյլ թշնամւոյն, ի ձեռն մերակերպ առեցելոյ մարմնոյ զգեցմամբն՝ ներգործելով փրկական Բանին, կապտեալ ամաչեցոյց զհակառակամարտն, եւ փրկեաց աստուածախառն խայրին ի վերայ փայտին ախտական առբերութեամբն՝ պատսպարեալ միշտ յարատեւակ ընդ հրաքուն հոյլսն՝ կաճառաճեմ էիցն բազմադասեանցն։

(Ներբողեան ի սուրբ խաչն)

Ի ԳՐՈՑ

ՍԱՀԱԿԱՅ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍԻ

Աւետաբեր եւ տիեզերական տօն, եւ տէրունեան տօնից գերափառագոյն, բերկրաբերձ եւ սասկալի բոլոր բանակաց երկնաբիւրաց փառաբանողաց պանծացուցանելի. յորում երկինք եւ երկիր եւ ծով բերկրեալ խնդան, քառահոլով տարերք զհնութիւն յառաջին յեղանակելով լինելութիւն։ Օդք զպարեխառնական եւ զպտղածնօղ բուրեցյն չունչ։ Աստեղք մաքրափայլք եւ ականակիտք, նկարակերտելով զիւրաքանչիւրոց գիրս։ Լուսին կարակնաձեւ լրացեալ արեգակնապէս զբոլոր գիշերն ջահաւորէ. եւ արեգակն ի հասարակահոլումն ժամանեալ ժամանակ, զմէջս երկնի եւ երկրի հոլաթեւէ։ Ծով ի բարձրակոհակ վրդովմանց եւ յոլորտածաւալ շարժմանց լռեալ կայ։ Երկիր զձմեռնային զգաւորութիւն ի գարնանային յեղանակեալ վերանորոգումն. եւ բուրաստանք ի ստածօղ օդոց սաւառնազարդեալք, ի գագաթունս բերելով ծայրից զծաղկանց զանազանութիւնս տեսակաց հոտոց եւ համոց։ Եւ զեռունք որջացեալք յերկրի, բունեալ ի փապարս եւ ի ծերպս, զժամանակիս զգալով զմեծափառութիւն, արտավերելեաւ հետեւողութեամբ յաւետաձեւ իւրաքանչիւրովք ձայնիւք, երաժշտականեալ փողեն զաւուրս վայելչութիւն։ Եւ ծովածին կենասէրք երամակուղղի լսելով երամապետիցն, ի ձմեռնային եւ ի միջնաշխարհ կայարանացն երամախմբեալք՝ ի մերոյին ժամանելով գետին, լրացուցանեն զերկիր եւ զջուրս, եւ բազմանուագ ձայնիւք

զզանազանութիւն երագաձեւ տեսակաց, ի տուընջեան եւ ի գիշերի զերաժշտականացն վերաթեւեն նուագ։

Եւ գազանացն եւ էրէոցն քառաժետեւ չարմունք, հոլեալք եւ երամացեալք՝ ի չարից եւ յանտառաց նորածին ծաղկանց ճոխացուցանեն զորովայնս. զգաչումն եւ զբչումն արտաբերելով՝ զբանականաց հրաչացուցանեն զլսողութիւն։ Եւ տնական կենդանիք արտաքոյ իւրաքանչիւրոց ելանեն յորջից. ոմանք զհողագործական տաժանմունս ի նուս բերելով, իսկ այլք հոլեալք լրացուցանեն զհովիտս եւ զկոհակս զանազան ծաղկանց՝ զմարմնոյ եւ զճարպոյ բերելով զառատութիւն։ Եւ նաւուղղակին զնաւածովուն ընծայեցուցանելով, ի ձմեռնային լռեալ վըրդովմանց, աջողակ առագաստափար օդով ուղացեալ ի բաղձալին ժամանէ երկիր։ Եւ երկրագործ ի բնակաց, ըստ հոգենուագ երաժշտապետին Դաւթայ, ելանէ ի գործ իւր եւ ի վաստակս ձեռաց իւրոց, զսերմանական եւ զտնկածօղ երկիր գործելով, զշտեմարանացն ճոխացուցանելով զլիութիւն։ Եւ բովանդակ երկին եւ երկիր եւ ծով, եւ ամենայն կենդանատեսակք զաւուրս մեծացուցանելով զփառաւորութիւն՝ բերկրին եւ խնդան, եւ մերոյ փառաբանութեանս բարեբանակցութեամբ համագոյապէս. զոր բաւական համարելով՝ զաւուրս յառաջ ածցուք զասաղմոսն։

(Ճառ Արմաւենեաց)

Ի ԹԱՐԳՄԱՆՈՒԹԵՆԷ ԳՐՈՑ

ԶԵՆՈԲԱՅ (ԳԼԱԿ) ԱՍՈՐԻՈՅ

Եհաս առ մեզ սուրբ եւ ուրախարար գիր քո, եւ յոյժ անթիրի ուրախութեամբ լցոյց զվշտագնեալ անձն իմ։ Որ թէպէտ վասն տրտմութեանս հասանելոյ ի վշտի էի, սակայն չարժեալ զմեր զանդաղութիւնս ձեր զոհութեան նամակն. զոր ընթերցեալ՝ զոհութիւն մատուցի Աստուծոյ ըստ գրեցելոյ ի քէն, որ ոչ անտես արար Աստուած զազգս հիւսիսական. որք զրկեալք բազում ժամանակս ի ճշմարտութենէն՝ զմոլորեցուցիչս իւրեանց աստուած համարէին։ Եւ զայն ուսոյց նոցա հակառակամարտն ճշմարտութեան սատանայ. զի ընդ խաւար ընթացեալք՝ զրկեալք լինէին յաստուածածանօթութեանցն։ Այլ ի դէպ եկեալ նոցա մարգարէին բան՝ թէ «Ժողովուրդ որ նստէր ի խաւարի՝ տեսին զլոյս մեծ աստուածգիտութեան։» Որ թէպէտ ի վաղ իսկ ծագեաց արեգակն արդարութեան ընդ արարածս, սակայն ազգքդ քո ի տուընջեան իբրեւ ի գիշերի զորմ խարխափեալք։ Ուստի եւ այժմ դեռ հայեցաւ ի դոսա Աստուած, եւ էջ փրկել զդոսա ի ձեռաց անմարմին Փարաւոնի. զի վերագոյն գտար տանջանօք քան զՄովսէս ոչ խնայելով ի մարմինդ քո, մինչեւ ազատեալ հաներ յանապատն Սինա յանկոխն գազանաց, ուստի հալածական լինէին ցաւք եւ հեծութիւնք։

Եւ արդ, քանզի քեւ ծագեաց արեգակն արդարութեան Քրիստոս ի դոսա, եւ դու ընտրեցար ի տեղի ընտրելոց սրբոց առաքելոցն Բարթուղիմէոսի

եւ Թադէոսի, յիշեա զնոցա նահատակութիւն, եւ մի երբեք վերջասցիս ի շաւղաց նոցա. զի եւ չիք ինչ պատճառս, զի ես զդոսա տէր ի չլինել եւ ոչ ի քակել. քանզի եւ ի սկիզբն իսկ է մուտ Կարապետիդ յաշխարհդ։ Որ եւ զիմ անունս գրեսջիր ի քո դպրութեանդ. եւ գրեցես, զի եւ այնու մասն օրհնութեան ընկալայց յետ քո։

(Թուղթ Ղեւոնդայ առ Ս. Գրիգոր)

Ի ԹԱՐԳՄԱՆՈՒԹԵՆԷ

ՅԱՃԱԽԱՊԱՏՈՒՄ ԳՐՈՑ

Մի է բնութիւն եւ գոյութիւն ամենասուրբ Երրորդութեանն, եւ իւր է ինքնութիւնն եւ յիւրմէ գոյութենէ։ Զի ի սկզբանց ունի զպատճառն գոլ հայր զորդւոյ եւ զսուրբ հոգւոյ։ Իսկութիւն անձին եւ էութիւն անսկիզբն, եւ մշտնջենաւորութիւն անսահման, եւ ճշմարտութիւն անփոփոխ։ Կեանք է եւ կենդանացուցիչ ամենայն կենդանեաց։ Պատճառ ծննդեանն որդւոյ, եւ բղխօղ Հոգւոյն սրբոյ։ Իսկ ինքն անծին՝ զէն անսկիզբն ծնեալ։ Մշտնջենաւորն անսահման՝ զճշմարտութիւնն անփոփոխ ծնեալ։ Կեանքն կենդանութեանց՝ զկեանքն կենսատու ծնեալ։ Բարերարն զբարերարն ծնեալ։ Արարիչն զարարիչն ծնեալ ամենայն արարածոց երեւելեաց եւ աներեւութից։ Երկնի հաստիչ եւ երկնային զօրութեանցն, եւ երկրի եւ որ ի սմա են արարածք։ Լի է կատարեալ որ զամենայն յամենայնի լնու, եւ ինքն ոչ թերանայ, ոչ նորոգի եւ

ոչ հնանայ, ոչ լնուի եւ ոչ պակասի, որ նոյն իսկ կայ ի լիութեան իւրում եւ յանբաւութեան։ Եւ չիք ուստեք եկամուտ ինչ կամ յօրինուած յանբաւ եւ յանհաս եւ յանսահման եւ յամենակատար բնութեան նորա, որում ոչ հասու լինին միտք, եւ ոչ ի հրեշտակաց երբեք իմանի։ Զի թէպէտ երագունք են որպէս զմիտս մարդկան, այլուր ակնարկին կամք արարչին, այնորիկ սպասաւորութիւնս առնեն յերկնայինս եւ յերկրայինս։ Եւ որպէս երկինք եւ ամենայն զարդք նոցա հաստատեալ կան բանիւն Աստուծոյ, եւ հոգւովն ամենայն զօրութիւնք։ Նոյնպէս եւ երկիր լերամբք եւ դաշտօք, ծովովք եւ գետովք, աղբերօք եւ անտառախիտ ծառովք։ Ոչ ոք այլ արարիչ, բայց միայն ամենասուրբ Երրորդութիւնն, որ ասաց եւ եղեն, հրամայեաց եւ հաստատեցան։ Որ նստին յերկինս երկնից եւ խնամէ զարարածս ամենայն։

(Ճառ Ա.)

Ի ԳՐՈՑ

ՅՈՎՀԱՆՆՈՒ ԽՄԱՍՏԱՍԻՐԻ ՕՁՆԵՑՒՈՅ

Համբերողացն նախատիպ մեծն Յովբ ասէր երբեմն յիւրում բանին, նեղեալ ի փորձանացն արկածից. «Ո՞վ առնէր զիս ըստ աւուրցն առաջնոց,» միանգամայն ի բաց եդեալ զքաջողջութիւն, զընչաւէտութիւն եւ զբազմորդութիւն։ Զնոյնս եւ ես հանդերձ հառաչմամբ բարբառիմ ի դիպուածոց աստի վտանգեալ. ո՞վ զիս անցելոցն առաջի դնէր ամանակաց, վերստին զմանկական տիոցն զգեցուցանելով

գնասակ։ Ցորում ճոխացեալն էի հայրենատուր հոգեկան ընչիցն առատութեամբ, եւ զարդարեալ հրճուէի եւթնամասնեայ Հոգւոյն պատմուճանաւ, եւ շնորհացն պսակաւ փառաւորեալ գլխոյ իմոյ, եւ զառաջնորդականին իմոյ կախեալ զպարանոցէ զոսկետեսակ քայռամանեկին զգեղեցկութիւն։ Եւ ամենեւին զամենայն ընդ իս բերէի զհարսնական յօրինուածոյն զգեստ, պատշաճ լինելով յերկնայնոյն պարփակիլ փեսայի առագաստ։ Քանզի արդարեւ զարգարի պատկերս առաքինութեանն երանգովք՝ ըստ նախատպին կերպարանեալ, որպէս ճշմարտութեանն եւ ինձ թուի։

Ցայնժամ բոլորովին եւ ինքն էի լուսատեսիլ յաստուածայնոյ թափանցանց լինելոյ նշուլից. զոր իբրեւ մաքուր հայելեաւ առ իս զփրկչական ձգելով զիմի զնմանութիւն, հանգոյն արեգական ի խորս ուրեք ընդ յատակութիւն ջուրցն առաքելով զիւր ճառագայթմն։ Եւ նախ նորին ստէպ ստէպ Հոգւոյն ուղխից վտակօք ոռոգանէր զարգաւանդ երկիր մտաց իմոց. եւ որպէս ի ծաղկահոտ գինի ապունգ ինչ թացեալ, այնպէս լցեալ ուռճանայր ի նմանէ բանական իմ ոգի. մինչ զի կարել ասել ինձ զդայնժամու պատահիցն, իբրեւ զայլմէ պատմելով. «Մանուկ էի մտավարժ, եւ ոգւոյ բարւոյ գիպեցայ։»

Քանզի եւ վարժապետ վեհագոյն ունէի յԱստուծոյ պարգեւեալ ինձ, հայր միանգամայն եւ հրահանգօղ հոգեկան վարժութեանց՝ զիմն Թէոդորոս, ըստ մերումս աստուածաշնորհ պատշաճեալ լեզուի. որ ոչ զառ յինքենէն եւեթ բաւականանայր չափմարանել յիմումս ոգւոջ զբարին, այլ ի յոլովից զպայծառա-

գոյնս ծաղկաքաղ առնելով զշնորհաց, լիացուցանել զագահութեանն իւրոյ իմեւ ջանայր զուսումնասիրութիւն. եւ գրեթէ յաղդմանէ Հոգւոյն՝ զլինելոց նախատեսեալ, զառ ի յօքունցն հաւաքեալ պատրաստէր լինել բազմաց պիտոյից նիւթ, ծածկաբար զաստուածոյն առ իս բարբառելով. «Կեր մանր զմատեանդ զայդ,» պատգամատարդ հրաւիրեալ լինել իսրայելեանն ազին։

Եւ եթէ երբեք ուրեք խորհէի արդեւք զհրամանացն խորտակել զլուծ, եւ խզել զաշխատութեանն սամետէս, այլում ումեք ակն դնելով կենցաղական տարփանաց, աստուածայինն շնորհ անդրէն ձգեալ բերէր զիս կապանօք սիրոյ իւրոյ, սաստելով յականջս խորհրդոցն իմոց. «Զի՞ կայ քո եւ ճանապարհին Եգիպտացւոց, ըմպել զջուրն Գեհոնի։» Ցաղագս որոյ ապա հաւանեալ իմ այսոքիւք՝ իբրու թէ ձայնիւ կոչողին զիս Աստուծոյ, զյանձնառականն ընդ առաջ տանելով բան. «Ահաւասիկ եմ ես, առաքեա զիս։» Զոր օրինակ ձի ոք նորավարժ ոչ կարացեալ յինքենէ զվերելակն իւր ի բաց ոստուցանել, զակամայ սանձիցն բռնադատութիւն զժողակամութեանն իւրոյ եդեալ՝ գործիցէ քաջ հլութեան ապարէզ։

(ճառ ի կենցաղ իւր)

Ի ԳՐՈՑ

ՂԵՒՈՆԴԱՑ ԵՐԻՑՈՒ

Գերութիւն Հրէից նախ քան զմարմնով գալուստն Քրիստոսի եղեւ․ իսկ զիա՞րդ առնոլաւ հաստատուն կացեալ էր եւ տաճարն եւ կտակարանքն եւ քահանայութիւնն, որպէս եւ յայտ իսկ է ի սրբոց աւետարանացն, որպէս դու իսկ վկայեցեր ըզՏեառնէն, զթլփատութենէն եւ զայլոցն մի ըստ միոջէ, զոր ըստ աւետարանացն կատարեաց։ Եւ զայս ոչ յաղագս այլ ինչ իրաց արարեալ էր, այլ զի արդարացուսցէ զիւր առաքեալսն ի ձեռն մարգարէիցն, եւ ցուցցէ եթէ չեն հակառակ նմա, այլ սիրելիք եւ հաստատուն վկայք տնտեսութեանն նորա խորհրդոց։ Եւ ո՞րք էին կտակարանքն որ առ Հրեայսն՝ եթէ ոչ գրեանն մարգարէից որ, յետ երկոցուն գերութեանցն Իսրայելի եւ Յուդայ, առ Հրեայսն կային մինչեւ ի ժամանակս Փրկչին մերոյ․ յորում բազում վկայութիւնս Տէրն յուսուցանելն զանհաւան Հրեայսն յիշեաց յաւետարանսն։ Գերեցան ի Նաբուգոդոնոսորայ ազգն Հրէից․ այլ աստուածային այցելութիւնն ոչ ետ նոցա թոյլ ըստ այժմու գերելոյդ կատարել․ այլ զբովանդակ ազգն բնակեցոյց ի տեղիս յորս կամեցաւ։ Ընդ նոսա էին գրեանն, այլ եւ ոմանք ի մարգարէիցն, որպէս Եզեկիէլ ասէ զինքենէ՝ թէ «Ես էի ի մէջ գերութեանն առ ափն Քոփար գետոյ, եւ Անանեանքն երանելիք ի Բաբելոնի ընկեցան ի հնոցն, եւ Մեծն Դանիէլ ի Բաբելոն մարգարէացաւ, եւ անդ ընկեցաւ ի գուբն առիւծուց,» եւ ամէն Եսթերայ իրքն ի նմին գործեցան։

(Գլուխ Է․)

ՀԱՆԳԱՄԱՆՔ

ԼԵԶՈՒԻՆ Ս. ՑԵՂԱՇՐՋՈՒԹԵԱՆ

Ահա, որպէս ի պատկերի, Ս. Ցեղաշրջութեան ժամանակին Հայ լեզուն ի բերան գլխաւոր մատենագրաց․ աւասիկ անբաւ խտիրն որ կայ ընդ մէջ Մեսրոպեան մատենագրութեան եւ անմիջական յաջորդ ժամանակին գրաւոր բարբառոյն։ Այս իբր երկու ու կէս դարու անկածութեան շրջանին մէջ, ընդ որ անցած է Հայ մատենագրութիւնն, հազիւ ուրեք է տեսանել բնածին պարզութիւն խօսից, անստգիւտ արուեստ դպրութեան, կանոնաւոր յօրինուածութիւն եւ գեղեցիկ դասաւորութիւն ասացուածոց, այլովք բազմօք հանդերձ, որք Մեսրոպեան դարուն հանգամանքն են բուրուրոյն՝ որպէս յայտարար դրոշմն տոհմային հարազատ լեզուի։ Ամուլ անբեր անապատաց մէջ հազիւ երբեք կը գտնեմք ովասիսներ, դուն ուրեք դեղ գալար՝ փշալից տատասկախիտ մացառաց տակ։ Եթէ մատենագրութիւնն որ յետ Ոսկեդարու՝ ունի կարեւորութիւն, գրեթէ լոկ ըստ պատմութեան է այդ կարեւորութիւնն եւ ոչ ըստ լեզուի․ ոչ ոք որ ունի սակաւ ինչ ոգի բանասիրութեան եւ չէ բնաւ անտեղեակ գրչութեան արուեստի՝ կը վարանի դնել բացարձակ խտիր Եզնկայ այս կամ այն հատուածին եւ Քաթենաւորի գրուածոց մէջ, կամ Բարսղի Վեցօրէից թարգմանութեան եւ, օրինակ իմն, Փիլոնի գրոց թարգմանութեան մէջ․ բայց առաւելապէս կիրթ ճաշակին անհնար է թէ չզգայ խտիր նաեւ, զոր օրինակ, Եւսեբեայ Քրոնիկոնին Թարգմանութեան

եւ Ս. Ցեղաշրջութեան նոյն իսկ գլխաւոր մատենագրաց (Եղիշեայ, Փարպեցւոյ եւ Մանդակունւոյ) լեզուաց մէջ. գրչութեան արուեստն ի կատարումն հասած է առ հինս. դասական ոգին է որ կը տիրէ ամենուրեք, մինչեւ համարել զամենայն միոյ ճարտարի գործ, նոյն եւ մի արուեստագիտի ձեռակերտ, ամենայնիւ հայեցի, նոյն եւ մի յորդութիւն մայրենի վտակին, որոյ ակունք տոհմային հանճարոյ բղխումն են վճիտ եւ անապակ: Նոյն գրչի գրչացակից՝ նախանձայոյզ կը մնան առաջին թարգմանիչք, գրեթէ առանց բացառութեան, հինաւուրց մայրենի բարբառոյ անեղծ պահպանման. ուր երկրորդք եւ աւելի յետինք՝ իւրաքանչիւրն իւր կամածին ինքնահնար ոճով, խորթ եւ խրթին գրչութեամբ եւ այլ բազմապատիկ աղճատմամբք, զոգ թէ նախանձընդդէմ միմեանց, աւեր կը տարածեն չուրջանակի. ընջովլին արմատաքի խլելով տունկ եւ բողբոջ՝ փշովք եւ տատասկօք կը լնուն մայրենի այգին, մինչեւ ամենեւին խափանանալ սմա եւ կարուսանել ամէն գեղ եւ շնորհ:

Այսպէս դարք յաջորդելով դարուց՝ ստուեր ածած են Մեսրոպեան մեծապայծառ ժամանակին. Հայ լեզուն անկմանէ յանկումն գլորելով՝ հազիւ ուրեմն զկայ առած է յԺԲ. դարու, յաւուրս Շնորհալւոյն. յետ որոյ անկումն եղած է աւելի՛ ահաւոր, մանաւանդ Բ. Ցեղաշրջութեան ժամանակ, լատին լեզուի ազդեցութեամբ, զոր պիտի տեսնեմք ի կարգին:

Այս Ս. Ցեղաշրջութեան լեզուին գլխաւոր հանգամանքն է Հելլենաբանութիւն կամ Յոյն լեզուի

նիւթական նմանութիւն, զոր ակնարկեցինք ի վեր անդ եւ զորմէ պիտի խօսիմք առանձինն գլխով: Իսկ Թ. դարու սկիզբէն մինչեւ ցվախճան ԺԳ. դարու, զոր կ'անուանեմք Միջին ժամանակ, կարեւոր կը համարիմք առաջի առնել Հայ լեզուն դարէ ի դար փոփոխութեամբք ըստ իւրաքանչիւր մատենագրի:

ՄԻՋԻՆ ԺԱՄԱՆԱԿ

800—1299

ԳԼԽԱՒՈՐ ՄԱՏԵՆԱԳԻՐՔ Թ. ԴԱՐՈՒ

Թ. Դարու գլխաւոր մատենագիրք են երկու, Յովհան Կաթուղիկոս եւ Թովմայ Արծրունի, պատմագիրք տոհմային պատմութեան:

Ի ԳՐՈՑ

ՅՈՎՀԱՆՆՈՒ ԿԱԹՈՒՂԻԿՈՍԻ

Յաջորդէ զաթոռն սուրբ՝ մեծ Իմաստասէրն Յովհաննէս, որ հմուտ եւ տեղեակ գոլով բոլոր քերթողական շարագրաց, մասանց բանի եւ մանականաց, այլ եւ վարժից սեռից, եւ որք ընդ գոյացութեամբն են սեռական տեսակ արարողութիւնք մինչ ցանհատ վայր, եւ տարբերութեանցն եւս հանգամանաց եւ պատահմանց անջատից եւ անանջատից ոչ անտեղեակ: Դարձեալ եւ կրթական վարժից թէորականաց, որ զարուեստին ծառոյ զպտուղս առոգանապէս ներադրէ, յարուեստասէրն յուէտ իմն հմտագունագրով գրոշմեալ՝ տայ եկեղեցւոյ Քրիստոսի զբովանդակ կարգաւորութիւնս պաշտաման ժա-

մուց, գեղեցիկ իմն յօրինուածով ճոխացուցեալ եւ բացայայտեալ եւս զմիոյ միոյ կարգացն զմեկնութիւնս ի մխիթարութիւն կղերց եկեղեցւոյ:

Այլ եւ ճառս ինքնախօսս բանաստեղծս յարդարեալ, զղջացուցիչս չար գործոց եւ յորդորականս ի պէտս ապաշխարողական սակի: Սա ամենայն առաքինի քաջողջութեամբ զանձն տուեալ աշխատասիրաբար կրթական ջանիւ՝ զինքն զինէր յերկս հոգեւորս պահօք եւ աղօթիւք եւ ամենագիշեր տըքնութեամբ. եւ ի ներքոյ ոչ յօդեաց ասր, այլ յայծեաց ցփսխ զժախըմբերս զգեստաւորէր: Իսկ զարտաքոյն ի պատուական երանդէ նիւթից զգեստաւորեալ պճնազարդէր, եւ ոսկեմանր խարտիւ աղացեալ եւ իւղովք անուշիւք յայն ընդխառնեալ՝ փչէր ընդ ծաղկեալ ալեօք մօրուսն որ իջանէր մինչեւ ցգրապանս զգեստու նորա. եւ այնպէս ապա ատեան կազմեալ, զի տեսողացն բարեխորհաց բարի պատճառք խրատութեան լիցի, եւ չարացն խակաց ընդոստուցանօղ պակուցումն ի չարէն ի բարի. եւ վասն զի ոչ այնպէս յաներեւութից ումանց ահից զօրութիւն ընդոստուցանօղ մարդկան՝ բերցի ի վատթարէն առ լաւն, որպէս յերեւելեացս գիտացուն զարդուց կատաղանք, եւ վասն որոյ իսկ այսորիկ կալաւ իսկ ամօրութիւն գեղեցիկ զարդուք զգեստաւորեալ զանչուէնչ քաղինս եկեղեցւոյ, ապա ո՛րչափ տեսանել մարդ քան զքաղինս բերէ ի զարմացումն զտեսողսն. սակայն այսորիկ ոչ ամենեցուն՝ այլ նոցա միայն որոց զատողական հաւատացեալ է գործ. եւ վասն զի տեսեալ էր զայրն Աստուծոյ ոստիկան ումն Վլիթ անուն, եւ եղեւ գնալ նմա առ

ամբրապետն, եւ պատմէր նմա զվայելչութիւնն Ցովհաննու. իսկ նորա զնա տեսանել ըղձացեալ՝ վաղվաղակի զմի ի ծառայից իւրոց առաքէր առ ինքն զայրն Աստուծոյ ածել։ Եւ իբրեւ ածաւ բազում պատուով յարքունական քաղաքն, պատգամ առ նա ամբրապետն յղէր, զի ըստ սովորականին զարդու զինքն զգեստաւորեալ՝ այնպէս զնա տեսցէ։ Իսկ նորա զաւարտահասակ զխտակն իւր եւս առաւել փայլուն եւ պաղպաջուն զգեստուք պճնաւորեալ եւ զաղէբեկ ծաղկեալ մորուսն ոսկեփունջ կազմեալ, եւ զոսկիանկար զաւազանն որ ի փայտից ոսկիաղլից՝ ի ձեռն առեալ, այնպէս ապա զունեան այրն եւ թիկնաւէտ առ ամբրապետն մտանէր։

Զոր տեսեալ՝ հիացեալ զարմացեալ ընդ գեղեցկութիւն նորա բարեհամբոյր հասակին եւ չքեղաչուք զխտակին։ Ապա եդաւ աթոռ նստիլ նմա, եւ սկսաւ հարցանել ցնա ամբրապետն. Ընդէ՞ր, ասէ, այդպէս պճնապաճոյճ լինիս, վասն զի Քրիստոսն ձեր զպարկեշտ եւ չնչին զգեստ պատուեաց, եւ զնոյն արարին աշակերտք նորա։ Իսկ նա պատասխանի տուեալ ասէ. Թէպէտ եւ Քրիստոսի Աստուծոյ մերոյ առ ի մէնջ առեալ մարմինս զաստուածական փառս ծածկեալ լինէր իբրեւ վարագուրաւ, սակայն աստուածային զօրութեան սքանչելիք նշանացն ոչ ծածկեցաւ, այլ յամենեսին հեղաւ, զնոյն շնորհ նշանաց եւ արուեստից տալով ի ձեռս իւրոց աշակերտացն, որ բաւական բերէր զմիտս մարդկան զարթուցանել յերկիւղն Աստուծոյ, եւ ոչ ինչ պիտոյացան զգեստուց ահարկողաց։ Իսկ արդ, վասն զի փակեալ է ի մէնջ բազում նշանաց նոցա շնորհ,

վասն այնորիկ ահարկու իմն զգեստուք հնարիմք զպարզամիտ խակութիւն մարդկան ընդոստուցանել յերկիւղն Աստուծոյ։

(Ի վարուց Յ. Իմաստասիրի)

Ի ԳՐՈՑ

ԹՈՎՄԱՅԻ ԱՐԾՐՈՒՆՒՈՅ

Տնկեաց, ասէ, Աստուած զդրախտն յԵդեմ ընդ արեւելս, այսինքն յերկրի յարեւելս՝ զորոյ չունի բան ասել անդր եւս քան զնա յարեւելս ունել բնակութիւն մարդկան, որով իցէ ասել արեւմտական զդրախտն կամ ի միջոցի ուրեք. եւ զանբաւութիւն մեծութեանն յայտ առնէ սաստկութիւն յորդահոսաբերն որ արբուցանելով զդրախտն ընկղմի ընդ երկրաւ, եւ չորեքվտակեան անյաղթ եւ զօրաւոր գետովք ելանէ յաներեւելոյն յերեւելի աշխարհս։ Իսկ զգերազանցութիւն գեղեցկութեանն ո՞ր բերան բաւեսցէ ասել բան մարդկային, միանգամայն եւ զաստուածագործ տնկոցն հեշտալի տեսութիւն, եւ անհասական իմն շնորհիւ փառօք եւ պատուով պսակեալ զմարդն իշխանական հոխութեամբ վայելեցուցանէ դրախտին՝ տալով նմա բազմամեայ կենաց սահման իբրեւ զմի օր. ոչ պիտոյացեալ եկամուտ լուսոյ որով նսեմասցի առ ի հասանել երեկոյին, ոչ ապաժամանութիւն արեգական առ ի մերժել զմութ գիշերի լուսազգեստ ստեղծուածոյն՝ որ յետ առաջնոցն կարգի եւ զատու

զերկրորդն փոխանորդեցաւ վիճակ, ոչ կերակուր հոսանուտ առ ի լրութիւն տարաբարձ ունակութեանց անապականին, որ դոյզն ինչ փոքրագոյն քան զհրեշտակս գոլ. եւ զի առէ գործել եւ պահել, ոչ իբր ի լիութիւն ամենակատար դրախտին կամ պահպանութիւն ի վնասակարաց, այլ առնա գործել զարդարութիւն եւ պահել զպատուէրն ասացեալ նմա. զի սակաւաջան նպաստաւորութեամբն իբրեւ ընծայաբեր արար լինելով, եւ այնր աղագաւ յետս բարձրագոյնսն ձգեսցի ըստ ասացելումն, ի սակաւուն հաւատարիմ լինելով ոչ այնմ եւեթ տիրեսցէ անկայն, այլ եւ բազմերջանիկ երկնայնոցն հասցէ կենաց։

(Դպրութիւն Ա.)

ԴԱՐ Ժ.

Երեք են գլխաւոր մատենագիրք դարուս, Խոսրով Անձեւացի, Գրիգոր Նարեկացի եւ Ստեփանոս Ասողիկ, որք են յայտարարք Հայ լեզուի հանդամանաց ի Ժ. դարու։

Ի ԳՐՈՑ

ԽՈՍՐՈՎՈՒ ԱՆՁԵՒԱՑՒՈՑ

Բազում աղօթից մեզ պէտք են, բազում արտասուաց, յոլով պաղատանաց, եւ մեծագոյն ճգնութեամբ հայցել յԱստուծոյ, զի արժանի լիցուք լուսաւոր միտս ստանալ. որով բորբոքեսցի ի մեզ բաղձանք աղօթից եւ աստուածային գրոց վերծանութիւն։ Եւ համեղասցին ի ճաշակելիս մտաց մերոց խանդարարութիւնք իմանալի խորտկացն այնոցիկ. եւ ծանիցուք զչափ օգտութեանց հոգեւոր երկանց, եւ զարգիւնաբերութիւն անսպառ բարութեանցն։ Եւ զինեսցուք սիրով զկաթն բանի հոգեւոր սնանեցըն, եւ զմայլեսցուք յօժարութեամբ՝ Հոգւոյն Սրբոյ պարգեւօք. զի մի մնասցուք իբրեւ զանդաստան անգործ եւ անարգելն, որ մինչ սերմանի եւ սերմանակորոյս լինի. զուր աշխատանք եւ ընդունայն վաստակք։

Այսպիսիք են միտք ցնորեալք եւ բարք զբաղեալք, որոց սպանեալ է սէր լսողութեան աստուածային կտակարանացն, որք իբրեւ զկոյր եւ զաչացաւ շրջին յաշխարհի. Զի կամ բնաւ ոչ ընթեռնուն,

եւ կամ զոր ընթեռնուն՝ ոչ սիրով եւ փափաքանօք, այլ իբրեւ զհարկ ինչ եւ վճար պարտուց ։ Զի չիք ինչ ողորմելի քան որոց սպառեալ իցէ սէր գրոց սրբոց եւ բաղձանք վերծանութեան աստուածային պատուիրանաց ։

Աստուածսիրութիւն ի գրոց ծնանի ի մարդ ։ Սէր աղօթից եւ արտասուաց, պահոց եւ ողորմութեան, խոնարհութեան եւ սիրոյ, ի գրոց բուսանի ի միտս մարդկան ։ Արիութիւն եւ համբերութիւն, յուսոյ եւ երկիւղի եւ ամենայն բարեգործութեան պատճառք մեզ գիրք լինին ի վերծանելն մաքուր մտօք ։ Նա եւ օրինաց եւ սահմանաց եւ ամենայն բարեկարգութեանց պատճառք եւ հաստատութիւն գիրք են յաշխարհի ։

(Մեկ. Ժամակարգութեան, Մաղքանիֆ)

Ի ԳՐՈՑ

ԳՐԻԳՈՐԻ ՆԱՐԵԿԱՑԻՈՅ

Ա. Հաւատամ եւ վկայեմ մտաց գիտութեամբ՝ ի քէն ազդեցեալ ոգւոյս իմաստիւ ուշիւս տեսման, զի ըղձալի են քեզ, բարերար, աղաչանք մեղաւորաց քան զխնդրուածս արդարոց ։ Զի մինն զպարտութիւն անձինն յայտնեալ՝ շնորհիդ քո սպասէ, առ որ ծանուցեալ զբնութեանս չափ, եւ մեծ կըշտամբիչ աստէն համբարձեալ, ինքնադատ մարտակից նմին իսկ ինքեան զառն զարովլիչ եւ ծածկատես դատախազ ։ Իսկ միւսն յարդիւնս բարեացն իւրոց նայելով, յանձին հարեալ ձեռն վստահութեան, մոռանայ զսահման բնութեանն, եւ պարգեւաց քան

ողորմութեան գիտեալ ակն ունի ։ Վասն որոյ առ մինն անթիւ են ստեղծուածք ճառից, որ ողորմութեանցդ քո փողով բարբառոյ ազդէ․ իսկ առ միւսն լռեալ է քոյդ, ինքնին անհաւոր եւ ամենախնամ, ամաչեմ ասել՝ թէ եւ երկրաւորիս գործոց պատմութիւն զքոյդ յառաջեալ ։ Արդ, արի տէր, եւ մի զօրասցի քան զքոյդ աջ հողեղինի․ մի կշռեսցին ողորմութիւնք քո ընդ ջանից մարդկան ։

Բ. Եւ արդ առողջքն անդամօք անկարօտք են բժշկութեան, եւ տեսանողականքն աչօք չունին պէտս առաջնորդի, փարթամքն ընչիւք ոչ դեգերին առ դուրս լիոցն ։ Եւ ամենայնիւ յղփացեալքն ոչ սպասեն փշրանաց սեղանոյ հացի, եւ սուրբքն վարուք ապէնիազ են ողորմութեան ։ Եւ արդ ինձ զթասցիս ողորմել, բարձրեալ երկնաւոր հզօր, ամենատխուր վարանեցելոյս ։ Քանզի թէ էի իբրեւ զՅոբ, ասէի զանձն իմ իբրեւ զնա արդար եւ անարատ․ թէ էի իբրեւ զՄովսէս, ասէի վստահութեամբ ըզնորայն․ Ծանիցէ տէր զայնոսիկ որ իւրն են․ թէ էի իբրեւ զԴաւիթ, ասէի՝ Արարի զիրաւունս եւ զարդարութիւն․ եւ գործեալ զմեծն քան զբնութիւն մարմնոյ, զմեղս թէ տեսանէի ի սրտի իմում՝ մի լուիցէ ինձ Տէր․ թէ էի իբրեւ զԵղիա, ասէի զանձն իմ այր Աստուծոյ․ թէ էի իբրեւ զԵրեմիա, զքոյդ ճշմարտութիւն յանձն օրինակէի․ թէ էի իբրեւ զԵզեկիա, պարծէի զբարուոքն եւ զիրաւացին՝ Գնացի առաջի քո արդարութեամբ․ թէ էի իբրեւ զՊաւղոս, ասէի զիս բնակարան, ազդարան եւ ընդունարան Աստուծոյ բանին ։

(Բան ԾԹ.)

Ի ԳՐՈՑ

ՍՏԵՓԱՆՆՈՍԻ ԱՍՈՂԿԱՅ

Որք յաստուածայինն պատուեալ շնորհէ՝ պուետիկոսք եւ հռետորք Հայոց եւ այլոց ազգաց, նախանձ բարւոյ ընդ մեզ առեալ ընդ մարգարէական հոգեշարժ լեզուին, որպէս նոքայն ի սկզբանց արարչութեան Արարչին սկսեալ տալ ցոյցս ապագայից զանցելոցն ներկուս ուղղութեամբ՝ անմոլար հետեւմամբ ի նախաստեղծէն մինչեւ ցպարս ժամանակաց իւրեանց ։

Որպէս Մովսէս, այրն Աստուծոյ, հոգապլխեան գրովք զարարչութեանց Աստուծոյ եւ զնախնեացն բարեպաշտութիւն մինչեւ ի ժամանակս իւր ։ Եւ Յեսուայն անուանեալ գիրք ։ Եւ Յեսու, որդի Անանիայ, զերկուս գլուխս Թագաւորութեանց ։ Եւ Երեմիա՝ զայլ եւս երկու գլուխսն ։ Եւ գիրք Մնացորդացն ։ Եւ Եզրաս ։ Եւ Նէեմի գյիշատակելոցն ի Բաբելոնէ, զերկրին շինութիւն տաճարին եւ զնորոգումն Երուսաղեմի ։ Որոց զկնի ժամանակօք Մակաբայեցւոցն պատմութիւն հաւաք առ գալստեամբն Քրիստոսի ի Յովսէպոսէ ասացեալ ։

Այսպէս եւ բանիւ պատուեալ բանականքս զկնի գալստեան բանին մարմնով յաշխարհ՝ գրական տառիւք պատմագրեցին զանուանս եւ զժամանակս Թագաւորացն եւ զամենայն գործեալսն ի ժամանակին՝ արժանի յիշատակի ։ Որպէս եւ ճշմարիտ թուովն ժամանակաց Եւսեբի Պամփիլեայ սկսեալ ի մարդն առաջին՝ յորժամ եւ նա արտաքս ի վայրէն վայելչութեան, աւարտաբանէ ի քսան եւ ի մի ամն

Կոստանդիանոսի թագաւորի մեծի ։ Եւ զկնի նորա Սոկրատէս ․ նա եւ այլ եւս անթիւք են ի մէջ Յունաց պատմագիրք ․ բայց սոքա երկուքս որպէս լուսաւորքդ մեծամեծ քան զաստեղս առաւելուն պայծառութեամբ ։

(Գլուխ Ա․)

ԴԱՐ ԺԱ.

Երեք են նոյնպէս Թուով ԺԱ. դարու նշանաւոր մատենագիրք, Գրիգոր Մագիստրոս, Արիստակէս Լաստիվերտցի եւ Գրիգոր Վկայասէր։ Այս դարուս մէջ Թարգմանուած է Ոսկեբերանի՝ Յովհաննու աւետարանի մեկնութեան ճառից մեծ մասն, բաց յառաջին երեքտասան ճառից (տես էջ 230)։

Ի ԳՐՈՑ

ԳՐԻԳՈՐԻ ՄԱԳԻՍՏՐՈՍԻ

Մեծ են գործք աստուածային, սքանչելի նորա բանին.
Հրաշալի անպատմելին, յամենայնի զարմանալին.
Այն որ նըստին յերկինս երկնից ի բարձրութիւն Սերոբէին.
Լուսով ինքնամատոյց, պարածածկեալ անքըննելին.
Դասուք անմարմնական օրհնաբանեալ անճառելին։
Ստեղծող գոյից բոլոր՝ որք ի ծածուկ ու որք երեւին,
Անման եւ անկարօտ՝ քերոբէից անբաւելին.
Անըսկիզբն, անժամանակ եւ արարող յաւիտենին.
Անքանակ եւ անսահման, տէր ամենայն եղականին.
Անհաս, անկոպտելի, անզրաւական ի հրամանին.
Անտարր, անպարագիր, պարառարար խորհեցողին.
Անձեւ, աննիւթական, անկերպարան վարժեցողին.
Աննըման աննըմանին, իմանալի գասուց վերին.
Անխառն, անստարբորոչ, եռամանեայ բաղկացողին.
Անչափ, անգըծագիր, ժամանակեայ համարողին.

Անհարժ, անհաւասար, անհամեմատ աննըմանին.
Անման ի բոլորին, բոլորն եղեալ նըման մասին.
Անշարժ ի շարժողին, շարժեալ յիւրմէ բոլոր մասին.
Անկէտ յանգեցողին, կէտ ամենայն յանգականին։

(Բանք առ Մանուչէ)

* * *

Մրգուղ փանաք ծըրդեալ ծեքեալ՝ անհոյծ ոգեալ յառեալ.
Իրազեկ խանտեալ մանձրեալ՝ յարազէնեալ իսկոյն յահրեալ,
Մանչուկ մանչոն ճահեալ՝ զամիկեալ ըմպահակեալ։
Դիւրազարըղ պատենեալ՝ անտահավար պարայածեալ.
Որջասոյզ եւ գրուանոզ՝ ծեքեալ նածեալ ապազոնեալ.
Փինատ փէքդ փիքացեալ՝ ապաղինիւ բացասացեալ։
Հիկէն գոս կոյր կոպանեալ՝ Թափառական կոկոզացեալ,
Ամայի բաղազրեալ՝ առ վիրական ի զուր խոնջեալ,
Անխորասոյզ արգօպ կարծեալ՝ արտօրինեալըդ բաբուրեալ։
Անզրուատ զրուակ բոսոր՝ անիրապէս ըմբոշխորեալ,
Անճառնի տիպ գիմառեալ՝ ապաժաման լաւից եղեալ։

(Թուղթ առ աշակերտս)

Ի ԳՐՈՑ

ԱՐԻՍՏԱԿԻՍԻ ԼԱՍՏԻՎԵՐՏՑԻՈՑ

Կունձիկ ոմն չնաշուն արեղայ որ բնակէր մօտ ի բերդաքաղաքն որ կոչի Շիրի, որ դեռ ևս այսօր ագարակին զնորայն անուն կոչեն. սա հնագոյն գոլով ուսուրբք՝ ունէր յինքեան զպղծութեան խմորն. քանզի ուսեալ էր ի չնաբարոյ արեղայէ ումեմնէ, որ համբաւէր զինքենէ թէ յԱղուանից է. բայց նա անդրանիկ էր սատանայի, և շտեմարան խորհրդոց նորա, ուստի ծուխ հնոցի գեհենոյն մշտաբորբոք ընդ բերան նորա ելանէր, յորմէ բազումք զեղ առեալ սատակեցան։ Արդ այս Կունձիկս ժիր մշակ գոլով սատանայի՝ որսացաւ զկին ոմն, որում Հրանոյշ կոչիւր. որ էր ի գլխաւոր և յընտիր ազգէ և տէր ագարակի և սահմանակից նորա. և իբրու լցաւ ի նորա մահաշունչ թիւնիցն, ոչ շատացաւ իւրով կորստեամբն, այլ զբազումս սատարս իւրոց խաբիցն յարդարեաց։ Եւ նախ առաջին զերկու կանայս, որ էին նորա տոհմակիցք. որոց անուանքն կոչէին այսոքիկ, միումն Ախնի և միւսումն Կամարայ, որ էր արդարև կամարար սատանայի. և երկոքեան սոքա քորք հարազատք. սոքա պոռնկական մոլեգին ախտիւն, որպէս օրէն է նոցին փաբախին, և կախարդական արուեստիւ վարդապետք եղեն սատանայի, յորս զօրացաւ մայրն ամենայն չարեաց. որք «Սրեցին որպէս սուսեր զլեզուս իւրեանց, ըստ սաղմոսականն երգոյն, և լարեցին զաղեղունս իւրեանց յիրս դառնութեան՝» նետաձիգ լինելով յուղիղսն սրտիւք. որք հարին և կործանէր

սատակմամբ վիրաւորեցին զբազում անմեղ ոգիս։ Եւ քանզի ի հայրենի ժառանգութենէ ունէին գեօղս երկուս, զնոսա կաղաղս հանգրուանս պատրաստական արարին վիշապ օձին կամակորի, յորս բունեալ սատակապէս եհեղ զմաղձն իւր. և նոքա մատուակեալ՝ շուրջ զինքեամբք բնակողացն արբուցին ի կորուստ. վասն սորին այսորիկ գրեաց Մովսէս՝ թէ «Սրտմտութիւն վիշապաց է գինի նոցա, սրտմտութիւն իժից անհնարին առ ի բժշկութիւն։»

(Գլուխ ԻԳ.)

* * *

Կարեւոր համարեցայ առ սիրելի եղբարս մեր գրով յիշեցուցանել վասն գիտութեան ծանուցելոց իրաց, որպէս սկիզբն եղեւ բանիցս ճառել զԱստուծոյ նախագիտութիւնն, զանբաւութիւնն՝ սակաւ բանիւք. թէ որպէս արագաքայլ և աշխարհահայեաց գնդեցիկ և լուսաւոր տարրն՝ զի մինչդեռ էր կատարելապէս լուսով, և զմիջակն ունէր ճանապարհի ընթացս, երագընթաց շարժմամբ ընդ ճանապարհն ճեպէր ի կիսագունդն անստուեր, զերկիր ընդ ինքեամբ ունելով, բազմաժամանակեայ մեղաց նիւթեալ լայնատարած պատմուճան, արկեալ զնա ինքեան. և այնպէս թանձր պարուրեալ շուրջ ըզնովաւ, զանհնարին փայլումն ճառագայթիցն արգել. և որ ոչ է ական համարձակ տեսանել՝ նուաստագոյն քան զաստեղս երեւեալ, միայն բոլորն երեւէր։ Որ ցուցանէր ինքեամբ օրինակաւ զանըստուեր և լուսաւոր կարգս եկեղեցւոյ խաւարա

փակեալ, եւ զպայծառութիւն ոգւոց եւ զճառագայթս ճանապարհի առաքինութեան, անտեսանելի եւ աղջամղջին եղեալ։ Զի յայնմ հետէ՝ զոր յառաջագոյն ասացի, յորում էր Թուական Հայոց չորեքհարիւր ութսուն եւ երկու, մինչեւ ցայժմ ուխտ սրբութեան եւ կարգ եկեղեցեաց քայքայեալ ապականեցան. եւ ոչ համբաւ խաղաղութեան կամ աւետիս բարեաց լուաք։

(Ի Յիշատակարանէ գրոցս)

Ի ԳՐՈՑ

ԳՐԻԳՈՐԻ ՎԿԱՅԱՍԻՐԻ

Մեծահրաշ այս խորհուրդ աւանդութեամբ առ մեզ հասեալ,
Զոր հոգւոց լուսատուն ի պաշտմանէն իւր լըւեալ,
Եթէ տօն մեծ է այսօր դասուն իմոյ, դասուն որ ի յերկինս։
Քանզի ի յելըն վերին երկնաւորին որ ի յերկրէ,
Ըստ դասուց երկնայնոցըն տօնէին ուրախութեամբ,
Ի հրեշտակացն ըսկըսեալ մինչ ի յաթոռսըն կատարեալ։
Իսկ ի չորրորդըն դասէ՝ պաշտպան եղեալ Լուսաւորչին.
Ի դասուն իւր փութացեալ ուրախութեամբ տօնակցութիւն,

Զոր հարցմամբ ի նմանէ տեղեկանայր մարմնով հրեշտակն։
Եւ քանզի մեծ այս խորհուրդ ի փըրկութիւն բանաւորաց,
Հրեշտակաց եւ մարդկան առ հասարակ կատարեալ,
Երկոցունց սեռից ի միասին յարմարութիւն։
Եւ զի չարժեալ նախանձու երեցագոյն զաւակին,
Ի գիւտ մոլորեալ եւ կորուսեալ անառակին,
Հրամայէ Հայրըն վերին ուրախանալ ի միասին։
Վասն որոյ եւ մեք հանդիսացեալ ընդ նոսին՝
Երգեսցուք օրհնութիւն հասարակաց փըրկողին,
Որ եբարձ զխռովութիւն եւ հաստատեաց զխաղաղութիւն։
Այսօր ցընծայ եկեղեցի երկրաւորաց եւ երկնայնոց.
Քանզի մեկնեալն ի միմեանց ըստ նախահօրըն յանցանաց,
Միաւորի վերստին արարչական խնամարհութեամբ.
Այսօր զէակն համայնից իմանալեաց եւ ըզգալեաց,
Որ եւ զմարդն ի պատկեր ստեղծ զանկեալն ի պատրանաց.
Օրհնեցէք, որդիք մարդկան կանգնեալք երկրորդ արարչութեամբն։
Որ զհանդերձեալըն խորհուրդ հոգւովն յայտնեաց տեսանողացն,
Եւ եկեալ կատարեաց հօր եւ որդւոյ առաքմամբ.
Որ ի լրումըն բոլորի տնօրինական մեծ խորհըրդոյն,
Առեցելովն առ ի մէնջ փառօք առ մայր վերհամբարձեալ։
Զոր տեսեալ Ամովսածնին ի հիացման ըզվերինսն՝

Բարբառելով առ միմեանս եթէ այս ո՞վ եկեալ յերկրէ,
Կարմրացեալ հանդերձիւ ի տիգախոց բըղխեալ կողէն։

(Կանոն Բ. Ծաղկազարդին)

Ի ԹԱՐԳՄԱՆՈՒԹԵՆԷ ԳՐՈՑ

ՄԵԿՆՈՒԹԵԱՆ ՈՍԿԵԲԵՐԱՆԻ ՅԱՒԵՏԱՐԱՆԻՉՆ ՅՈՎՀԱՆՆԷՍ

Զոր բազում անգամ ասացի, զնոյն եւ այժմ ասեմ, եթէ Աստուած ոչ այնպէս հայի ի մեծութիւն արժանաւորութեան անձին իւրոյ, որչափ ի կեանս եւ ի փրկութիւն մեր. եւ ոչ որպէս զի մեծագոյնս խօսեսցի, այլ որպէս զի կարասցէ զմեզ յինքն կորզել։ Վասն այսորիկ զբարձրագոյնս եւ զմեծամեծս համառօտ եւ իբր ընդ պատրուակաւ ասէ. իսկ զխոնարհագոյնս եւ զնուաստս յոլովակի բազում եւ առատագոյն հեղու եւ վերաբերէ ի մէջ բանից իւրոց. եւ վասն զի նոքա յայն սակս մանաւանդ յանդգնէին, ըստ որում եւ նա զնոյնս համապազորդէ։ Եւ ոչ զայսմանէ յարաժամ պատմէ. զի մի որք զկնի եկեսցեն՝ վնասեսցին. քանզի որք ի կատարելութիւն հասեալ էին, ի միոյ բարձրագունիցն բանից զամենայն կարէին տեսանել. իսկ որք յայնժամ տկարագոյնք էին, եթէ ոչ բազում անգամ լսէին, ոչ հաւատային։ Նա եւ ոչ այնու չատանային, այլ եւ քարկոծ առնէին եւ հալածէին եւ սպանանել ձեռնարկէին եւ հայհոյիչ կոչէին, վասն զի ասէր. Թողեալ լիցին քեզ մեղք քո։ Դարձեալ զիւահար զնա կոչէին, յորժամ ասէր մա-

հու վեհագոյն լինել զխօսս բանից նորա։ Եւ յորժամ ասէր՝ թէ Ես ի հայր եւ հայր յիս, եւ թէ Ես եմ հացն կենաց իջեալ յերկնից, թողուին զնա եւ գայթակղէին ի նա։ Իսկ յորժամ ասէր՝ թէ Որպէս պատուիրեաց ինձ հայր, այնպէս խօսիմ, եւ թէ Ցանձնէ խօսիմ եւ ոչ ինչ, յայնժամ հաւատային։ Իբրեւ զայս խօսեցաւ, ասէ, բազումք հաւատացին ի նա, զոր եւ ցուցանէ աւետարանիչն զնոյն ասելով։

(Ճառ. ԿԴ.)

ԴԱՐ ԺԲ.

Յետ Ե. դարու ոսկեղէնիկ ժամանակին, 406—450, Հայ դպրութեան ժամանակագրութեան մէջ ԺԲ. դարն է եւեթ նշանաւոր, իրաւամբ կոչուած Արծաթի դար, որ Ոսկեդարու մեծապայծառ տուընջեան վերջալոյսն եղաւ՝ ոսկւոյ ակնախտիղ պայծառութեան առնթեր փողփողելով իբր հարիւրամեայ ժամանակ։ Լեզուն, յընթացս դարուց խոնարհելով գոգցես իմն զհետ տոհմային ճակատագրին, եւ անկմանէ յանկումն գլորելով անդադար՝ հազիւ ուրեմն զկայ առաւ ԺԲ. դարու սարահարթին վրայ։ Յետ այնորիկ առաւել արագ եղաւ գահավիժումն, որպէս այն թէ հոսէր անհնարին գահաւանդէ, մինչեւ վայրապար լինել մեզ ի խնդիր, յետ ԺԳ. դարու մանաւանդ, Մեսրոպեան բարբառոյ նշանախեցին իսկ՝ այն անկման նսեմաստուեր ժամանակաց մէջ, մինչեւ ցնոր ժամանակ, ԺԸ. դար, ուր միւսանգամ կը դադարէր լեզուն յանկմանէ եւ ոգի կ՚առնոյր անդրէն ի ձեռն Նոր ժամանակի մատենագրաց։ — Այն կրկին (Միջին-Նոր) ժամանակաց միջոցը, 1299—1699, չորս դարու տեւողութիւն, կ՚անուանեմք Վերջին ժամանակ կամ Անկման դար։

Իսկ ԺԲ. դարն Հայ դպրութեան՝ կ՚ընծայէ մեզ բազում թուով մատենագիր, առաւել կամ նուազ նշանաւոր, յորս մանաւանդ բարձր ի գլուխ կը պանծայ Շնորհալին Ներսէս, Հայ եկեղեցւոյ մեծափառ Հայրապետն, նոր ոմն Սահակ Պարթեւ յի-

րում դարու, որոյ մեծամեծ ծառայութիւնք առ Եկեղեցին եւ առ դպրութիւնն Հայոց՝ արժանի ըրած են զինքն իւր Շնորհալի տիտղոսին, որով հաւասարապէս կը փառաւորուի ե՛ւ յեկեղեցւոջ ե՛ւ ի դպրութեան։ Իբրեւ մատենագրի՝ բազում եւ բազմապիսի են գործք Շնորհալւոյն, արձակ եւ ոտանաւոր, Թուղթք, Մեկնութիւնք, Ճառք, Տաղք, այլովքն հանդերձ, յորոց շատք արգասիք են կիրթ ճաշակի եւ մատենագրական ճարտարիկ արուեստի։ Իսկ իբրեւ եկեղեցւոյ Հայրապետի՝ Շնորհալւոյ անստգիւտ ոգին կը թեւածի իւր բոլոր գրուածոց վրայ, եւ կը ճառագայթէ համօրէն ժամանակաց մէջ։

ԺԲ. դարու մէջ ծաղկած է միւս ոմն Ներսէս Լամբրոնացի, Եպիսկոպոս Տարսոնի, որոյ գլխաւոր գործք են՝ Ատենաբանութիւնն զոր խօսած է Տարսոնի ժողովոյն առջեւ, Մեկնութիւն Պատարագի, Ճառք եւ Թուղթք։ Նշանաւոր են դարձեալ իբրեւ մատենագիր՝ Յովհաննէս Սարկաւագ, Իգնատիոս վարդապետ, Մատթէոս Ուռհայեցի, Սամուէլ Երէց, Գրիգոր Տղայ, Մխիթար Գոշ, յօրինիչ Դատաստանագրոց եւ առաջին առակախօս առ Հայս, եւ այլք ոչ սակաւք։

Ի Շնորհալւոյ եւ ի Լամբրոնացւոյ քաղեալ քանի մը հատուածք կարեն յստակ գաղափար մը տալ մեզ ԺԲ. դարու Հայ լեզուի հանգամանաց վրայ։

Ի ԳՐՈՑ

ՆԵՐՍԻՍԻ ՇՆՈՐՀԱԼՒՈՅ

Փոքր ինչ եւ առաջնորդացդ ի յերկինս ճանապարհորդելոյն տացուք ծառայակցաբար զհոգեւորական եւ զաստուածային բանին կերակուր, որք զաչաց ունիք գործ եւ սպասաւորութիւն մարմնոյ Եկեղեցւոյ։

Զի զոր օրինակ աչք առաջնորդեն անձին յամենայն շարժումն, ի լաւագոյնն կամ ի վատթարագոյնս, ըստ այսմ նմանութեան եւ առաջնորդք՝ առաջնորդելոցն։ Եւ որպէս բիբք աչացն, եթէ մաքուրք լինիցին ի յախտից ինչ ի ներքս անկելոց, սրատեսութեամբն անմոլար առաջնորդեն անձին յուղիղ ճանապարհն։ Իսկ եթէ չամանդաղք մթինք զերակն լուսոյ որ ի գլխոյ անտի յաչսն իջանեն՝ խնուն անտեսութեամբն, սխալէ եւ ընդ ինքեան ի խորխորատ մահու զբոլոր անձն իւր արկանէ։

Ըստ այսմ օրինակի եւ առաջնորդք Եկեղեցւոյ, որ ոք երկոքումբք աչօք լուսաւորեալ իցէ, այսինքն՝ գիտութեամբ Աստուածաշունչ գրոց, եւ առաքինասէր գործովք, անբծութեամբ եւ սրբութեամբ եւ ամենայն արդարութեամբ, զոր պատուիրանք Աստուծոյ ուսուցանեն, այնպիսին՝ որպէս անձին իւրոյ, սոյնպէս եւ համօրէն եղբայրութեանն բարւոք առաջնորդէ յաստուածայինսն։ Իսկ որ զմի յաչացն բա՛ց ունիցի եւ միւսոյն կափուցեալ իցէ, այսինքն՝ որ կա՛մ գիտութիւն առանց գործոց առաքինութեան, եւ կամ առաքինութիւն առանց

գիտութեան ունիցի, թերի է ի բարեաց, եւ ոչ կատարեալ. քանզի միականեաց նմանի այնպիսին։

Զի թէպէտ եւ որ զիմաստութիւնն ունիցի՝ գիտէ զշաւիղս արդարութեան ճանապարհին ուղիղ ուսուցանել բանիւ, այլ ինքեան ոչ գնալովն ընդ նոյն գործով՝ ոչ կարէ հաւանեցուցանել զայլս գնալ։ Նոյնպէս եւ այն՝ որ սրբութեամբ վարուք իցէ միա՛յն առանց գիտութեան գրոց, թէպէտ անձամբ իւրով գնայ ընդ ճանապարհ օրինացն Աստուծոյ, բայց զի այլոց որպէս արժան է՝ ոչ գիտէ իմաստութեամբ առաջնորդել, վասն այնորիկ բազում անկարգութիւն մտանէ յԵկեղեցի։

Իսկ այնոքիկ որ զերկոսեան տեսարանս աչաց խաւարեալս ունիցին ի լուսոյ, այսինքն՝ զի են ագէտք աստուածային գիտութեանց, եւ են պղերգ յամենայն գործս արդարութեան, մանաւանդ թէ եւ հակառակօքն լցեալք, եւ յանդգնին տալ զանձինս յառաջնորդութիւն Եկեղեցւոյ, որ եւ զբազումս տեսանեմք յայսպիսեաց ի մերումս թշուառացեալ ժամանակի, ձեռնամուխ եղեալ յայսօսիկ, լինին այնպիսիքն ըստ տէրունական առակին՝ Կոյր կուրի յորժամ առաջնորդէ, առէ, երկոքին ի խորխորատ անկանիցին, որք ո՛չ յԱստուծոյ, այլ ի սատանայէ շարժեալք՝ զիմեն յառաջնորդութիւնն յայն, ի կորուստ ինքեանց եւ առաջնորդելոցն։

(Ընդհանրական.— Թուղթ առ Առաջնորդս)

*
* *

Ներսէս, նուաստ ծառայ Քրիստոսի եւ ողորմութեամբ եւ կամօք նորին Կաթողիկոս Հայոց.

սրբազան եպիսկոպոսաց մերոց եւ իմաստուն վարդապետաց, ընդ կողմանս որ ընդ հիւսիսով եւ ընդ հարաւով, որք էք տեսուչք կարգեալք ի Հոգւոյն Աստուծոյ եւ դաստիարակք հոգւոց բանականաց, որ բնակեալ էն ի քաղաքս եւ ի գեօղս եւ ի սուրբ ուխտս ճգնաւորաց. որոց համօրէն առաջնորդացդ եւ առաջնորդելոցդ ի ձէնջ՝ ողջոյն սիրոյ եւ խաղաղութեան հասցէ՛ յաստուածընկալ սրբոյ Նշանէս Վանկոյ եւ յառաքելական Նշխարացս եւ ի Սրբոյ Լուսաւորչին մերոյ աջէս եւ յաթոռոյս եւ ի մէնջ։

Գիտութիւն լիցի իմաստութեան ձերոյ՝ զի նախ ժամանակաւ, որպէս կարծեմք լսել ձեզ ի համբաւոյ, մեծ արքայն Հոռոմոց, ի սկիզբն աւուրց աթոռակալութեան մերոյ առաքելական աթոռոյս, առաքեաց առ մեզ արս պատուաւորս հանդերձ արքունական նամակօք, միանգամ եւ երկիցս եւ երիցս՝ յաղագս սիրոյ եւ միաւորութեան եկեղեցւոյ ըստ նախնեացն ժամանակի, եւ բառնալոյ զեկամուտ պատճառս երկպառակութեան ի միջոյ երկաքանչիւրոց ազգացս։

Եւ մեր պատասխանեալ նոցին՝ որպէս արժան էր, եւ աւարտումն բանի զա՛յս ինչ, եթէ որպէս զլուխն միայն առանց բոլոր անձին անդամոց օժանդակութեան ո՛չ է կարող ներգործութիւնս ինչ կատարել, նոյնպէս եւ մեզ անկարելի է առանց իմաստնոց համայնից՝ այսոցիկ առ ի ձէնջ խնդրոյս տալ կատարելապէս պատասխանի. այլ ժողովելով զամենեսին յորս գոյ իմաստութիւն եւ երկիւղ՝ ի դիպող ժամու խորհեսցուք ի միասին Աստուծով, եւ ըստ խորհրդակցութեան բոլորից գրեսցուք ա-

ռաջի մեծութեան ձերոյ զա՛յն ինչ զոր Հոգին Աստուծոյ ցուցանէ մեզ։

Վասն որոյ եւ մեք ի ձեռն աղօթական եղբարցդ, որք գան յարեւելս շրջել ի սուրբ տեղիս ուխտից, գրեցաք զայսոսիկ սակաւուք՝ ծանօթ լինել ձեզ ճշմարտապէս վերագրելոցդ իրագործութեանց, զի մի՛ յանիմաստից ոմանց անուղղապէս ինչ լուեալ՝ այլ ընդ այլոյ ինչ կարծիցէք։

Եւ զի պատրաստեսջիք զանձինս, զի յորժամ վերստին հասցէ առ ի մէնջ, յետ այժմու հրաւիրանացս կոչմանն, գիր եւ բան, առանց յապաղելոյ եւ պատճառագրութեան, հասանիցէք ի սահմանեալ ժամադրութիւնն, ո՛չ ի մէնջ կոչեցեալք կամ յուրուք ի մարդկանէ, այլ ի Հոգւոյն Աստուծոյ, որպէս եւ առաջին սուրբ հարքն։ Եւ նախ քան զգալն աղաչեմք ո՛չ դադարել յաղօթելոյ առ որ զկամս երկիւղածաց իւրոց առնէ Աստուած եւ աղօթից նոցին լսէ, զի ի ժողովելն ի միասին տացէ մեզ իմաստս, զա՛յն ինչ խորհել, խօսել եւ առնել՝ որ նորին իսկ Հոգւոյն սրբոյ են կամք եւ հաճոյք, առ ի շինութիւն եւ հաստատութիւն կաթողիկէ եւ առաքելական ուղղափառ Եկեղեցւոյ։ Ողջ լերուք ամենեքեան ի շնորհն Աստուծոյ։

Զբովանդակն յեկեալ եղբարցդ հասկանայք։

(Անդ.— Թուղթ առ եպիսկոպոսունս եւ վարդապետս)

* * *

Ընկալայ զգիր թախծանաց զախտացելոցդ մարմնով, զուրուկ անուանելոցդ՝ որ յԵդեսիա քաղաք, եւ լցաք արտասուօք յաղագս պէսպէս հարուածե-

լոցդ մարմնով, որ է յանքննելի դատաստանացն Աստուծոյ, այն որ չափով եւ կշռով բաժանէ իւրաքանչիւրումն զօգտակարն, թէպէտ եւ մարդիկ ոչ իմանան զառողջութիւն եւ զախտաժէտութիւն, զմեծութիւն եւ զփոքրկութիւն, զփարթամութիւն եւ զաղքատութիւն. որպէս եւ ձերդ տկարութիւն եւ անբուժելի ցաւք մարմնոյ ոչ ա՛յլ ուստեք է՝ քան թէ ի հրամանէ եւ ի կամացն Աստուծոյ:

Իսկ այնոքիկ որ խռովեցուցանեն եւ զզուեն զձեզ անյուսութեան բանիւք, եւ վէրս ի վերայ վիրաց եւ ցաւս ի ցաւոց յաւելուն, որպէս ի գրելոցս ձեր ծանուցաւ, անտեղեակ են իրաւանց Բարձրելոյն եւ արժանաւորս պատուհասի մեղանչեն, թէպէտ եւ ոչ իմանան, որ ըստ բարեկամացն Յոբայ շարժէ ի վերայ ձեր սատանայ զայնպիսին, զի ոչ միայն մարմնով՝ այլ եւ մտօք եւս տանջեսցէ զձեզ, ունայն ի մխիթարութեանցն մեծի յուսոյն առնելով՝ որ կայ ձեր առաջի:

Եւ որք զայսպիսի ցաւս իբրեւ զդեղ բժշկութեան ընկալցին յԱստուծոյ, եւ գոհանալով զնմանէ համբերեն նեղութեանցն, եւ տանին կամաւոր զակամայ կիրսն, այնպէս համարի Աստուած եւ հատուցանէ վարձս՝ որպէս թէ յաղագս պատուիրանին՝ որ կրեցին կամաւ զնեղութիւնսն. իսկ որք տրտնջեն զԱստուծոյ, եւ անիրաւ ասեն զդատաստան նորա, թէ ընդէ՞ր չարացն ներէ կալ առողջութեամբ, եւ մեզ որ ո՛չ նոյնպիսի եմք՝ թոյլ տայ կրել չարչարանս եւ աղքատութիւնս: Նոյնպիսիքն զնեղութիւնսն կրեն եւ ի վարձուցն ունայնս ելանեն, որպէս վարատեալն ի քառասուն վկայիցն:

(Անդ.— Թուղթ առ ուռուկս)

Յիսուս, Որդի Հօր միածին,
Եւ ճառագայթ կերպարանին.
Ծնունդ անճառ սկըզբնատըպին,
Անհատաբար քում ծնողին.
Յորմէ եղեալքս ներգործին,
Իմանալիք, որք երեւին,
Մարմին եղեալքս եւ անմարմին,
Անբանականք, հանդերձ բանին.
Կենդանականք, որ բուսանին,
Եւ անկենդանք որ ոչ շարժին:
Յորոց ընդ Հօր քում սիրողին
Քեզ գոհութիւնք մատուցանին,
Եւ ընդ Հոգւոյդ քում էակցին
Փառաւորութիւնք վերառաքին
Ի յընտրելոց մաքրագունից՝
Որք ընդ յարկաւ քո մուծանին:
Ընկալ եւ զիս, Տէր, ընդ նըմին,
Զըստանգանօղս պատուիրանին,
Ըշնըմանօղս անատակին
Եւ զինչըս հօրըդ վատնողին,
Զ'ի քէն պատիւն անգիտողին,
Եւ հաւասար գոլ անմըտին,
Ի զիւո՛յն ագարակին
Ջերամ խոզիցն արածողին,
Սովեցելոյն՝ ոչ սով հացին,
Այլ լըսելոյ Տեառնըդ բանին,
Ցանկացելոց ջերմ եղջերին,
Քաղցըր մեղաց դառնագունին:

(Բանք չափաւ.— Ողբերգութիւն)

* * *

Ի խաչին տընկեալ որթոյն
Ողկոյզ վաղահաս խայծեալ,
Քարամբըք ճըմլեալ գինի
Ուրախարար սիրով ։
Սէր սիրոյ սերման ծընունդ
Սիրաբողբոջ բուսոյ ծաղիկ,
Պըտուղ քաղցրահամ ճաշակ
Հրեշտակատիպ տեսիլ ։
Տեսանող էին լուսոյ
Անտեսին Հօր ի բարձունս,
Այլ եւ ծոցածին Բանին
Անեղին եղեալ երբեմն ։
Երբեմն անեղին առեալ
Սկիզբն եղականին բնութեան,
Զոր եւ տեսեալ մըկայն
Ցերկինըս բազմեալ փառօք ։
Փառաց Թագաւորն երկնից
Ցայտնեալ զինուորին յերկրի,
Ի յասպարիզին վասն իմ
Դու մի՛ երկընչիր, ասէր ։
Ասէր աղաղակելով
Առ տիրասպանիցն հանդէս,
Ահա տեսանեմ զՅիսուս
Իւր Հօրն ընդ աջմէ նըստեալ ։
Նըստեալն յանէր ցուցանել
Վերին հրեղինաց դասուցն,
Տեսէք զհողեղէն բնութիւնն
Վասն իմ չարչարեալ նըման ։
Նըման խաչելոյն հայցէր
Ըզթողութիւն սպանողացն,

Որ եւ կոչեցաւ Սաւղոս
Նորին հետեւեալ ոտից ։
Ոտիւք սըլացեալ յերկինս
Եւ ի ձեռըս քո՝ ասէր․
Յիսուս, աւանդեմ զհոգիս
Մինչեւ ի գալուստ քո սուրբ ։
Սուրբ ըՍտեփանոս պըսակ
Եւ նախամարտիկ վըկայ,
Վասըն տօնողացըս քո
Դու լեր բարեխօս առ Տէր ։

(Անդ․— տաղ ի նախավկայն)

* * *

Անտես է յոյսն աստուածային,
'Ստ Առաքելոյ անսուտ բանին.
Բայց որք բանան զաչըս սրտին,
Այնք հաւատով ի նա հային ։
Գանձեն զաննիւթ գանձն ի հոգին,
Եւ ոչ ցանկան նիւթականին.
Դիտեն զաշխարհըն զայն վերին,
Ուր ոչ է սուգ ու՛ոչ տըրտմութիւն ։
Եւ դու թէ զմէգ մեղաց մըթին
Մաքրես յոգւոյդ յաչաց բըբին,
Զմանուկ տղայդ քո զբաղձալին
Այլ ոչ ողբաս կըսկըծագին ։
Երանելեացըն քաղաքին
Զնա բնակակից նայիս նոցին.
Ընդ հրեշտակացն լինեալ դասին,

Եւ անդրանկաց գրելոց յերկին ։
Թագաւորին լուսերամին
Համապայծառ է պանծալին .
Ժառանգ վերինըն Սիոնին ,
Ժառանգակից որդւոց նորին ։

(Անդ.— առ ոմն իշխան ի մահ որդւոյ նորա)

Ի ԳՐՈՑ

ՆԵՐՍԻՍԻ ԼԱՄԲՐՈՆԱՑԻՈՑ

Եկեղեցիս տաճար եւ տուն Աստուծոյ է , որպէս եւ գրեաց Պաւղոս . Ո՛չ է տուն Տեառն տեղի ձեզ հաց ուտելոյ ։ Եւ ոչքս իշխանք կարգեցան առաջի Աստուծոյ՝ ի սոյնս զիւրաքանչիւր գործ կատարել ։ Իշխանին անմարթ է յարքունական ապարանսն եւ նորին առաջի՝ զգեստուց փոփոխումն առնել . այլ պարտ է՝ որպէս զի առաջի նորա միայն իշխանականն երեւեսցի փառօք ։ Եւ աստ զուէրունին կատարէ պաշտօն գործոյ , եւ ոչ զանձին ։ Վասն այսորիկ հանդերձեալք կատարել զգործն Աստուծոյ , այսինքն՝ զպատարագն սուրբ , յարտաքին զաւիթն զարդարին . եւ ի տաճարս Աստուծոյ իւրաքանչիւր պատուոյ կերպարանօք զանազանապէս ներգործեն զայլ եւ այլ պաշտօն անօրէնութեան սատուածային խորհրդոյն ։

Բայց դու տես ինձ եւ զայս . զի զգենուլն եւ մտանելն առաջի Աստուծոյ՝ նոյա՛ է որոց սիրտն է ուղիղ ընդ նմա . եւ հաւատարմութիւն կամաց

առնէ զպատմուճանս նորա ըղձալի արքայինն Ապա թէ զներքին պայծառութիւնն մտաց , որոց ապացոյց է մարմինն , ոչ ունի հաւասար նմին՝ պայծառ եւ առ Աստուած բարձրացեալ . — կարծեմ անդրգնութիւն մեզ եւ դատապարտութիւն զարտաքինս. —այսպէս եւ ո՛չ ներքին պայծառութիւնն առանց արտաքնոյս է կատարել ի մարմնով հոգիացելոցս ։

(Մեկ. Ս. Պատարագի, Հատուած Ա.)

* * *

Մի ոք կարծեսցէ զմարգարէսն ազէտս նորոյ խորհրդոյս , կամ ի բացուստ տեսօղս ։ Զի թէ Հոգին էր որ խօսէր ընդ նոսա , եւ Հոգին զամենայն քննէ եւ զխորս Աստուծոյ , եւ Աստուած կոչէ զչգոյն իբրեւ զգոյ , որ յառաջագոյն սահմանեալ էր զայս ի փառս մեր , ապա յայտ է՝ թէ որպէս այժմ , նոյն եւ յայնժամ Հոգին գիտէր զփրկութիւնս նորա. այլ ըստ պատշաճ ժամանակին ձեւացուցանէ զբանս իւր՝ ի մարգարէսն պատրուակաւ ։ Իսկ եթէ կեղակարծես մտօք առ ի սոյն հաւատ , ե՛կ միայն յայս սաղմոս , նիստ առընթեր Դաւթի եւ ուսիր՝ թէ ո՛րպէս պատմէ քեզ առ Աստուած գոհութեամբս զներհակալութիւն՝ Քրիստոսի շնորհացս եղելոց , որպէս վայելող ի նոյն եւ ուրախացեալ . եւ մեզ առ յապա եկելոցս եւ պայծառելոցս պարգեւօքն՝ ուսուցանէ զսոյն երգել , ըստ որում նշանակէ վերնագիրն . Սաղմոս օրհնութեան յաւուր շաբաթու ։ Եւ ո՞ր է օր շաբաթու , եթէ ոչ այսօր՝ առաջի կացեալս՝ յորում եբարձ Աստուած զարտօսր ամե-

նայն աչաց, եւ շաբաթացոյց զմեզ յամենայն աշխատութենէ մեղաց, որպէս ասէ Պաւղոս. քանզի ի նոցանէն, յիսրայելէն, նուաղեցաւ շաբաթանալն, վասն այսր ա՛յլ օր շաբաթու սահմանէ ի Դաւիթ յետ այնչափ ժամանակաց. եւ նոյն ինքն ճշգրիտ շաբաթ՝ ա՛յս ժամանակ սրբոյ պատարագիս, յորում խոյս տուեալ ի մարմնական աշխատութենէ՝ եկաք ի սուրբ եկեղեցիս ճաշակել զՔրիստոսի խորհուրդն, եւ հանգչել ի մեղաց։ Զոր ծանուցեալ մարգարէին՝ եկեալ ի մէջ ժողովելոցս, երգակիցս առնու զմեզ ի սաղմոս, ո՛չ յաղօթից եւ ոչ յարտասուաց երգ, որպէս մինչ ասէ՝ Տէր, մի՛ սրտմտութեամբ քով յանդիմանիր զիս. կամ՝ Ողորմեա ինձ, Աստուած, զի կոխեաց զիս մարդ. այլ զի՞նչ. ի սաղմոս օրհնութեանց. քանզի գիտէ զայս ժամանակ գոհութեան եւ ոչ ապաշխարութեան, ուրախութեան եւ ոչ արտասուաց կամ տրտմութեան. զի որք յուսամք այժմ Որդւոյն Աստուծոյ վասն մեր պատարագել՝ փարատեցաք զերկիւղ մեղացն, եւ մոռացաք ի մտաց մերոց. եւ զօրհնութիւնն շնորհօղին զայս՝ աճեցուցանեմք առ նա բարեյուսութեամբ առաջիկայ պարգեւին սպասելով. ուստի եւ առաջնորդէ մեզ երգել. Բարի է խոստովան լինել Տեառնդ։

(Անդ. — Յառաջին Սաղմոսն)

*
* *

Հրաման գոհանալոյդ զոր ընկալաք ի քէն, հայր մեր եւ առաջնորդ, ամենավայելչապէս արժան է զի կատարեսցի ի մէջ մեր. եւ իրաւացի է եւ ար-

ժան՝ զայնպիսի քաղցր եւ ողորմած Տեառնէ գոհանալ ամենեցուն։ Բայց պարտ է քննել՝ թէ ընդէ՞ր այժմ ոչ գոհանան եւ կատարեն զհրամանն վարդապետին, այլ միայն իրաւունս զգոհութիւնն վարկանին, եւ լռեալ դադարին. քանզի յայլսն ամենայն ոչ վարեցան այսպիսի օրինակաւ, այլ ընդ հրամանին՝ եւ առնէին զոր ինչ լսէին. քանզի յորժամ ասէր՝ ԶՏէր աղաչեսցուք, աղաչէին. եւ յորժամ ասաց զմիտս համբառնալ, համբարձին. իսկ այժմ ասացեալ՝ Գոհացարուք զՏեառնէ, ոչ գոհացան, այլ իրաւունս դատեալ զգոհանալն լռեցին։ Ո՛վ աստուածավայելուչ եւ ամենապայծառ վայելչութեան՝ եկեղեցականացս խորհրդածութեան. արդարեւ ո՛չ մարդ, այլ քննիչ խորոցն Աստուծոյ Սուրբ Հոգին զսա մեզ աւանդեաց, որպէս հաւատամք, արդ զի՞նչ ուսանիմք ի նմանէ արկեալ տարակուսանացս լուծումն։ Քահանայն առաքեցաւ հրեշտակ ի ժողովրդենէս առ Աստուած, եւ ի ձեռս նորա ետուն ամենեքեան զխոստովանութիւն հաւատոյ տնօրէնութեանն Քրիստոսի, եւ զմարմնոյ նորին նշանակս, եւ զարեանն ուխտ կտակի, առ ի նուիրել Աստուծոյ հօր. քանզի անկար էր ամենեցուն սոցա՝ տեսանել զնա անընդմիջաբար, որ ոչ անձնաւորապէս հաղորդեցաւ բնութեանս, այլ միայն կամօք եւ ողորմութեամբ ի ձեռն համափառ որդւոյ։ Իսկ քահանայն առեալ ի ձեռս եւ զդաշն ուղղափառ հաւատոյն, եւ զնշանակ նորին մահուար, առաջնորդութեամբն Քրիստոսի եւ նովաւ եմուտ ի ներքին կողմն վարագուրին առաջի Աստուծոյ հօր, հրեշտակ ժողովրդեանն եւ պատարագիչ Քրիստոսի։

Եւ մինչդեռ չեւ եւս նա տուեալ էր ի ձեռս Աստուծոյ հօր զպատարագն բանաւոր, այսինքն՝ զխորհուրդ փրկագործ տնօրէնութեանն Որդւոյ, սարկաւագն երագեալ փութացաւ եւ պէսպէս զգուշութիւն եւ ժողովրդեանն գթական սիրով, մինչեւ զնոսա ըստ կարի իւրեանց ընդ քահանային վերացոյց; ո՛չ առաջի Աստուծոյ հօր, զի եւ ոչ կարէին զնորա հայեցողութիւն լուսոյն տեսանել, այլ առ քահանայապետն իւրեանց Քրիստոս, որ եւ մարմնաւոր բնութեամբն վշտակից է տկարութեան նոցա. առ որ եւ հայեցան, զորոյ եւ զողորմութիւնն ի պատարագելն ծանեան, յոր եւ զաչս մտաց ամբարձին։ Իսկ հրաման գոհանալոյ առեալ՝ չեւ եւս դեռ գոհանան, մինչդեռ ոչ է քահանայն գոհացեալ. եւ ապա ըստ կարգի սոքա յետինքն, յետ առաջնոցն գոհանալոյ, գոհացին, որպէս եւ յետ նոցա մտացն համբառնալոյ՝ ապա զմիտս բարձրացուցին։ Բայց սակայն եւ գոհութիւն ո՛չ ընդ մի գնայ շաւիղ. քահանայքն հանդերձ Քրիստոսիւ պատարագաւն զոր բարձեալ ունին ի ձեռս մտացն եւ մարմնոյ՝ առաջի Աստուծոյ հօր մատնեն, եւ զնմանէ գոհանան յաղագս միածնին շնորհաց. իսկ ժողովուրդքս անջըրպետութեամբ քահանայիցն եւ Քրիստոսի՝ բացակայ գոլով ի հօրէ, ոչ կարեն առ նա ձկտել, այլ զՔրիստոսէ գոհանան, որում եւ ընթերակայ են յարտաքին վայր սրբոյ տաճարին։ Արդ այժմ չեւ եւս քահանայիցն գոհացեալ՝ ժողովուրդն իրաւացի վարկանին միայն զգոհութիւնն, եւ մնան համբերութեամբ՝ մինչեւ քահանայքն զպէսպէս տնօրէնութիւնն Քրիստոսի գոհութեամբ՝ Հօրն նուիրեսցեն, եւ ապա

ինքեանք զնմանէ՝ որ զայսքան զշնորհս արար իւրեանց, գոհացին։ Ուստի եւ այժմ ասեն առ սարկաւագն՝ Գոհանալ զՏեառնէ մեր հրամայեցեր մեզ, եւ այս արժա՛ն է եւ արդար. բայց մնամք՝ մինչեւ խորհրդածեն քահանայքն զպատճառս գոհութեանն, եւ ապա բացեալ զբերանս՝ լի սրտիւ օրհնեսցուք զնա եւ գոհասցուք վասն ամենայնի։

(Անդ. — Ի բանն Արժա՛ն եւ իրաւ)

Ի ԳՐՈՑ

ՄԽԻԹԱՐԱՑ ԳՈՇԻ

Եղեւ գժտութիւն երբեմն ի մէջ լեռնականաց եւ դաշտականացն ծաղկանց. զի Հօրոտն եւ Մօրոտն եւ Ասպուզանն եւ այլք այսպիսիք ոչ տանէին պարսաւանացն դաշտականաց, Արքայածաղկին, Կակաչին եւ այլոց նմանեաց, զի ստգտանէին իբրեւ տմարդիք եւ անխմաստք, եւ զինքեանս հանճարեղս եւ ի բժշկութիւնս պատրաստս, եւ ի տեսիլս՝ առձեռն։ Լու եղեւ այս յականջս արքային իւրեանց. կոչեաց զնոսա եւ սաստիւ ասաց. Ո՞չ ապաքէն ես վիճակեցուցի զձեզ այսպէս բնակել. զի ո՛չ կարէք զկարգ ձեր փոփոխել թէ եւ կամիք, զի եւս պէտս ունել միմեանց. զի լեռնականք զդաշտականաց ոչինչ ընուն զտեղի, եւ ոչ դաշտականք զլեռնականաց, ո՛չ ի բժշկութիւնս եւ ոչ յայլ ինչ. եւ այսու համոզեաց զնոսա։

Ի միտ տայ առնուլ առակս զնախախնամութիւնն Աստուծոյ ամենայն ուրեք՝ ըստ կարգի մատակարարել զլեռնայինս եւ զդաշտայինս, եւ զի զմիմեանց ոչ ընուն զտեղի, եւ պէտս ունին իւրաքանչիւրքն միմեանց. եւ զի ոչ է պարտ պարսաւանս ունել առ այնոսիկ, այլ ըստ կարգի արարչին մեծարել զընկերս եւ զեղբարս։

(Գիրք Առակաց. — Լ.)

* * *

Մկունք համանգամայն հրեշտակս առաքեն առ Կատուն եւ ասեն. Զի՞նչ քեզ մեղանչեմք՝ որ այդքան զմեզ հալածես, զի՞նչ քո ուտեմք։ Եւ նա ասէ. Ո՞չ գիտէք եթէ յա՛յն սակս զմեզ մարդիկ դարմանեն՝ զի զամբարս նոցա մեք պահեսցուք. արդ, եթէ դուք այժմ ոչ մեղիցէք, համարձակ շրջեսջի՛ք, եւ ոչ ինչ ձեզ վնասեցից, եւ զայս երդմամբ հաստատեցից։ Եւ ձեռն եդեալ ի գլուխ՝ երդուաւ։ Եւ Մկանցն համարձակեալ՝ կամեցան զանկեալ հատսն առնուլ. եւ յարձակեալ ի վերայ Կատուն կալաւ զբազումս ի նոցանէ. եւ ասեն. Ո՞չ ապաքէն երդուար՝ անկեալ հատի ոչ առնուլ վրէժս. եւ նա ասէ. Ոչ երդուայ, այլ ըստ սովորութեան զգլխով կձեռս արկի։

Նման իսկ է առակս կեղծաւոր երդուեցողաց, զի եւ ո՛չ պայմանի մնան եւ ոչ ուխտի. այլ ստեն՝ դիպող միայն ժամ գտեալ։

(Անգ. — ՂԱ.)

Եգիտ Աղուէս գիրս ինչ, եւ գնաց առ տգէտս ոմանս՝ թէ քահանայ եմ. եւ կարգեցաւ քահանայել. եւ յաւուրս տօնից բարձրաձայն աղօթէր, եւ յօժարագոյն զաղ օրհնէր, եւ ի յայլ աւուրս հեղգայր. եւ ի լինել զենման մատաղոյ՝ զարիւնն եւս լեզոյր. եւ ի մեղադիր լինելն՝ ասէ. Նուիրեալ է, եւ այդպէս արժան է առնել։ Եւ ի լինելն յայտնի կեղծաւորութեան նորա՝ գնաց գաղտ։

Մեկնապէս ունի առակս զմիտս զի կեղծաւորք որ բնաւ չիցեն քահանայք՝ պատրեն զտգէտս, եւ թէ միտ դնեն, ի գործոց իւրեանց յայտնին. եւ երեւելի լեալ՝ գնան հալածեալք։

(Անգ. — ՂԲ.)

ԴԱՐ ԺԳ.

Այս դարուս մէջ Հայ լեզուն ստացաւ այնպիսի հանգամանք՝ որ նշանակ էր իւր մօտալուտ անկման եւ սպառսպուռ անչքացման ։ Օտարոտի տարերք սկիզբն առին խուժել յամենուստ Հայ մատենագրութեան մէջ եւ ռամկութիւնն եկաւ արձակ համարձակ տիրապետել մտաց եւ գրչաց ։ Իւրաքանչիւր մատենագիր բան մը մերկանալով մայրենի լեզուի շնորհէն՝ բան մը կը յաւելոյր ռամկութենէ, եւ բրիչ ի ձեռին ճանապարհ կը հորդէր Անկման դարուն առջեւ որ մօտ առ դուրս էր հասած ։

ԺԳ. դարու մէջ մատենագրի անուան, ըստ հանգամանաց լեզուի, հազիւ թէ արժանաւոր համարելի են՝ Յովհաննէս Վանական, Վարդան վարդապետ, Կիրակոս Գանձակեցի, Յովհան Երզնկացի եւ Սմբատ ։ Կան եւ այլ գրիչք ոմանք՝ ո՛չ իսկ արժանի յիշատակութեան ։

Հետագայ հատուածք բաւական են ցոյց տալ մեզ ԺԳ. դարու Հայ լեզուի վիճակն որպէս եւ էր ։

Ի ԳՐՈՑ

ՎԱՐԴԱՆԱՅ ՎԱՐԴԱՊԵՏԻ

Հոգեւոր, սուրբ եւ մաքուր եղբարք եւ որդեակք յօժարեցին զհեռաւորութիւնս մեր՝ մերձ տանել մերձաւորաց Հոգւոյն, եւ զտկարութիւնս մեր զօ-

րացուցանել տերամբ զօրացելովքն, եւ զհիւանդութիւնս մեր բժշկել վարժեցելովքն ի բժշկապետէն Աստուծոյ մերոյ ։ Որոց մի է եւ եղբայրն մեր Գրիգոր վարդապետն, եւ այլք՝ որք կամեցան վաստակել զմեզ մեծ յուսով ի բաղձալին ամենասուրբ Հոգին, եւ ի ցանկալին հոգեղէն զուարթնոցն ՚ի յարգին եւ ի մեծն Դանիէլ . առաջնորդ ունելով եւ ճրագ ճանապարհի զաստուածընկալ լուսաւորիչն այսմ մատենի, զսքանչելին զսուրբն Եփրեմ եւ զՍուրբն Հիպողատէս Հռոմայ հայրապետն, եւ զզարդու զաւակըն Հայոց, զպսակեալն զՍուրբն Ստեփանոս Սիւնեցին, առընթեր դնել զատ եւ անդ բանս նոցա՝ չառնելով վաստակ զուսումնասէրսն որ գան զհետ մեր . եւ զի ի յարձակմանէ նշուլից նոցա տեսցուք ինչ, եւ դիցուք ի փառս Աստուծոյ եւ ի զուարճացումն զարմից Սիոնի, եւ ի յոյս քաւութեան դժուարալուաց իմոցն մեղաց ։

(Մեկնութիւն Դանիէլի. — Հատուած Ա.)

*
* *

Երրորդ տեսիլս յայտնի է . թագաւորին զերազն տեսանելն եւ մոռանալն, եւ Դանիէլի զերազն եւ զմեկնութիւնն տեսանել զօրութեամբ Հոգւոյն ։ Որ եւ ի սկզբանէ ասէ՝ զժամանակ կենաց մարգարէին ձգել մինչեւ ցԿիւրոս արքայն Պարսից . զի ցուցցէ թէ ամենայն թագաւորք պատուեցին զնա վասն առաւել պիտանութեան՝ ի Նաբուքոդոնոսորայ սկսեալ ։ Եւ զի ասէ՝ յերկրորդ ամին ետես զերազն,

յայտ է զի դեռ չէր լցեալ սահմանեալ ուսման մանկանց ժամանակն՝ յոր մեկնեցաւ երազն. զի ցուցցէ թէ ոչ ի յուսմանէ է նոցա, այլ ի յԱստուծոյն երկնից եւ երկրի, որ եցոյց զերազն գիտութեան թագաւորին փոխանակ ժամանակաց. որպէս եւ յԵգիպտոս Փարաւոնի, զի յայտնեսցի անդ Յովսէփ, որ վասն երկիւղի նորա եկաց ընդդէմ ցանկութեան կնոջն: Եւ աստ Դանիէլ, որ վառեցաւ ընդոլք ընդդէմ որկորոյ, զի զինեցաւ ընդ առաջ նորա արքունի սեղանոյն. այլ եւ զի հպարտութեամբ ի վեր քան զմարդոյ բնութիւն խորհեցաւ զինքենէ՝ երեւի երազ նմա, եւ յայտնէ թէ մահկանացու է, զոր եւ մոռացաւ. եւ կոչեաց զգէտս, որք երազահանք ասէին, զմոգս՝ որ աստեղօք ասէին ճանաչօղ լինել, զքաղդեայս՝ որ ի փորոտիս կենդանեաց հմտութիւն առնէին, զկախարդս՝ որ արմատովք եւ կենդանեաց ձայնիւք, մարդոյ, անասնոյ եւ թռչնոյ: Եւ ասաց. Տեսի երազ, եւ վերացաւ բանն, այսինքն՝ եղ ի յիշմանէ մտացս իմ, զոր ասաց՝ յիմարեցաւ ոգի նորա, զի արհաւիրք տեսլեանն քաղեաց ի յիշմանէն՝ զի Դանիէլ հաւատասցի եւ մեծարեսցի երազելովքն եւ մեկնութեամբքն. վասն որոյ եւ երկիցս կրկնեցին թագաւորին՝ ասել զերազն: ժամավաճառ լինիք, յերկարէք զժամ մահուն, փոխանակ պատասխանւոյ համարիք զյաճախելդ, զոր թէ կայ ի մտի եւ ասել կարէի բանս սուտս եւ զեղծուցանելիս՝ աւերէիք զերազն. սուտս եւ կարկատունս ի միասին խորհեալ էք խաբել զիս. թէ զերազն ասէք, ապա հաւատամ թէ եւ զմեկնութիւնն կարէք: Որում ասեն, երեք՝ որոց բնակու-

թիւնն չէ յայտնի, որպէս կուռք եւ մեհեանք եւ հուր եւ ջուր, զոր պաշտէին նոքա, չգիտեն ասեն՝ որ մեզ յայտնեն, մեք ուստի՞ գիտասցուք. ուրեմն եւ ո՛չ երազն քո ի նոցանէ ցուցաւ քեզ, այլ յայտմանէ որ բովանդակէ զամենայն, զի եւ հեթանոսք նկատէին զնա: Եւ հրամայեաց առ հասարակ կոտորել:

(Անդ. — Տեսիլ Գ.)

Ի ԳՐՈՑ

ՅՈՎՀԱՆՆՈՒ ԵՐԶՆԿԱՑՒՈՅ

Արարիչն Աստուած իմաստութեամբ եւ զօրութեամբ արար զաշխարհ ամենայն զերեւելի: Եւ երեւի զօրութիւն նորա՝ զի յոչնչէ արար զամենայն արարածս, եւ տեսանի իմաստութիւնն՝ զի գեղեցիկ արուեստիւ յօրինեաց զերկինս եւ զերկիր:

Չորս նիւթ արար Աստուած ի պէտս շինութեան աշխարհի, հուր եւ հողմ, ջուր եւ հող: Նոքա սկզբունք եւ արմատք են ամենայն գոյից, եւ են հակառակ միմեանց: Իսկ այլ արարածքս՝ ծայրք եւ ծնունդք ի նոցանէ յառաջ եկեալ եւ խառնեալ ընդ միմեանս, յորմէ ստեղծան եղանակքս, բոյսք եւ կենդանիք: Եւ պիտոյ էր այս չորք տարերքս. զի առանց հողոյ ոչ լինէր թանձր մարմին, եւ ո՛չ առանց ջրոյ չաղղումն եւ միաւորութիւն, եւ առանց օդոյ որ է հողմն՝ շարժումն ոչ լինէր, եւ ո՛չ առանց

հրոյ՝ գոյն եւ երեւումն ։ Վասն որոյ ստեղծ զամենայն զգալի եւ նիւթական եղեալքս ի հողոյ, եւ դալարեցոյց ջրով. եւ շարժումն ի յօդոյն, եւ երեւումն եւ գոյն ի հրոյն ։ Եւ այս է զոր ասէ մեծ մարգարէն Մովսէս. Ի սկզբանէ արար Աստուած զերկին եւ զերկիր ։ Զի երկինքն՝ երկու իրք են, հուր եւ օդ ։ Եւ երկիրս՝ երկու իրք է, հող եւ ջուր ։ Եւ յորժամ ստեղծ զայս չորս տարերքս, արուեստ իմաստութեանն Աստուծոյ երեւեցաւ ի ստեղծուածն իւր ։ Զի հողն (որ) ծանր էր՝ զներքի վայրն էառ, եւ ջուրն ի վերայ հողոյն զետեղեցաւ, եւ օդն որ թեթեւ էր քան զջուրն՝ ի վերայ ջրոյն կայացաւ ։ Եւ հուրն որ առաւել թեթեւ էր քան զօդն՝ ի վերոյ քան զնա սահմանեցաւ. վասն զի յօդն գիջութիւն ջրոյ կայ ։ Եւ քեզ օրինակ բանիս. թէ առնուս աւազ եւ ջուր եւ ձէթ, եւ արկանես յաման մի խեցեղէն, աւազն յատակն նստի, ջուրն ի վերայ գայ, եւ ձէթն ի վերոյ քան զջուրն, եւ խեցեղէն ամանն զամենայնն ի ներքոյ իւր ունի ։ Ըստ այսմ նմանութեանս եւ չորք տարերքս դասեցան. հուրն, զի թեթեւ է բնութեամբ եւ շարժումն ի վեր ունի, գնդաձեւ շրջապատեաց զայլ երեք տարերքն ։ Եւ զի հողմն ի ներքոյ անցեալ՝ փչեաց փեռեկեաց ի վեց կողմն, ի վեր եւ ի վայր եւ ի չորս կողմն երկրի, զհետ հրեղէն երկնի ձեւացաւ. եւ հողմն կարգեցաւ ի ծոց նորա որպէս յաման արկեալ ։ Եւ երկիրս, որ է հողն եւ ջուրն, ի միջոցի երկնից կառուցաւ ։

Ահա այս է հրեղէն երկինքն, զոր արար Աստուած յառաջին աւուր արարչութեանն, որ բաժանեցաւ յերկու կիսագունդ ։ Զի որպէս ի վերոյ եր-

կրի կամարաձեւ է եւ բոլոր, նոյնպէս է եւ ի ներքոյ երկրի. քանզի հեռի է յերկրէս ի վեց կողմանէ ։ Ի վերոյ երկրի՝ որպէս տեսանես զմիջոցս զայս, որ ի վեր է երկինքն յերկրէս ։ Նոյնպէս եւ այս չափովս՝ ի ներքոյ երկրի, ներքին փորուածն եւ ծոցն ։ Այսպէս ընդ արեւելս եւ ընդ արեւմուտս, եւ ի հիւսիս եւ ի հարաւ, հեռի է երկինք յերկրէ ։

(Բանք յաղագս երկնային շարժմանց.— Հատուած Ա.)

* * *

Եօթն երկինքս՝ եօթն Մոլորականացն տեղի են, եւ Մոլորականքն այսոքիկ են. Զօհալ, Մուշթարի, Մառեխ, Շամս, Զօհրայ, Օտարիտ, Լամար ։

Իսկ յորժամ յերկրէս ի վեր իմանաս, Առաջին գօտին Լուսնին է, որ կոչի Հոռոմերէն Սիլինոս, Ֆրանկերէն՝ Լունայ, Տաճկերէն՝ Ղամար, եւ հայերէն՝ Լուսին. եւ է մօտ երկրիս քան զամենայն աստեղս, եւ իւր գնացից տարիճանքն նուրբ է եւ կարճ ։ Զի իւր կամարն փոքր է քան զամենայն վասն ցածութեանն. կենայ յամէն տարիճանի՝ երկու ժամ, պակաս չորս մասն, եւ ի կենդանակերպն՝ երկու օր եւ կէս ։ Քսան եւ ինն օր եւ կէսն վճարէ զամենայն երկինքն եւ նոր ծնունդ առնու, եւ լինի ի նորէ ի նոր քսան եւ ինն օր եւ կէս ։

Երկրորդ գօտին, որ ի վերոյ Լուսնին, Փայլածուն է, հոռոմերէն Եռիմես ասի, դաղմատերէն՝ Մերգուրուշ, տաճկերէն՝ Օտարիտ, եւ վճարէ զիւր երկինքն ի տասն ամիս ։

Երրորդ գօտին՝ Լուսաբերն է. հոռոմն Ափրոդի-տէս ասէ. Փռանկն՝ Վէնուս Վէյէրուս, տաճիկն՝ Զոհրայ։ Ի տասն ամիսն վճարէ եւ սա։

Չորրորդն՝ Արեգակն է. հոռոմն Եղիոս ասէ, Փռանկն՝ Սօղ, տաճիկն՝ Շամս. եւ երեսուն օր կե-նայ ի կենդանակերպն։

Հինգերորդն՝ Հրատն է. հոռոմն Արէս ասէ, Փռանկն՝ Մարոշ, տաճիկն՝ Մառեխ. քառասուն օր կենայ ի կենդանակերպն։

Վեցերորդ՝ վերեւ Հրատին՝ Լուսնթագն է. հո-ռոմն՝ Զեւս ասէ, Փռանկն՝ Իուպիթեռ, տաճիկն՝ Մուշթարի. ի մի աստիճանս երկոտասան օր կենայ։

Եօթներորդ՝ վերեւ Լուսնթագին՝ Երեւակն է. հոռոմն՝ Կռոնոս ասէ, Փռանկն՝ Սաթուռնոս, տա-ճիկն՝ Զոհալ. սա ի մի աստիճանն կենայ երեսուն օր, եւ յերեսուն տարին պատէ զերկոտասան կեն-դանակերպսն։

(Անդ.— Հասուած ԺԱ.)

*
* *

Այն որ յառաջ քան ճառեցան բան նախնական
Ցաղագս երկուց տրամագըծիցն անկիւնական,
Եւ տարերացըն դաս կարգի միջնորդական
Եւ արուեստից խառնըւածոյն յարմարական։
Այլ վերատին դառնամք ի նոյն բան բաղձական,
Եւ սկըսանիմք յաղագս երկնի ըստ հետեւման.
Եւ զի անձամբ յայս ձեռնարկել չեմք բաւական,
ԶՀոգին Աստուած վերակարգամք մեզ օգնական։
Նախ զառաջինն զերկինն յիշեմ ըզվերինական,

Եւ համառօտ իսկ անցանեմ անքննական.
Զոր եւ եթեր զսա կարդացին ազգն յունական,
Եւ հուր թաղկեալ՝ այնք որ լեզուաւ քաղդէական։
Իսկ է Հըրատ՝ նա բոցագոյն եւ պարզական,
Մարմին աննիւթ եւ անչարչար անհատական.
Ո՛չ է ումեք, ո՛չ ոք ի նմա, այլ զատական,
Զի հինգերորդ է ի չորիցս առանձնական.
Վարագո՛յր աստուածութեանն անճառական,
Զըգեալ ընդդէմ լուսեղինացն անմարմնական։
Զբոլորըս բնաւ չըրջապատեալ զօրէն ձեղուան՝
Արագապէս առեալ չըրջան անտեսական։
Արդ ըզսորայս կամիմ թողուլ ասել ըզբան,
Եւ զերկրորդէս սկսայց ճառել յօժարական։
Սա կոչեցաւ երկին երկրորդ հաստատական,
Որ ի ջրոյ եւ ի յօդոյ անուանեցան.
Ո՛չ պաղեա՛լ, ո՛չ թանձրացեալ, այլ լուծական,
Որպէս ըզջուրս այս որ առ մեզ են հոսական։
Իսկ ի յօդոյ փըչմամբ եղեալ որպէս խորան,
Գըմբեթաձեւ կամարացեալ նըման ձեղուան.
Նոյնպէս եւ հողմ եւ օդ սըփռեալ տարածական,
Որպէս յանօթ ինչ ժողովեալ ի նիւթական։
Ըզձեւ առեալ վերինն երկնի միշտ չըրջական՝
Լուսաւորացդ եղեալ սա տուն եւ կայարան.
Որում վկայեն գիրք գործոցըն արարչական՝
Թէ եդ զնոսա ի յերկնային հաստատութեան։

(Անդ.— Զվարդուց երկնից)

Ի ԳՐՈՑ

ՍՄԲԱՏԱՅ ՊԱՏՄՉԻ

Ի ժամանակս Վասլին, ի Թուին ՆՀԸ. երեւեցաւ յերկինս սոսկալի նշան, որպէս թէ պատառեցաւ երկինքն, եւ լոյս սաստիկ յերկիր անկաւ. եւ զահի հարան ամենեքեան ընդ լուսոյն հեղումն։ Յայնժամ ժողովեցան առ վարդապետն Հայոց Յովհաննէս Կողեռն, եւ հարցանէին վասն սոսկալի նշանին։ Եւ նա արտասուօք սկսաւ պատմել զչարութիւն յետին ժամանակիս զոր ինչ գալոց էր ի վերայ երկրիս։

* * *

Իսկ ի Թուին ՆՁԵ. եղեւ խաւարումն արեգական, եւ եղեւ տիւն զէտ գիշեր, եւ սասանեցան մարդիկ ընդ սոսկալի նշանն։ Յայնժամ յղարկեցին արս առ վարդապետն Հայոց Յովհաննէս Կողեռն՝ հարցանել զպատճառ նշանին. եւ նոքա եկին գտին զՅովհաննէս՝ զի անկեալ ի վերայ երեսացն աղօթէր մեծաւ ողբով, եւ նստան առաջի նորա եւ ուսանէին ի նմանէ։ Իսկ նա պատմէր զյետին ժամանակի դառնութիւնն, զզօրանալ անօրինաց եւ ըտկարանալ քրիստոնէից, զխափանումն եկեղեցւոյ, զծուլութիւն քահանայից, զծռումն դատաւորաց, զրկանս իշխանաց եւ զապականումն ամենայն ժողովրդեանն Աստուծոյ յառաջնորդաց, յիշխանաց,

ի սուտ քահանայից, յանարժան պատարագաց գայլացեալ հովուաց, եւ զշատանալ պէսպէս մեղաց։ Զայսոսիկ պատմեաց սուրբ վարդապետն, եւ արձակեաց զնոսա։

* * *

Ի Թուին ՆՂԴ. եղեւ խիստ շարժ, եւ փոխեցաւ գոյն լուսաւորացն ի կարմրութիւն, եւ մառախուղ ունէր զերեսս երկրի. եւ ի շարժէն եկեղեցիք եւ մեծ շինուածք խախտեցան։ Եւ Երզնկայն առ հասարակ փլաւ, եւ պատառեցաւ գետինն եւ եկուլ բազում արս եւ կանայս. եւ շատ օրեր գայր ձայնն նոցա ի խորոց անտի։

* * *

Զառաքինիս յոյժ սիրէր (Յովհաննէս կաթուղիկոս,) եւ ոչ հրապարակէր զմեղս կարգաւորաց. շինասէր էր եւ տան յարդարիչ, եւ պիտոյից պատրաստիչ յոյժ գովելի. քակեաց յեկեղեցական սպասուց բազում անօթս ոսկեղէնս, զպահարան որբոցն յոսկւոյ եւ յարծաթոյ եւ յականց զարդարած, զոր Տէր Ներսէսն յառաջ էր շինեալ, եւ յետոյ Տէր Գրիգոր Ապիրատն փարթամացոյց. եւ գրեաց ի վերայ զերկոցունց անուանն։ Զմեծ խաչն ոսկեղէն զՊարոն Վասլին քակեաց. եւ հալեաց զձոյլ ոսկի սուրբ նշանն Տէր Գրիգորիսի. եւ էառ ակունս եւ մարգարիտս շատ. քակեաց զոսկիակազմ տուփ աւետարանին Տէր Գրիգորիսի, որ էր ակամբ եւ

մարգարտով, քակեաց զօքսին տուիղ վկատ Նափորան Տէր Ներսէսի, որ չատ ոսկւով կարած էր, որ զէտ ձոյլածոյան կանգնէր. քակեաց զոսկին եւ զքարինան եւ զմարգարիտն ի գօտւոյ սուրբ սեղանին, զոր շինեալ էր Տէր Գրիգոր. էառ զմեծ լուսակալն արծաթի, զոր շինեալ էր Տէր Գրիգորիս եւ կախեալ ի գումբէթ Սրբոյն Գրիգորի. քակեաց զկամարն Տէր Գրիգորի, զոր շինեալ էր ոսկւով եւ մարգարտով եւ ակամբք: Այլ զբերդն շինութեամբ կարէ ամրացոյց, եւ զամէն նկեղեցին առ ինքն գոհութեամբ զարձոյց:

(Ի գրոց Պատմութեանն)

ՀԵԼԼԵՆԱԲԱՆՈՒԹԻՒՆ

Ի սկզբանէ Ե. դարու կիսոյն մինչեւ ցվերջ ԺԳ. դարու, Հայ մատենագրութեան այս երկարաձիգ ժամանակամիջոցին մէջ, ըստ լեզուական հանգամանաց տիրող տարրն եղած է գլխաւորաբար Հելլենաբանութիւնն, որ մուծուած էր ի լեզու անդր ի ձեռն Կրտսեր Թարգմանչաց՝ մանաւանդ ոմանց, եւ որ տեւեց բաւեց մինչեւ ցվախճան ԺԷ. դարու, որպէս անտի եւ այսր: Հելլենաբանութիւնն չէ այլ ինչ՝ եթէ ոչ նիւթական նմանութիւն Յոյն լեզուի ըստ քմաց եւ ճաշակի յօրինչին, որ կը խորհի իբրեւ յոյն քերական եւ կը հնչէ հայերէն, եւ որոյ համար հայեցի անուանք, ոճք եւ կանոնք գպրութեան՝ աստղձ ին լոկ ի պէտս յօրինման յունական իմաստից եւ ասացուածոց, այլովքն հանդերձ: Ո՛չ ուրեք անտեսուած է այնպէս Հայ լեզուի ոգին՝ որպէս ի Հելլենաբանութեան, ըստ բազմապիսի հանգամանաց: Զարաչար եղած է ազդեցութիւնն այս Ս. Յեղաչրջութեան, եւ անկածութեան դարուց մէջ ամենուրեք զգալի է խաթարիչ հետքն, թէ եւ հետզհետէ միւս եւս օտարութիւնք չգաղարէին գրոհ տալ զունդագունդ եւ ողողել ապականել մայրենի լեզուի գեղն ու շնորհն, որ ծնունդ էր Հայ ոգւոյ բնիկ հանճարոյն, մինչ բազմադարեան հնութեամբ նուիրագործեալ: Բուզանդեայ գրոց ազնուական ամփութիւնն, որպէս տոհմային հայաշատ սանդղուած, հազւր անգամ նախամեծար է քան Հելլենախօս դպրութեան վիժածն, որոյ կազմական

աճումն եղած է վերջ ի վերջոյ, օրինակ իմն, Սըմբատայ (Գունդստապլ) ապստամբիկ ռամկութեան հրէշն. եւ աւելի յետին դարուց մէջ (ԺԴ.—ԺԷ.) այս խառնածին հրէշն աճելով եւ զարգանալով ըստ կարգին՝ յանգած է ուր ուրեմն բազմագլխեան ճիւաղի մը, զոր իրաւամբ կը հնարիմք անուանել հայայունալատինարաբական ծնունդ, եթէ ոչ աւելի։

Առընթերակաց համեմատութիւն մը ճշգրիտ իմն պիտի պատկերացնէ մեր աչաց առջեւ, եթէ տակաւին մնա՛ց տեղի երկբայութեան, անբաւ խորին որ կայ ընդ մէջ երկուց ծննդոց, հարազատին եւ աղջկորդւոյն։

ՕՐԻՆԱԿ

Ի ՍՈՒՐԲ ԳՐՈՑ

Երանեալ է այր՝ որ ոչ գայթեաց բերանով իւրով, եւ որ ոչ խիթացաւ տրտմութեամբ մեղաց։ Երանեալ է այր զոր ոչ ըստգիւտ անձն իւր, եւ որ ոչ անկաւ ի յուսոյ իւրմէ։ Առն ճըղճաւորի չէ բարւոք մեծութիւն, եւ մարդոյ չարակն ընդէ՞ր գոն ինչք։ Որ ժողովէ սրտագին՝ ժողովէ այլոց, եւ ի բարիս նորա փափկասցին այլք։ Որ չար է իւրում անձինն՝ ո՞ւմ լինիցի բարի, եւ ոչ լինիցի ուրախ ի բարիս իւր։ Որ զինքն չարակնէ՝ քան զնա չիք ոք չարագոյն. եւ այս հատուցումն չարութեան նորա։ Թէպէտ եւ բարի արասցէ, ի մոռացօնս լինի. եւ ապա յետոյ արասցէ զչարութիւն իւր։ Չար է այն՝ որ յաչաղէ ակամբ, դարձուցանէ զերեսս, եւ անտես առնէ զանձինս։ Ակն ագահի ոչ յագի մասամբ. եւ անօրէնութիւն չար ցօսացուցանէ զանձըն։ Ակն չար նախանձոտ ի հացի, եւ կարօտ է ի սեղան իւր։ Որդեակ, ըստ որում ունիցիս՝ բարի արա անձին, եւ պատարագ Տեառն արժանապէս մատո։ Յուշ լիցին քեզ՝ զի մահ ոչ յամենայ, եւ ուխտ դժոխոց ոչ ցուցաւ քեզ։ Մինչ չեւ իցէ քո վախճանեալ՝ արա բարի բարեկամին. ըստ զօրութեան քում կարկառեա եւ տուր նմա։

(Սիրաք. — Գլխ. ԺԴ.)

Ի ԴԱՒԻԹ ԱՆՅԱՂԹԷ

Ելոյր հարկաւորի Քրիսաւորէ, եւ յ'առս Արիստոտելի ստորոգութեանցըն վարդապետութիւն, գիտել զի՛նչ սեռ եւ զի՛նչ տարբերութիւն եւ զի՛նչ տեսակ. զի՛նչ յատուկ, եւ զի՛նչ պատահումն ի սահմանացն բացատրութիւն, եւ բոլորովին յաղագս բաժանման եւ ապացուցի պիտանացուի եղոյ սոցայցն տեսութիւն, համառօտ քեզ ընձեռութիւն առնելով՝ փորձեցայց ի ձեռն սակաւուց իբր ներածութեան յեղանակի զառ ծերունեացն անցանել բանիւ, ի խորագոյնիցն ի բաց կալ ի խնդրոց, եւ պարզագունիցն՝ չափաւորապէս հանդիպելով...։

Տեսակ ասի եւ ի վերայ իւրաքանչիւրոյ կերպի՝ ըստ որում ասի, նախ տեսակ արժանի գոռոզութեան։ Եւ ասի տեսակ եւ այս՝ որ ընդ բացատրեալ սեռիւս է, ըստ որում սովորեցաք ասել զմարդ տեսակ կենդանւոյ՝ սեռոյ, ելոյր, կենդանւոյ. եւ սպիտակն գունոյ տեսակ, եւ եռանկիւնին ձեւոյ տեսակ։ Եւ եթէ զսեռն բացատրելով՝ զտեսակն յիշեցաք, առնելով զյոլովիցն եւ զտարբերեցելոց տեսակաւ ի ներում զինչէն ստորոգեալ, եւ զտեսակն ասեմք զայն որ ընդ բացատրեալ սեռին է։

(Ի գիրս թարգմանութեանց)

ԱՅԼ ՕՐԻՆԱԿ

Ի ՆՄԻՆ ԳՐՈՑ

Իբրեւ ետես Ցովնաթան թէ ժամանակն յաջողեալ է նմա, կոչեաց արս ընտիրս, առաքեաց զնոսա ի քաղաք Հռոմայեցւոց՝ երթալ նորոգել զուխտ հաշտութեան ընդ նոսա. եւ ընդ Սպարտացիս եւ ընդ այլ տեղիս տեղիս արար հրովարտակս ըստ նմին օրինակի։ Գնացին հրեշտակքն, եւ եկին հասին ի քաղաքն Հռոմայեցւոց, եւ յանդիման եղեն նոցա ի տաճարին խորհրդոց, եւ ասեն. Ցովնաթան քահանայապետ եւ ազգն Հրէից առաքեցին զմեզ առ ձեզ՝ նորոգել զհաշտութիւնն առաջին, լինել նիզակակից եւ թիկունք ըստ օրինակին առաջնում։ Ցանձն առին հաճեցան, եւ ետուն հրովարտակս

ի տեղիս տեղիս, զի յուղարկեսցին նոցա խաղաղութեամբ յերկիրն Հրէաստանի։

(Ա. Մակաբ.— Գլխ. ԺԲ.)

Ի ՍՄԲԱՏԱՅ ՊԱՏՄՉԷ

Ապա յետ աւուրց թըշնամիք նորեցին զպաքանն, եւ սկսան հարկանե՛լ զպարիսպն մեծամեծ քարովքն, եւ զարհուրեցաւ քաղաքն։ Յայնժամ ձայնեաց Պարոն Վասիլ ի քաղաքն՝ թէ ո՛վ կայ եւ այրէ զպաքանն, նա տամ խուրեան շատ ոսկի եւ արծաթ, եւ թէ ինքն մեռանի, որդիքն եւ ազգըն ժառանգեն զխոստումն։ Եւ եկն յառաջ փռանկ մի եւ ասաց. Ես այրեմ զնա, զի ես չունիմ զոք որ լան զիս։ Եւ ետուն նմա ձի աղուոր եւ զրեհ եւ սաղաւարտ. եւ հեծաւ եւ կապեաց յինքն փաթ երեք չիչ, եւ կապեաց թուղթ ի ծայր ըռըմբին. եւ խընդրէր աղօթս յամէնէն։ Էր ժամն կէս օր եւ չող եւ երեկ փռանկն առ պաքանն. եւ նոքա կարծէին թէ ընդ մեծութիւն նորա հիանայր։ Եւ եհան զմէկ չիչն, եզարկ ի պաքան, եւ վառեցաւ պաքանն բոլոր։

(Ի գրոց Պատմութեանն)

Ահաւասիկ ակներեւ համեմատութիւն, որ շատ յստակ կը պատկերացնէ ազնուագոյն դարու լեզուն՝ հանդէպ հելլենաբան մատենագրութեան կամ անկածութեան ժամանակի ռամկախօս բարբառոյն. ո՛ւր միոյն անստգիւտ կանոնաւորութիւնն ըստ օրինաց դպրութեան, եւ ո՛ւր միւսոյն սանձարձակ ռամկութիւնն՝ որ չի ճանաչեր ո՛չ օրէնք ո՛չ կանոն, որպէս այն թէ Հայերէն լեզուի ինքնուրոյն ոգին, պարզութիւն եւ կանոնաւորութիւն, հանդերձ գեղեցկագիտութեամբ եւ ճաշակաւոր դասականութեամբ, բնաւ երբեք դեր չունենային հայ դրչութեան արուեստին մէջ. որպէս այն թէ հինաւուրց ազգի մը սեպհական բարբառն խաղալիկ լինէր մասնաւորաց անհոտ անհամ ճաշակին եւ անհեղեդ քմահաճոյից։

Հելլենաբանութեան դարէն մնացած են մեզ այն բազմաթիւ անուանք եւ ասացուածք՝ որոց հընչումն է լոկ հայերէն, իսկ կազմութիւնն ամենեւին յունարէն։ Ահա օրինակք ինչ. աղաւաղել, աղա-

սութիւն, բաղհիւսել, բացասուել, բացերեւցել գերազգուել, գերաձգել, համաբոռ, համախառել, մակագանչել, մակագոյեղ, մակասացականութիւն, ներադարձեալ, ներանձն, ներդասական, ներստորադրական, ներճառել, շարագայիլ, շարամանել, շարապնդել, վերաբացութիւն, վերախօսիլ, վերածայրեալ, եւ այլ բիւրաւորք եւ բազմապիսիք: Եւ այս օտարոտի խորթութիւնք են որ, հանդերձ անկածութեան դարուց ազգի ազգի աղճատմամբք, մերկացուցած են Մեսրոպեան բարբառն իւր չնաշխարհիկ շնորհէն:

ՎԵՐՋԻՆ ԺԱՄԱՆԱԿ

ԿԱՄ

ԱՆԿՄԱՆ ԴԱՐ

(Հայ մատենագրութեան)

(1300—1699)

Հայ լեզուն, անկածութեան այս իբր չորս դարուց մէջ, առաւ իւր վերջին հարուածը՝ մերկանալով բոլորովին իւր ինքնուրոյն յատկութենէն: Մատենագրական եւ ժողովրդային բարբառոց վրայ ի մօտոյ ազդօղ օտարոտի տարերք՝ գրեթէ ոչինչ թողին Հայ լեզուին իւր նախկին շնորհէն, իւր բնիկ գեղեցկութենէն. օտարութիւնն եւ ռամկութիւնը ձեռն ի ձեռն ասպատակելով՝ ապականութիւն, խոտանութիւն սփռեցին ամենուրեք. փշալից տատասկախիտ մայառուտք ծածկեցին Հայ մատենագրութեան բեղմնաւոր դաշտերն, որ այնպէս արդիւնալից եղած էին ծաղկաւէտ ժամանակաց մէջ: Մեծագոյն աղէտն որ ազդած էր լեզուին վրայ, եւ տեւած մինչեւ ցվերջ կոյս անդր ԺԸ. դարու՝ գէ՛թ զգալի յաճախութեամբ, եղաւ Բ. Ցեղաշրջութիւնն ընդ անմիջական ազդեցութեամբ Լատին լեզուի, որում առաջնորդ հանդիսացան լատինամոլ եկեղեցական մատենագիրք ոմանք, եթէ հնար էր, զազգն իսկ այս եղանակաւ ի լատինականութիւն վարելու յառաջադրութեամբ: Ունիթորք. — այսպէս կոչուած են այդ եկեղեցականք. — առաւել քան Եկեղեցւոյ՝ եղան խաթարիչ Հայ լեզուի. լատիներէն տարրեր տակաւ մուծանելով արդէն ոգե-

սպառ լեզուին մէջ՝ սպառապուռ մատնեցին զայն յօտարութիւն։

«Լեզուին այն անկածութեան մէջ,» կը գրէ Հ. Արսէն Արք. Այտընեան, «Նշանաւոր եղած է ԺԴ դարուն Երկրորդ Ցեղաշրջութիւնն, երբ արեւմըտեան գիտութեանց հետ լեզուի նոր կերպարանափոխութիւն մ'ալ մտաւ ի Հայս, այս անգամ ոչ յունարէնի՝ այլ լատիներէնի միջոցաւ, բայց դարձեալ մի եւ նոյն նպատակաւ, այսինքն գրաբարին թեւերն ու անճիշդը լատիներէնի նմանողութեամբ լրացընելու, եւ մի եւ նոյն կերպով ու արուեստիւ՝ որ առաջին անգամ Ե դարու մէջ գործադրեցաւ։ Այս յեղաշրջութիւնը հանեց զգրաբարը ժամանակին ախրող ռամկութենէն, սակայն աւելի ազեղ եւ անբնական (քերականական ու բառական) կերպարանք մը տալով վերջին հարուածն ալ տուաւ գրաբարին։ Բազմաթիւ մատեաններ (մեծաւ մասամբ թարգմանութիւնք) սփռեցան այն աղճատ լեզուաւ՝ որ երեք չորս դարու միջոց ախրող եղած էր, եւ ալ գրաբար ըսելով այն կ'իմացուէր. — Թէպէտ կային սակաւաւոր խորշողներ ալ այն օտարութենէն։

«Երեք բան, ինչպէս ցայս վայր տեսանք, հազար տարուընէ ի վեր իրարու ձեռք տուած էին մատենագրական լեզուն այս յետին անկածութեան հասցընելու. մէկը բնական, երկուքն արուեստական. այսինքն, ժամանակի անցմամբ գրաբարէն տակաւ Աշխարհաբար մը ծագիլն ու ծաւալիլը, եւ երկու արուեստակեալ Յեղաշրջութիւնները։» (1)

(1) Քերակ. Հայկ. լեզուի, էջ 513։

Այժմ ի մէջ բերեմք քանի մը հատուած, քաղեալ ի գործոց այլ եւ այլ մատենագրաց, յօրինուած կամ թարգմանութիւն, որք կարեն բաւական յըստակ գաղափար տալ մեզ Հայ լեզուի անկածութեան դարուց վրայ։

ՕՐԻՆԱԿՔ

Արդ, եթէ նաեւ դու կամիս եւ ցանկաս կատարելապէս սրբել եւ մաքրել ի մեղաց, հետեւեաց սրբագունեղի թագաւորիս այսմիկ, եւ ճշմարտի ապաշխարողիս։ Եւ քանիցս անգամ յիշեցես զմեղս քոյս, որովք վշտացուցեր զԱստուած, այնքանիցս արա քեզ նիւթ զղջման եւ ապաշխարութեան զյիշումն զայն. եւ եղիցի քեզ որպէս զխայթոց զարթուցիչ առ ի դիմել առ Աստուած, եւ ցաւագին սրտիւ աղաչել զնա։ Ո՜հ, երանի՛ թէ գիտիցէիր թէ զո՛րքանս բարիս առնուլոց ես յաճախաբար յիշելովդ զմեղս քոյս, եւ յաճախաբար զղջալովդ ի նոցունց։

* * *

Ո՛րքան սակաւք են յայսմիկ ժամանակի ի մէջ քրիստոնէից այնպիսիք մեղաւորք, որք մատուցանիցեն Աստուծոյ զպատարագս զայս սրտի ճշմարտապէս զղջացելոց եւ խոնարհեցելոյ։ Ո՜հ, եթէ կամիցիմք ննթադատել ըստ տեսութեան աչաց, յոյժ սակաւագոյնք են այնպիսիք ապաշխարողք։ Քանզի քանի՞ք, թէ արք եւ թէ մանաւանդ կանայք, որք պարտէին ունիլ զինքեանս ի յատենի խոստովանու-

թեան որպէս զպարտաւորս, ոչ ամաչեն երեւիլ ի յատենի յայնմիկ պճնազարդեցեալք, չքեղք եւ նրբեւելիք. Ներկայացուցանեն զինքեանս առաջի քահանային, որ է փոխանորդ Աստուծոյ, այնպիսի զգեստուք եւ շարժմամբ, որք բուրեն զհպարտութիւն, զունայնութիւն եւ զպոռոզութիւն, որով ծանուցանեն թէ սիրտ նոցա լցէ ունայն, եւ ոչ բնաւ իսկ ունին զայնպիսի սիրտ բեկեալ եւ խոնարհեալ, որ վայելէ քրիստոնեայ ապաշխարողին։

*
* *

Յերկիրն սպանիացւոց կայր երիտասարդ ոմն յոյժ խաղացող զնարտ, որ ոչ երբէք խաղայր թուեալ դրամով, այսինքն ներկայ դրամով, որպէս զի ընդ կորուսանելն՝ իսկոյն վճարիցէր. այլ յորժամ խաղալովն կորուսանէր, տայր զմուրհակ եւ զձեռագիր յաղթողին, որ գնացեալ այնու ձեռագրով առ հայր նորա որ էր յոյժ մեծատուն՝ առնոյր զդրամն։ Արդ, եղեւ օր՝ զի խաղալովն կորոյս նա զերկոտասան հազար մառչիլ, եւ յաղթողն առեալ զձեռագիր՝ ըստ սովորութեանն գնաց առ հայրն յաղթեցելոյն առնուլ զդրամն, որպէս արարեալ էր այլ անգամ։ Տեսեալ հայրն զձեռագիրն, եւ զբազմութիւն դրամոցն կորուսելոց, ասէ ցայրն. Ես ո՛չ կամիմ վճարել զդրամս զայս, եթէ ոչ եկեալ որդին իմ թուիցէ եւ տայցէ ձեռամբ իւրով։ Գնաց որդին ի տուն, եւ հայրն հանեալ ի յարկեղէն զքսան եւ չորս քսակս, որոց իւրաքանչիւրն էր հինգ հարիւր մառչլի, եւ թափեաց զայն ամենայն ի վերայ տախ-

տակեայ սեղանոյ միոյ։ Մինչ ետես որդին զայն մեծագոյն կուտակն այնքանեաց արծաթոց, սկսաւ հառաչել ի խորոց սրտէ, եւ խոստացաւ Աստուծոյ եւ հօր իւրում ոչ երբէք այնուհետեւ հասուցանել զձեռն իւր ի նարտս, եւ պահեաց զխոստումն իւր մինչեւ ի մահ։

*
* *

Ճշմարիտ եւ կատարեալ համբերութիւն է, յորժամ ոք համբերաբար տանի անիրաւութեանց, ոչ միայն մինչ գտանի պարտաւոր, այլ նաեւ երբ գտանի անմեղ, ըստ օրինակին Յոբայ, որ ասէ. Ոչ մեղայ, եւ ի դառնութեան բնակին աչք իմ։ Եւ թէպէտ անտանելագոյն լցէ զրկանքն անմեղին քան մեղապարտին, սակայն յոյժ քաղցրագունաբար զըրկանքն տանիլ կարէ, եւ պարտի, յորժամ զոչ ինչ ներխայթմունս խղճի ունիցի ոք զումեքէ անցելոյ մեղապարտութենէ։

*
* *

Ճշմարիտ եւ կատարեալ պահեցողութիւն է՝ ի կիր առնուլ միայն զհարկաւորս ապրելիս եւ զզգենլիս, եւ բացահեռանալ բոլորովիմբ ի հեշտալեաց, եւ յաւելորդաց, եւ յայնցանէ որք բազմաւ հոգածութեամբ եղանին, եւ մեծամեծ ծախիւք պատրաստին, ըստ օրինակի երանելոյն Յովհաննու Մկրտչին, որ ուտէր զմարախ, եւ զտերեւս ծառոց գաղպէիւ չաղախեցելոց ունողաց զհամս մեղր, եւ

ըմպէր զջուր, եւ ունէր զհանդերձս ի ստեւոյ ուղտուց։

* * *

Իւրաքանչիւրք ախորժելիք կերակուրք, եթէ թարց տափանաց ամանիցն, ոչ վնասեն. իսկ կերակուրք անարգք բերկրականաբար կամ բաղձանօք առեալք արգելուն զառաքինութիւն պահեցողութեան։ Զի Դաւիթ զջուրն որում յառեալէս փափաքեցաւ՝ եհեղ յերկիր։ Եւ Եղիա զմիսն ոչ յանկացեալ առաքեցեալ յԱստուծոյ ի ձեռն ագռաւու՝ եկեր։ Զայս վկայէ Եսաւ, որ ոչ վասն մսոյ հաւու, այլ վասն ոսպնաթանի անվերադարձելաբար կորոյս զօրհնութիւն անդրանկութեան։ Ոչ միայն ի բաց կալի է ի հեշտալեաց մարմնոյ, այլ նաեւ յայնցանէ որք հեշտացուցանեն զհոգին, որգոն՝ ի յունայնից խոստակցութեանց։

* * *

Առ սէր ճշմարտութեան պարտի ներածել զմեզ այս՝ թէ Քրիստոս է ճշմարտութիւն, եւ զի ճշմարտութիւնն միշտ ըստ ինքեան է սիրելի։ Եւ թէպէտ երբեմն առ ոմանս ծանր եւ անտանելի իցէ ճշմարտութիւն, սակայն այս ոչ եղանի ի կողմանէ ճշմարտութեան, այլ ի կողմանէ խեղաթիւր կամաց նոցին, զոր յօժարութեամբ կատարիցէին՝ եթէ զճշմարտութիւնն ներհական ինքեանց ոչ ունիցէին։

* * *

Ուստի ասէ Գրիգոր. Խոհական կեանն է յամենայնէ մտաց զսէրն Աստուծոյ եւ ընկերին վերապահել, ի յարտաքնոց գործողութեանց հանդարտել, միայն ի փափաքմանս կերտողին առյենուլ. որպէս զի զոչինչ արդէն իրագործել ճահաւորիցի, այլ ստնակոխ արարեալ զամենայնս հոգս՝ առ ի տեսանել զերեսս ստեղծողին իւրոյ, սիրտն բորբոքիցի այնպէս՝ զի արդէն ծանիցէ զապականացու բեռն մարմնոյն հանդերձ տրտմութեամբ տանել, եւ համայնիւք ցանկութեամբք բաղձալ՝ ներգլխիլ ի յայնս օրհնաբանութիւնս դասուց հրեշտակաց, առ ի խառնել ընդ երկնայինս քաղաքացիս, եւ խնդալ առաջի Աստուծոյ զյաւիտենականէ ապականութենէ։

Այս հատուածոց մէջ, ԺԸ. դարու գրչութիւն, զգալի է մեծապէս Լատին լեզուի ազդեցութիւնը՝ դեռ եւս զօրեղ եւ աղճատիչ. կարելի է ապա երեւակայել վերջին ժամանակի կամ անկածութեան չորս դարուց մէջ Հայ լեզուի վիճակն, որ յատկապէս կը պատկերանայ Ունիթորաց եւ այլ ժամանակակից ռամկախօս մատենագրաց գործոց մէջ։ Յետ հաստատութեան Մխիթարայ դպրոցին ի Վենետիկ, նոյն իսկ յելս կոյս ԺԸ. դարու, տակաւին ամենուրեք նշմարելի են խորթութեանց հետք ըստ պէսպէս հանգամանաց. բայց հարկ է նշանակել՝ թէ ԺԸ. դարու սկզբոց առջեւ այլ եւս դադրած է լեզուի անկումն զգալի բարեշրջութեամբ, որ արդիւնք էր յետադարձ շրջման դէպ ի նախնի մատենագիրս՝ գէթ

մինչեւ ցվերջ Միջին ժամանակին (ԺԳ. դար,) եւ որ ապա ճանապարհ հորդած է՝ հին Հայերէն լեզուի վերջին բարւոքման կամ հարազատ կիրառութեան ի ձեռն Վիեննական դպրոցին։ Ուրեմն ի սկզբանէ ԺԸ. դարու, յորում ծաղկած է Մեծին Մխիթարայ դըպրոցն, մինչեւ ցվախճան ԺԹ. դարուս, որ երկերիւրամեայ ժամանակամիջոց, Հայ լեզուն (գրաբար) թօթափելով տակաւ ամէն օտարութիւն՝ անցած է ի դարն նորոգութեան, զոր մեք կը կոչեմք Նոր ժամանակ։

ՆՈՐ ԺԱՄԱՆԱԿ

(1700—1895)

Իսկ եւ իսկ, երբ հաստատուեցաւ Մխիթարեան միաբանութեան առաջին դպրոցն ի Վենետիկ, յամին 1721, հին Հայերէն լեզուն կը սկսէր առ տակաւ տակաւ դառնալ դէպ յետս կոյս, ի բաց կը վտարէր հետզհետէ անկեալ դարուց խոլթութիւնները, եւ զամ քան զամ կը զգենոյր միւսանգամ նախնի շնորհն ու վայելչութիւնը՝ հետեւողութեամբ ամէն դարու մատենագրաց, յՈսկեդարէ մինչեւ ցվերջ Միջին ժամանակին, գրեթէ անխտիր։ Ըստ հանգամանաց լեզուի՝ ա՛յս եղած էր եւ է Վենետիկեան Մխիթարեանց մատենագրական գործունէութիւնն մինչեւ ցաւուրս մեր. ի մի բան՝ հին Հայերէն լեզուի օրինակ եւ առաջնորդ ունին Վենետկոյ Մխիթարեանք համարեա թէ անխտիր ամէն դարու մատենագիր, Ե. դարէն մինչեւ ցվերջ ԺԳ. դարու։

Իսկ Մխիթարեան ուխտին մի այլ հատուածն, հաստատուած ի Վիեննա, երկրորդ նորոգութիւն մը մուծանելով ի լեզուի անդր՝ պարզեց փարատեց թանձրամած քողն զոր յաջորդութիւնք դարուց արկած էին հին ոսկեղինիկ ժամանակին վրայ, եւ Մեսրոպեան մատենագրութեան մեծապայծառ դարն, յետ հազարաւոր ամաց, սկսաւ միւսանգամ նշողել զհասարակածս ԺԹ. դարուս։ Երկարատեւ հետազօտ խուզարկութիւնք եւ քննողութիւնք մեծ լոյս

12

ափանցին ագուցուած անցեալին վրայ, «Եւ ահա այս գիտողութիւնն եղաւ,» ինչպէս կը պարզէ Հ. Այտընեան (տե՛ս անդ, էջ 515,) որ մանրակրկիտ խուզարկութեամբք ու յարատեւ պարապմամբ ԺԹ. դարուս կէսին մօտերը՝ Մեծին Մխիթարայ միւս դպրոցին քանի մը տարուան անխոնջ ջանիւքը նոր լոյս ծաւալեց բովանդակ հայերէն լեզուին ծածկուած թաղուած հնութեանց վրայ, ցուցուց յիշեալ խոր վիհը, եւ յաջողութեամբ ի գլուխ հանեց Երկրորդ Յեղաշրջութիւնն որ մնացած էր Մեսրոպեան անարատ եւ հարազատ հայերէնին հասնելու, նաեւ գիտակին արդեանցն՝ այսինքն լեզուին ըստ դարուց զանազանութեանցն հիմնական վարդապետութիւնն աւանդելով: Այսպէս տեսականէ ի գործնականն անցնելով ապարէզ եղաւ այս երկրորդ Նորոգութիւնն ալ՝ նոյն ոսկեղէն լեզուին ճշգրիտ հետեւութեամբ բաւական ընդարձակ նոր մատենագրութիւն մ՚ընծայելով:

«Յայն վայր հայկաբանութեամբ զբաղած մտքերու առջեւ իրեն նորութիւնը բնականապէս բաւական ընդդիմութիւն կրեց, որ առաջին տեսութեամբ՝ իբրեւ լոկ նորաձեւութեան դրդմամբ հնարուած անհիմն դրութիւն մը կ՚ըմբռնուէր. եւ իբրեւ անհասանելի եւ անգործադրելի տեսութեան մը դէմ կը բողոքուէր՝ թէ վայրապար տաժանմունք է եւ անօգուտ խորութիւն, նաեւ վնասակար եւս. ըստ որում հասարակաց ըմբռնման դէմ՝ բազմադարեան պատկառելի մատենագրութեան մ՚անպատուութիւն, եւ լեզուին անկապար ճոխութեանը նուազութիւն: Սակայն շուտ տեսնուեցաւ իրական արդիւնքը: Այս

օրս՝ որ ըստ բաւականի ծանօթացած ու ընդհանրացած, եւ խոյամուտ եղողներուն դիւրամատոյց եւ միակ սիրելի ազգային գեղեցկութիւն է այն խորութիւնը, դեռ ոչ նոյնպէս ընդհանրութեանն առ հասարակ դիւրամատոյց ըլլալով՝ արդի գրաբարն երկու ընդդիմակաց դրութեան բաժնուած կը մնայ, մի՝ Մեսրոպեան լեզուի ճիշդ հետեւութիւն. եւ միւս՝ մինչեւ ԺԲ. դար գրի առնուած ամէնազգի գրաբարներու բաղադրութիւն, որ է՝ ոչ նախնեաց այլ ԺԹ. դարու յատուկ գրաբար:»

Թէ յառաջ քան զայս նորոգութիւն՝ Վիեննացի հարք ինչպէս կը գրէին հին հայերէն, եւ յետ այնորիկ ինչպէս, հետագայ կրկին հատուածք ցոյց կուտան մեզ զայդ ակն յանդիման.

ԽՈՐԹ ՀԱՅԵՐԷՆ

« Զգուշաւորականին զօրինաւոր մասն ընդ չահաւէտութիւն եւ ընդ պատուականութիւն մատենին՝ յիրաւի էր մեզ արդեօք առաւել հատուցանել ոսկաւուք, եթէ սա անկարօտ մերոց գովեստից՝ իւրով իսկ ընտանի նշուլիւքն ոչ արտափայլէր ի տես ամենեցուն յիրիս առաւելապէս: Ի հիմբաւն աստ

(ՀԱՐԱԶԱՏ ՀԱՅԵՐԷՆ)

«Եթէ իցէ լեզու ինչ յամենայն լեզուս, որ ամենեցուն իսկ անխտիր, ե՛ւ կարեւոր ե՛ւ օգտակար ե՛ւ զուարճալի իցէ, արդարեւ միայն իսկ սեպհական ազգային լեզու է: Հռոմայեցիք փութով եւ հոգաբարձութեամբ, զոր զուսմանէ իւրեանց սեպհական լեզուի ունէին, ուսուցին մեզ՝ թէ ո՛րչափ ինչ հոգ խնամոյ

Մատենագրին, ի վսեմական հանճար իմաստից, եւ ի գերապանծ ոճ հայկազն թարգմանչին։ Արդ ի տալ զառաջնոյն զհաւաստիս՝ յոքունց բանից ոչ կարօտանամք. շատ իսկ է այն, զի յամենեցուն ծանուցեալ ազգաց եւ հանդերձ այսու մատենագրութեամբ ի գովութիւնս առեալ ճանաչի ի բազմաց ընդ դարս իւրաքանչիւր . . .։

«Այս լիցի օղերձ ընծայաբերի բանիցս առ մերազնեայս, եւ սոյն յորդոր, մի՛ յամր բերել նոցա առ այս հոգեշահ Մատեան բազում բարեաց վերբերող, այլ փոյթ ընթերցասիրել, եւ զանազանութեանն զառ ի նմանէ զբան հաւատոյ՝ ի հոգիս նոցա տարփմամբ ընդունել. եւ տալ փոխարէն ոչ զայլ ինչ, բայց զլսելութիւն միայն յաննենգ մտաց, որով եւ զանձանցն եւ զընկե-

պարտ իցէ մեզ յանձին ունել վասն զմեզ ի մեր բարբառ կրթելոյ։ Ի մէջ նոցա մանկտին անդստին ի խանձարրոց եւ յօրրոցաց ի յատակութեան հռոմէական լեզուին հրահանգէին։ Այս փոյթ, յետ հոգաբարձութեան եւ խնամոց բարոյից՝ առաջին եւ բուն իսկ համարէր։ Առանձինն ի խնամս մարցն իսկ եւ դայեկաց, ընտանեաց եւ բարեկրաց՝ յանձն էր։ Ազդ առնէին եւ զգացուցանէին նոցա սկսեալ, որչափ ինչ մարթ էր, եւ զգուշանալ զի մի բան ինչ կամ հնչումն բծաւոր ելցէ ի բերանոյ նոցա յանզգաստս առաջի մանկանց, երկուցեալ թէ գուցէ այն առաջին տիպք ի միտս մանկանցն՝ նոցա յերկրորդ բնութիւն լինիցին, յորմէ վերծուցանել զնոսա առ յապայ անհնարին լինիցի . . .։

«Ապա զո՞ր հոգաբար-

րացն միանգամայն շահեսցին զփրկութիւն ի փառս աննիաղ Բարւոյն, առ որ եւ մերս ուղղեցան վաստակք յարտադրութիւն երկուց հնգից եւ ութի միոյ ընծայութեան ճառիցս։»

(Ի Վիեննա, 1832, Յառաջաբան Կոչ. Ընծայութեան.)

ձութիւն չիցէ պարտ մեզ ունել զսեպհական լեզուէ։ Հարկն եւ օգուտ, որ յօտար լեզուէ ումանց լինիցի, որպէս այժմ ցուցաք, նոյն ի սեպհական լեզուէ ամենեցուն յաջողիցէ։ Զի զոր ինչ ոմանք վասն սեպհական ազգին յայլս պարտին խնդրել, այս ինքն է ըղհանճար եւ զմտաց խելամտութիւն, զնոյն ամենեքին յիւրեանցն ունել եւ ստանալ պարտին։»

(Ի Վիեննա, 1845, Նկարագիր Ուսմանց, էջ 22.)

Աւասիկ այսչափ զգալի է եղած երկուց բարբառոց այլակերպութիւնն զկիսով Ժ.Թ. դարուս։

ԹԱՐԳՄԱՆՈՒԹԻՒՆ Ի ՀԱՅ

Նոր ժամանակի մէջ հարազատ Հայ լեզուաւ թարգմանութեան իբրեւ օրինակ՝ արժան կը համարիմք աստ յառաջ բերել քանի մը հատուած, զոր ծանօթ բանասէր ոք, Տօք. Գ. Սեւեան, թարգմա-

նած է նոր դպրոցի պատկանեալ գաղղիացի հռչակաւոր գրագիտաց գործերէ։

Ցաւալ կը բերեմք զայս ի նորագոյն հերքումն թերահաւատից ոմանց տարակուսութեան՝ թէ Ոսկեդարու լեզուաւ անհնար է «Նոր Կտակարանի» թարգմանութիւնն, իբր այն թէ հին Հայերէնն չլինէր վաղ իսկ կատարեալ լեզու՝ ամենայնի բաւական եւ յամենայնի զօրեղ եւ կարող, որպէս յայտ է հմտագունից։

Fines fleurs exhalant un charme léger d'anémie, enfants graves et rieuses tout ensemble, — la gaieté de leur âge, et tout le sérieux précoce de la vie, naïves encore et perverses aussi, d'avoir entendu tant de choses et frôlé tant d'aventures, délicates et frêles de taille, pâles de figure, avec des yeux de fièvre et de curiosité, que souligne un cerne perpetuel de langueur et de fatigue, sentimentales et tendres, malgré le retroussis gouailleur de la lèvre, adorables d'élégance intuitive, si gentiment coiffées de n'importe quel toquet de rien sur leurs cheveux en mousses d'or, si gentiment attifées d'une robe — oh! longtemps la même! qu'elles défont et refont prestigieusement de leurs doigts de Fée, — toujours au caprice de la mode, délicieuses créatures sans défense parmi les embuches, petits «chaperons» blancs que va croquer le loup, fillettes en chemin pour devenir des filles, promises de par la misère au monde qui s'amuse, qui seront demain les comparses de la fête et de la galanterie, candeurs éphémères, virginités fragiles comme le bouquet de neige des pêchers à la merci de la plus faible brise, volontés incapables de résister à l'émoi qui rôde par certains crépuscules, la chair secouée de toutes les tourmentes obscures des nevroses, en proie à tout le vertige des sens, la tête

Ծաղիկք փափուկք որ շնչեն հրապոյրս գունոյ աժգունութեան. մանկունք ծանունք եւ ծիծաղկոտք միանգամայն. — զուարթութիւն տիոց իւրեանց եւ կանխահաս զգաստութիւն յընթացս կենաց. անկեղծք այնչափ, որչափ նենգամիտք առ լսելոյ բանս այնչափ անհամար եւ առ հանդիպելոյ այնչափ դիպաց. քնքուշք եւ անօսրիրանք. գունատք ի դէմս. աչք տենդի վառեալք եւ խուզարկուք, զորս շուրջ պատէ մշտնջենական խնն ծիր մեղկութեան եւ տուայտանաց. զգայունք եւ գորովալիցք ընդ հեգն շրթանց ամփոփելոց առ ծաղու. սիրելիք վասն իւրեանց բնականորն պերճութեան. այնչափ շքեղագոյնս ածեալ զոր եւ պէտ խոյր զուգնաքեայ` զասկեթել վարսիւքն. այնչափ վայելուչս պճնեալք պարեգօտիւ որ-ո՛հ-ընդ երկար ժամանակս է նոյն եւ մի. զոր քակեն եւ դարձեալ կախարդանօք իմն յօրինեն իւրեանց մատամբքն Համբարուի. միշտ խաղալիկք նորաձեւութեանց. արարածք փափկիկք, անկեալք անզէն ի մէջ ծուղակաց. փոքրիկ «կապրանք»* սպիտակք զորս գայլն ուտելոց է. մատաղ աղջկունք մերձ յառնակոյս լինել, առ չքաւորութեան խոստացեալք մարդկան որ համակ ի զբօսանս հատեալ են. որք վաղիւ լինիցին նիւթ տեսլեան ի խրախուսնս տօնից եւ կէտ նպատակի տարփական տուրեւառից. ամբծութիւնք առօրեայք, կուսութիւնք դիւրաբեկք, իբրեւ զփունջ ձեան դեղձենեաց` որ ի կարի ակար սիւքոյ վարեալ ձգիցի. — կամք ապիկարք առ ընդդէմ դառնալ յուզից աղմկաց որ յածին երբեմն ընդ աղօտ լոյս երեկորի.

*Խոյր ինչ կանանց.

perdue pour un verre de «picolo», pâmées d'une mesure de danse, d'un tour de chevaux de bois, défaillantes aux secousses de la balançoire, comme au glissement d'un canot.

JEAN AJALBERT

Je venais d'apercevoir dans une salle voisine, accoudées à la barre d'appui, deux dames qui examinaient curieusement un petit tableau. Ce n'a été d'abord qu'un éclair; sous les bavolets des chapeaux j'avais vu d'épaisses tresses noires et tout un ébouriffement de cheveux blonds; puis, la vision s'en était allée, un flot de foule, des têtes moutouantes avaient noyé les deux dames. Mais j'aurais juré que c'étaient elles. Au bout de quelques pas, entre les têtes sans cesse en mouvement, j'ai retrouvé tantôt les cheveux blonds, tantôt les tresses noires. Je n'ai rien dit à Félix, je me suis contenté de le conduire dans la salle voisine, en manœvrant de façon à ce qu'il parût reconnaître ces dames le premier. Les avait-il vues comme moi? je le croirais, car il m'a jeté un regard oblique, d'une fine ironie.

Ակնալ մարմինք նոցա ի զանխուլ մրրկալից յուզմանց ջլատարութեան. որս լեալք ցնորից զգայութեանց. եւ վասն բաժակի միոյ ըմպելոյ ի գինւոյն «փիքոլոյ» ցրուեալք ի մասս. թալացեալք ի չափոյ միոջէ պարուց, ի շրջշրջմանէ փայտեայ ձիոց, նուաղեալք թալկացեալք ի տատանմանէ յակուրջեաց որպէս եւ ի մեղմիկն սահելոյ մակուկի:

ՅՈՎՀ. ԱԺԱԼՊԵՐԴ

Ի մօտաւոր սրահի միում տեսի Տիկնայս երկուս, որ յեցեալ արմկամբք ի վերայ մատին դիտէին հուատեաւ նկար մի փոքրիկ: Ի սկզբան անդ զոր տեսին՝ ինչ մի նման փայլատական էր. ընդ ծածկալաւ գլխարկացն նշմարէի ստուար հիւսս վարսից սեւաթոյրս եւ հերս խարտեաշս խառնեալս. յետոյ յանկարծ աներեւոյթ լինէր տեսիլն. յորձանք ամբոխին եւ ծփանք գլխոց գլգաղէզ կուտակելոց ըքողէին զերկուս Տիկնայսն: Ես առ երդնուլ պատրաստ էի թէ նոքա էին ինքնին գլխովին: Յետ անկլոյ քայլս ինչ, ի մէջս գլխոց որ ի տատանման էին անդադար, գտանէի դարձեալ մերթ զհերսն խարտեաշս եւ մերթ զհիւսսն սեւաթոյրս: Չասացի ինչ առ Փելիքս, եւ բաւ համարէի տանել զնա ի սրահն մօտաւոր, եւ զգործն այնպէս իմն վարէի, զի նա առաջին երեւեսցի ի ճանաչել զՏիկնայսն: Բայց մի՛թէ տեսեա՞լ էր նորա զնոսա, որպէս եսս. ինձ հաւանութեան թուի այդ. քանզի հայեցուածս նուրբ հեգնութեան արկանէր նա յիս առ ի չեղ:

Ah! quelle heureuse rencoutre! s'est-il écrié en saluant.

Ces Dames se sont tournées et ont souri. J'attendais le coup de cette deuxième entrevue. Il a été décisif. Madame Neigeon m'a bouleversé, d'un simple regard de ses yeux noirs, tandis qu'il m'a semblé retrouver une amie dans Madame Gauchereaud. Cette fois, c'était le coup de foudre. Elle avait un petit chapeau jaune, couvert d'une branche de glycine; et, sa robe était de soie mauve, garnie de satin paille, une toilette très-voyante et très-tendre à la fois. Mais je ne l'ai détaillée que plus tard; car, à première vue, elle m'est apparue dans du soleil, comme si elle avait fait de la lumière autour d'elle.

(Madame Neigeon)

E ZOLA

Restée seule, elle sourit avec une joie victorieuse. Les premiers mots lui avaient suffi pour comprendre que c'était, là, enfin la déclaration d'amour de Mariolle. Il avait résisté bien plus qu'elle n'aurait cru, car depuis trois mois elle le captivait avec un grand déploiement de grâce, des attentions et des frais de charme qu'elle n'avait jamais faits pour personne. Il semblait méfiant, prévenu,

Ո՜հ, ո՜րչափ բարենշան պատահումն, գոչէր նա յողջունել անդ իւրում։

Տիկնայքն դարձան առ մեզ եւ ժպտեցին։ Ես սպասէի հարուածոյն որ գալոց էր յերկրորդ բանակցութենէ աստի. խիստ էր այն եւ հաստ։ Մինչդեռ ի Տիկին Կոշոյ թուէր ինձ գտանել բարեկամ մի, Տիկին Նէժոն միով հարուածով իւրոց թուխ աչաց վեր ի վայր հարեալ կործանէր զիս։ Զայս նուագ՝ հարուած շանթի էր։ Եդեալ էր գլխարկ դեղին փոքրիկ, ծածկեալ ոստով ճենական ողկուզի, եւ պարեգօտն էր ի մոլոշագոյն կերպասէ, աթլինեալ յարդագոյն սնդուսէ. բոլանդակ պաճուճանք նորա փայլուն էին յոյժ եւ միանգամայն կարի քնքուշ. այդմ ամենայնի յետոյ ուրեմն մանր միտ եդեալ էի. քանզի յառաջնում տեսութեան անդ՝ երեւէր ինձ նա յարեգական, որպէս թէ ճառագայթս լուսոյ սփռիցէ շուրջ զիւրեւ։

(Տիկին Նէժոն)

Է. ԶՈԼԱ

Մինչդեռ կայր նա միայն միայնակ, ժպտէր ուրախութեամբ իմն յաղթողի։ Բաւական էին նմա առաջին բանքն առ հաստ լինել թէ յայտարարութիւն սիրոյ էր այդ Մարիոլի։ Դիմադիր լեալ էր սա կարի խիստ առաւել քան զոր նայն հաշուեալ էր. քանզի ամիսս երիս նուաճեալ գերեալ էր զնա, յորժամ տարածեալ զեղոյր առաջի նորա շնորհս վայելչութեան բազումս, խնամս մտադիրս եւ հրապոյրս այնչափ որչափ յոչ ուրուք օգուտ ի կիր արկ-

en garde contre elle, contre l'appât toujours tendu de son insatiable coquetterie. Il avait fallu bien des causeries intimes, où elle avait donné toute la séduction physique de son être, tout l'effort captivant de son esprit, et aussi des soirées de musique, où devant le piano vibrant encore, devant les pages des partitions pleines de l'âme chantante des maîtres, ils avaient tressailli de la même émotion, pour qu'elle aperçut enfin dans son œil cet aveu de l'homme vaincu, la supplication mendiante de la tendresse que défaille. Elle connaîssait si bien cela, la rouée.

Elle avait fait naître si souvent, avec une adresse féline et une curiosité inépuisable, ce mal secret et torturant dans les yeux de tous les hommes qu'elle avait pu séduire. Cela l'amusait tant de les sentir envahis peu à peu, conquis, dominés par sa puissance invincible de femme, de devenir pour eux l'Unique, l'Idole capricieuse et souveraine! Cela avait poussé en elle tout doucement, comme un instinct caché qui se développe. Pendant ses années de mariage, un besoin de représailles avait peut-être germé dans son cœur, un besoin obscur de rendre aux hommes ce qu'elle avait reçu de l'un d'eux, d'être la plus forte à son tour, de ployer les volontés, de fouailler les résistences et de faire souffrir.

(Notre cœur) **Guy de Maupassant**

եալ էր նորա։ Թուէր Մարիոլ կասկածոտ, լի կանխակալ կարծեօք եւ մինչ ի զգուշի ընդդէմ նորա, ընդդէմ ծուղակի հանապազ լարելոյ ի նմանէ պէսպէս պչրանօքն։ Պէտք լինէին յաճախ մտերմագոյն խօսակցութեանց, յորս ի հանդէս ածէր զբովանդակ կախարդանս իւրոյ մարմնական առաւելութեանց, զբոլոր գերիչ ճիգն հանճարոյն իւրոյ. եւ դարձեալ երաժշտական երեկոյթից ուր առաջի դաշնամուրին որ թրթռայր, առաջի առմարոյն բացելոց որ յանգիման անձէին զերգիչ ոգի ճարտարաց արուեստին, երկոքին միանգամայն ի յոյզս անկանէին, մինչեւ զի խոկոյն նշմարէր նա յաչս անդ Մարիոլի զխոստովանութիւն առն պարտելոյ, եւ զմուրացիկ խնդրուածս առն խանդաղատելոյ որ նկուն լինիցի։ Զայս քաջ գիտէր նա, խորագէտն։

Բազում անգամ ճարտարութեամբ ինչ կզոյ եւ անյագ քննասիրութեամբ ծնուցեալ էր զչարն ծածուկ եւ խոշտանգիչ յաչս մարդկանն զորս յաջողէր յինքն ձգել։ Զուարճացեալ զուարթանայր ի տեսանելն զնոսա սակաւ սակաւ յաղթահարեալս, անձնատուրս եւ նկուն լեալս յանյաղթ իւր զօրութենէ կնոջ. ցնծայր ի միտս իւր թէ լինելոց էր վասն նոցա միայն սիրելի, եւ զիւցականն կամազնոյ եւ պետ միահեծան։ Այդ ամենայն բողբոջեալ էր ի նմա մեղմագոյնս, սակաւ սակաւ իբրեւ թելադրութիւն ինչ բնածին՝ ծածուկ որ երթայ եւ աճէ։ Թերեւս յամս անդ իւրոյ ամուսնութեանն պիտոյք ինչ վրէժխնդրութեան բուսեալ էին ի սրտի նորա, պիտոյք ինչ ծածուկ, ընդ աղօտ՝ հատուցանելոյ այր մարդկանն զոր ինչ ընկալեալ էր նորա ի միոյն ի նոցանէ, եւ լինելոյ, յիւրում կարգի, հզօր քան զամենեսին, խոնարհեցուցանելոյ զկամս, կոխելոյ ընդ ոտիւք զխաչս զիմադարձութեան եւ տալոյ կրել կիրս։

(Սիրտ մեր) **ԿԻ ՏԸ ՄՈՓԱՍԱՆ**

ԱՄՓՈՓՈՒՄՆ

ԸՍՏ ԺԱՄԱՆԱԿԱԳՐՈՒԹԵԱՆ

Հայ լեզուի եւ մատենագրութեան՝ որպէս ի նկարու ցոյց տուինք վեր ի վերոյ իւր քանի եւ մի դարու կեանքն այս հարեւանցի պատմութեան մէջ. յորում մեր գլխաւոր ջանքն եղաւ պատկերացնել ըստ պէսպէս ցանոց եւ երանգոց՝ բովանդակ Հայ մատենագրութեան լեզուն, եւ մատնանիշ առնել թէ ո՛ր ժամանակի լեզուն է բուն հարազատ Հայ բարբառն, իբրեւ ծնունդ տոհմային հանճարոյ, իբրեւ անապակ բղխումն մայրենի ականց։ Թէ մեր այս ջանման մէջ ո՛ր չափով գտած եմք յաջողութիւն, բանասիրաց դատաստանին անկ է վճիռ հատանել։ Մեզ կը մնայ միայն ամփոփել աստ մեր պատմութիւնն ըստ ժամանակագրութեան, եւ ապա կարճառօտ խորհրդածութիւն մ'ընելով արդի աշխարհիկ լեզուին վրայ՝ կնքել մեր խօսքը։

Ա. ժամանակ. — Ի վաղեմի դարուց մինչեւ ի գիւտ Հայ նշանագրաց, ուր Հայերէնն իւր նախաւոր ինքնուրոյն հանգամանօք կը շողայ Անգիր դպրութեան ժամանակին մնացորդաց՝ Գողթան երգոց մէջ, որ ծնունդ են բնիկ ազգային հանճարոյ։

Բ. ժամանակ, — Ի գիւտոյ նշանագրաց մինչեւ ցկէս անդր Ե. դարու, 406—450, իբր յիսնամեայ ժամանակամիջոց, յորում Հայերէնն հասած է իւր անհամեմատ կատարելութեան՝ իբրեւ դասական կանոնաւոր լեզու, պահելով իւրուրոյն դրոշմն եւ անապակ հարազատութիւնն, եւ ընծայելով Թարգմանածոյ եւ ըստ մասին ինքնագիր Հայ դպրութեան ազնուագոյն ժամանակը, զոր սովոր եմք կոչել Ոսկեդար։

Գ. ժամանակ. — Յանկմանէ Ոսկեդարու մինչեւ ցվախճան Ը. ի, 450—799, իբր երեք ու կէս դարու միջոց, զոր կոչած եմք ժամանակ Ա. Ցեղաշրջութեան, յորում Հայ լեզուին տիրող գլխաւոր տարերք եղած են նիւթական նմանութիւնք Յունարէնի, Հելլենաբանութիւն անուանեալ, եւ ըստ իմիք՝ յոխորտ ուռուցիկ գրչութիւնք, որ մերկացուցած են զլեզուն իւր բնական պարզութենէն եւ նախկին վայելուչ պերճութենէն։

Միջին ժամանակ. — Ի սկզբանէ Թ. դարու մինչեւ ցվերջ ԺԳ. ի, 800—1299, իբր հինգ դարուց տեւողութիւն, յորում Հայերէնն, միշտ ընդ արտաքին ազդեցութեամբ, չէ դադարած դարէ ի դար գլորելէ, մնալով հանապազ անպատսպար ամենազգի օտարութեանց առջեւ, եւ ուր ուրեմն անձնատուր լինելով անգղեր ռամկութեան։

Վերջին ժամանակ. — Ի ԺԴ. դարէ մինչեւ ի կատարած ԺԷ. ի, 1300—1699, չորեքդարեան ժամանակամիջոց, զոր անուանած եմք նաեւ Անկման դար, ըստ հանգամանաց լեզուին՝ որ է խառնուրդ

ընդհանրապէս Լատինաբանութեան, բազմապիսի խորթութեանց եւ ռամկական անհարթ ոճոյ։

Նոր ժամանակ. — Ի սկզբնաւորութենէ ԺԸ. դարու մինչեւ այսր ուրեմն ի վերջ կոյս ԺԹ. դարուս, իբր երկերիւրամեան ժամանակ, յորում Հայերէն լեզուն տակաւ ի բաց քերելով դարաւոր աղճատումներ՝ անցած է ի նորոգ շրջան, զոր կոչած եմք Նոր ժամանակ, եւ որ կ'ընծայէ կրկին ազգ դպրութեան, կրկին դպրոց հին Հայերէնի կամ Գրաբար լեզուի. — Ա. Խառն ոճ, որ է հետեւողութիւն գրեթէ անխտիր ամէն դարու մատենագրաց մինչեւ ԺԳ. դար, եւ Բ. Անխառն ոճ, որ է պայծառ պատկեր Մեսրոպեան ազնիւ բարբառոյ։

ՆՈՐ ՀԱՅԵՐԷՆ

ԿԱՄ

ԱՇԽԱՐՀԱԲԱՐ

Ա. Աշխարհիկ լեզուն ԺԸ. դարու մէջ. — Բ. Նո՛յն ի սկզբան եւ ի վերջ կոյս ԺԹ. դարու. — Գ. Հին հայերէնի ազդեցութիւնն ի Նոր հայերէն. — Դ. Հնոյն կարեւորութիւնն ի պէտս կանոնաւորութեան Նորոյն. — Ե. Գրական լեզուի միութիւնն իբրեւ օգտակար եւ կարեւոր. — Զ. Թէ որո՛վ եղանակաւ հնարաւոր է լեզուի միօրինակութիւն Հայ ազգին համար ընդհանրապէս։

Ա.

Աշխարհիկ լեզուն շատ հին ժամանակաց մէջ առած է ծագումն իբրեւ ժողովրդական բարբառ, եւ Նոր հայերէն կը կոչուի այն պատճառաւ միայն՝ իր իբրեւ մատենագրական լեզու նոր է կիրառութիւնն առ Հայս, համեմատութեամբ հնոյն կամ գրաբարին՝ որոյ ծագումն հին է ազգին ծագման չափ եւ յառաջագոյն քան զպատմութիւն։ Ակներեւ է թէ Բուզանդայ լեզուն զէ՛թ դուն ուրեք ժամանակին ժողովրդական բարբառոյն գոյնն ու հոտը

կուտայ, եթէ ոչ ըստ էութեան՝ գոնէ ըստ ձեւոյն այլակերպ դասական լեզուէն, որ Հայ դպրութեան առաջին ժամանակաց մէջ եղած է միակ մատենագրական լեզուն։ Բայց աշխարհիկ բարբառն յընթացս յոգնամթիւ դարուց երբե՛ք չէ ամբարձած մատենական լեզուի բարձրութեան, նորն, խոնարհագոյն երգոց տակ ծագած, չէ եղած երբե՛ք բանկայ մատենագիր դասակարգին, ո՛չ իսկ արժանի համարուած՝ Եկեղեցւոյ սեմէն ներս տեղի գրաւելու, ուր հինն ի հանգիստ էր միշտ իւր անվտանգ տիրապետութեամբ. Հին լեզուի պատմութիւնն կարի նման է Նորոյն պատմութեան, այն տարբերութեամբ միայն՝ որ Հինն միշտ առաջնակարգ բազմած է հարիւրաւոր սերնդոց մտաց եւ սրտին մէջ, ուր Նորն, յընթացս դարաւոր ժամանակաց ռամկութենէ ի ռամկութիւն գլորելով հանդերձ, երբե՛ք իշխանական մականն ունեցած չէ ի ձեռին. եւ այն ժամանակ միայն եղած է ի հանդէս, երբ ոչ եւս հանգիստութիւն կար ի միջի, երբ անշքութիւնն լոկ մնացած էր շուք մատենագրութեան, եւ սուսերածք մթնցուցած էին, Հայ դպրութեան ճակատագիրն։

ԺԳ. դարու տեսանք ռամկախօս բարբառն, իբրեւ մատենագրական լեզու, Սմբատ պատմագրի գրուածոց մէջ։ Նոյն ռամիկ խմորէն է գրեթէ ԺԸ. դարու Նոր հայերէնն, անճաշակ անհեթեթ խառնուածոյ Հնոյն եւ Նորոյն, նա եւ օտարութեամբ համեմեալ։ Ահա ճաշակ մը Խաչատուր բժիշկ մատենագրի Բժշկարանէն, յօրինուած յամին 1783։

«Որ յիշեմք զամենայն ազգ ջրերն եւ զգարեջուրն զոր մեղրի առէ Սահակ բժիշկն թէ հով է

եւ մուհթասիլ եւ օգտէ ամենայն տաք ջերմերնուն եւ գծարուն կտրէ եւ օգտէ այն հազին որ ի տաքութենէ լինի։ Առ չոր վարդ կարմիր եւ խառակած դ. լիտր եւ գիր յապիկի պտուկ եւ ժ. լիտր ջուր լից ի վերն որ տաք լինի ջուրն եւ զբերանն կապէ եւ օր մի եւ գիշեր մի թող կենա եւ դ. լիտր շէքեր ծեծած եւ ա. նուկի սքուճուպիւ վերն լից եւ զամենայնն ած 'ի քարէ պտուկն եւ ի կրակն յեղմն եռացուր որ թանձրանայ եւ պահէ։»

* * *

«Գարին ի ջուրն դրջէ որ կակղ լինի եւ զկեղեւն հանէ եւ ած 'ի քարէ պտուկ մէկին դ. ջուր լից եւ յեղմն եփէ եւ զքէֆն առ եւ չիրխիով խառնէ մինչեւ եփի եւ քամէ եւ քիչ մի մանուշակի շարապ խառնէ տուր անօթուց օգտէ Աստուծով։»

* * *

«Եթէ ով ուզէ որ հիւանդի պէտ անելն գտնու եւ որպէս առնէ պիտի որ յառաջն ինքն աշկերտ լինի ապա վարպետ կու լինի զաղէկն եւ զվատն գիտենա եւ ուսանի որնոր պէտ առնելն հեշտ լինի եւ այլ ով որ ուզէ հաքիմ լինի յառաջն պիտի որ զգեղերուն զկերպն ճանաչէ եւ զբնութիւն իմանա եւ զկարուրան յիմանա։»

Այս կամ այսպիսի ինչ էր Նոր հայերէնն ԺԸ. դարու մէջ մինչեւ ցկատարած։

Բ.

Ի սկզբան դարուս, ուր բնական է համարել թէ առաւել զարգացած լինէր Նոր հայերէնն կամ աւելի հայացած, կը տեսնեմք դարձեալ զայն մերկապարանոց իւր բովանդակ այլանդակութեան մէջ՝ օտարախառն եւ անհամ ռամկութեամբ լի։ Աւասիկ օրինակ մը քաղուած «Դիտակ Բիւզանդեան» անուն հանդիսէն (1813)։

«Աս սահաթս հասայ Սազօնիա. զօրքերս երբոր մօտեցան՝ ան սահաթը պաշարումը վերցաւ. ու թշնամիները՝ Սօպռի ու Ռուէզկաի ձորերուն՝ տէրէններուն մէջ փախան այնպիսի արագութեամբ մը՝ որ հազիւ կըրցանք իրենց վերջապահ զօրքին հետ մէկ քանի սուր խաղցնել։ Բերդին վրայ դեռ բանմը չեմ կըրնար գրել, որովհետեւ առեն չունեցայ աղէկմը մանրամասնաբար քննելու. բայց ինչ որ քիչ առենի մէջ պըտըտեցայ տեսայնէ, ինծի երեւցաւ թէ բաներնիս աղէկ է, ու բերդին վերաբերեալ գործողութիւնները աղէկ առաջ կ'երթանկոր։

«Աս բաներս վեր ի վերոյ շուտով կը գրեմկոր, զէրէ նաւմը կայ որ երկաթ պիտոր վերցընէ որուն երթալը չեմ կըրնար ուշացնել։»

* * *

«Պլէռանքուռէն՝ որ է մօտ Սօասօն քաղաքին, կը գրեն մեզի յետագայ գիպուածը։

«Մէկ առապմը մօտ 40 տարւան, որ էր ծա-

ռայ մէկ հարուստ մարդումը, իրիկվան առեն՝ Պլէռանքուռէն իր տիրոջը տունը կը դառնարկոր, որ ըսած տեղէն 2 միլ հեռու էր։ Կէս միլ ճամբայ հազիւ ըրէրէր՝ մէկ խեղճ գեղացիիմը հանդիպեցաւ որ կուլար ու կողբար. առապը երբոր տեսաւ աս խեղճ գեղացին՝ գութը շարժեցաւ ու հարցուց թէ ինչո՞ւ համար առանկ յուսահատեալ ես ու կուլաս։ Գեղացին պատմեց թէ Պլէռանքուռ մեծ տօնավաճառ՝ փանայիր կայ, հոն կերթայիկոր, երկու աւազակ դիմացս ելան ու հանվեցուցին բովանդակ լաթերս ու ստակներս առին գացին, ինչպէս որ կըտեսնաս կոր։ Առապը հարցուց՝ թէ ո՞ր ճամբայէն գացին. երբոր իմացաւ՝ շուտմը մերկացաւ՝ չըլ չըպլախ էղաւ, լաթերը գեղացիին քովը թողուց, ու վազեց՝ թըռչունիպէս թռաւ։ Երբոր հասաւ աւազակներուն, սկսաւ բարձր ձայնով կանչել. «Չա՛րագործներ, շո՛ւտ ըրէք տուէք ան ստակը ու լաթը՝ որ խեղճ ողորմելի մարդէն առիք. ապա թէ ոչ՝ հիմա ձեզ դժոխք կիջեցնեմ»։ Աս սարսափելի ձայնով սպառնալիքը, կանչողին սեւութիւնը, գիշերվան մութը, ու ան վախը՝ որ աւազակները միշտ կունենան սրտերնուն մէջ, անանկ ըրին որ՝ մարդիկները սարսափեցան ու ինչ ըլլալնին՝ չիգիտցան. ու կարծեցին թէ սատանայ է տեսածնին. ուստի սկսան աղաչել՝ թէ մի՛ մօտենար մեզի, ու մէկէն ի մէկ ճէպերնին ինչ կար չիքար պարպեցին, ու ամէն բան գետին նետեցին ու տագնապաւ փախան գացին։ Առապը գնաց ամմէն բան գետնէն ժողվեց, բերաւ գեղացիին ձեռքը տըվաւ. գեղացին լաթերը առնելէն ետեւ, ստակը համրեց ու տեսաւ որ՝ իր ստա-

կէն զատ հարիւր զուռուշի չափ ալ ուկի կայ. ուզեց ան ուկի տակը տապլին ընծայել՝ ըրած բարերարութեանը համար. բայց անիկայ եւ ոչ մէկ ստակինը ուզեց առնուլ, ու իր ճամբան գնաց:»

Այսպէս սահած անցած են բազում տարիներ: Դարուս կիսոյն մօտ հազիւ կը տեսնեմք՝ թէ Նոր հայերէնն ոգի առած է սակաւիկ, Նոր կերպարան ու կազմութիւն հայեցի՝ ընդ ազդեցութեամբ Հին հայերէնի, երբ պարբերական հրատարակութիւնք օր ըստ օրէ կը յաճախէին ազգին մէջ ի ձեռն բանասիրաց ոմանց, որոց ուղղութիւնն եղած էր՝ հնով գնորն ազնուացնել, ճշդել, կանոնաւորել եւ ճոխացնել: Այսօր, Ժ Թ. դարու ելից առջեւ, Նոր հայերէնն քաջահմուտ հայերէնագիտաց գրչին տակ այնչափ է կանոնեալ՝ մինչեւ լինել մօտ ի վերջնական օրինաւոր կազմակերպութիւնն, որ չէ անհնար:

Բազմապիսի օրինակներէ արժան կը համարիմք յառաջ բերել աստ, իբրեւ տիպար ճաշակաւոր մաքուր աշխարհաբարի, Ս. Մ. Գարագաշեանի հետագայ հատուածը (Տես Ս. Հայոց Պատկերի, էջ 17):

«Ինչպէս լեզուն ընդհանրապէս, նոյնպէս Հայերէնն չէր կարող ի սկզբան միտ դնել քերականութեան եւ ոճոյ. բաւական կը համարէր յայտնել վարկպարազի խորհուրդ եւ զգացումն: Քերականութիւնն յետոյ է քան զլեզուն, եւ ոչ լեզուն քան զքերականութիւն. ինչպէս ամէն բնական ծնունդ՝ նոյնպէս լեզուն տակաւ կը հասնի յարբունս: Մեր լեզուին տխեղծութեան ժամանակէն չունինք եւ չէինք կրնար ունենալ օրինակներ: Միջին զարգացման միայն օրինակներ, առնլով իւր ժամանակին

ժողովրդական լեզուէն, կուտայ մեզ Բուզանդայ մատեանն ուրեք ուրեք, երբ կուտայ խօսել ոմանց ժողովրդեան ընտանի լեզուին կիրթ ձեւով: Այսպէս գրեթէ առանց քերականութեան բնական ընտանի լեզուի ձեւ ունի Բուզանդայ մատեանն:

«Բնիկ պարզ ընտանի հայերէնին վերջին կարեւոր փոփոխութիւնն եղած է ի թարգմանութեան Հին եւ Նոր կտակարանաց, փոփոխութիւն՝ որ կ'ընէ զհայերէնն ոչ միայն դիւրին եւ գլանական, այլ եւ կը մերձեցունէ զնա որդի Եւրոպական լեզուաց ըստ պարզութեան եւ ըստ կարգաւորութեան. աւելի պարզ խօսելով՝ այս Նոր փոփոխութեամբ հայերէնն առած է քերականական կամ վերլուծական կարգ:»

Ակներեւ է թէ այս Նոր հայերէնն, թէպէտ աշխարհաբար, չունի այնչափ տարբերութիւն հին դասական կարգաւոր լեզուէն՝ որչափ ունի տարբերութիւն այն ռամկախօս տարախորթ բարբառէն զոր տեսանք ի վեր անդ. եւ այս եղած է ապաքէն ընդ ազդեցութեամբ Հին ընտիր հայերէնի:

Գ.

Եւ ո՞վ կարէ ժխտել Հին հայերէնի բարեգործ ազդեցութիւնն, ընդ որով կ'երթայ եւ կը ծաղկի Նորն տակաւ բայց անվրէպ, հետզհետէ փոխ առնըլով Հնոյն գանձերն որ անսպառ են եւ դեռ մասամբ իսկ անծանօթ: Խաչատուր բժշկին եւ Ս. Մ. Գարագաշեանի լեզուաց մէջ անդո՛ւնդ կայ, եւ հարիւրամեայ ժամանակը չէ որ լցուցած է այդ ան-

դունդը՝ թաղելով զառաջինն իւր ալուց մէջ, այլ
Հին ազնուագոյն հայերէնի ազդեցութիւնն է մա-
նաւանդ՝ որ ազբիւսը փոխած է ի պարտէզ ծաղկա-
լից ծաղկաւէտ։ Գաղափարաց յստակ բացատրու-
թիւն եւ ճաշակի ազնուութիւն անշուշտ միայն
Հայերէնին շնորհք չեն. եւրոպական ծաղկեալ լե-
զուաց խօսողութեան կարգաւորութիւնն ունի ի
հարկէ ազդումն ի բարւոք յօրինուածս Նոր հայե-
րէնին. բայց ինչ որ ամէն բանէ աւելի մեծապայ-
ծառ կը փայլի գեղեցիկ հայերէնի մէջ՝ այն Հայ
լեզուի իւրուրոյն շնորհն է ըստ ամենայն պայմա-
նաց հարազատութեան, որ արդարեւ շնորհօք կը
զարդարէ խնամեալ գրուած մը թէ՛ գրական թէ՛
գիտնական։ Ուրանալ Հայերէն հին ընտիր լեզուին
այս բնիկ շնորհն՝ յուրաստ կալ է ճաշակի ազնու-
ութիւն կոչուած բանէն, զոր հարկաւ դիւրին չէ
բացատրել, բայց նաեւ անհնար է ժխտել իւր էու-
թիւնն եւ կարեւորութիւնն ի գեղեցիկ դպրութեան
մասնաւորապէս։

Բարեդիպութիւն է անշուշտ զի այսօր, իրաց
անիրազեկ շրջանակէ մը դուրս, ոչ եւս վիճելու
նիւթ կը լինի գրաբարի եւ աշխարհաբարի խնդիրն,
որ զարդիս չունի իրաւունք գոյութեան, եւ խնդիր
իսկ չէ այլ եւս։ Էր երբեմն զի մեր քերականք ալ
համաձայն չէին. դարուս կէսէն յառաջ Հին լեզուն
հասարակ գրաւոր բարբառ ընելու ջանք ի գործ
դրուեցաւ, եւ դպրոցական դասագիրք անգամ, մին-
չեւ իսկ լրագիր, Հին լեզուաւ սկսան յօրինուիլ
քանի մը տարի շարունակ։ Միջադէպ մ'էր որ շու-
տով փակուեցաւ։ Քերականք եկան միաբանեցան

հաստատուն կռուանի մը վրայ. Գրաբարը պահել
բարձրագոյն վախճանի, եւ յանուն գեղեցկութեան
գրել այն գեղեցիկ լեզուաւ «ուր գեղեցկութիւնն
ի հանդիսի է.» եւ աշխարհաբարը զարգացնել
քայլ առ քայլ գրաբարին տարերօք մինչեւ ի կա-
տարելութիւն ըստ ամենայն հանգամանաց։ —Այս
պատմական հարեւանցի տեսութիւնն ըստ բաւակա-
նին կը պարզէ իրաց վիճակն որպէս եւ է, եւ ոչ
եւս կը թողու երկբայութիւն հին խնդրոյն վրայ, որ
կէս դարէ ի վեր լուծուած է արդէն։ Թէ անտի եւ
այսր ինչ եղած է այս համաձայնութեան հետեւու-
թիւնն, կամ որպիսի բարերար ազդեցութիւն գոր-
ծած է Հինն Նորոյն վրայ, մտադիր բանասիրին հա-
մար ոչ ինչ մնացած է մթին կամ անծանօթ։ Հին
լեզուի ազդեցութիւնն անտեսել՝ չընդունիլ է արե-
գական ձգողական զօրութիւնն երկրի վրայ, որ
սակայն չի դադարիր ազդուելէ արեգակէն. եւ ա-
րեգական չափ պայծառ խնդրոյ վրայ չ'արժեր ա-
ւելի խօսիլ։

Դ.

Հին լեզուի կարեւորութիւնն ի պէտս կանոնա-
ւորութեան Նորոյն՝ անշուշտ դատելի է ազդեցու-
թենէն զոր կը գործէ բարեդիպութեամբ կէս դարէ
ի վեր. եթէ ամէն շնորհ ու զարգացումն, զոր ունի
այսօր Նորն ձեռնհաս գրչաց խնամեալ գրուածոց
մէջ, Հնոյն է պարտական գէթ ըստ մեծի մասին,
Չկայ ուրեմն տարակոյս՝ թէ եւ առ յապայս ամե-

նագլի կատարելութիւն դարձեալ Հնոյն պիտի լինի պարտական։ Աշխարհիկ լեզուն որով կը գրէին մեր գրագէտք ի սկզբան դարուս, եւ այն որով կը յօրինուին այսօր նոյն իսկ ոչ խնամեալ հրատարակութիւնք, առաջին հայեցուածով՝ սեւի եւ սպիտակի զանազանութիւնը կ՚ընծայեն առանց երկբայութեան։ Ո՞վ կ՚իմանար այն անհարթ լեզուն. — ժողովուրդն՝ որ եւ կը խօսէր նոյն լեզուաւ։ Ո՞վ կ՚իմանայ այժմեան զգալապէս բարւոքեալ լեզուն. — նոյն ժողովուրդն՝ որ սերունդն է առաջնոյն. եւ հուսկ ո՞վ պիտի իմանայ ապագայ կատարեալ լեզուն. — դարձեալ ժողովուրդն՝ որ պիտի յաջորդէ արդի սերնդոց։ Բայց ուր բանասիրական խնդիր կայ ի հանդէպ, յանուանէ՝ լեզուի խնդրին, առողջ մտաց գործ չեմք համարիր ոմանց սկզբունքը՝ թէ զուտ գրական խնդրոյ մը մէջ հարկ է երթալ զհետ ժողովրդեան։ «Ո՛ տայր զամենայն ժողովուրդս Տեառն մարգարէս.» անշուշտ բաղձալի էր՝ զի Հայ ժողովուրդն համօրէն գիտակից լինէր իրաց, եւ ինքնին դիմէր երթայր դէպ ի կարեւորն եւ յօգտակար. բայց ո՞ր ժամանակ եւ ո՞ր պարագայի մէջ ժողովրդեան պէտք չէ եղած առաջնորդութիւն. ըստ մեծի մասին անուսումն անգալի ժողովրդեան ի դէ՞պ է կամ իմաստութի՞ւն է հաւատալ լեզուի մը կանոնաւորման գործը, մինչ համեմատապէս չափ աւելի զարգացեալ ազգաց մէջ բանասիրական խնդիրք չեն զրուիր ամբոխին առջեւ, եւ գիտնական խնդրոյ մը մէջ հասարակաց քուէն չունի մուտ կամ նշանակութիւն։

Ժողովրդեան առաջնորդել հարկ է. գրական

մարդոց գործն այս է եղած ամէն ժամանակ, ամէն ուրեք։ Առաջիկայ լեզուի կանոնաւորման գործն ալ միայն եւ միայն բանասէր դասուն անկ է, որ երբեք չէ անտեսած Հին լեզուի կարեւորութիւնն ի պէտ Նորոյն։

Ե.

Կարեւորութեանց կարգին մէջ ոչ նուազ նշանակելի է եւ մտադրութեան արժանի՝ Հայոց գրական լեզուի միութիւնն իբրեւ անհրաժեշտ պիտանի եւ օգտակար։ Ազգին տարանջատ մասանց, ի մասնաւորի՝ երկու մեծ գաղթականութեանց մէջ, մտաւորական հաղորդակցութիւն կամ փոխանակութիւն՝ լեզուի միութեամբ միայն հնարաւոր է։ Կ՚ըմբռնեմք թէ Արեւելեան եւ Արեւմտեան Հայոց ժողովրդական բարբառոց նոյնութիւնն, եթէ ոչ անհնար, դարաւոր ժամանակի գործ է, եւ չունի այնչափ բացարձակ կարեւորութիւն. — ուր եւ Արեւմտեան Հայոց այլ եւ այլ գաւառաբարբառք եւս ի դարուց հետէ կը մնուցանեն մեծ այլակերպութիւն՝ իւրաքանչիւրն ունելով յատուկ ընտանի ոճ եւ կերպ խօսուածոց, գրեթէ առանց քերականութեան։ Բայց գրաւոր լեզուի այսչափ զգալի այլակերպութիւն անօրինակ է աշխարհի մէջ. աշխարհի ամէն կողմն Անգղիերէն կամ Գաղղիերէն լեզուն մի եւ նոյն է երբ կը գրուի. Լոնտոնի գրաւոր անգղիերէնն է որ կը գրուի նաեւ ի Մէլպուրն, եւ փոխադարձաբար. իսկ հայերէնն որով

կը գրեն, օրինակ իմն, ի Վոսփոր, կարի այլակերպ է հայերէնէն որ կը գրուի ի Կովկաս։ Այսօր Արեւմտեան Հայոց գրաւոր լեզուն գրեթէ անիմանալի է Արեւելեան Հայոց անուսումն մասին, եւ Կովկասու գրաւոր բարբառն առանց թարգմանութեան անմատչելի կը մնայ Արեւմտեան Հայոց անդպիր դասուն։ Այս անպատեհութեան, որ եւ վնասակար է ամէն տեսութեամբ, դարմա՞ն տանել հարկ է. թողուլ երկաքանչիւրն ըստ քմաց զարգանալ, կամ մատնել զմին եւ զմիւսն գրական անիշխանութեան, երկու քերականութիւն ստեղծել է կամաւ Նոր հայերէն լեզուի համար, որ մօտաւոր ապագայի մէջ կարէ ճիւղաւորիլ յերկուս՝ մին միւսում ամենայնիւ աննման եւ հակառակ իսկ։

Իրաց այս ձախող վախճանն շատ դառն պիտի ըլլայ ազգին երկու մեծ հատուածոց զարգացման, եւ մի եւ նոյն ազգին մէջ կրկին գրաւոր լեզուք պիտի երեւին ուրոյն քերականութեամբ կանոնեալ, զորս անդրէն ի մի ձուլել պիտի լինի անհնար, փորձելն իսկ անհեթեթ եւ ծիծաղելի։ — Իսկ դարմա՞նն։

Դ.

Դարմանը վայրապար պիտի խնդրէինք այլուր։ Ինքնին կ'երեւի մեզ ելից ճանապարհն. — ի մի միաբանութիւն գրաւոր լեզուի։ Փարոսն որ մեծապայծառ կը շողայ ի հեռուստ՝ Հայազգի բնիկ լեզուն է,

ազնուագոյն ժամանակի լեզուն, որ ա՛րդ եւս կը հնչէ հանապազ յունկն ժողովրդեան յեկեղեցւոջ. Նորա լուսոյն անկած յուղի՝ դիւրագոյն պիտի լինի մեզ ելնել ի գլուխ։ Այդ փարոսին շուրջ համախմբեալ՝ Նոր սերունդք պիտի զօրեն ձեռն ի ձեռն կարկառել մտաւորական զօդիւ, եւ տակաւ լինել միաշուրթն համալեզու ե՛ւ ի բան ե՛ւ ի գիր։

Խնամով ուսանել հարկ է Նոր սերնդոց, ո՛ւր ուրեք եւ կայ հայ ժողովուրդ, մեր հարց ազնիւ բարբառն, որ պիտի լինի ստնտու-դայեակ մանուկ լեզուին, որ դեռ ի տխեղծութեան է եւ կարօտ մայրենի խնամածութեան եւ գորովոյ։ Դպրոցաց եւ հրապարակագրաց անկ է այս ուղղութեամբ երթալ առաջոյ ժողովրդեան, որպէս մինչեւ ցարդ իբր կէս դարէ ի վեր։ Այս ուղղութեան արդիւնքն եղած է շօշափելի, եւ ամենեւին չկայ տարակոյս՝ թէ յաջողութիւնն պիտի լինի կատարեալ Ի. դարու մէջ, որու սեմոց առջեւ հասած եմք արդէն։

Հաւաքածոյիս մէջ հրատարակեալ հատուածք՝ Արեւմտեան Հայոց ժամանակակից գրաւոր լեզուն կը բերեն ի հանդէս ըստ պէսպէս գունոց եւ երանգաց, զորս չէ դժուարին զանազանել. եւ մեր անխախտ համոզումն է՝ թէ յառաջիկայ դարու մէջ վերջնապէս պիտի դարբնուի Նոր լեզուն Հին հայերէնի սալին վրայ՝ ժամանակին կռանաւ եւ աշխատաւորաց ջանիւք։

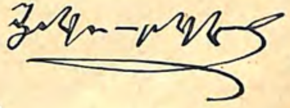

ՎԵՐՋ

ՑԱՆԿ ՆԻՒԹՈՑ

		Էջ.
Հ. Գաբրիէլ Մէնէվիշեան . .	Լեզուագիտական խրատ մը	7
Խորէն Արքեպիսկոպոս (Նար-պէյ)	Հիւանդին մրմունջը . .	12
Տօք. Վահրամ Թորգոմեան .	Աղքատ հիւանդներ . .	14
Եփիմէ Աւետիսեան . . .	Ճամբորդը	18
Ե. Տէվլէթեան	Դաշտին վրայ	21
	Թէ ի՛նչ են արտասուք . .	25
Սիմոն Գափամաճեան . .	Գիւղական կեանք . .	27
Մ. Շամտանճեան	Քմահաճոյքներ	33
Ս. Դաւթեան	Մեր երգերը	39
	Կեանքը բեռ մը չէ . .	47
Գ. Ս. Օտեան	Վ. Հիւկօ	50
Տօք. Գ. Սեւեան	Տաղք	54
Տրդատ Վ. Պալեան . . .	Ս. Երուսաղէմ	62
Ա. Փանոսեան	Տրամախօսութիւն . . .	66
Գէորգ Պիւլպիւլեան . . .	Տնտեսագիտական . . .	74
Հ. Թադէոս Վ. Թոռնեան .	Զարմանալն է արդիւնք տգիտութեան	84
Սիմոն Հ. Մ. Ֆէլէքեան .	Մուրացիկ մայր ու աղջիկ	90
	Հրդեհ	96
Ա. Խ. Զունդ	Թղթակցութիւն . .	102
Վիրգինէ Տ. Գալճեան . .	Սպիտակը	108
Խորէն Եպս. Կ. Պարթեւեան .	Բան առ անփորձս .	109
Տօք. Գ. Սեւեան . . .	Փորձ	113
	Հրաժեշտ	115
Մառի Գ. Պէյլէրեան . .	Յիշատակ	116
	Պարտ է ներել . . .	119
	Յիշե՛մ զքեզ . . .	120
	Մա՛յր իմ	122
Ա. Ա. Սուլէնեան	Հանրային ժառանգութիւն	124

		Էջ.
Զապէլ Կ. Տօնէլեան . . .	Յուշեր	133
Կարապետ Ոսկեան . . .	Հրաժեշտ	135
Տրդատ Վր. Պալեան . . .	Անմոռաց յիշատակ .	137
Տիրան Չրաքեան	Ծովուն զղջումը . .	142
Աբրահամ Տէր Յակոբեան .	Զուիցերի յիշատակներ	145
Ռ. Յ. Պէրպէրեան . . .	Բարձր կրթութիւն իգական սեռի . . .	157
	Արձակուրդ	163
	Կենաց նպատակը . .	165
Սրբուհի Մ. Սիմոնովիչ .	Կոյր երգչուհին . .	171
	Փարոսը	172
Մ. Անէմեան	Հանգիստը	176
Գ. Գ. Մեծատուրեան . . .	Այցելութիւն մի ի Պէզ-նեան տուն . . .	178
Վ. Գ. Մալէզեան	Հաստատ սէրը . . .	183
Յ. Ալփիար	Կաղանդի առթիւ . .	185
Զ. Ա. Սէֆէրեան	Խոստումն ծովու . .	189
Ե. Տէմիրճիպաշեան . . .	Համրիչն ամաց . .	191

ՅԱՒԵԼՈՒԱԾ

ՊԱՏՄ. ՀԱՅ ՄԱՏԵՆԱԳՐՈՒԹԵԱՆ . . . Յ. ԳՈՒՐԳԷՆ

Ա. ԺԱՄԱՆԱԿ (*Գողթան երգք*) 195

Բ. ԺԱՄԱՆԱԿ (*Մուտք*) 209

Ս. Սահակ Պարթեւ 212

Ս. Մեսրոպ Մաշտոց 214

Գիւտ Հայ ալփաբետաց 217

Երէց Թարգմանիչք 219

Ոսկեդար 221

Գործք Երէց Թարգմանչաց 226

Հանգամանք Լեզուին Ոսկեդարու . . . 268

Էջ.

Լեզուն առ Եկեղեցին եւ Եկեղեցին առ Լեզուն . 271

Փակումն Ոսկեդարու. 275

Գ. ԺԱՄԱՆԱԿ 279

Պատկեր լեզուի Ա. Յեղաշրջութեան . . . 281

Հանգամանք 305

ՄԻՋԻՆ ԺԱՄԱՆԱԿ (*Դար Թ.*) 308

Դար Ժ. 313

Դար ԺԱ. 318

Դար ԺԲ. 326

Դար ԺԳ. 344

ՎԵՐՋԻՆ ԺԱՄԱՆԱԿ 361

ՆՈՐ ԺԱՄԱՆԱԿ 369

ԱՄՓՈՓՈՒՄՆ 384

ՆՈՐ ՀԱՅԵՐԷՆ 387

ՎՐԻՊԱԿ

Էջ.	*Սխալ*	*Ուղիղ*
279	(450-699)	(450-799)

2013
12/II
3483-3484
ՀՀ Ազգային գրադարան
NL0062760
ՀՀ Ազգային գրադարան
NL0062761